STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00661

REB SHLOYME NOGID

Sholem Asch

Permanent preservation of this book was made possible by
Joan & Irwin Tepper

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

רב שלמה נגיד

און אנדערע ערצעהלונגען

פון

שלום אַש.

ארויסגעגעבען פון „פאָרווערטס"
175 איסט בראַדוויי, ניו יארק
1918

Copyright 1918
by
SHOLEM ASH
(all rights reserved)

לזכר נשמת אבי

רב משה בן צבי נתן

מיין פאטער, דעם גאנצען איד און דעם גאנצען מענש; דעם, וואס זיין לעבען לייכט פאר מיר, ווי א ליכטיגער שטערן אין א פערנעפעלטער נאכט, וועלכען איך זעה און קאן איהם נישט דערגרייכען — איהם שענק איך דאס ווערק. קאן איך דיר, טאטע, אין מיין לעבען נישט גאכטהאן, וויל איך עס אין מיין חלום.

שלום אש.

אינהאלטס-פערצייכניס:

1. ר' שלמה נגיד — 1—102
2. דער פערבארגענער בחור — 103—153
3. זיין האב און גוטס — 154—162
4. דריי בעלי־בתים — 163—173
5. אין דארף — 174—178
6. אידישע אויגען — 179—183
7. אפגענארט — 184—191
8. קדוש השם — 192—197
9. אידישע יום־טובים — 198—236
10. חורבן פוילען — 237—282

I

אויף שבת אהיים.

איבער דעם ווייס־בעשטויבטען וועג צום שטעדטעל צולאזט זיך א פעסטע בעל־הבת׳ישע פוהר מיט שטארקע צוויי בולאנעס. א וואלקען שטויב לויפט פאראוים פאר דער פוהר און זאגט אן: „דער סוחר פאהרט!" דער רעש פון וואגען וועקט אויף די קארן־זאנגען פון דעם ווארימען תמוז־שלאף, זיי סוד׳ן זיך אין דער שטיל און בויגען מיט שרעק [illegible]יין זייערע בעזימלאך צו דער ערד פאר דעם סוחר׳ס פוהר. אבער שטאלץ לאזט זיי דער וואגען אין א וואלקען שטויב הינטער זיך און פערנעהמט זיך אין געדיכטען וואלד אריין, וואס לאזט זיך טאהל אראב. עס קומט צו לויפען דער רעש פון דעם וואגען אין געדיכטען וואלד אריין, און א שרעק לויפט צווישען די בוימער דורך. זיי ברוימען און שאקלען זייערע בלעטער און נויגען זייערע צווייגען מיט כבוד פאר דעם סוחר׳ס פוהר, וואס פאהרט פארביי. נאר הינטער זיך לאזט זיי די פוהר אין דעם וואלקען שטויב. עס קנאקט די בייטש, און עס הירזשען די ווייסע בעשטויבטע פערד און לאזען זיך ווייטער אין וועג אריין.

[illegible]ווער איז דאס, וואס פאהרט פארביי? פאר וועמען נויגען זיך עס [illegible] די בוימער אין וואלא, די זאנגען אין פעלד? עס איז דער סוחר רב שלמה נגיד, וואס פאהרט אויף שבת אהיים. פאר איהם שרעקען עס זיך די בוימער אין וואלד און די זאנגען אין פעלד. אבגעקויפט האט ער זיי, די שטר־מכירות אין זיין בוזעם־טאש. פאר איהם וואקסט דער [illegible]וואלד, רייפט די זאנג. ער וועט זיי וואקסען לאזען, ווי ער וועט זיי שניידען לאזען, ווען ער וועט ווען ער וועט וועלען.

נאר אומזיסט שרעקען זיך פעלד און וואלד פאר רב שלמה׳ן. ניט האנדלען פאהרט איצט א איד, ניט שניידען לאזען די רייפע זאנגען.

ניט האקען דעם אויסגעוואקסענעם וואלד. עס איז פרייטאג. און כאטש הויך שטעהט נאך די זון אין הימעל פאר דער מיטאג־שעה, נאר אויסגעטהאן איז שוין דער איד פון געשעפטען. א צוואה פון טאטען צו דעם זוהן — פרייטאג קיינע געשעפטען מאכען. פאהרט ער פון א גאנצער וואך האנדלען און וואנדלען אויף שבת אהיים. אנגעשטאפט איז דער בוזעם־בייטעל מיט שטר־מכירות. א האלבע מדינה פעלדער און וועלדער, האלץ אויפ'ן וואסער, וואל אויף די שעפסען אבגעקויפט. און מיט א הארץ פול בטחון אויפ'ן רבונו של עולם האט ער געענ־דיגט זיינע וואכעדיגע עסקים און איז אין גאנצען שוין אבגעגעבען דעם שבת.

דער שבת איז ביי רב שלמה'ן א לאנגער — „וואס מעהר פון דער וואך צוציהען צום שבת" האט עס געהייסען אין דער משפחה, איז דער פרייטאג אויף שבת געווען. אין דארף האט מען זיך אבגעשטעלט. די פויערטעם האבען געוואוסט, אז רב שלמה פאהרט אהיים אויף שבת, האבען זיי אנגעהויבען פון די הייזער ארויסצושלעפען ווער וואס האט נאר געהאט — א פעטע הוהן, א מענדעל אייער. און באטש אין דער היים גרייט מען שוין דעם שבת פון דאנערשטאג אן, האט דאך רב שלמה מיטגעקויפט — טאמער וועט אויספעהלען. גוים־פישער זיינען נאך דער פוהר געלאפען מיט זעקלאך לעבעדיגע פיש, ערשט פון וואסער געפאנ־גען. נישט געדונגען זיך, געווארפען אין וואגען אריין און ווייטער גע־פאהרען. ארויסגעקומען פון דארף, האט מען אנגעטראפען די ערשטע אורחים ציהענדיג זיך אין שטעדטעל אריין אויף שבת. רב שלמה'ס שבת האט געהאט א שם אין דער סביבה, און די אורחים פון דער גע־גענד ארום האבען אנגעצויגען אויף שבת אין שטעדטעל אריין. "זרח, שטעה" — שרייט רב שלמה צום שמייסער — „קומט ארויף רב איד, אויף דער פוהר". און אלע די, וואס ער האט אויף דעם וועג אנגעטראפען, זיינען שוין געווען זיינע אורחים. אזוי קומט מען אין שטעדטעל אריין: א פולע פוהר אנגעהאנגען מיט אורחים, א פולע פוהר אנגעלאדען מיט עסענווארג אויף שבת אהיים.

די פוהר קלאפט איבער דעם שטעדטעלשען ברוק. עס גריסען די ערשטע בעלי־בתים אויף די שוועלען פון זייערע געוועלבלאך, רב חיים קאשעמאכער און דוד שמיד. דאס געסעל קוקט נאך — „א איד דער־לעבט צו אזא גדולה אהן עין הרע, א פולע פוהר אורחים!" נאר

רב שלמה׳ן איז מען ניט מקנא, דאָס האַרץ וואָלט נור פאַר נחת. „א שאָד, נעביך, וואָס זיין ווייב נעבע איז געשטאָרבען אין קימפּעט. א צדקנית געווען, איהר צדקה נעבען האָט דאָך געהאַט א שם". פון דער נייער ווייבעל וואָס ער האָט געבראַכט אין שטעדטעל אריין, רעדט מען נישט קיין גוטס. „זי וויל פיהרען רייך" — רעדט מען אויף די שוועלען פון די געוועלבלאַך, נאָכקוקענדיג רב שלמה׳ס וואָגען.

דערווייל איז מען אהיים געקומען. ברייט עפענט זיך אויף די טהיר פון הויף, און א שווערען קרעכץ גיט אָב די פוהר. די קינדער — פערשיעדען־יעהריגע אינגלאַך און מיידלאַך — לויפען אנטקעגענו, כאַפּען זיך אויף דער פוהר ארויף, הענגען זיך אָן וואָגען אָן. פון די אָפענע פענסטער פון קיך טראָגט זיך דער ריח פון די פריש־קאָכעדיגע פיש. פון מערען־צימעס, פון שבת־מאַכען. עס וואָרפט פון זיך אראָב רב שלמה זיין גרויען בעשטויבטען מאַנטעל, פיהרט דורך די פינגער דורך זיין פערשטויבטער באָרד און עס בלישטשען ארויס די שוואַרצע גלאַנצענדיגע אויגען פון אונטער די שוואַרצע ברעמען. עס שפּריצט מיט שטאַרקייט פון איהם, און די שוואַרצע האָהר פון באָרד זיצען גע־דיכט און פעסט אין די וואָרצלען. עס שפּרינגט פון וואָגען אראָב דער ברייט־ביינינגער, פערציג־יאָהרינגער איד, ווי א אינגעל, און רופט אין קיך אריין: „שפּרינצע, חנה, דבורה"... עס ווייזען זיך די דיענסטען מיט די רויט־צוקאָכטע געזיכטער, עס פלאַמט זיי דאָס פנים פון קאָכען ביי דער קיך. זיי שטרעקען אויס זייערע נאַקעטע הענד און דער יונג זרח הויבט אָן פון וואָגען אראָבצודערלאַנגען די זעקלאַך פיש און די היהנער.

דאָס ווייבעל אָבער ווייזט זיך נישט אין פענסטער פון קיך. עס הערט זיך נישט דאָס ברייטער פרייטאַגיקער לאַכען פון זיין ווייב נעבע, עליה השלום, ווען ער איז פון וועג אהיים געקומען. רב שלמה פער־שטעהט, אז דאָס ווייבעל איז בייז. קומט ער אין קיך אריין: יונה׳לע שטעהט ביי דעם ברייטען מעש־בעדעקטען קיך־טיש און מאַכט דעם קוגעל. איהרע שוואַרצע ברעמען און די שוואַרצע הערלאַך פון די אויי־גען לייגען זיך איבער דעם שוואַרץ־אַפּעל. א מינוט וואַרט ער. דאָס ווייבעל הויבט נישט אויף איהר בליק פון טעלער, שטעהט רוהיג און לאָזט זיך בעטראַכטען פון איהם. ער פערשטעהט וואָס זי איז בייז — איבער די אורחים. א יונג ווייבעל נאָך דער חתונה וויל ניט האָבען צו

טהאָן מיט אזא גרויס בעל־הבית'ישקייט. און, ניט ווילענדיג, דער־מאָנט ער זיך ווידער אָן נעכטן — ווי זי האָט זיך געפרעהט, ווען ער איז אהיים געקומען פון וועג און די פוהר איז אנגעלאָדען געוועזן מיט אורחים. ,,וואָס מעהר אורחים, אלץ פרעהליכער דער שבת" — פלעגט זי זאגען. און א קרעכץ רייסט זיך ארויס פון זיין הארץ. חנה'לע פער־שטעהט דעם קרעכץ און טיעפער רוקען זיך אראב די ברעמען איבער איהרע אויגען. דער שעהנער הויכער שטערן קנייטשט זיך, און אויף די הערלאך פון אויג בלישטשעט עפּעס. ער קוקט אויף איהר, זעהט איהר פולע פיגור, דערמאָנט זיך אָן ברית, וואָס שטעהט פאַר אם ירצה השם, און קריגט גרויס רחמנות אויף איהר. ,,די טויטע זיינען טויט— זאָגט ער זיך — און זי איז דאָך א כשר ווייבעל, איז נאָך ניט געוועהנט צו אזא בעלי־הבית'ישקייט". ער געהט א טריט נעהנטער צו איהר און זאָגט מיט א ווייכער שטים, מיט א שמייכעל אין זיין שעהנער שווארצער באָארד אריין:

— חנה'לע, דו זעהסט מיך נישט? איך בין דאָך געקומען צו פאָהרען.

א מינוט קוקט זיך חנה'לע אום, אויב קיינער איז אין קיך ניטאָ. די מוידען זיינען ביי דער פוהר, און זי זאגט מיט א טיעפער ווארימער שטים, פון וועלכער עס קוועלט ליעבע:

— איך קאָן דאָך דיר נים אנטקעגען לויפען, שלמה!

אין די ווערטער פיהלט ער, אז זי האָט נאָך מורא פאַר איהם. שוין א פאָר חדשים נאָך דער חתונה מיט איהר, דאָס קינד טראָגט זי שוין פון איהם, און זי איז נאָך דאָס אכטצעהן־יעהריגע מיידעל פון דער היים און איז נאָך נישט געוועהנט צו איהם, האָט נאָך מורא פאַר איהם. דאָס טהוט איהם גלייכצייטיג הנאה און עס ריהרט איהם, און ער קריגט זי ליעב דערפאַר. ער נעהמט זי אָן ביי דער האנד און זאָגט:

— חנה'לע, קום אריין אין דער צווייטער שטוב, איז האָב דיר עפּעס צו זאָגען!

שטיל, מיט אָן אראָבגעבויגענעם קאָפּ געהט איהם נאָך דאָס ווייבעל אין זייער שלאָף־שטוב אריין. ער נעהמט ארויס פון קעשענע א שאַכטעלע און גיט עס איהר איבער:

— איך האָב דיר עס מיטגעבראכט.

זי האלט דאס שאכטעלע אין האנד און טרויט זיך ניט עס צו עפענען.

זי עפענט עס אויף אין איהר האנד און נעהמט ארויס א גאלדענע קאליע מיט א בראש.

— ער האט זיך מיר געטראפען א מציאה.

און ער גיט צו:

— עס איז דערפאר, כדי דו זאלסט ליעב האבען אורחים, אורחים דארף מען ליעב האבען און דאנקען דעם רבונו של עולם, וואס ער האט דיר געהאלפען אז דו קאנסט אורחים אהיים ברייננען — דערביי גיט ער איהר א גלעט איבער דעם שייטעל.

— איך האב דען ניט ליעב קיין אורחים? הלואי זאל אונז דער רבונו של עולם אזוי פיעל העלפען, וויפיעל מיר זאלען קאנען, — האקט זיך אב אין מיטען און בלייבט שטעהן פערשעהמט און דערוועגט זיך ניט איהם צו קוקען אין די אויגען אריין איבער דעם ווארט „אונז" — וואַרים זי איז נאך ניט געוועהנט געווען צו איהם.

ער האט זי דערפאר נאך מעהר ליעב געקראגען.

און באלד האט שוין אין הויף א קעסעל מיט קארטאפעל איבער א פייער געקאכט, א פרייטאגדיג מיטאג פאר די אורחים. די יונגען האבען שעניקעס שטרוי אנגעשטאפט אויף נאכט־לעגערס אין די שטעלער צו מאכען, און די דיענסט־מוידען האבען די פרישע פיש געשאבען, אז די שופען זיינען געשפרונגען, געשפריצט איבער זייערע צוהיצטע פנים׳ער. און אז מען האט די פיש אין די ראנדלעס געקאכט, זיינען נאך די אבגעשניטענע קעפ פיש פון ראנדעל געשפרונגען. אזוי פריש זיינען זיי געווען.

רב שלמה איז געזעסען אין עס־צימער און האט זיין פרייטאגדיג מיטאג געגעסען. ניט רייך איז געווען דאס מיטאג, מען דארף דאך אפעטיט האבען צו דער נאכט־סעודה. א פרישע קאפ פיש און די פריש־געבאקענע חלה פערשמעקט די שטוב. די שטוב איז שוין צוגעראמט צום שבת: די פאדלאגע געוואשען, מיט זאמד בעשאטען; די קופערנע הענג־לייכטער בלישטשען אויף די װענד; אויפ׳ן קאמאד שטעהען שוין אויסגעשטעלט די פיער פאר זילבערנע לייכטער, אנגעשטעקט

מיט ליכט — צוגעגרייט צום ליכט־צינדען. דאס ווייבעל זיצט נעבען איהם. אין דער שטיל פרעגט רב שלמה ביי איהר, צו זי האט ניט קיין עגמת נפש פון די שטיף־קינדער? פערשעהמט ווערט זי און ענט־פערט, אז זי האט זיך חלילה ניט וואס צו קלאגען, — די קינדער ליע־בען איהר, און דער געשטארבענערס קינדער זיינען ביי איהר ווי איהרע אייגענע.

אויף דעם טיש ליגט ארויסגעווארפען דאס געלד, וואס דער סוחר האט פון וועג אהיים געבראכט. עס לעגט דאס ווייבעל דאס פאפיער־געלד צו פאפיער־געלד, און באלד ווערט די שטוב פרעהליך. עס קו־מען אהיים צו לויפען די אינגלאך פון חדר מיט די חומשים אונטער די ארעמס. אויף די ליפען ליגט נאך דער נגון פון מהפך פשטא, פון דעם מעביר־סדרה זיין. זיי גיבען דעם טאטען שלום־עליכם אב, קושען די האנד און שרייען „עסען״.

פון דער אויבערשטער שטוב קומט אראב דער איידים, דער עלט־סטער טאכטער'ס מאן, וואס זיצט ביים שוועהר אויף קעסט. דער יונגער מאן גיט דעם שוועהר „שלום־עליכם״ און דרעהט זיך איבער דער שטוב ארויף און אראב אין זיין זיידענער קאפאטקעלע, וואס ער טראגט אין דער היים (ער לערנט אויף א רב צו זיין!). די טאכטער שרה'לע, איז אביסעל ברוגז אויפ'ן פאטער, וואס ער האט אזוי פריה, באלד נאך דער מוטער'ס טויט, חתונה געהאט. אבער מיט דער שטיף־מאמע איז זי גאר קניפעל בקניפעל. כאטש זי פערנעהמט די שטעלע פון דער מאמע, עליה השלום, דאך איז זי אויך א יונג ווייבעל ערשט נאך דער חתונה, האבען זיך דיביידע ווייבלאך באלד בעפריינדעט, זיצען צוזאמען, און חנה'לע איז נעהנטער צו דער שטיף־טאכטער, ווי צום מאן.

עס קומט אהיים עוזר'ל פון בית המדרש. דאס איז דער עלטסטער זוהן און דער חתן־בחור, אויסגעפוצט מיט דעם גאלדענעם זייגער, וואס ער האט פון דער כלה א מתנה געקראגען. ער גיט אויך דעם טאטען „שלום עליכם״ און זעצט זיך ברוגז'דיג אוועק אין א ווינקעל. ער איז א משכיל שוין, לייענט די נייע לשון־קודש'דיגע ביכלאך און שפראכען קען ער (רב שלמה שטערט איהם ניט). דער בכור און דער רייכער חתן־בחור, נאהנט פאר דער חתונה — איז ער דער ערשטער אין דער היים און האלט זיך פון דערווייטענס פון אלעמען. נאר רב שלמה'ס

נחת אין חיים'ל, דאס פיערצעהן־יעהריג אינגעל, וואס קומט איצט אריין מיט די נעקרייזטע פאה'לאך, מיט'ן גאלדענעם זייגערעל, וואס ער האט פון דעם טאטען צו בר מצוה נעקראגען. דער עלוי איז שטעדטעל — עס קלינגט זיין גוט קעפעל אין דער וועלט, און דער רב אליין לערנט מיט איהם א בעזונדערען שיעור. דער אור התורה וועט זיך ווידער פון איהם אין דער משפחה אנהויבען. שדכנים שלאגען שוין רב שלמה'ס טהירען אב — א שידוך פאר איהם. נור א היינטוועל־טיגער איז רב שלמה, וויל ער ניט, עס איז נאך צו פריה. דאס אינגעל ווייסט, אז ער איז דער ליעבלינג פון פאטער און געהט צום פאטער צו מיט א גאנץ אנדער דרייסטיגקייט, ווי אלע אנדערע קינדער. דער טאטע גיט איהם א קניפ אין בעקעל אריין און פרעגט איהם עפעס אין לערנען. אזוי האט זיך די גאנצע משפחה צוזאמענגעקליבען דעם טאטען מקבל פנים צו זיין. אלע זיצען אין די ווינקעלאך און קוקען אויפ'ן פאטער מיט געטרייער ליעבשאפט, און קיינער דערוועגט זיך ניט קיין ווארט אויסצורייךען אין רב שלמה'ס נעגענווארט.

אבגעגעסען, אבגעבענטשט, רופט ער די חדר־אינגלאך אריין, איי־זיקלען און גדליה'ן, צעהן, עלף־יעהריגע אינגלאך, וואס זעהען אויס ווי א צווילינג (קינדער האט רב שלמה נעהאט פון יעדער עלטער, יע־דעם יאהר האט געבראכט זיין פרוכט). רב שלמה נעהמט אראב פון דאס געלד וואס ליגט אויפ'ן טיש, וויקעלט אין פאפירלאך איין און שיקט זיי איבער דער שטאדט: דעם רב א פאפירעל, דעם דיין רב לייבוש, דעם שוחט, דעם חזן און גלאט אזוי א שעהנעם איד רב יצחק אליה'ס. נאר דאס פאפיר־געלד לייגט מען אין דער שאנק אריין, דאס קליין־געלד אבער איז ביי רב שלמה'ן א חזקה פרייטאג צו צוטהיילען ארימע לייט. אנגעפילט די קעשענעס מיט קליין געלד, געהט רב שלמה אין געסעל ארויס. אין געסעל רעדט ער מיט קיינעם ניט. ער שטעלט זיך אין ערגעץ ניט אב, כדי א נצרך זאל זיך ניט שעהמען צו איהם צו צוגעהן, און ער בעט אין הארצען דעם רבונו של עולם, ער זאל איהם צו שיקען אידען נצרכים, וואס דארפען אויף שבת. עס ווייסט שוין דאס געסעל צו וואס רב שלמה געהט דא, און קיינער וויל איהם ניט שטערען אין זיין גאנג, מען מיידט איהם אויס דעם וועג. ער פערקריכט אין די קרומע געסלאך, און יעדעם מאל קומט אז אנדער איד צו צו איהם, רופט איהם אין א ווינקעל אריין און רוימט

איהם א סוד אריין... רב שלמה געהט אין איינינגע שטיבער אריין צו קראנקע'אידען. קיינער ווייסט ניט פון זייער נויטה, נאר ער אליין — דאס איז ביי איהם „צדקה בסתר", און פאר דער גרעסטער מצוה האלט ער עס.

אויסגעליידיגט די קעשענעס, קעהרט זיך רב שלמה אום אהיים מיט א הארץ פול נחת און דאנקט דעם רבונו של עולם, וואס ער האט איהם אויסגעקליבען פאר זיין קאסיר, און אז ניט ער זאל, חלילה, דאר־פען צו אן אנדערען אנקומען. ווארים דאס גאנצע פערמעגענס זיינס, האלט רב שלמה, איז איהם פון גאט איבערגעגעבען נאר, כדי ער זאל דערמיט גוטס טהאן. ער איז גאט'ס נאמן — זאגט ער זיך — און ווען ער וועט, חלילה, ניט גוט פיהרען, וועט גאט פון איהם דאס פערמע־גען אבנעהמען און אן אנדערען פאר זיין נאמן מאכען. טראכטענדיג זיך אזוי, קומט ער צוריק מיט אינערליכער צופריעדענקייט אין שטוב אריין. אין דער קיך הערט ער שוין דאס קוויטשען פון די קינדער, ווי זיי שרייען ביים וואשען די קעפלאך אויף שבת. און ליעב האט רב שלמה די קינדער זיינע, געהט ער אין דער קינדער־שטוב אריין. ביי פיער וואש־שיסלען שטעהען די דיענסט־מיידלאך און וואשען די קעפ פון די קינדער אויף שבת. חנה'לע שטעהט ביים קאמאד און נעהמט ארויס וועש. עס שרייען די יונגען פון הינטער די שיסלען ארויס, זיי רייסען די אבגעצוואגענע קעפלאך פון אונטער דעם קאם ארויס. טהייל זיינען שוין אבגעצוואגענע, אויסגעקעמטע, שטעהען זיי האלב נאקעט און ווילען ניט קריכען אין די פרישע העמדלאך אריין. א צופריעדענ־דער שמייכעל ווייזט זיך אויף רב שלמה'ס ליפען. די קינדער דערזע־העז דעם פאטער און שטילען זיך באלד איין. ער פאטשט א קינד איבער דעם נאקעטען לייב און געהט א צופריעדענער פון דער קינדער־שטוב ארויס. דאס ווייבעל ברייננט איהם באלד פרישע וועש אריין, גרייט איהם אן צום וואשען, נעהמט די שבת'דיגע מלבושים ארויס, און רב שלמה הויבט זיך אן אליין צו צוגרייטען צום שבת.

אין עס־שטוב איז שוין אלץ צוגעגרייט צום שבת. דער לאנגער טיש איז אויסגעצויגען, די ווייסע שבת־צוועל און די פיער פאר זיל־

בערנע לייכטער אויפ'ן טיש. פיעל ליכט איז ביי רב שלמה'ן צום שבת געוועזן — „וואס מעהר ליכט, אלץ מעהר פרנסה" — און די חלות צו־גערעקט מיט דעם נייעם חלה־צוועלעכעל, וואס חנה'לע האט געמאכט כלה־ווייז. דאס אלטע חלה־צוועלעכעל, — נעבע'ם עליה השלום — האט רב שלמה בעהאלטען, און קיינמאל ווערט עס ניט בענוצט כדי עס זאל ניט דער יונגער ווייבעל קיין צער אנטהאן... אויסגעלעגט פאר יעדען קינד זיין זילבערען פאר גאפעל־מעסער. געוועזן איז ביי רב שלמה'ן דאפעלט געפעס: ציינענם אויף אין דער וואכען, זילבערנס אויף שבת — אזוי איז עס נאך פון נעבעם צייטען אן (א גרויסע בעל־הבית'־טע געוועזן).

צונויפגעזאמעלט האט זיך אין עס־שטוב דאס גאנצע הויז־געזינה. די אינגלאך אבגעוואשען, אויסגעקעמט, אין די נייע שבת'דיגע קאפאט־קעלאך אנגעטהאן. די מיידלאך מיט קורצע צעפלאך פערפלאכטען, אין נייע קארטונענע קליידלאך אנגעטהאן. פון אויבען קומט אראב דער איידים אין דער אטלאסנער קאפאטע, אין דעם שטריימעל. א מתנגד איז רב שלמה. אין דעם פשוט'ן בית־המדרש דאווענט ער, און זיין איידים, כאטש א חסיד, דאווענט אין איינעם מיט'ן שוועהר אין בית־המדרש. עס קומט אריין פון זיין צימער דער חתן־בחור, אין דער שעהנער עלעגאנטער קאפאטע. ארויסגעוויזען האט ביי דער קאפאטע יחזקאל, דער הויז־שניידער, אלע זיינע קונצען, ווארים דאס בחור'ל האט זיך ליעב געהאט צו פוצען, ווי א מיידעל. א מינוט האט רב שלמה ארומגענומען זיין גאנץ הויז־געזינד מיט זיין בליק, א שמייכעל אין דער בארד געגעבען, הנאה געהאט. די אינגלאך האבען די סדורים אין די הענד גענומען און געגאנגען אין בית־המדרש אריין דאוונען. און ווער עס האט אין געסעל געזעהן, ווי רב שלמה געהט מיט דעם איידים און די קינדער, אויסגעפוצטע, געוואשענע, און די אורחים הינטער איהם, אין בית־המדרש אריין — האט איהם יעדער אין הארץ געבענשט, הנאה געהאט און גליקליך געוועזן.

אז די מאנספערשוינען זיינען אוועק, איז חנה'לע געבליבען אליין מיט די צוויי קליינע יתומה'לאך פון זעקס, זיעבען יאהר ביים טיש זי־צען. די עלטערע טאכטער איז צו זיך אין שטוב געגאנגען, די שבת־ליכט אנצינדען. חנה'לע האט זיך צום ליכט־צינדען אנגעטהאן איהר נייע שבת'דיגע הויב מיט דעם ציהרונג בעפוצט, און דאס שבת'דיגע

זיידענע קאפטענדעל, אין וועלכער זי איז צו דער חופה געגאנגען, בעהאפטען מיט די טהייערע זיידענע שפיצען, וואס דער מאן האט איהר פון לייפציגער יריד געבראכט. די פעריל האט זי נישט געוואלט אנטאהן — עס איז געווען פון דער פריהערדיגער ווייב, האט זי נישט געוואלט די קינדער קיין פערדרוס אנטהאן. אבער געפעלען האט זי געוואלט היינט דעם מאן. האט זי זיך מיט דער נייער בראש און גאלדענער קייט אויסגעפוצט. שטעהט זיך ביי דעם שבת׳דיג געדעקטען טיש, ווי א יונגע אידישע פרינצעסין, צינדט די ליכט אן און הויבט אויף איהרע איידעלע ווייסע הענד, וועלכע זיינען ווי שעהנע איידעלע פרוכטען אויסגעוואקסען, און פערשטעלט זיך מיט זיי איהר געזיכט. די תחינה ליגט פאר איהר, נאר קיין ווארט זאגט זי. הייסע, שטילע טרעהרען רינען איהר איבער דעם פנים. צו וויינען האט זי פיעל. ניט, חלילה, איבער איהר מזל, וואס זי האט געמוזט מיט אן אלמן חתונה האבען. זי האט דעם מאן גאנץ ליעב. „פון א שעהן אידיש הויז קומט זי ארויס. אין דערהיים ביים טאטעשי האט מען זיך געפיהרט פיין, מענשליך. אבער ארעם איז ער געווען, און איינציגע דערוואקסענע טעכטער אין שטוב. תשעה באב איז זי אין דער היים געווען ווען זי איז פאר דעם אלמן א כלה געווארען. אין שטאדט האט געקאכט: „רב שמואל גראסגליק׳ס טאכטער נעהמט אן אלמן מיט זיעבען קינדער. וועה, צו וואס מען האט דערלעבט!״ געוואוסט האט זי, אז אין דער היים איז שלעכט. דאס שניט־געשעפט, וואס איז איבערגעגאנגען פון פאטער צום זוהן און איז אזוי אלט געווען, ווי די שטאדט איז אלט — איז פערמאכט געווארען. דער פאטער האט באנקראטירט. און כאטש זי איז קוים ניינצעהן יאהר אלט געווען — אבער די עלטסטע אין שטוב, און דער חתן איז רייך — רב שלמה נגיד פון שערעץ. דעם טאטען האט ער געעפענט צוריק דאס געשעפט, אין דער שטיל אויך אויף אויסשטייער און חתונה־הוצאות געגעבען און נאך אויף חתן־מתנות פאר זיך אונטערגעשטעקט. צו בעדויערען האט זי איהר מזל ניט. די שטיף־קינדער בעהאנדלען זי גוט; איידעלע קינדער, אונטער א מוטער׳ס געטרייע האנד, אונטער דעם פאטער׳ס שטרענגען בליק אויפגעצויגען געווארען, האבען זיי זיך באלד צו איהר צוגעוועהנט. די אינגערע קינדער האבען זי ליעב ווי דאס לעבען. די אינגעלאך נאך אביסעלע פרעמד, זיי טרויערען אין דער שטיל נאך דער מוטער און האבען ניט

ליעב צו זעהן, אז דער פאָטער איז צו איהר גוט. דערפאַר מיידט זי אוים אין די קינדער׳ס געגענוואַרט צו ריידען מיט׳ן מאַן ליעבע־רייד, מיט דער עלטסטער טאָכטער לעבט זי גוט, איז זיך מיט איהר מישב אין שטוביגע זאכען און טהיילט מיט איהר די מוטערליכקייט צו די אינגערע קינדער. נור פאַר דעם מאַן איז זי פרעמד. זי האָט איהם ליעב פון דער ערשטער מינוט אָן, ווי זי האָט איהם געזעהן: אזא שטאַרקער און אַ זיכערער; מען קאָן זיך אויף איהם פערלאַזען! און ווען מען האָט זי צו דער חופה געפיהרט און דערנאָך זיי געלאָזט אליין, איז ער צוגעגאַנגען צו איהר און האָט גערעדט צו איהר. איהר האַרץ האָט אזוי געקלאַפּט אין דער שטיל, געציטערט האָט זי אין זיינע אָרעמס. ליעב האָט זי איהם און מורא האָט זי פאַר איהם, און וויים ניט צי זי טהוט גוט. זי וויל איהם געפעלען זיין, נאַר אלץ, וואָס זי טהוט קומט ארוים קאַפּויר. זי קען איהם נאָך ניט און וויים ניט, וואָס עס געפעלט איהם. זי ווייסט ניט, ווי אזוי יענע איז געווען. נור אזוי טהאָן ווי יענע, וויל זי ניט — זי וויל זיך אליין פיהרען, אויף איהר שטייגער. נור איהר דוכט זיך, אז ער שטעקט נאָך אין יענערס אָרעמס און זי וויל איהם צונעהמען צו זיך. אַ, זי וואָלט איהם שוין געפעלען, ווען זיי וואָלטען נור געווען אליין. ווען זי וואָלט געהאַט מיט איהם איין היים, איין שטיבעל, כאָטש אַ קליין שטיבעל, נאַר אליין. די קינדער רייסען איהם אוועק, מאַכען איהם פרעמד, שליסען איהם אין די אָרעמס פון דער טויטער... און זי וויינט דאַרויף, וואָס איהר איז ניט בעשערט צו האָבען דעם מאַן אליין, ווי יעדעס אָרעם מיידעל האָט. נור באַלד דערמאָנט זי זיך אָן די קליינע קינדער, אָן די מיידלאַך, וואָס זיצען ביים טיש, אָן די יתומות. וואָס זיינען זיי שולדיג, אז זייער מוטער איז טויט?

און די קינדער זיינען שוין צו איהר צוגעגאַנגען. זיי האָבען גע־זעהן, אז די „מומע" וויינט — האָבען זיי אָנגעהויבען זי צו רייסען ביים קלייד און אוועקנעהמען די הענד פון געזיכט. „מומע, ווייז ניט" — האָבען זי די קינדער געבעטען. זי האָט זיי געקושט און צוגעדריקט ווארים צו איהר האַרץ, אויסגעווישט זיך די טרעהרען און עפּעס אַן אינערליך צופריעדענקייט, אַ פרייד האָט זי געפיהלט דאַרויף, וואָס זי האָט אזא שטאַרקען מאַן און אַ בכבוד׳ן מענש, דעם שעהנסטען איד פון שטאָדט, און זי איז שטאָלץ געווען אויף איהר גליק, און אלץ ליעב גע־

קראַנגען — אַלץ, וואָס קומט פון איהם און וואָס עס געפינט זיך אין זיין שטוב. אפילו די פרעמדע זאכען, וואָס זיינען איהר ביז איצט פרעמד געווען: די זילבערנע לייכטער, די שענק, די זשיראַנדאָלען, דאָס זילבערן געפעס, וואָס איז איהר ביז איצט פרעמד און ווייט געווען, ווייל ניט זי האט איינגעשאַפט דאס בעל־הבית׳ישקייט איז איהר מיט אמאָל ליעב געוואָרען: א י ה ר ס איז עס, און זי האָט זיך דערפיהלט די בעל־הבית׳טע פון דער שטוב.

זי האָט געוואָלט דעם מאַן געפעלען ווערען. זי האָט זיך אין שטוב ארומגעקוקט צו איז אַלץ אזוי צוגעגרייט, ווי ער האָט עס ליעב. זי האָט בעמערקט דעם צוגעשטעלטען טיש פאַר די אורחים מיט די וואָכעדיגע מעשענע לעפעל און מעשענע לייכטער און מיט די ברענענדיגע ליכט אין זיי. און געוועהנט איז זי געווען פון דער היים אויס, אז אַלץ זאָל זיין שעהן, יעדע זאך אויף איהר אָרט, און עס האט איהר געשטערט אַט דאָס וואָכעדיגע, וואָס רייסט זיך אריין אין איהר שבת אריין. זי האָט ניט פיינט געהאט די אורחים, נור זיי מיט זייערע שמוציגע קאַפּאָטעס, דאָ ביים דעם הערליך געדעקטען טיש... פאַר ליכט־צינדען איז עס נאָך געווען, האָט זי געהייסען די דיענסטען גרייטען פאַר די אורחים א בעזונדער טיש אין קיך און ארויפשטעלען די מעשענע לייכטער מיט דעם וואָכעדיגען געפעס, כדי אז זי מיט דעם מאַן און די קינדער זאָלען זיין ביי דעם טיש אליין. זי האָט געמיינט, אז עס וועט איהם געפעלען. דער טיש איז אזוי שעהן, שבת׳דיג!

עס איז אראָבגעקומען די עלטערע טאָכטער פון דער הויף, אויך שבת׳דיג אָנגעטהאָן, מיט איהר ציהרונג בעפוצט. זי האָט געזעהן דעם בעזונדערען טיש, וואָס איז אין דער קיך נעגרייט געווען, און איהר האָבען פערדראָסען די נייע מאָדעס, וואָס מען פיהרט דא איין נאָך איהר מוטער׳ס טויט. נאָר דער „מומען" זאָגען עס האָט זי ניט געוואָלט. זי האָט געוואָרט ביז דער פאָטער וועט קומען אהיים פון שוהל און כאָטש זי האָט די „מומע" ליעב געהאָט, און זיך גוט פערטראָגען מיט איהר, האָט זי דאָך אין הארצען נקמה געוואָלט דערלעבען אז איהר דערפאַר, וועם זי פערנעהמט דער מוטער׳ס אָרט. זי האָט געוואוסט, אז דעם

פאטער וועט פערדריסען דאס גרויסארטיגקייט, וואס דאס ווייבעל פיהרט איין אין דער היים. דאס ווייבעל האט זיך געוואלט מיט דער טאכטער אפילו מישב זיין, האט זי אבער געוואוסט, אז א טאכטער׳ס הארץ איז שטענדיג אנגעקניפט אן דער מוטער... און איבריגענס איז זי די בעל־הבית׳טע אין דער שטוב און טהוט וואס איהר געפעלט.

דערווייל איז דער שבת אנגעקומען מיט רוהיגע טריט. איבער׳ן הי־מעל האט זיך די טונקעלע נאכט אויסגעשפרייט, ווי א שווארץ, זיידען טוך מיט שטערען בעניי הט. דאס שטעדטעל האט זיך אין טונקעלען שאטען געהילט, די געוועלבער זיינען געוועזען פערמאכט, די שבת־ליכטלאך פון די פענסטער ארויסגעקוקט. און א שבת־יום־טוב׳דיגקייט איז איבער׳ן שטעדטעל ווי א זאנפטער שלאף געפאלען. אידען געהען שוין פון דאווענען אהיים. רב שלמה מיט דעם איידים און קינדער, מיט די יונגען — זיינע מענשען און א פעקעל אורחים הינטער איהם. רו־היג, מיט שבת׳דיגע טריט, טרעט רב שלמה און מאכט זיך מיט דער האנד די שווארצע געדיכטע בארד גלייך, פערשפרייט זי איבער זיין וויס־געפרעסט העמד, איבער זיין שווארצען זיידענעם ראק, און דאס אידישקייט שמעקט אראב פון איהם. ער קוקט אויף די ארימע שטעד־טעלשע גוים, וועלכע דרעהען זיך האלב שיכור אין געסעל ארום, אין זייערע וואכעדיגע קליידער, און בעדויערט זיי פון טיעפען הארצען, וואס דער רבונו של עולם האט מיט זיי דעם חסד ניט געטהאן און זיי דעם שבת ניט געגעבען. עס בעט דער איד און ווינשט פון גאנצען הארצען, אז משיח זאל קומען, די וועלט זאל ווערען אויסגעלייזט, און אלע גוים פון דער וועלט זאלען אננעהמען אידישקייט.

אריינגעקומען אין שטוב, געזאגט גוט־שבת. מיט א שטילען רו־היגען שמייכעל וואס שיינט איבער׳ן פנים פון א פול הארץ מיט פרייד, בעגעגענט חנה׳לע זיין גוט־שבת און ענטפערט אב אין דער שטיל: „גוט־שבת, גוט יאהר". רב שלמה דערפיהלט אין איהר טאן און אין איהר מינע דאס ווארימקייט פון איהר הארץ, וואס ליגט ווי א ליכט אויסגעגאסען איבער איהר גאנץ געשטאלט, און מיט א הארץ פול פרייד בעגריסט ער די שבת׳דיגע מלאכים, וואס קומען מיט איהם אין שטוב אריין. ער קוקט אויף דעם וויס־געדעקטען טיש, אויף די זילבערנע לייכטער און דאנקט דעם רבונו של עולם פאר אלץ, וואס ער טהוט מיט איהם. און א גרויס שטאלצקייט פילט איהם אן, א שטאלצקייט

אויף זיין אידישקייט, אויף גאט און אויף דער תורה, וואס ער האט די אידען געגעבען. ווי א קעניג פּיהלט ער זיך אין זיין היים. אוועק איז דער גלות, חורבן ירושלים איז קיינמאל ניט געווען, און בבל און רוים האבען קיינמאל ניט עקזיסטירט. און ווי א נצחון־ליעד איבער זיינע אייביגע שונאים, די גריכען מיט די רוימער, ווי ער וואלט ערשט פון בית־המקדש צוריקגעקומען, און דא איז זיין ירושלים, זינגט ער „שלום־עליכם מלאכי השרת".

אבער פּלוצלונג דערזעהט ער דעם געדעקטען טיש אין קיך פאר די אורחים. א צער דריקט זיין הארץ, וואס זיין שבת ווערט פערשטערט. ער ווייסט וואס דאס איז, און האלט זיך איין מיט אלע מעגליכקייטען ניט צו צושטערען זיין שבת. ער זעהט ווי די אורחים זעצען זיך שוין אוים אין קיך ביים טיש און דער צער אין הארץ ווערט נאך גרעסער. פערשעהמט ווערט ער פאר זיך. „אז אורח איז געגליכען צום רבונו של עולם; אז דו ביזט מכבד אן אורח, איז ווי דו וואלסט דעם רבונו של עולם מכבד געווען", — דערמאנט ער זיך, וואס דער גאסטינינער רבי האט איהם אמאל געזאגט. און ווער איז ער דען, וואס ער זעצט זיך ביי זיין שעהנעם טיש, און דעם רבונו של עולם לאזט ער אין דער קיך? אבער שבת איז עס. קיין אייןווארט רעדט ער ניט, געהט צו צום טיש, נעהמט אראב די פלאש וויין מיט דעם כוס פון זיין טיש, טראגט עס אין דער קיך אריין און זעצט זיך אוועק ביי די אורחים. באלד האבען זיך אלע אויפגעהויבען פון טיש און זיינען נאכגעגאנגען דעם פאטער אין קיך אריין. קיינער האט ניט דערוועגט זיך קיין ווארט צו רעדען, ניט צו פרעגען. די אורחים האבען באלד צווישען זיך ארט געמאכט. מען האט אנגעהויבען איבערטראגען אין קיך אריין די שטוהלען, די טעלער און לעפעל. אלע האבען זיך אין קיך אויסגעזעצט ביים ארים־געדעקטען טיש, מיט די מעשענע לייכטער, און די גרויסע זילבערנע לייכטער האבען זיך פערשעהמט און איינזאם געברענט אין דער גרויסער שטוב.

דאס ווייבעל איז פערשעהמט געווארען. רויט און בלאס איז זי דעם גאנצען אבענד געווען, און ניט איין מאל זיך טועה געווען ביים טהיילען. דער עולם איז געזעסען שטיל, נור באלד האט זיי רב שלמה בערוהיגט מיט זיינע בליקען. נאך דעם קדוש, ביי די פיש, האט ער אנגעהויבען פריינדליך צו רעדען מיט די אורחים. מיט די קינדער און

געשמייכעלט ליעבליך צו דער ווייבעל און גערעדט צו איהר, גלייך ווי עס וואָלט גאָר ניט געווען פאָרגעקומען. און געשפּיעלט האָט ער זיך מיט די קינדער, געגלעט די מיידלאך איבער די קעפּלאך און געפרעגט די אינגלאך עפּעס פון לערנען. באלד האָט מען אָנגעהויבען זמירות צו זינגען און אלע האָבען פערגעסען, אז זיי זיצען אין דער קיך. אלע זייי נען צוריק פרעהליך געוואָרען, בערוהיגט זיך, און דער שבת איז זיך גע־גאנגען מיט זיין געוועהנליכען יום־טוב'דיגען גאנג.

נור דאָס ווייבעל אליין איז געזעסען אַ טרויעריגע. און וויפיעל רב שלמה האָט זיך בעמיהט זי צו בערוהיגען מיט די בליקען און מיט גוטע ווערטער, האָט עס ניט געהאָלפען. זי איז געזעסען אַ טרויעריגע און האָט רוהיג געטהיילט ביים טיש.

אז זיי זיינען צו זיך אין צימער אריינגעקומען, איז רב שלמה צו־געגאנגען צו דער ווייבעל, האָט זי געגלעט איבער'ן קאָפּ און געזאָגט אזוי:

— ביזט פערשעהמט געוואָרען, חנה'לע. אָבער וואָס האָב איך געזאָלט טהאָן? אז דו ביזט מכבד אַן אורח, איז ווי דו וואָלסט מכבד געווען דעם רבונו של עולם. און ווער, וואָלסטו געוואָלט, זאָל ליעבער פערשעהמט ווערען: דו, צו דער רבונו של עולם?

זי האָט אין דער שטיל דעם קאָפּ צו דר'ערד געבויגען און גע־זאָגט מיט אונטערטהעניגקייט און מיט אַ בעוויינטער שטימע:

— איך ווייס ניט, ווי אזוי איך זאָל זיך פיהרען. לערן מיך, שלמה, לערן מיך, איך וועל דיר פאָלגען.

און זי האָט גענומען זיינע הענד און האָט זיי אין דער שטיל גע־קושט.

II

רב שלמה'ס יחוס.

אויף אַן אַלט חומש, וואָס אַן עלטער זיידע האָט איבערגעלאָזט, ציהט זיך אַוועק אַ יחוס־בריעף פון רב שלמה'ס משפחה. לויט דער אַלטקייט פון דער משפחה דערגרייכט דער יחוס־בריעף ניט זעהר ווייט. אַן עלטער־זיידע, דער מחבר פון דעם ספר „אור ישראל", האָט אין שנת תקל"ז אין דער שטעדטעל שערעץ, וואָס איז במדינת גרויס־פּוילען,

פערשריבען, אז ז׳ כסליו איז ביי איהם געבוירען געוואָרען א זוהן אליקום געציל. דער יחוס־בריוו ציהט זיך ביז צום „נודע ביהודה״. און דער „נודע ביהודה״ — ווי מען ווייסט — רעכענט אויס אין דער הקדמה צו זיין ספר זיין יחוס ביז צו דוד המלך, — אזוי איז רב שלמה און אזוי זיינען רב שלמה׳ס קינדער איבערצייגט און גלויבען באמונה שלמה, אז זיי קומען ארויס פון דוד המלך.

א לאַנגע צייט האָט די משפחה פערנומען אין דאָס שטעדטעל די שטעלע פון א רב, וואָס האָט קיין שכירות ניט גענומען פאַר רבנות. דער רב איז איינציייטיג געווען א סוחר, און דאס איז אזוי איבערגע־גאַנגען פון די טאַטעס צו די זיהן. אז א רב איז עלטער געוואָרען און געפיהלט, אז ער האַלט ביים שטאַרבען, האָט ער נאָך ביי זיין לעבען בעשטימט איינעם פון זיינע זיהן, וועלכער איז ראוי געווען דערצו, פאַר א ממלא מקומו, און אליין איז ער אוועקגעפאָהרען קיין ירושלים שטאַרבען און דער זוהן האָט זיך מתחיב געווען צו צאָהלען דעם פאַטער וואָכען־געלד אזוי לאַנג ווי ער וועט לעבען. די שטאָדט האָט געמאַכט א גרויסען מאָהלצייט דעם טאָג, איידער דער רב איז פון דער שטאָדט „ארויסגעגאַנגען״ קיין ירושלים. אויף דעם מאָהלצייט האָט מען דעם אלטען רב געוואונשען מזל־טוב, וואָס זיין זוהן איז ממלא מקומו, און צומאָרגענס אין דער פריה האָט דאָס גאַנצע שטעדטעל ארויסבעלייט דעם רב מיט דער רבי׳צען אין וועג אריין. און דער רב איז ארויסגעגאַנגען צו־פוס פון שטעדטעל, כדי עס זאָל הייסען, אז ער איז „עולה רגל״.

פיעלע רבנים פון דער משפחה זיינען אָנגעקומען קיין ירושלים און ליגען אויפ׳ן הר הזיתים, וואָס איז געגענאיבער דעם הר הבית. נאָר פיעל רבנים פון דער משפחה זיינען אין יענע אומרוהיגע צייטען, ווען די מלכים האָבען געפיהרט צווישען זיך מלחמות, פערלאָרען געוואָרען אויפ׳ן וועג. מען ווייסט ניט, וואו זיי זיינען אהינגעקומען, און זייערע ביינער זיינען פערשפּרייט אויף די בית־עולמים פון אלע שטעדט, וואָס ליגען אויף דעם וועג צווישען דער שטעדטעל שערעץ און ירושלים. זיי זיינען געשטאָרבען אויפ׳ן וועג און האָבען ניט די זכיה געהאַט צו טרעטען אויף דער הייליגער ערד.

אזוי האָט זיך געצויגען א לאַנגע שנור פון דורות רבנים, ביז דאָס „אומגליק״ איז געקומען. דאָס אומגליק איז געווען, אז דער ממלא

מקומו פון דעם בעריהמטען „אור ישראל", טאקע דער אליקום געציל, הנ"ל, וואס איז געווען אן עלוי, א פייערדיגע קאפ געהאט און די וועלט האט גע'שמ'ט מיט איהם, האט פלוצלונג מעגן געווען זיין ווייב מיט די קינדער, פערלאזען דעם בית־המדרש מיט די ספרים און איז אנט־לאפען קיין בערלין, וואס איז דענסטמאל געווען א מקום טומאה, רחמנא לצלן, ווארים דער דעסער האט דארט דעמאלט געלעבט, און ער איז ארויסגעגאנגען לתרבות רעה.

פון דעמאלט אן איז די שנור פון רבנים־סוחרים געווארען איבער־געריסען. די קינדער פון דעם מומר זיינען געווארען איידימס אין פרעמדע שטעדט, האבען פערלאזט דעם כסא רבנות און זיך גענומען צום האנדעל. רב שלמה'ס פאטער האט אפילו יא דערגרייכט צו זיין א שוחט, אבער ווייטער איז עס ניט געגאנגען. מען האט איהם אויך די שטעלע געגעבען נאר צוליעב זיין יחוס. דער „אור התורה" איז אבגענומען געווארען פון זיי, און קיין סוחרים זיינען זיי אויך ניט גע־ווען קיין גרויסע. און מחמת דעם פאטער'ס שפל'קייט האט מען באלד אויף זייער יחוס פערגעסען. אויף רב שלמה'ן פלעגט מען אויך היינט נאך זאגען אין דער שטיל, אז ער איז אין דער יוגענד געווען א קאלבען־טרעגער, נאר רב שלמה פלעגט זיך דערמיט ניט שעהמען. אדרבא, נאך ביז היינט, אויף יעדען פסח צום סדר, אז די קינדער זיצען ארום טיש און ער קוקט אויף דעם שעהן געדעקטען טיש, דערצעהלט ער פאר זיינע בני־בית דעם נס, וואס דער רבונו של עולם האט מיט איהם אמאל געטהאן, ווי אזוי ער איז געקומען צו זיינע עשירות. ווארים, פלעגט ער זאגען, אז פסח צום סדר דארף א איד דערצעהלען ניט נאר די נסים, וואס דער רבונו של עולם האט געטהאן מיט די אידען אין מצרים, נאר מען דארף אויך דערצעהלען די נסים, וואס דער רבונו של עולם טהוט מיט יעדען איד בעזונדער.

און דערצעהלען פלעגט ער אזוי:

„מיט אזוי פיעל און אזוי פיעל יאהרען צוריק, ווען איך בין נאך געווען א יונגער מאן, נאך דער חתונה, האט דער רבונו של עולם מיט מיר געטהאן א נס. איך האב דעמאלט געהאנדעלט מיט קארן מיט א יונגען מאן בשותפות. האט מען זיך אבגערעכענט דעם שבת צו־נאכט, וואס פאר פסח, און מיר איז גאר ניט ארויסגעקומען. ביי מיר איז נאר געבליבען די פינף גראשען, וואס אייער מוטער נעבע האט איבעריג,

געהאט פון פרייטאגדיגען שבת מאכען. און דא איז געווען דריי טעג פאר יום טוב, אין שטוב איז גאר נישטא, און אן אורח אויף יום־טוב בין איך אויך געוועהנט אהיים צו נעהמען. נאר איך האב מיר גאר ניט ניט געמאכט דערפון, איך האב זיך פערלאזט אויף דעם רבונו של עולם אז ער וועט מיך ניט פערלאזען. צומארגענס אין דער פריה, איז געווען א יאהר־מארק, זונטאג. איך בין געגאנגען דאווענען און קור־מענדיג צוריק האב איך זיך געוואשען צו די פאר זעמעל, וואס די מאמע האט געקויפט, פערביסען, אבגעבענשט און געה ארויס אין גאס אריין און זאג מיר: „רבונו של עולם! דער שותף האט מיך פערלאזען, און קיין געלד האב איך ניט — וויל איך דיר צונעהמען פאר א שותף. איך וועל אריינלייגען מיין ארבייט, דו — דיין ישועה, און וואס מיר וועלען פערדיענען, וועלען מיר זיך טהיילען". קיין גראשען אין קע־שענע האב איך ניט געהאט, אבער דעם בטחון האט איך ניט פערלארען. איך האב געוואוסט, אז דער רבונו של עולם וויל מיר העלפען און זאג מיר: „דאס ערשטע בעסטע, וואס איך וועל טרעפען — דאס קויף איך אהן א גראשען". טרעף איך אן א פויער וואס טראגט אויפ'ן אקסעל א קעלבעל. צוויי רובל וויל ער דערפאר. איך גיב איהם נור צעהן גילדען; דינגט ער זיך: נאך צוויי גילדען — און איך נעהם דאס קעלבעל אויף דער פלייצע און שעהם זיך גאר ניט, — כאטש איך בין דעמאלט געווען אן אנגעזעהנער יונגער מאן פון א שעהנער משפחה און ערשט נאך דער חתונה, און אלע האבען מיר געקענט — און געה דרייסט, כאטש די שטאדט קוקט מיר נאך. איך האב א שותף דעם רבונו של עולם און א ווייב מיט קינדער פרנסה צו געבען. טראג איך דאס קעלבעל פארביי לייבוש מלוה'ס טהיר. „בארג מיר דארויף דריי קערבלעך!" בארגט ער מיר דריי רובל. בעצאהלט דעם פויער און ארוים אין גאס ווייטער האנדלען. א זעקעל תבואה, ארבעס, א פעל — איך האב גאר ניט געקוקט: אלץ, וואס האט זיך מיר געטראפען האב איך געקויפט. און דער רבונו של עולם האט מיר טאקע געהאלפען. ערב פסח האב איך געמאכט מיט איהם א חשבון, זיין חלק ריוח האב איך איהם אבגעגעבען ביז צו א גראשען, צוטהיילט ארימע לייט, און איך מיט דער מאמען האבען אנגעגרייט א שעהנעם פסח, און אן אורח אהיים גענומען. מיר האבען געהאט א פרעהליכען יום־טוב און עס איז איבערגעבליבען א פאר קערבלעך אויף נאך יום־טוב אויך. נאך יום־טוב

האָב איך איהם געזאָגט, דעם רבונו של עולם: שותפות מאַכען מיט דיר קאָן איך ניט; איך האָב אַ ווייב מיט קינדער און דאַרף זעהן צו זאָרגען פאַר זיי אויף אַ תכלית. נאָר ווי וויים איך וועל קאָנען, ווי וויים דו וועסט מיר העלפען — מיר זיינען דאָך אידען... און האָב זיך ארויסגעלאָזט אין דאָרף אריין צום שרה מיט אַ פּאָר רובעל און געארבייט... און קיינמאָל האָב איך מיט'ן שרה קיין קוויטעל אונטער־געשריבען און דער רבונו של עולם האָט נאָך מיר קיינמאָל, חלילה, ניט געבראכט צו דעם, אז איך זאָל דארפען מיין וואָרט ברעכען, אפילו עס האָט געהאלטען אונגליקליך צו ווערען. און פון דעמאָלט אָן לעב איך, און מיר האבען זיך ניט צו קלאָגען, און איך האָף און גלויב, ער וועט אונז ווייטער אויך ניט פערלאָזען".

היינט, אז עוזר'ל דער זוהן און די טאכטער הערען וואָס דער פאטער דערצעהלט, רויטלען זיי זיך ביים טיש און בויגען די קעפּ צו דר'ערד, און עס איז זיי אונאנגענעהם, וואָס דער פאָטער דערצעהלט ווי ער האָט אמאָל אַ קעלבעל געטראָגען. אָבער רב שלמה איז שטאָלץ דערמיט און איז גרייט אפילו היינט, ווען עס זאָל איהם חלילה טרעפען אַן אונגליק און ער וואלט זיין געלד פערלארען, וואלט ער אפילו איין מינוט ניט געקלעהרט און צוריק אָנגעהויבען אויפ'ס ניי און קעלבלעך געשלעפּט.

אזוי האָט רב שלמה אויסגעפיהרט זיין וועלט מיט דעם כח פון בטחון, וואָס ער האָט געהאט. עס זיינען נאָך געווען יענע צייטען, ווען די יאהר־מערק זיינען פול געווען מיט פויערים און פוהרען: „גער־שעפטען" האָבען זיך אין די גאסען געוואלגערט; דער פריצ'ל האָט ניט געוואוסט פון דער שטאָדט און געדארפט האָבען דעם אידען. רב שלמה'ס עהרליכקייט האט אין דער וועלט געקלונגען. קיינמאל קיין קוויטעל ניט אונטערגעשריבען, און אפילו אויף „ברי" קיין שבועה ניט געגעבען. און עס האט זיך שוין אמאל געטראפען, אז רב שלמה האָט געלאָזט פערפאלען געהן אַ פערמעגען ביי אַ שותף נאָר דערפאר, וואָס בית־דין האָט איהם צוגע'פסק'ענט אַ שבועה. די שבועה איז געווען א ברי; די וועלט האָט געוואוסט, אז ער האָט רעכט, נור שווע־רען האט ער ניט געוואלט און פערפאלען געלאזט: „דער רבונו של עולם וועט מיר ממלא זיין" — האָט ער געזאָגט. און אזוי איז געווען אין „הויף" אָנגעזעהן, די שררות האָבען איהם בעהאנדעלט ווי זייערס

א גלייכען, א שטאלצער איד געווען. אמאל האט איהם א יונגער פריץ, וועלכען ער האט ניט געקענט (ערשט בירושה געקראגען דאס פערמעגען), פערשעהמט, ניט געהייסען איהם זיצען און געזאגט „דו". האט ער איהם שטעהן געלאזט, אוועקגעפאהרען און קיין געשעפט ניט געמאכט, כאטש עס איז דערביי געשטאנען אן עשירות צו פערדיענען. דער פריץ איז א הולטיי געווען, האט אויספערקויפט זיינע גיטער בחצי־חנם, האט דאך רב שלמה מעהר ניט געוואלט מיט איהם קיין געשעפטען מאכען — און ביז היינטיגען טאג.

אז רב שלמה איז אריינגעקומען אין א הויף אריין, אדער אז מען האט איהם א געשעפט פארגעלעגט, האט ער געפרעגט, צי זיינען שוין אידען סוחרים דארט געווען. קוים ער איז געוואהר געווארען, אז אי־דען דינגען שוין, האט ער עס פאר קיין געהד נישט געוואלט קויפען. ער האט קיינמאל קיינעם קיין געשעפט ניט אויסגעדונגען און אויב ער האט דאס געטהאן בלא יודעים, האט ער יענעם דעם ריוח אבגעגע־בען. דאס האט איהם געמאכט א שם אין דער וועלט. מען האט זיך באלד דערמאנט, ווער רב שלמה איז, דערמאנט זיין יחוס. דער פאטער, דער שוחט, דער ארימאן, איז פערגעסען געווארען; דעם מומר, דעם זיידען האט קיינער ניט געקענט. עס זיינען באלד אויפגעשטאנען די גרויסע עלטער זיידעס, די רבנים סוחרים, דער בעל „אורח החיים", וואס האבען בעלויכטען דאס שטעדטעל דורך אזוי פיעל יאהרען, און רב שלמה איז געווארען דער גרויסער נגיד און דער גרויסער בעל יחוס אין שטעדטעל.

און מען האט געזעהן, אז דער רבונו של עולם וויל איהם העלפען. די ברכה איז געלעגען אויפ'ן הויז, און צו וואס ער האט זיך גענומען, איז גאלד געווארען. דאס ווייב נעכע — אן אשת חיל. די גאנצע וואך איז ער ארומגעפאהרען האנדלען אין די הויפען, אין די שטעדטלאך, און זי האט געמאכט פון הויז א גאסט־הויז פאר ארימע לייט. קיינער איז ניט ארויסגעגאנגען פון איהר הויז א הונגעריגער. דער בית־המדרש און די שוהל האט זי מיט ליכט אויסגעהאלטען, און אן ארימע קינפעטארין אין שטאדט — איז מען צו נעכען געגאנגען נאך אביסעל גוטע איינגעמאכטס, נאך א לעפעל יויך. און א נדבה, און א העמד אן ארימאן, אדער א ריינע ליילעך פאר אן ארימע געווינערין. קיין מלבושים האט מען ניט פערקויפט, אויף יעדען יום־טוב נייע געמאכט

און די אלטע אוועקגעשענקט אָרימע לייט. און האָט ווער געדאַרפט אַ גמילת־חסד (קליינע, ווארים מיט גרויסע איז מען צו רב שלמה'ן געגאַנגען), איז מען אריינגעקומען צו נעכען. אין שאַנק ליגט אַ פּור־לער שיפּליאַד מיט פינגערלאך און בראַשעס, וואָס אָרימע לייט לאָזען לי־גען פאר משכנות. אויף אַ יום־טוב גיט מען עס צוריק ארויס, און די, וועלכע זיינען פערפאַלען געבליבען, שענקט מען אוועק אַן אָרימער כלה אויף כלה־מתנות. מען בענוצט עס, חלילה, ניט, מען האַלט עס פאר צדקה.

און מען האָט טאַקע אַנגעזעהן, ווי דאָס גאַנצע הויז האָט זיך גע־טונקט אין גאָט'ס ברכה, וואָס איז געלעגען דערויף, געטונקט זיך אין שפע. יעדעס יאָהר אַ קינד געהאַט. די אַמען מיט די באָבעס זיינען גאָר ניט פון שטוב ארויס — איידער מען האָט איין סעודה פערענדיגט, האָט מען שוין זיך געגרייט צו א צווייטער סעודה... און ווי די קינדער אַזוי, להבדיל, די קיה אין די שטאַלען און די שטוב־חיות... און עסענ־ווארג האָט זיך אין הויף ארומגעוואַלגערט. אַלע היהנער פון דער שטאָדט האָבען אין רב שלמה'ס הויף חיונה געקליבען. און דאך, אַז רב שלמה האָט אָבגעקויפט די אַלטע פּלעצער, וואָס האָבען געהערט צו זיינע זיידעס, און איז דאָרט געגאַנגען בויען — האָט נעכע ארויסגענו־מען אַ בעהאַלטען זעקעלע, אַנגעשטאָפּט מיט זילבערנע רובעלס, וואָס זי האָט אָנגעקליבען בעזונדער, און צו שטייער געגעבען אויפ'ן בויען.

נור דער אור־התורה איז איהם ניט צוריקגעגעבען געוואָרען. קיין לאַמדן איז רב שלמה ניט געווען, נאָך יונגערהייד זיך גענומען צום האַנ־דעל. און אַז ער איז געוואָרען אַן אַנגעזעהענער מענש, האָט ער זיך אַנגעהויבען צו חבר'ן מיט בעלי־בתים, מיט די פישערס און קצבים, מיט פּראָסטע אידען, כאָטש די חסידים האָבען איהם געוואָלט אריינ־ציהען צו זיך און שטענדיג געדענקט זיין יחוס. ער האָט פאר זיי דרך־ארץ געהאַט, אָבער ליעב האָט ער זיי ניט געהאַט. „איך ניט — האָט ער געזאָגט — נאָך ניט די צייט. אפשר מיינע קינדער אַמאָל" (גע־מיינט האָט ער חיים'לען, דעם איינגערען זוהן, פון איהם וועט זיך אַנ־הויבען דער אור התורה). געפאָהרען איז רב שלמה צום גאַסטינינער, וואָס איז געווען אַנגענומען פאר א „ווייבערישען גוטען אידען" און וואָס די חסידים האָבען פון איהם חוזק געמאַכט, ווייל צו איהם זיינען גע־פאָהרען נאָר פּראָסטע אידען, בעלי־הבתים.

דער גאסטינינער איז אבער געווען אן אוהב ישראל און האט דוקא ליעב געהאט זיך צו חבר'ן מיט די פשוט'ע אידען, בעלי־בתים, די חברה פ"פען (פישערס, פליישערס, פערד־סוחרים). און איז גע־קומען א שבת, א יום־טוב, זיינען צו איהם געקומען די בעלי־בתים מיט די ווייבער און מיט זייער גאנצען הויז־געזינד, בעלאגערט זיין הויז, ליעב געהאט דעם רבי'ן ווי דעם לעבען, און זיך געשלאגען פאר איהם. און געהאלפען האט דער רבי מיט תהילים זאגען; איז א איד גע־קומען צו געהן צו איהם און האט איהם דערצעהלט זיינע צרות, האט ער זיך אוועקגעשטעלט מיט דעם אידען תהלים זאגען, — ער א פסוק, דער איד א פסוק. און מען האט געזעהן בחוש, ווי דער איד ווערט געהאלפען, ווי די ישועה קומט. דארט, ביים רבי'ן, האט מען זיך גע־פיהרט בעלי־בית'יש. אפילו געדאווענט האט מען כמנהג אשכנז. הא־בען אידען דעם רבי'ן ליעב געהאט, פון אלע מקומות ארום איז מען געקומען צו איהם, און געוואוסט האט ער פון אלע זייערע געשעפטען און עצות געגעבען.

אט צו דעם בעל־הבית'ישען רבי'ן איז רב שלמה אויך געפאהרען, ווי יעדער איד. און אז ער האט א ברית געמאכט, האט ער איהם פיש געשיקט דורך א שליח. דערפאר האבען איהם די אידען בעלי'בתים ליעב געהאט, און ער איז געווארען באלד זייער גאנצער פערטרויטער, דער בעל־יועץ אין שטאדט און דער בורר. און ווען עס האט נור עפעס געטראפען אין שטאדט און מען האט זיך געדארפט מישב זיין, אויס־גלייכען א סכסוך, א שותפות, א שידוך, — איז מען געקומען צו רב שלמה'ן. זיינע ווערטער זיינען געווען הייליג, ווארים ער איז געווען זייער שטאלץ — רב שלמה, דער גרעסטער נגיד און דער גרויסער בעל־יחוס, דער שעהנסטער איד פון שטאדט, איז מיט זיי, דאווענט מיט זיי אין איין בית־המדרש און פאהרט מיט זיי צו איין רבי, איז ער אויך געווארען דער פיהרער פון שטאדט.

און אז זיין ווייב נעכע איז שווער געגאנגען צו קינד, איז רב שלמה פונקט ניט געווען אין דער היים. וואס האט זיך דענסטמאל געטהאן אין שטאדט! אין אלע שוהלען און בתי־מדרשים ליכט געצונדען:

אידען בעלי־בתים האָבען די ארבייט אװעקגעװאָרפען און געשטעלט זיך־ תהלים זאָגען. די שטאָדט װייבער האָבען פינסטער געמאַכט דאָס געסעל מיט דעם גרויסען געשטעה פאַר׳ן הויז. און די געװאלדען און די געשרייען זיינען נעגאַנגען אין הימעל ארויף. און אז מען האָט דעם דאקטאר געזעהן ארויסגעהענדיג פון דעם חולה, און דער דאקטאר האָט געמאַכט מיט די הענד און געװיזען דעם עולם אויפ׳ן הימעל, — אז דאָ קען נור דער רבונו של עולם העלפען, איז געװאָרען אזאַ יאָמער, אז די שטיינער אין גאס האָבען געװיינט.

עס האָט זיך פונקט געקליבען צו רעגענען; די װאָלקענס האָבען בעלעגט די הימלען, און פון עק גאס קומט אָן רב שלמה׳ס פוהר צו פאָהרען. אז די װייבער האָבען דערזעהן די פוהר אנקומענדיג. איז מען אריינגעלאָפען צום חולה אָנזאָגען, אז דער מאַן קומט אָן. און אז רב שלמה האָט דערזעהן פאַר זיין טהיר אזאַ עולם שטעהן, איז ער אראָבגעשפרונגען פון דער פוהר און האָט אָנגעהויבען צו לויפען אַהיים. מען האָט איהם באלד אנגעזאָגט דאָס אומגליק און ער איז אריין צו דעם חולה זייענדיג אָנגעטהאָן נאָך אין מאַנטעל. זי האָט נאָך צייט גע־ האָט איהם ביי דער האנד אָנצונעהמען און צו זאָגען: „שלמה, אז דו װעסט נעהמען פאַר מיינע קינדער א שטיף־מאַמע, זאָלסטו זעהן, אז זי זאָל גוט בעהאנדלען די קינדער און די אָרימע לייט אין שטאָדט. און אז די שטוב זאָל זיך פיהרען װייטער אזוי, װי זי האָט זיך געפיהרט ביי מיין לעבען. צו מיין טאָכטער׳ס חתונה זאָלסטו נעהמען אן ארים פאָר פאָלק, און זיי זאָלען אָנשטאָט אונז פיהרען מיין טאָכטער אונטער דער חופה״.

די קינדער זיינען געשטאַנען ארום בעט און אז זיי האָבען געהערט דער מוטערס רייד, איז געװאָרען א געװיין. זי האָט באלד די אויגען צוגעמאַכט און איז געשטאָרבען.

אַ לויה האָט זי געהאַט! די גאנצע שטאָדט איז נאָכגעגאַנגען. אַלע געװעלבער זיינען געװען פערמאַכט, אלע תלמוד־תורה קינדער און בית־המדרש בחורים זיינען נאָך דער מיטה נאָכגעגאַנגען. די אָרימע בחורים האָבען אלע ביי איהר „טעג געגעסען״, און די תלמוד־תורה קינדער האָט זי אויף יעדען יום־טוב קליידער און שיך געמאַכט. אן אָרט פאַר א קבר האָט מען איהר אָבגעגעבען אין שכנות ביי דער רבי׳צין. אלע בית־המדרש בחורים און די תלמוד־תורה קינדער האָ־

בען נאך איהר קדיש געזאגט; דער דיין האט איהר א הספד געמאכט, ווארום זי איז געווען פאר אלעמען ווי א מוטער.

דאס איז געווען א פאר וואכען פאר דער טאכטערס חתונה. געביך, ניט די זכיה געהאט די טאכטער אונטער דער חופה צו פיהרען. מען זאגט, זי האט זיך פערזינדיגט. זי האט געהאט פערגעסען אז ארימע כלה איהר ציהרונג ארויסצוגעבען צו דער חופה, וואס די כלה האט גע־האט ביי איהר פערזעצט אין א משכן. און די כלה איז געגאנגען אונטער די חופה אהן ציהרונג און איז געביך פערשעהמט געווארען פאר'ן חתן. איהר האט גאט בעשטראפט, אז זי זאל ניט דערלעבען צו פיהרען איהר קינד אונטער דער חופה און דערמיט איז זי אבגע־קומען די זינד אויף דער וועלט.

אין איידעם האט רב שלמה גענומען פאר זיין עלטסטער טאכטער א למדן און א חסיד. ער האט געוואלט צוריק אויפזוכען דעם אור התורה וואס איז אמאל געווען אין דער משפחה, האט ער זיך גענומען אן ארימען בחור, כאטש ניט פון קיין שעהנער משפחה, נאר אן עלוי. כמה וכמה אלפים נדן געגעבען און קעסט — כל ימיו. און א חתונה איז עס געווען אין שטעדטעל, ווען רב שלמה האט דאס ערשטע קינד ארויס־געגעבען (מען האט אבגעלעגט די חתונה אויף נאך דריי חדשים)! מיט אכט טאג פריהער האט מען געמאכט חתונות פאר ארימע לייט. אנ־געצויגען האבען ארימע לייט פון דער גאנצער סביבה ארום אויף דער חתונה. דער מחותן מיט דער כלה האבען אליין דערלאנגט צו די טי־שען. גאנצע קעסלען האבען זיך אין הויף געקאכט און פון בית־המדרש האט מען טיש און בענק ארויסגענומען און אויפ'ן הויף ארויס־געשטעלט. דער פאטער מיט דער כלה האבען פאר די ארימע לייט גע־טאנצט. דערנאך האבען זיי זיךביידע אוועקגעשטעלט, רב שלמה האט אין זיין שירץ זילבערנע רובעלס געהאלטען און די כלה אין א צווייטען שירץ. ווען די אורחים האבען די חתונה פערלאזען האבען זיי ביידע די רובעלס געטהיילט.

היינט די חתונה אליין! דאס געהן אויפ'ן „גוטען ארט", די נעשטארבענע מאמע צו דער חופה בעטען: צוערשט איז רב שלמה גע־

גאנגען, דערנאך די כלה; א האלבע שטאדט איז מיט זיי ארויסגע־קומען צום קבר. און אל מלא רחמים דער כלה צו מאַכען האָט מען אראָבגעבראכט רב בצלאל סאַכאַטשאָווער, וואָס די וועלט האָט מיט איהם געקלונגען. אז די מחותנים זיינען זיך צוזאַמענגעקומען, האָט דער כלה'ס צד אָנגעהויבען אויסצורופען רבנים־משפחות. צוואנציג שטריימעלאך זיינען ביי דער חופה געווען. רב שלמה'ן האָט ניט גע־פאסט פאר די מחותנים און ער אליין האָט אויך אָנגעטהאָן א שטריי־מעל און אן אטלאסנע קאַפּאָטע צו דער חופה. קיין כלי־זמרים זיינען ניט געווען, ווייל די כלה איז דאך געווען א יתומה, נור רב שלמה האָט זיי חתונה־געלד אָבגעצאָהלט. עס האָבען אָנגעצויגען פערשיעדענע בדחנים און מגידים, די כלה פאר דער חופה צו בעזינגען און די טויטע מוטער צו בעוויינען. אויף דער נאכט, אין גרויסען זאַל, וואו די כלה איז געזעסען צווישען בלומען־טעפּ, אז רב בצלאל סאַכאַטשאָווער האָט זיך אוועקגעשטעלט פאר דער כלה און האָט געמאַכט דעם אל מלא רחמים פאַר נעבעס נשמה, איז געוואָרען א געוויין ביי דער כלה, גלייך ווי עס וואלט א לויה געווען. דערנאך האט דער בדחן פערבע־טען די טויטע מוטער, אז זי זאל קומען בענשען דער כלה פאר דער חופה. די ווייבער האָבען זיך געגעבען א רוק אָב און געמאַכט אָרט פאר דער טויטער מוטער; די כלה האט בעהאלטען דאס פנים אין טיכעל און געכליפּעט. און עס האט טאקע אויסגעוויזען, ווי נעבע טרעט איז איהרע ווייסע תכריכים צווישען די ווייבער, געהט צו דער כלה צו, לעגט ארויף אויף איהר קאָפּ איהרע טויטע הענד און בענשט זי,— אזוי שטיל איז געוואָרען, און אזוי טונקעל האבען געלויכטען די ליכט.

און צו דער חופה האָט שלמה געטהאָן ווי נעבע האָט איהם אָנגע־זאָגט פאר'ן טויט: גערופען אן אָרים פּאָר פאלק און מיט זיי אינ־איינעם געפיהרט אונטער דער חופה זיין ערשטע טאָכטער. מען זאָגט, אז דאָס איז געווען יענע אידענע מיט'ן מאָן, וועלכע נעבע האָט פער־שעהמט און איהר ניט ארויסגעגעבען די ציהרונג צו דער חופה, און דערפאר ווייל זי איז פערשעהמט געוואָרען פון נעבען, האָט זי די זכיה געהאט, אז זי און איהר מאן זאָלען פיהרען רב שלמה'ס עלטסטע טאָכטער צו דער חופה.

באלד נאך דער טאכטער'ס חתונה האט זיך רב שלמה אנגעהויבען ארומקוקען פאר א שידוך פאר זיך. אזא הויז־געזינד אהן עין הרע: און רב שלמה אליין, א שעהנער געזונטער איד, און דארף האבען א ווייב אין שטוב. איצט איז ער דאך שוין געווען דער נגיד און דער אנגעזעהענער מענש — האט ער געוואלט נעהמען אין שטוב אריין א בת נדיבים, וועלכע זאל פיהרען זיין הויז מיט ברייטקייט ווי נעבע, און זיין א גוטע מוטער צו די שטיף־קינדער. גע'שדכנ'ט האט מען איהם גראסגליק'ס א טאכטער פון קויל. געקענט האט ער די משפחה, א שעהן אידיש הויז, פון זעהר אן אלטען יחוס — איינציגע טעכטער, און עס געהט דעם פאטער ניט גוט. דארט האט מען זיך אן דעם אנ־געכאפט. רב שלמה האט זיך געלאזט געלד קאסטען, דעם פאטער געהאלפען, די שניט־קראם צוריק געעפענט און פאר די אנדערע טעכטער וועט ער אויך זארגען.

דאס מיידעל איז נאך געווען יונג, נייגצעהן יאהר, און אז מען האט איהר פארגעשטעלט דעם חתן, האט זי געוויינט. אבער רב שלמה האט זי ביי דער האנד אנגענומען און געפרעגט, צי ער געפעלט איהר ניט, און געזאגט האט ער איהר, אז עס וועט איהר זיין גוט, און די קינדער זיינע זיינען איידעלע, וועלען זי גוט בעהאנדלען און ער וועט איהר, חלילה, ניט לאזען קיין שלעכטס טהאן. און געגעבען האט ער איהר די טהייערע בריליאנטענע אוירינגלאך חתימה־געלד. דאס מיידעל איז וויכער געווארען. דער איד מיט דער שווארצער בארד און די ברע־נענדיגע אויגען איז איהר געפעלען געווארען, נאר זי האט מורא פאר איהם און האט איהם ניט געקענט זאגען „דו". און ביז היינט נאך, א פאר חדשים נאך דער חתונה, ווען זי טראגט שוין דאס קינד פון איהם, געטרויט זי זיך נאך ניט איהם צו זאגען „דו" און דער „איהר" ליגט איהר שטענדיג אויף די ליפען.

אמאל אויף שבת איז דער פאטער אהיים ניט געקומען (עס האט זיך געטראפען דאס ערשטע מאל, וואס רב שלמה איז אויף שבת ניט אין דער היים געווען), האבען די קינדער פערשטאנען, אז דער פאטער איז א חתן געווארען. איז דארט דעם שבת תשעה באב געווען, און די גאנצע שטאדט האט זיי בעוויינט. דערנאך, אז רב שלמה איז אהיים געקומען, האט ער זיי דערצעהלט, אז אין קורצען וועט די „מומע" קומען אין שטוב אריין, און ער בעט זיי, אז זיי זאלען זי גוט בעהאנדלען.

ווארים זי איז אַן איידעלע טאָכטער פון אַ גוט הויז און זי וועט זיין אַ געטרייע מוטער, און דאָס זי איז ווערטה צו פערנעהמען דער מאַמע'ס אָרט.

און אַ חתונה האָט רב שלמה געהייסען מאַכען דער כלה'ס עלטערען אַ ברייטע און אַ רייכע, ווי עס פּאַסט פאר אַ מיידעל. „מילא, איך — בין אַן אלמן — האָט ער געזאָגט, אָבער די כלה איז דאָך נאָך אַ בתולה, זי האָט דאָך נאָך איהר חתונה ניט געהאַט". און כאָטש ער האָט פון זיין צד קיינעם ניט געבעטען, און די קינדער אין דער היים האָבען ניט געוואוסט ווען דער פאָטער פאָהרט אויף דער חתונה, דאָך האָט ער זיך געהייסען אָנגרייטען אַן אויסשטייער ביי דער כלה, ווי פאר אַ בחור אַ חתן. און געלד דערויף האָט ער געלאָזען; געלאָזט מאַכען נייע וועש און נייע בעט־געוואַנט, אז עס זאָל דער נייער כלה גאָרניט דערמאָנען אָן דער פריהערדיגער ווייב און עס זאָל איהר ניט די שמחה פערשטערען. „פאר דיר בין איך נאָך אַ בחור" — האָט ער געזאָגט צו דער כלה.

אַ חתונה האָט מען געמאַכט ווי עס פּאַסט פאר'ן גרעסטען גביר. דאָ איז שוין יאָ מוזיק געווען, און די שעהנסטע מיידלאך פון שטאָדט זיינען צו דער כלה געקומען, און די בחורים צום חתן. ער האָט זיך צווישען די בחורים אַוועקגעזעצט, ווי ער וואלט ניט געווען קיין אלמן, נאָר נאָך אַ יונגער בחור. און אז מען האָט איהם אונטער דער חופה געפיהרט און זיין שעהנע שווארצע באָרד און זיינע אויגען האָבען גע־גלאַנצט, אין דעם שעהנעם נייעם זיידענעם ראָק מיט דער נייער שטריי־מעל, און ער האָט געקוקט אויף דער יונגער, שעהנע כלה וואָס שטעהט נעבען איהם — איז ער טאַקע אַ יונגער בחור געווען.

און ווען זיי זיינען אליין געבליבען, און ער איז צו איהר נאָהנט געוואָרען, האָט איהם דאָס מיידעל ליעב געקראָגען און געבענקט נאָך איהם, ווי מען בענקט נאָך דעם ערשטען ליעבהאָבער...

III

הירהור תשובה.

צומאָרגענס אין דער פריה, שבת, ווען די זון איז נור וואָס ארויף אויפ'ן הימעל און האָט אָנגעהויבען צו טריקענען די בוימער און די שטיינער פון'ם פייכטען טוי, וואָס האָט זיך געלעגט איבער זיי ביי דער נאַכט, האָט זיך רב שלמה אין ברייטען זיידענעם שלאָף־ראָק, אין קאפּעל אויפ'ן קאָפּ, ארויף און אראָב געדרעהט זיך אין דער קליינער אַלעע, וואָס איז אין זיין גערטענדעל געווען, און האָט געקלעהרט וועגען זיין יונג ווייבעל און וועגען די קינדער. רב שלמה האט זיך מיט אַלע מעגליכקייטען געהיט, אז שבת זאָלען איהם, חלילה, ניט קומען אויפ'ן זינען געדאנקען וועגען געשעפט און אויך ניט אזעלכע געדאנקען, וועלכע זאָלען איהם טרויעריג מאכען — עס איז שבת. צופריעדען מיט זיך און מיט אַלץ וואָס ארום איהם, האט ער אינערליך גאָט געדאנקט פאר אַלץ און געהאָפּט אויף דעם רבונו של עולם, אז ער וועט איהם, חלילה, ניט ברייגנען צו קיין נסיון. אונטערגעזונגען פאר זיך זיין געוועהנליך ניגון'דעל, די הענד פערלעגט, האָט ער זיך צוגעקוקט צו די פרוכטען, ווי זיי ווערען רייף אויף די בוימער, צו די בלומען, וואָס וואקסען אונטער זיינע פּיס, און געטראַכט זיך: „דעם רבונו של עולם'ס מעשים! מלא כל הארץ כבודו".

דערווייל האט די דיענסט ארויסגעטראגען אויף דער וועראנדע אין גערטענדעל אריין טהיי, וואָס איז געווען צוגעגרייט שבת'דיג, לויט דעם דין. רב שלמה האָט זיך אוועקגעזעצט אויף דער וועראנדע, וואָס קוקט אין געסעל ארויס. איז אָנגעקומען, ווי דער שטיינער איז, רב האצקעל, א איד א שכן, וואָס איז אן אריינגעהער ביי רב שלמה'ן, א האלבער מעקלער, א האלבער סוחר, און האָט שטענדיג געדאַרפט רב שלמה'ס א טובה. א היימישער איז ער אין שטוב: רב כאַצקעל קומט שטענדיג שבת אין דער פריה צו רב שלמה'ן אין גאָרטען אריין אויף א גלעזעל טהיי און דערצעהלט איהם, וואָס אין שטעדטעל איז פאר א גאַנצע וואָך פאָרגעקומען. גלייך ווי ער וואָלט מורא געהאט, אז עס

זאָל איהם ווער ניט ארויסכאַפּען דאָס נייעס, פּעדערט ער זיך דער ערשטער און פאַר טאָג שוין דרעהט ער זיך אין געסעל און וואַרט, אַז דער לאַדען פון רב שלמה'ס פענסטער זאָל זיך עפענען. ווייס ער, אַז רב שלמה איז שוין אויף, קומט ער אין גערטענדעל אַריין „גוט־שבת" ביטען און דאָס גלעזעל טהיי טרינקען. רב שלמה ווינקט איהם מיט דער האַנד ער זאָל זיך זעצען און הייסט דער דיענסט, אַז זי זאָל אַ גלאָז טהיי דערלאַנגען.

— וואָס הערט מען עפּעס נייעס, האַצקעל?

האַצקעל האָט נור געוואַרט דערויף און רב שלמה האָט שוין גע־זעהן, אַז יענער האָט עפּעס וויכטיגעס מיטצוטהיילען, ווייל האַצקעל האָט אומגעדולדיג דאָס שפּיץ בערדעל זיך געצופּט — דאָס נייעס האָט איהם געפּיקט.

איצט, ווייל רב שלמה האָט איהם געפרעגט, פּרוּאווט ער זיך איינ־האַלטען. לאַנג זיך איינהאַלטען קען ער אָבער ניט, ברעכט ער אַרויס מיט אימפּעט:

— עס האָט זיך פערלאָפען זעהר אַ מיאוס'ע מעשה אין אונזער שטאָדט, רב שלמה: מיר וועלען ווערען צו געלעכטער איבער דער גאַנצער וועלט, אַלע וועלען מיט אונז צו טהאָן האָבען.

רב שלמה ווערט נייגעריג:

— וואָס אַזוינס?

— עס איז ניט שעהן צו דערצעהלען, רב שלמה.

אַנדערע בעלי־בתים האָבען שוין אָבגעוואַרט אין געסעל, אַז רב שלמה זאָל זיך אויפהויבען, כדי איהם אויך צו דערצעהלען די מעשה. געזעהן, אַז האַצקעל האָט אויסגעכאַפּט, זיצט שוין ביי איהם אין גער־טענדעל, קומען זיי צו צום טהיר פון גערטענדעל, שטעקען אַריין די קעפּ צווישען די בוימער און זאָגען אַריין „גוט שבת".

האַצקעל זעהט די בעלי־בתים, האָט מורא, מען זאָל ביי איהם ניט אויסכאַפּען דאָס נייעס, דערצעהלט ער בסוד:

— רב ליב־בער'ן, דעם דיין אונזערען, האָט מען געכאַפּט ביי אַ מיאוס'ער עבירה.

— וואָס? — פרעגט רב שלמה ערשטוינט.

— ניט שעהן צו דערצעהלען, רב שלמה. דיא בעל־עגלות יונגען, די פישער האָבען איהם געכאַפּט. עס קלינגט דאָס גאַנצע שטעדטעל. אַ מיאוס'ע מעשה.

דערוויי״ל איז שוין נאָטע בעל־עגלה דא, מיט זיין ברייטען דיקען קול. בייז דערויף, וואָס חאַצקעל האָט אויסגעכאַפּט דאָס נייעס, האַלט ער זיך איין מיט אַלע מעגליכקייטען פאר רב שלמה'ן, שטעקט אריין דעם קאָפּ צווישען די קשאַקעס אין גערטענדעל:

— גוט־שבת, רב שלמה, — הויבט ער אָן, ווי רעדער וואָלטען דורך דער געסעל דורכגעפאָהרען, — שוין אודאי געהערט, חאַצקעל איז שוין דאָ.

חאַצקעל נעהמט זיך איצט דערצעהלען די מעשה, נור נאָטע כאַפּט איהם אויס:

— וואָס דערצעהלט ער דאָ? הערט מיך אויס, רב שלמה. מיר געהען זיך אזוי נעכטען באָדען, איך מיט איהם — ווייזט ער אויף אייזיקעל פישער־יונג, וועלכער איז אויך געקומען צו לויפען צום גערטענדעל צו, ציטערט פאר רב שלמה'ן און האָט מורא אַ וואָרט אויסצוריידען — שפּעטליך איז עס געווען, טאַקע וואָהר, אַ שטיק שוין אריין אין שבת. די ליכטלאך האָבען שוין אין די פענסטער געברענט, און אויף דער פּאַליאַנקע צווישען די בוימער איז שוין טונקעל געווען. וואָס טהאָן, רב שלמה? שפּעט אָנגעקומען פון וועג, אין די בגדים פון שטאַהל פּאַסט דאָך ניט צו געהן אין בית־המדרש אריין, איז מען געגאַנגען דעם ברוד פון לייב אַבשוויינקען. ווי מיר קריכען אזוי ארויס פון וואַסער, זעה איך פון דערווייטענס, ווי צווישען די קשאַקעס אויף יענער זייט טייך שלייכט זיך עפּעס, ווי אַ הונד וואָלט געבלאָנדזשעט. האָב איך געמיינט, אז דאָס זיינען די גנבים פון מאַנדריק'ס זילבערנע לייכטער, וואָס זיי האָבען פאַראַכטאָגען שבת ארויסגע'גנב'עט און גראָבען זיי איצט אויס פון דר'ערד. גיב איך אַ מאַך צו אייזיקלען: „לעג זיך אין די גרעזער אריין". מיר האָבען זיך אוועקגעלייגט אין די גרעזער, און דאָ רודערט עס ווידער צווישען די קשאַקעס. מיר זיינען אין דער שטיל פערקראָכען אָן אַ זייט אויף יענער זייט טייך, — אין דער שטיל אין די קשאַקעס אריין. נאַכט איז עס שוין געווען, נאַס איז געווען, און דאָ יאָגט מען פון די קשאַקעס ארוים די מיינקע, די שיקסע פון דער גאַס. איך גיב אַ קוק — אוי, וועה מיר! רב לייב־בער, דער

דיין, אין דער זיידענער קאפאטע, דאס שטריימעל אראבגעפאלען פון קאפ. „רבי, וואס טהוט איהר דא?״ — פרעג איך. ענטפערט ער קיין ווארט נים; די פיאות טרייסלען זיך, אליין איז ער בלייך. „רבי, אזעלכע מעשיות טהוט איהר?״ — גיב איך א געשריי אויס, און ווי איך גיב איהם ניט דעם ערשטען פלאם אין פנים אריין, בריהט מיר נאך די האנד. „צום רב קומט!״ אראב דעם גארטעל, א כאפ ארום איהם, ארויף אויפ׳ן אקסעל, ער — ווייזט ער אויף אייזיקלען — האט זיך געגעבען א לאז נאך דער שיקסע, די האהר צופלאשעט, נאס. איך — דעם דיין, ער — די שיקסע, און מיר גיבען זיי ביידע א טראג אין שטאדט אריין, א נעהם אריין צום רב, א שטעל אוועק: „רבי, זיי האבען מיר געכאפט״. געוואלט נאך נעכטען אריינגעהן איך דערצעהלען, איז שוין געווען שפעט, ניט געוואלט.

— אזוי איז עס געווען, רב שלמה — ברעכט צום סוף ארויס איי־זיקעל פישער־יונג, וועלכער איז געווען אן אויסגעדיענטער סאלדאט, און שטעהט פאר רב שלמה׳ן ווי פאר דעם אפיצער, האלט די האנד אונטער׳ן שטערען און שאקעלט צו מיט׳ן קאפ.

— געגוג שוין, גענוג שוין, — ענטפערט האצקעל אב פאר רב שלמה׳ן צו די יונגע בעלי־הבתים און ווינקט זיי מיט דער האנד, אז זיי זאלען אוועקגעהן. זיי ווילען אבער ניט הערען און וואַרטען הינטער די שטאכעטען פון גארטען.

רב שלמה איז אביסעל בלייך געווארען, געבליבען זיצען ביים טיש און געקוקט פאר זיך אהן א מחשבה. באלד האט זיך דערהערט פון די אפענע פענסטער, וואס געהען אין גערטענדעל ארויס, דעם איידעמ׳ס קול תורה. ער זיצט מיט דעם אינגעל, מיט חיים׳ל, אין זאל און זיי לערנען דעם שיעור פאר׳ן דאוונען. עס הערט זיך אויך עוזר׳לס קול. רב שלמה ווערט אביסעל פערשעהמט, וואס ער זיצט דא אין גארטען און הערט אזעלכע מעשיות, הויבט ער זיך אויף, זאגט „א גוטען־שבת אידען״ און געהט אין שטוב אריין.

אריינגעקומען אין שטוב אריין האט ער דערזעהן חנה׳לען, וועלכע איז שוין אויף געווען, און איהר ווייסער געטאקטער האלז מיט דער אלבאסטער־ברוסט, דורכגעוועבט מיט די בלאהע פעדימלאך פון די אדערען, קוקט ארויס פון בעט. איהרע שעהנע גרויסע אויגען האלט זי אפען, און זיי קוקען צו איהם ליעבליך און גלעטען מיט זייערע ווייכע

בליקען זיינע אויגען, זיין פנים. זעהט זיך אוים, אז דאס ווייבעל איז געוואָרען צו איהם היימישער און צוגעבונדענער דורך דער נאכט, און האט איהם שוין מוחל געוועזן דאס, וואס עס איז געבטען פארגעקומען. אבער רב שלמה האט ניט געקענט צו איהר צוגעהן נאכדעם, וואס ער האט אין דרויסען געהערט... ער האט זיך געפיהלט אינערליך רייז, בעת ער האט חנה'לען דערזעהן, און א גרויסע אינערליכע פרייד און א ריינקייט האט איהם ארומגענומען, און ער האט גאָט געדאנקט דער־פאר. ער איז אריין צו זיך איבערטאָהן זיך. געשפּירט אויף זיך די שבת'דיגע בגדים, איז ער אריין אין דעם זאל וואו ארום דעם גרויסען, ברייטען אמפּיר־טיש, מיט'ן שעהנעם גאלד־געהאפטענעם שבת־טוך בעדעקט, איז געזעסען דער איידים מיט'ן אינגעל און האבען אויפ'ן קול געלערענט. דער בחור איז געזעסען אָן א זייט און שטיל אונטער־געברומט. רב שלמה האט זיך אוועקגעזעצט אויבען־אַן און גענומען דעם חומש מעביר צו זיין די סדרה.

ביים חומש איז רב שלמה ניט געוועזן אזוי רוהיג ווי יעדעס מאָל. די מעשה וואס ער האט היינט געהערט האט איהם געשטערט און ארויסגעצויגען פון זיין שבת'קייט. רב ליב־בער איז דער שעהנסטער יונגער מאן אין שטאָדט. אן עלוי, געהאט א היתר הוראה נאָך בחור־ווייז. אן אָרים בחור געוועזן, האט ער חתונה געהאט מיט א טאָכטער פון א היגען בעלי־הבית א נגיד. דאס ווייבעל איז טאקע ניט געוועזן קיין שעהנע, בלינד אויף איין אויג, נאָר דער שוועהר האט איהם צו־געזאָגט קעסט כל ימיו. עס האט זיך באלד אויסגעלאָזט פון שוועהר'ס רייבקייט א גארנישט. דער שוועהר האט באנקראטירט און געשטאָר־בען פאר עגמת נפש און איבערגעלאָזט נאָך זיך חובות. מען האט גע־מאַכט דער פאר א שניט־געשעפט; דאס ווייבעל איז געשטאַנען אין שניט־קראם, און ער איז געזעסען יומם ולילה און האט געלערענט. באלד האט געקלונגען מיט איהם די וועלט. דער רב האט מורא געהאט פאר איהם, ווייל פאר א יום־טוב אָדער פאר א זומערדיגען פרייטאג, ווען די קאטשקעס טרפ'נען זיך, און עס איז דאָ א סך שאלות, פלעגט מען צו איהם קומען מיט די שאלות. פאר א צדיק איז ער געוועזן בע־וואוסט. א יושב אוהל, און זיין דאוונען, זיין לערנען,—האט מען איהם געמאכט פאר א דיין. און זיין נאָמען איז נאָך גרעסער געוואָרען: א גרויסער פרומער איד, יעדען מאנטאג און דאנערשטאג געפאסט,

אין די דריי וואכען איז ער אין קאלטען פאליש געזעסען אין די זאַ־
קען און חצות אָבגעריכט. מען האָט שוין באלד אָנגעהויבען צו טראַ־
גען צו איהם קוויטלאַך, און דאָ אַזאַ מעשה — די האָהר שטעלען זיך
קאפויר! „געראַנגעלט זיך מיט'ן יצר הרע, געראַנגעלט זיך, ביז דער
יצר הרע האָט איהם ביינעקומען"...

„ברייננ מיך ניט צו קיין נסיון" — האָט רב שלמה אין הארצען
געבעטען, און ער האָט זיך אָנגעהויבען צו דערמאָנען אָן זיינע נסיונות.
צי איז ער אויך ניט אזוי ווי רב ליב־בער? נאר וואס? קיינער וויים
ניט דערפון. אמת, ביי איהר, זינט ער איז מיט חנה'לען, האָט איהם
דער יצר הרע אָבגעלאָזען, אָבער ביי יענער, ביי נעבען, אין פערשיע־
דענע אכסניות, אויפ'ן וועג... און וויפיעל מאָל עובר געווען לא תחמוד,
געקוקט אויף פרעמדע ווייבלאַך... און מעשיות מיט דיענסט־מוידען...
אוי, איז ער געלעגען פעסט אין יצר הרע'ס הענד. א רשע, און פאר
וואס קומט איהם דאָס איצט צו זיצען אין דעם זיידענעם ראָק ביים
חומש, און דער איידים און דער זוהן נעבען איהם, און דרינען טהוט
זיך זיין ווייבעל אָן צום שוהל־געהן?...

ער האָט געפרובט אוועקיאַגען פון זיך די מחשבות. עס איז היינט
שבת און ער האָט זיך אריינגעלאָזט טיעף אין דער סדרה אריין, אָבער
פערשיעדענע בילדער זיינען איהם פאר די אויגען שטעהן געבליבען ווי
לעבעדיגע... גאָט, ווי מיאוס ער איז! אָן אומווירדיגקייט און א פער־
אכטונג צו זיך האָט איהם ארומגענומען. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון
טיש און ארומגערעהט זיך איבער'ן שטוב פערטראַכטן, און אלע זיינע
פערבארגענע מעשים זיינען איהם געשטאַנען פאר די אויגען. און
דערנאָך, אז ער איז אריין אין דער צווייטער שטוב און האָט דערזעהן,
ווי חנה'לע ביים שפיעגעל אין שווארצען זיידענעם קלייד טהוט אָן די
פעריל אויפ'ן האלז מיט די ווייסע זיידענע שפיצען — האט זי איהם
אויסגעזעהן ווי א פריצטע, ווי א פרינצעסין, און ער האָט ביי זיך
אויסגעזעהן ווי א פערדס־יונג, וואס איז ניט ווערטה צו שטעהן אין
איהרע ד' אמות, און האָט זיך ניט געטרויט צו צוגעהן צו איהר...

כדי צו פערייאָגען זיינע געדאַנקען איז רב שלמה היינט פריהער
געגאַנגען אין בית־המדרש אריין ווי אַן אנדערש מאָל, און אוועקגע־
שטעלט זיך אויף זיין שטאָט אויבען־אָן אין דער מזרח־וואנד, נעבען רב.
און איידער דער חזן האט אנגעהויבען צו דאווענען, האט ער ארויסגע־

נומען דעם חובת הלבבות וואס איז געלעגען אין שטענדער, אריינ־געקוקט אין איהם און פערטראכט זיך וועגען זיך, וועגען יצר הרע, ווי א מענש מוז זיך דערוויטערען פון שלעכטס, און די גאנצע צייט ביים דאווענען און לייענען האט ער אין הארץ נאר געהאט איין תפלה: „רבונו של עולם, דערווייטער פון מיר דעם שטן און ברענג מיך ניט צו קיין נסיון!"

דער בית המדרש איז דערווייל געווארען אנגעפראפט מיט אידען. שבת'דיג איז געווען; די זון האט נאך ליכטיגער געשיינט ווי אן אנ־דערש מאל, מיט מעהר גלאנץ. ענג און ווארים איז געווען אין בית־המדרש; פון דער ווייבער־שוהל האבען אראבגעקוקט די שעהנע ווייבער מיט די בריליאנטענע שטערן־טיכלאך. דער חזן האט שעהן גע־דאווענט, און די אינגלאך האבען זיך די קעהלער אויסגעשריען פון נאכ־זאגען „אמן יהא שמיה רבא". מען האט פערקויפט דאס לייענען: אידען האבען געקראגען א גרויס חשק צו עליות, און מען האט זיך גע־יאגט נאך די עליות אין די רענדלאך אריין, איינער דעם אנדערען אויסגערונגען, ווי עס וואלט געגאנגען א גרויס געשעפט מאכען. צוויי שניידער־געזעלען, וואס האבען זיך געקויפט הוצאה, זיינען ארויף אין די טליתים צום ארון. דער גאנצער בית המדרש האט זיי נאכגעקוקט — צ וואס שניידער־געזעלען דערגעהן שוין היינטיגע יאהרען, קויפען זיך פתיחה! און די באקען זיינען רויט געווען ווי פייער. דער חזן האט גע־נומען פון זייערע הענד די ספר תורה און בעוויזען עס די אידען. אידען האבען זיך געפרעהט מיט דער ספר תורה. אין דעם שבת'דיגען מענ־טעלע איז עס געגאנגען אנגעטהאן, מיט דער זילבערנער קרוין אויף די עץ־חיים'לעך, וואס רב שלמה האט צו זיין טאכטער'ס חתונה גע־שענקט. יעדער האט די ספר תורה געקושט און מען האט עם אויפ'ן בעלעמער ארויפגעטראגען און דער חזן האט אנגעהויבען צו עליות צו רופען. עס זיינען געגאנגען בעלי־הבתים, גבאים, — די קארפען־קעפ פון שטאדט. דער בעל־קורא, דער מלאווער בחור, וואס איז א גרויסער בעל דקדוק, האט שוין געלייענט און געשטעלט דעם טראפ אויף יעדען ווארט. אידען האבען אין די חומשים אריינגעקוקט און הנאה געהאט פון זיין טראפ שטעלען.

און ווי דער עולם איז אזוי פערטהאן „ווי אזוי מען זאל זיך בעַ־געהן מיט'ן פיינד, ווען מען וועט א שטאט איינגעהמען, ווי מען זאל

די בוימער ניט אויסהאַקען פון דער איינגענומענער שטאָדט'', ווערט אַ גרויס גערודער אין בית־המדרש. אידען שרייען: „ארויס, ארויס!'' און צווישען עולם רייסט זיך אריין אַ בלאַסער, צובלוטיגטער יונגער מאַן. די אַטלאַסנע קאַפּאָטע אבגעריסען אויף איהם, די האָהר פון באָרד און די פאות אויסגעריסען, דאס האַרץ קוקט ארויס פון דער צוריסענער העמד, דער פּנים צובלוטיגט, צוקרעלט, אַ שטריק ארומגע־וויקעלט ארום די לענדען — האט ער זיך אריינגעריסען מיט זיינע דאַרע צוקאַליעטשעטע נאַקעטע הענד צווישען עולם. ארויף אויפ'ן בע־לעמער און געגעבען אַ קלאַפּ אין טיש און געשריען: „אידען, איך בין אַ חוטא! איך האָב זיך אַזוי לאַנג געלאָזט אָנריידען פון יצר הרע, ביז איך בין פערפיהרט געוואָרען פון איהם! אידען, די גאַנצע תוכחה פון דער תורה זאָל קומען אויף מיין קאָפּ! אידען, שלאָגט מיך!', — און דער חוטא האָט זיך געגעבען אַ וואַרף אויף דער ערד פאר דער תורה.

עס איז געוואָרען אַ גערודער. בעלי־הבתים האָבען געשריען: „ווארפט איהם ארויס, ווארפט איהם ארויס!'' באַלד האָבען אַ פּאָר בעלי־עגלות איהם אויפגעהויבען פון דער ערד און ארויסגעטראָגען אין פאַליש אריין.

דער עולם האָט זיך באַלד בערוהיגט. אין בית־המדרש האָט זיך ווייטער געפיהרט די תפילה פאר גאָט. דער בעל־קורא האָט געענדיגט לייענען, דער חזן האָט זיך גענומען צום מוסף, נאָר עפּעס איז שוין דער דאַווענען געוועזען צושטערט. אַלע האָבען געקלעהרט וועגען דער מעשה, — און פון פאַליש, וואו דער חוטא ליגט, דרינגט אריין יעדעס מאָל אַ רעש און אַ גערודער.

רב שלמה איז איצט געשטאַנען ביים שטענדער, פערשטעלט דעם פּנים מיט'ן טלית, און האָט געקלעהרט וועגען זיך, אז אויגענבליק האָט ער אויך געדאַרפט ארויפגעהן ווי דער איד אויפ'ן בעלעמער און פאַר אַלעמען דערצעהלען זיינע חטאים און זיך אוועקלייגען אויף דר'ערד, אז מען זאָל איהם שלאָגען. נאָר דאס בילד ווי ער שטעהט אויפ'ן בעלעמער און איז זיך מתודה, האָט ער זיך ניט געקענט פארשטעלען. און נאָכדעם ווי ער האָט געזעהן דעם דיין מיט די צוריסענע בגדים אויפ'ן בעלעמער, איז ער פיעל רוהיגער געוואָרען, און ער האָט זיך געזאָגט: „אַזוי זיינען מיר, מענשען. דער מענש איז זינדיג, אַלע זיינען מיר זינדיג, און אַ גאָט איז דאָ, אז ער זאָל מוחל זיין אונזער־

זינד. און גאט איז מוחל! ווארים ווי וואלט דען דער מענש געקענט לעבען, אז גאט וואלט ניט געווען קיין אל רחום וחנון? ווארים מיט יעדען טריט אונזערען טהוען מיר א פעהלער, צו מיט דער מחשבה אדער במעשה".

דער בטחון אין גאט האט איהם באלד אינגאנצען בערוהיגט, און ער האט צוריק געפונען זיין גאנצקייט און צופריעדענקייט מיט זיך און אין הארצען אפילו פעראכט דעם דיין, וואס ער האט זיך אזוי מבוזה געמאכט. „האסט געזינדיגט, בעט צו גאט, — האט ער געזאגט אין הארצען — וואס מאכסטו פול א וועלט?"

אז רב שלמה איז ארויס פון בית המדרש האט ער דערזעהן דעם דיין ליגענדיג ביי דער טהיר פון בית־המדרש, א בלייבען, מיט אן אויפגעריסען העמד, און יעדער וואס איז דורכגעגאנגען, האט איהם געגעבען א שטורך, א שפיי, און מעהרסטען די וואס האבען איהם געשלאגען זיינען געווען בעלי־עגלות מיט קצבים־יונגען. עס זיינען געשטאנען נעבען איהם נאטע בעל־עגלה מיט אייזיקעל פישער־יונג און האבען דערצעהלט בקול רם, ווי אזוי זיי האבען איהם נעכטען געפאקט און איהם געשלאגען מיט די זעלנערישע פאסקעס, וואס זיי האבען געהאלטען אין דער האנד.

אז רב שלמה האט דערזעהן ווי זיי שלאגען דעם אידען, האט ער געגעבען א געשריי אויף זיי:

— וואס שלאגט איהר איהם? וואס איז די מעשה? איהר זייט בעסער? איהר זייט די צדיקים?

די יונגען האבען זיך פערשעהמט פאר רב שלמה'ס ווערטער, צוריק אנגעטהאן די פאסקעס אויף די הויזען און זיך אבגעטראגען.

— אהייט געה, דו שוטה! — האט רב שלמה געגעבען א געשריי אויפ'ן דיין, וואס איז געלעגען א פער'חלש'טער אויף דר'ערד — האסט געזינדיגט, בעט צו גאט, זאל ער דיר מוחל זיין. ווי ער מאכט פול מיט זיך א וועלט!

דער דיין האט זיך פון דער ערד אויפגעהויבען.

— פיהרט איהם אהיים, לייזער, בעריל, — האט רב שלמה א געשריי געגעבען אויף זיינע צוויי פערדס־יונגען, וואס האבען מיט'ן בעלי־הבית געדאווענט אין בית־המדרש — און זעהט, אז מען זאל אידם

אויפ'ן וועג קיין שלעכטס ניט טהאָן און זאָגט זיין ווייב, אז זי זאָל איהם ניט ארויסלאָזען. געהערט?

— געהערט, בעל־הבית!

די צוויי יונגען, ווי צוויי דעמבעס, האָבען דעם דיין אונטער די אָרעמס גענומען און איהם איבער'ן שטעדטעל אהיים געפיהרט, און אז אַ יונג האָט געוואָלט צוגעהן צו איהם און איהם „דערלאַנגען" האָבען זיי געשריען: „לאָז אָב, לאָז אָב! רב שלמה האָט ניט גע־הייסען".

און דאָס איז געווען גענוג, אז דער איד זאָל בשלום אהיים קומען.

רב שלמה איז דערווייל אהיים געגאַנגען פון בית־המדרש מיט די זייניגע. דאָס האַרץ איז איהם רוהיגער געוואָרען, און ער האָט צו־ריק געפונען זיין שבת'דיגקייט. אַנגעטראָפען האָט ער אויפ'ן וועג דעם שוחט'ס זוהן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חסיד און געגאַנגען מיט איהם איינאיינעם. דער שוחט האָט געקרעכצט און זאָגט צו רב שלמה'ן:

— דאָס איז דערפאַר, רב שלמה, וואָס אַ מענש פערלאָזט זיך אויף זיין אייגענעם כח. טאַקע ער איז געווען אַ שטאַרקער איד, נאָר וואָס שטאַרקער דער איד איז, אלץ שטאַרקער איז זיין יצר הרע און פער־לאָזען זיך אויף זיך טאָר מען ניט. געראַנגעלט זיך מיט'ן יצר הרע, געראַנגעלט זיך, ביז ער איז איהם בייגעקומען.

— אָבער ווי אזוי איז ער געקומען דערצו? ווי האָט דער איד ניט מורא געהאַט?

— מיינט איהר, אז עס איז געווען פון היינט? ווער ווייסט ווי־פיעל מחשבות זרות עס זיינען פריהער געווען? ביים לערנען, ביים דאַווגען, און דאָס גאַנצע לערנען און דאַוונען איז געוואָרען צו נישט פאַר'ן שטן, רחמנא לצלן.

— נו, עס איז שבת, רב מרדכי — זאָגט רב שלמה — און מצער זיין זיך טאָר מען ניט. און טהוט אַ איד אַן עבירה איז ער נאָך ניט פערפאַלען — טרייסט דערווייל רב שלמה זיך אליין — אויך איז דאָ תשובה. ווי זאָגען די חכמים: „במקום שבעלי תשובה עומדים"... אביסעל לערנען קען איך נאָך און דער גאַסטיניגער רבי האָט מיר אַמאָל געזאָגט, אז אַ איד אַהן אַן עבירה איז גאָר נישטאָ. אַ איד מוז האָבען עפּעס אויף זיין נשמה, כדי ער זאָל קענען זיין אַן אמת'ער איד,

מיט א צובראכענע הארץ. ווארים אזוי ווי א בוים וואס קאן אנדערש נים וואקסען, סיידען עס שטעהט אויף דער לופט, און רעגען און האגעל פאלען אויף איהם און דער ווינד יאגט איבער איהם, און דאס זאמד און מיסט קלייבט זיך ארום זיין שאלעכץ, אזוי מוז א איד זיין. א איד א צדיק, וואס האט גארנישט אויף זיין נשמה, קאן זעהר לייכט קומען צו גאוה, ווערט שטאלץ און איז אלץ מבטל. איך קען אזעלכע אידען, רב מרדכי. אבער א איד מיט אן עבירה אויף זיין נשמה האט שטענדיג א צובראכענע הארץ. איך זאג אייך, אז פון דעם דיין קאן נאך ווערען א גרויסער צדיק. א איד דארף אלץ פיהלען אויף זיך: אי רעגען, אי ווינט, ווי די בוים אויפ'ן גאס. א גרויסער צדיק און א גרויסער איד איז דער גאסטינינער רבי. א, זאגט ער גוט: „א איד דארף זיין ווי דער בוים, אלץ דארף ער האבען אויף זיין נשמה: אי דעם טעם פון דער עבירה, אי דעם טעם פון דער מצוה". יא, רב מרדכי, מיר אלע זיינען נים ריין פון זינד, אלע האבען מיר עפעס אויף דער נשמה — א גוטען שבת, רב מרדכי, א גוטען שבת!

אז רב שלמה איז אריינגעקומען צו זיך אין שטוב אריין, איז צוריקגעקומען אויף איהם דער עונג פון שבת. געטרייסט האט ער זיך מיט די ווערטער, וואס ער האט געזאגט רב מרדכי'ן, און דאס זיינען געווען די ווערטער פון דעם גאסטינינער רבי, וואס ער האט איהם געזאגט ווען רב שלמה האט זיך אמאל געקלאגט פאר איהם דערויף, וואס דער יצר הרע לאזט איהם נים צו רוה... ער האט זיך דערמאנט אן דעם רבי'ס ווערטער און האט צוריקגעקראגען זיין פרעהליכקייט און פעסטקייט. אז דאס ווייבעל איז פון שוהל אהיים געקומען און דער זיעבעטער חן האט גערוהט אויף איהר, האט ער זיך שוין נים געפיהלט ווי פריהער, אומווירדיג. ער איז צוגעגאנגען צו איהר, אנגענומען זי ביי דער האנד און געזאגט אין דער שטיל: „גוט־שבת, חנה'לע, געזונד זאלסטו מיר לעבען", און זי האט איהם אויך געענטפערט אין דער שטיל: „גוט יאהר, שלמה, מיר זאלען נחת דערלעבען אינאיינעם". דאס זיינען געווען די געטרייע ווערטער, וואס זיי האבען גערעדט צווישען זיך אין דער שטיל. און ברייט האט זיך רב שלמה אוועקגעזעצט ביים טיש. געדעקט איז שוין געווען דער טיש אין דער גרויסער שטוב, פאר זיי און פאר די אורחים אינאיינעם. חנה'לע האט געוואלט געפעלען ווערען דעם מאן, האט זי די אורחים אוועקגעזעצט אין מיטען

טיש און אויך פאר זיי געדעקט מיט זילבערנע לעפעל און מעסער. דער שבת איז געווען ביי רב שלמה'ן א ברייטער און א פעטער; ניט אומזיסט האָבען די אורחים אָנגעלעגט וועג, אבי נור אָנצוציהען אויף שבת אין שטעדטעל אריין. דער טעם פון רב שלמה'ס קוגעל איז זיי דערנאָך געלעגען א גאנצע וואָך אין מויל. חנה'לע האָט אויך געוואָלט ווייזען רב שלמה'ן, אז זי קאָן ווירטהשאַפטען ניט ערגער ווי די פריהערדיגע ווייב. און פון אַ רייך הויז איז זי ארויסגעקומען, און איידעלע מאכלים האט מען געגעסען ביי זיי — האט זי זיך דערמאנט אלץ נאָר דאָס שעהנסטע און דאָס בעסטע, וואָס איהר מוטער האָט געמאַכט אויף אַ יום־טוב, און האָט דאָס איצט אָנגעגרייט אויף שבת.

רב שלמה האָט ליעב געהאט גוט און פיעל צו עסען. מען האָט צוערשט דערלאנגט די גרויסע קארפען־קעפּ אויפ'ן טיש; די ברייטע שטיקער פיש מיט דער געגליווערטער פיש־יויך, דעם גוטען טרונק בראנפען נאך די פיש און דאס ביסעל גוטע לעבערלאך, דורכגעהאקט מיט ציבעלעס מיט גריוועז און דורכגעמישט מיט גענזען־שמאַלץ און מיט פעפער בעשאָטען, אז עס שמעקט פון דערווייטענס. נאָך די ציבעלעס מאכט מען אַ הפסקה. געשיקט דערווייל נאָכ'ן טשאָלענט, גרייט מען דערווייל די שעהנע זמירות. די אורחים זיינען שוין אביסעל פרעהליך פון שטארקען טרונק בראנפען. רב שלמה מאַכט מיט זיי אַ שמועס וועגען די ווייטע מקומות, פון וואנען זיי קומען. און א איד דערצעהלט א מעשה פון א למד־וואוו־ניק, וואס האט זיך געלאזט נע ונד זיין. ער אליין האָט איהם געקענט. ער האָט זיך געטראָפען מיט איהם אויפ'ן וועג, און זיי זיינען געגאנגען איבער וועלדער אליין. נור יעדעס מאָל פערשטעלט ער זיך און מען קאָן איהם ניט דערקענען. קוקט חיים'ל דאָס אינגעל מיט גלאנצענדיגע אויגען אויף די אורחים, אפשר זיצט דער למד־וואָווניק צווישען זיי, און אפשר געפינט זיך גאָר אליהו הנביא צווישען זיי. צי ווייניג מעשיות האָט ער זיך דען אָנגעלייענט, ווי אליהו הנביא געהט ארום איבער אידישע מערק און אידישע שטעדטלעך, כדי אידען צו העלפען? און ער האָט גרויס דרך־ארץ פאר'ן טאַטען, וואָס דער טאַטע נעהמט אזוי פיעל אורחים אהיים, און מאכט ביי זיך אב: אז ער וועט גרויס ווערען און א הויז פיהרען, וועט ער איבערנעהמען דעם טאַטען'ס מדה און אויך אורחים מכבד זיין. מען דערלאנגט אויפ'ן טיש דעם פעטען קוגעל; דאָס שמאַלץ

טריפט פון די מאבלים, פון דעם מעגעלע און די טשאָלענט־קארטאָפעל, און דאָס געבראָטענע גענזעס מיט דער שווארצער קאשע, און ווייז טרינקט מען צו דערצו. פאר יעדען בעזונדער שטעהט א בעכער אָנ־געגרייט. און פון דעם גוטען אונגארישען וויין „טאָקייער" איז דער טאַטע נאָר מכבד צום בענטשען. מיט בענטשען איז ער היינט מכבד דעם עלטסטען פון די אורחים. און נאָך דעם פעטען עסען פיהלט מען דאָך עפּעס א מיעדקייט, גלוסט זיך א גלעזעל לימאָנאַד מיט דעם פיי־נעם ביסעל שלאָף. אין א האלב שעה ארום ליגט שוין רב שלמה אונ־טער דער ווייסער דעקע, די שווארצע לאנגע בארד איז פערשפרייט אי־בער דער ווייסער לײלאך און דאָס וויבעל, נאָך אין דער זײדענער שווארצער קאַפּעטענדעל, אין די פּעריל מיט די בריליאַנטענע אוירינג־לאַך, זיצט אויפ'ן ראנד פון בעט, קוקט איהם מיט ליעבע אין די מיעדע אויגען אריין, וואָס שליסען זיך צום שלאָף, און שפּיעלט זיך לייכט מיט איהרע דינע פינגערלאך מיט די האָהר פון זיין באָרד. א מלכות'־דיגער שמייכעל שוועבט איבער רב שלמה'ס געזיכט. און אזוי געהט ער איבער מיט דעם שמייכעל אויף די ליפּען פון דער וואהר אין חלום אריין...

אין א צוויי שעה ארום ווארטען שוין די מלמדים; זיי זיינען געקומען צו רב שלמה'ן פערהערען די קינדער. רב שלמה שטעהט אויף פון שלאָף אין אויסגערוהטער, א צופריעדענער, די קאנטען פון די פאות און בארד זיינען נאס, זיצט ער אין דעם גרויסען פאטער־שטול פאר דעם גרויסען חומש און פערהערט די קינדער. ביים טיש ארום זיצט דער איידעם מיט דעם אינגעל און דעם עלטסטען זוהן און לערנען הויך דעם שיעור. די זונן שיינט ברייט אריין דורך די גרויסע אפענע פענ־סטער. אין געסעל איז שבת'דיג. שוין אויפגעשטאַנען די בעלי־עגלות פון שלאָף און זיי זיצען פאר די טירען פון זייערע הייזלעך; די מיידלאך פון שטאָדט, אין שבת'דיגע קליידער, לאָזען זיך שוין אין געסיל צום שפּאציר, א אידענע אין א טערקיש טוך געהט זיך בנעי־מות'דיג גוט־שבת־ביטען, און אלע הערען פון רב שלמה'ס פענסטער דאָס קול התורה, ווי עס רייסט זיך ארויס אין געסיל אריין, און ווינשען זיך אין הארצען, אז זייערע קינדער זאָלען דערלעבען צו אזא גדולה, ווי רב שלמה.

באלד קומען די ערשטע שבת־געסט: די מומע גיטעלע מיט דעם

פעטער לייזער. עס איז דער יונגער ווייבעל'ס משפחה, וואס וואהנען אין שטאדט, פון די פיינע לייט ביז גאר, רייכע לייט, האבען גע־שענקט אין שוהל אריין דעם „מזרח". דער פעטער מיט דעם נע־פרעסטען קראגענדעל „שפריכט דייטש". עס קומט אריין דער שותף, רב אשר מיט זיין ווייב, אויך פון די שעהנע אידען, רעדט ווייניג, הערט א סך. און עס ווייזען זיך באלד די שבת'דיגע טיכער, געבראכט פון די לייפציגער מערק, מיט די קאלישער פיין־געשטיקטע שפיצען, מיט די אלטע אידישע גאלדענע אוירינגלאך, מיט די ברייטע בראשען, די לאנגע גאלדענע קייטען. אידישע אויגען און אידישע פנים'ער. עס ווייזען זיך די ברייטע אידען מיט די גלאנצענדיג־אטלאסנע קאַ־פאטעס, געפרעסטע קראגענס און שווארצע בערד. די ווייבער בע־זונדער, די מאנספערשוינען בעזונדער. און באלד בעווייזט זיך אויפ'ן טיש דאס גוטע גלעזעל „טאקייער" וויין מיט די ערשטע פרוכטען „אויף א ברכה", וויינפערלאך און רויטע פאזשאמקעס מיט צוקער. די שטיבער ווערען פול מיט קינדער. אלע אידען האבען א משפחה: די ווייבער רעדען צווישען זיך אין דער שטיל, דערצעהלען עפעס פון פאמיליען־אנגעלעגענהייטען און די מענער ריידען פון שטאדטישע ענינים. און דער שבת ליגט איבער דער גאנצער שטוב אויסגעגאסען.

עס איז שוין געווארען פאר־נאכט. שטיל, מיט צער שטארבט אב אין אידישע שטעדט דער שבת. די זון ברענט רויט אין עק הימעל, דער גיהנום — אונטערגעהייצט און מען טרייבט שוין די זינדיגע נשמות אין דעם פייער אריין... אין די שטיבער טונקעלט זיך; די אידען אויף די גאסען געהען שפאצירען און דער „גאט פון אברהם" לעגט זיך אין א לייכטען פערטרויערטען נעפעל איבער דער גאס. עס איז דער שטילער צער פון חורבן בית־המקדש וואס רוהט שבת צו שלש סעודות איבער די אידישע שטעדטלאך. חנה'לע שטעהט ביים פענ־סטער, קוקט אין טונקעלען געסעל אריין און קלעהרט וועגען דעם נייי־געבארענעם, וואס שטעהט איהר פאר... זי וועט א מוטער זיין. און דער רבונו של עולם זאל איהר העלפען, אז זי זאל ניט פערשעהמט ווערען... אין שטוב איז טונקעל, קיינער איז נישטא. דער איידים איז ארונטערגעגאנגען צום רב צו שלש סעודות און האט מיטגענומען חיים'לען. די קינדער קומען אריין; און אין הארצען בעט זי: „רבונו

של עולם, גיב מיר חן אין מיין מאן'ס אויגען און אין די קינדערס אוי־גען, אז זיי זאלען מיך ליעב האבען, אז איך זאל זיי קענען א געטרייע מוטער זיין. און בשכר דעם, וואס איך וועל זיין א מוטער צו די יתומים, זאלסטו מיך מזכה זיין צו דערלעבען, אז איך זאל ווערען א מוטער פאר מיינע אייגענע קינדער"... רב שלמה קומט אריין פון מעריב. „חנה'לע, וואו ביזטו?" — „שוין פון מעריב?" און „גאט פון אברהם" זאגט זי אין דער טונקעלקייט. עס ווייזט זיך דאס ערשטע ליכט און רב שלמה מאכט הבדלה.

נאך הבדלה לאזט רב שלמה אריינרופען צו זיך דעם מעקלער האצקעל, וואס וואהנט מיט איהם אין שכנות, און זאגט צו איהם: „האצקעל, געה ברייננ מיר ליב־בער, דעם דיין".

— דעם חוטא דא, דעם עוכר ישראל? — שרייט אויס האצקעל מיט וואונדער.

— טהו ווי איך הייס דיר. איך בעט דיך און זאג קיינעם ניט דער־פון קיין ווארט. איך בעט דיך א טובה.

האצקעל טענה'ט ניט קיין סך. נאכט איז עס, שעהמט ער זיך ניט צו געהן מיט דעם דיין איבער דער גאס. אריינגעקומען צו רב שלמה'ן. דער דיין שטעהט ביי דער טהיר, מיט דעם צובלוטיגטען פנים און אבגעריסענעם ראק נאך. רב שלמה רופט איהם אין א בעזונדער חדר אריין.

— הער מיך אויס — זאגט רב שלמה צום חוטא — אז א מענש זינדיגט איז ער נאך ניט פערפאלען, איז דא א תשובה. איך וויים, אז איהר וועט טהאן תשובה גמורה. א מענש לאזט זיך אנריידען פון יצר הרע; מיר אלע זיינען ניט בעסער, אלע זיינען מיר נאר מענשען. פערפאלען, עס איז געשעהן. בעט גאט, אז ער זאל אייך מוחל זיין. וואשט אייך אב און הערט אויף די נארישקייטען, זיך ווארפען פאר'ן בית־המדרש. גאט קוקט אין הארץ אריין. די שטאדט וועט אייך איצט רודפ'ן, ביי אייך אוועקנעהמען די פרנסה — וועט איהר וואהנען ביי מיר אין הויז, איהר וועט לערנען מיט מיין אינגעל. איך וועל אייך אבגעבען א דירה און וועל אייך צאהלען זעקס רובל א וואך. זייט איהר צופריעדען?

דער איד האָט גאָר נישט געענטפערט, נאָר אַ גרויסער שטראָם טרעהרען האָט ארויסגעגאָסען פון זיינע אויגען.

רב שלמה האָט אריינגערופען דעם דיין'ס ווייב, וואָס איז מיטגע־קומען נאָך דעם מאַן. די אידענע איז געוועזן נאָך מעהר געבראָכען פאַר חרפּה, ווי דער מאַן. בעהאַלטען דאָס פּנים אין טוך, האָט זי ארויסגעוויינט: „זעהט, רב שלמה, ווי דער רבונו של עולם האָט מיך געשטראָפט, וואָס דער רבונו של עולם האָט געמאַכט פון מיר. וואָס וועט איצט פון מיינע קינדער ווערען?”

— הערט אויף צו וויינען און זעהט, אז ער זאָל ניט מעהר אין גאַס לויפען. אט האט איהר אַ צעהן־רובעלדיגען און נעהמט דאס בעלי־הבית'ישקייט און ציהט אייך אריבער צו מיר אין הויז אריין. חאַצקעל וועט אייך אנווייזען אַ שטוב אויבען, ביים שולכעל. איך וועל איהם צאָהלען זעקס רובל אַ וואָך, ער וועט לערנען מיט מיינע קינדער און זאָל ווערען אַ סוף.

IV

דער יאהרמארק.

רב שלמה איז זונטאג ניט אוועקגעפאהרען אין וועג אריין. נאָטע איז נישט פערפאהרען מיט די צוויי בולאנעס פאר דער טהיר, און רב שלמה איז געבליבען אין דער היים צום גרויסען יאהר־יריד, וואס וועט זיך אנהויבען מאנטאג און זיך אוועקציהען גאנצע אכט טעג... עס איז דער גרויסער יאהר מארק אין שטעדטיל, וואס ציהט צו די ארומיגע סוחרים פון דער גאנצער געגענד.

עס איז נאך דעם שניט, שוין האבען די גויים זייער ביסעל תבואה אין די שפייכלער אריינגעבראכט און קומען זיך איצט צוזאמען צו פערקויפען די תבואות; ווער עס קויפט דערפאר א קוה, ווער א חזיר אויף אויסצופאשען איבער'ן ווינטער און אויף'ן פריהלינג צו פער־קויפען, וועלכער פויער ברענגט זיין אייגען פערדיל צו פערקויפען. וואס ער דארף עס נישט מעהר נאכ'ן שניט, און וויל דאס אויף א גוטען

פעלץ אויסבייטען. ס'קומען דא אנצופאהרען די פערד־סוחרים פון די מקומות ארום, וואס קויפען אויף די פערד פאר דעם דייטש. די פעלצען־סוחרים האבען שוין אבגערונגען די שטעלען אין די גאסען מיט וואכען צוריק, און פון פריה־מארגענס אן הערט זיך כסדר דאס רעדער־קלאפען איבער דעם ברוק פון שטעדטעל. דאס קומען אן צו פאהרען די סוחרים פון די נאהנטע שטעדטלעך ארום. אויפגעפאקט אויף די גרויסע פוהרען די קאסטענס סחורה מיט די שטעקענס און דרענגער, די שטעלע אויפצושטעלען, קומען צופאהרען אין שטעדטיל אריין טאנדעט ־ שניידער, טאנדעט ־ שוסטער, היטעל ־ מאכער, פעלצען־פליקער מיט זייער סחורה וואס זיי האבען פאר'ן גאנצען זומער פאר דעם יריד אנגעארבייט. מען לויפט פלינק א שטעל צו פעכאפען און מען שלאגט אויף א קראם. די שטאדטישע האבען שוין פערכאפט די בעסטע קראמען אין מיטען מארק און האבען די פרעמדע ארויסגע־שטופט צום פערד־מארק, צום חזיר־מארק, און נישט איין געשלעג איז שוין דורך דעם היינטיגען טאג ארויסגעקומען. און נישט איין מאל איז מען געקומען צו לויפען צו רב שלמה'ן זיך קלאגען אויף די פרעמדע, וואס פערכאפען די שטעלען, און ארויסגעשיקט האט מען א פאר בעלי־בתים, אנצוטהיילען די שטעלען לויט חזקה.

ביי רב שלמה'ן אין שטוב איז היינט גאר א מחיה. עס זיינען זיך צוזאמענגעפאהרען רב שלמה'ס צוויי מחותנים. איינער אן ארימער און איינער א רייכער. דעם איידעמס פאטער, אן ארימער איד פון גאסטינין, וועלכער בארגט נאך היינט פון מחותן א הונדערטער, און דער צווייטער איז רב יואל ברכהן, דער גרויסער שעפסען־סוחר, פון פלאצק, עוזרל'ס דעם עלטסטען זוהן'ס מחותן. געבראכט האט ער אויפ'ן מארק יונגע אקסען צו פערקויפען פאר די שררות אויף פאשע: בשותפות זיינען די אקסען מיט רב שלמה'ן געקויפט. און אזוי סוחרים — שות־פים פון אנדערע געשעפטען זיינען געקומען, און גלאט א איד א מעקלער געקומען אויף'ן יאהר־מארק, — און די ערשטע זאך געהט מען אריין צו רב שלמה'ן. דארט וועט זיך שוין מאכען א רובל צו פערדינען. שטעהט מען אלע ביי רב שלמה'ן אין שטוב, און די מוידען קאכען דעם רויטען בוריקעס־בארשטש פון פריה־מארגענס אן. די שטוב איז פול מיט רעגען־מאנטלען, און אידען פון דער גאנצער וועלט זיינען דא און האנדלען. גרייט מען זיך דא צום גרויסען מיטאג, וואס מען

מאכט פאר די צוויי מחותנים. די יונגע חנה'לע וויל ווייזען, אז זי איז א בעלי־הבית'טע, איז זי פערטאָהן פון פריה־מאָרגענס אָן מיט די געסט און מיט די אָרימע לייט, וואָס קומען אריין צו רב שלמה'ן באָרגען אַ גמילות־חסד אַ פּאָר רובל אויפ'ן יאָהר־מארקעט.

דאָס גאַנצע שטעדטעל קוקט אוים אויף דעם יאָהר־מאַרק, וואָס גיט אידען א האלבע פרנסה. איז ביי רב שלמה'ן געווען א מנהג — אלע ערב יאָהר־מאַרק אויסצובייטען א הונדערטער אויף קליין־געלד און איהם אויסצובאָרגען צו ארימע לייט אויפ'ן יאהר־מארק. פאַר צייטען האָט מען גענומען אויף די גמלת חסדים פון די ארימע לייט משכנות: אַ זייגערל, אַ פינגערל, אַ זילבערן לייכטערל, וואָס אַ העלפט דערפון זיינען פערפאלען געוואָרען און א העלפט האט מען צוריק ארויסגעגעבען אויף די ימים־טובים. נאָר זינט עס האָט זיך געטראָפען דאָס אומגליק מיט נעכען, האָט רב שלמה שוין נישט געוואָלט ביי דער נייער ווייבעל איינפיהרען קיין משכנות. גענומען האָט ער נאָך שבת צו־נאָכטס א הונדערטער, צובייטען עס, אריינגערופען חנה'לען און געגעבען איהר דאָס געלד אין שירץ אריין: „נאָ, באָרג אָרימע־לייט און פערשרייב אויף אַ פּאַפּירעל ווען און וואָס”. געווען איז דאָס נעכע'ס חזקה, איז עס איבערגעגאַנגען צו דער נייער ווייבעל. קומט יעדעס מאָל אריין אָן אָרים ווייבעל און רופט חנה'לען אוועק פון דער קיך. דער מיטאָג קאָכט זיך, און דער גרויסער טיש ווערט אויס־געצויגען, אריינגעזעצט אין איהם די ברייטע בייכיגע ברעטער און מען דעקט אויף איהם פאַר אַ צוויי מנינים אידען. עס זיצען סוחרים, רייכע און אָרימע, די צוויי מחותנים — צו רב שלמה'ס ביידע זייטען. דער רייכער מחותן, מיט דער ברייטער באָרד און גאָלדענער קייט, זיצט ברייט מיט דרייסקייט און רעדט מיט רב שלמה'ן וועגען אלטע גע־שעפטען, וועגען אלטע שותפים — ביידע אויסגעהאַנדעלט אַ וועלט. דער אָרימער מחותן, דער אָרימער ווייץ־סוחר, זיצט זיך בהכנעה, קוקט אין וואָס פאַר אַ גדולה זיין זוהן איז אריינגעקומען, קוועלט אינעווייניג פאַר נחת, האָט אָבער מורא ביים טיש אַ הויך וואָרט אויסצורייד עו, האָט דרך־ארץ פאַר די אידען נגידים און וויים גאָרנישט, פאַרוואָס עס קומט איהם דער אויבען־אָן. נור יעדעס מאָל, ווען ער קוקט אויף רב שלמה'ס איידים, ווערט ער ביי זיך פעסטער און שטאָלצער, וואָס גאָט האָט איהם מזכה געווען צו אזא זוהן.

מעקלער וואַרטען אויף געשעפטלאַך. דער ווייס פון אַ מאַיאָנטעק, וואָס שטעהט צו פערקויפען בחצי־חנם: דער צווייטער האָט געהערט פון אַ צוויי הונדערט זעקלאַך תבואה, וואָס עס שטעהט צו פערדיענען אין דעם אַ פערמעגענס: דעם שלאָגט אב דער שררה יעדען טאָג די טהירען: „גיט איהם אַ סוחר פאר דעם וואַלד". און נאָך איינער דאַרף אַ צעהן טויזענד רובל פאר אַ שררה, קאָן מען קריגען ביי איהם, וואָס מען וויל. סוחרים זיצען שטיל, הערען אויס די געשעפטען און קוקען זיך איינער דעם צווייטען אריבער און טראַכטען יעדער פאר זיך אין דער שטיל איבער דאָס געשעפט. און קלענערע אידען זיצען און האָבען דרך־ארץ פאר די גרויסע געשעפטען, וואָס פליהען דאָ איבער דעם טיש. און די יויך פאַרעט, און חנה'לע, אין דעם ברייטען שירץ אָנגעטהאָן, טהיילט אליין אויס דעם גרויסען טעלער פלייש פאר די געסט. און אז זי דערזעהט ארום איהר טיש די סוחרים אידען, ווי די געשעפטען לויפען איבער'ן טיש, קוועלט איהר דאָס הארץ פאר נחת. און די סוחרים ווארפען בעהאַלטענערהייד בליקען אויף דער יונגער שעהנע ווייבעל און זיינען אין דער שטיל רב שלמה'ן מקנא אַזאַ מזל...

פאַרנאַכט איז אנגעקומען די גאַבינער חברה. דאָס זיינען די סעדער־אידען, וועלכע האַנדלען אויך מיט פיש פון די גרויסע טייכען. עס שמעקט פון אַזאַ איד אַראָב דער פיינער עפּעל געשמאַק, מיט וועלכען ער געהט אום אַ גאַנץ יאָהר. אין זיין געדיכטער טונקעלער באָרד, וואָס שטעכט ווי שפּילקעס, האַלט זיך אויף דער סוד פון דעם טונקעלען טייך, פון וועלכען זיי כאַפּען די פיש אַרויס. דאָס זיינען פון יענע אידען, וועלכע האָבען נישט קיין מורא פאר קיין גוי און זיינען קיינמאָל אין גלות נים געוועזן. דאָס גאַנצע לעבען מיט דער ערד איינ־איינעם אויפגעצויגען געוואָרען, אין די טונקעלע טייכען ביים פיש כאַפּען, אין די פייכטע סעדער ביים אויבס געוואַקסען. אבגעברענט פון דער זון זיינען זייערע פּנים'ער און זייערע הענד, אז עס דאַכט זיך, אז זיי זיינען איינגאַנצען פון מאַסיווען בראָנז געגאָסען. יעדער אַזאַ איד האָט אַ טוץ קינדער און לעבט אויס זיינע הונדערט און צוואַנציג יאָהר אָהן צער און וועהטאָג, פערדינט זיך זיין ברויט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען און צו זיבעציג יאָהר ברענגט ער נאָך אַ נייַ קינד אויף דער וועלט. אומעטום זיינען די גאַמבינער די תקיפים, פאַר זיי האָט מען מורא. זיי כאַפּען זיך באַלד צום דרענגעל, מחמת

דעם איז ביי זיי אויפ׳ן מארק יא חזקה, נישט חזקה — א קליינינקייט. באלד אראב פון די פוהרען די פאטערס מיט די יונגען אין מיטען בעסטען מארק, גענומען די היימישע שטעלען צוואווארפען און אויפ־שטעלען זיך זייערע אייגענע און אויסגעלעגט זיך זייערע פעלצלער. איז דאך דארט געווארען א געוואלד. די היימישע שטאדט־ווייבער זיינען ארום מיט היים וואסער, בעגאסען די גאמבינער רוצחים, וואס געהן איינגעהמען א וועלט. אבער פאר גאמבין האט מען מורא, האט מען זיך סוף כל סוף אבגערוקט אן א זייט פאר זיי.

עס זיינען געקומען צופאהרען די גאסטינינער „ווייבער". ווייבער האט מען זיי גערופען דערפאר, ווייל די מענער זיינען טאנדעט־שניידער און היטעל־מאכער, זיצען א גאנצע וואך ביי די אלטע מא־שינעס, וועלכע ווילען ניט אנדערש גייהען, סיידען נאר מען טרינקט זיי גוט אן מיט אויל, אזוי אז די הויזען און די מארינארקעס, וואס קומען ארויס פון דער מאשין זיינען ווי דורכגענעצט אין אויל; און ווייל די מענער זיינען פערנומען, פיהרען די ווייבער די שטאדט. די מענער האבען מורא פאר זיי. זיי זיינען קליינע, אויסגעטריקענטע שניידערלאך, און די ווייבער גרויס און שטארק. א שם האבען די גאסטינינער מוידען אין דער וועלט, און פאר א פאטש פון אזא מויד היט מען זיך. ווארים שטארק איז א גאסטינינער מויד און עסט פאר דריי מאנספארשוינען. עס איז א פערגעניגען אריינצוקוקען אין א גאסטינינער קיך. די מוידען האבען כח צו שייערען די מעשענע רייפען פון די טונען, צו רייבען מיט זאדע און זאמד די ברעטלער, און אלץ פינקעלט שטענדיג. דערפאר האבען מעהרסטען גאמבינער בחורים חתונה מיט גאסטינינער מוידען. זיי פאסען זיך פונקט איינער פאר׳ן צווייטען און האבען נישט מורא איינער פאר׳ן אנדערען... און אז די גאסטינינער ווייבער קומען אן מיט זייערע שטעלען, רוקען זיך די גאמבינער „רוצחים" א ביסעל פאר זיי אב. טאקע „רוצחים", אבער מיט גאסטינינער ווייבער איז נישט גוט זיך ... טשעפען...

עס קומען אן די זשאבלינער קצבים־יונגען, וועלכע קויפען אויף די בהמות אויף די מערק צו פיהרען זיי קיין לאדז, מיט די גראבע שטע־קעלעך אין די הענד און די געפוצטע חאלאווקעלאך — ציטערט פא... זיי דאס שטעדטיל. אז זיי בעווייזען זיך, קוקען זיי זיך אוים א גאס־טינינער מויד א כלה צו נעהמען פאר זיי.

מיט זיי קאנקורירען די קראשעגנוויצער פערדס־יונגען. מיט די לעדערנע הויזען, געפאסטע שטיוועלאך און די באטיקלאך אין די הענד געקומען צו פאהרען אויפ'ן יריד פערד איינקויפען פאר'ן דייטש. עס ציטערען פאר זיי די זשאבלינער קצבים־יונגען און קוקען זיך איינער דעם אנדערן אריבער:

„נו, העכט, וואס הערט מען אין דיין זשאבלין?"

„זאל דיר דער מוח נישט אויסדארען פאר זשאבלין, דו קראשענוויצער פראנט!"

אזוי נעהמט מען זיך אן די פאר די שטעדט. מען ווערט אבער באלד צווישען זיך גוט און מען געהט אריין צו נאטע דעם רעסטאראטאר אינאיינעם נעהמען דאס ביסעל גוטע בראנפען.

דערווייל איז פארנאכט געווארען, און ביי נאטע רעסטאראטאר איז לעבעדיג: די סוחרים זיינען געקומען צו פאהרען. אבגעבראטען האט לאה'לע, דאס שעהנע פעטע ווייבעל, נאטע דעם רעסטאראטארס טאכטער, די פעטע גענזלאך מיט די פעטע קאטשקעלאך. ווארשט גע־בראכט פון ווארשע מיט דעם גוטען טרונק בראנפען. שטעהט זי הינטער דעם שענק־טיש מיט איין איירינגעל אין אויער, מיט די פער־קעמטע צעפ און אבגעוואשענעם פעטען האלז און זעהט אויס אזוי בע'טעמ'ט ווי איהרע פעטע געגזלאך. זי גיסט בראנפען איין די סוחרים. מען טרינקט דעם „ניינציגער" און מען פערבייסט מיט דעם געשמאקען קנייפ, וואס מען גיט די פעטע, שעהנע שענקערין דארט, וואו עס איז צום אנגענעהמסטען צו קנייפען.

אנגעקומען איז צו פאהרען אויפ'ן יריד א חברה צירק־מאכערס — אידען, מיט א שעהנער דראטען־געהעריז, א זיבעצעהן־יעהריג אידיש מיידעל, מיט א שווארצען געגרייזעלטען קאפ האר, מיט א פאר שווארצע אויגען, ווי א ציגיינערין. א דארע, נאר א בע'חנ'טע, געהט אנגעטהאן אין דעם קורצען רויטען קליידעל, אין דער טריקא, וואס איז ארויפגעגאסען אויף איהר דינעם לייב, און ווארפט אייגלאך... ארום, איבער די בענק זיצען אויסגעזעצט די סוחרים און עסען געשמאק די פרישע געבראטענע געגזלעך. און די שעהנע כשוף־מאכערין ברענט זיך אין א רייך פאר זיי. דער פאטער (עס איז אוודאי גאר קיין פאטער נישט — גע'גנב'עט האט ער זי אוודאי פון א רייך אידיש הויז ארויס, ווען דאס מיידעל איז נאך א קליין קינד געווען) — שטעהט ער דער

„פאטער׳׳, דער איד מיט די גנב׳ישע אויגען און געגרייזעלטע האהר און קלאפט צו אין א בעמבעלע אריין. און די שעהנע כשוף־מאכעריז ווארפט ארונטער דעם שווארץ געגרייזעלטען קאפ, הויבט אויף די דינע געטאקטע פיסלאך און טאנצט אין דער רייף און הויבט אן צו זינגען א טרויעריג ליעד פון א ציגיינעריז אויף רוסיש, פון א ליעבע, אז דאס הארץ ווערט צוגאנגען פון איהר זיס קול.

נישט איין יונגען מאן האט שוין די כשוף־מאכעריז כשוף אנגע־טהאן. ווארפט די כלה פאר דער חתונה און פערליעבט זיך אין דער שעהנער רייף־טענצעריז און פאהרט איהר נאך אין די שטעדטלעך ארום אויף די יאהר־מערק. און מען ווערט דערנאך געוואר, אז דער פער־ליעבטער יונגער מאן האט מיט דער ציגיינעריז חתונה געהאט, און דאס איז טאקע נישט געווען דעם קאטרינארזש׳ם טאכטער, נאר אזוי ווי מען דאט געוואוסט, — אן איינציגע טאכטער פון א רייך הויז ארויס, וואס דער קאטארינאזש האט אוועקגע׳גנב׳עט, ווען זי איז נאך א קליין מיידעל געווען, און פאטער־מוטער האבען געטרויערט נאך איהר דאס גאנצע לעבען... דער יונגערמאן (דערצעהלט מען דערנאך אין די שטעדטלאך) האט אויפגעזוכט איהרע עלטערן און איז געווארען אן איידעם פון א רייכען שוועהר.

אזוי זיצען די סוחרים ארום א טיש ביי די געבראטענע גענזלאך און קוקען זיך צו צו דעם טאנצען.

אין דרויסען, אין דער נאכט, האט מען גרויסע סמאלע־פאקלען אנגעצונדען, אז די סוחרים זאלען זעהן אין שטעדטעל אריינצופאהרען. עס פאהרען דורך די שווערע פראכט־וועגען מיט די גרויסע קאסטענס סחורה, שטענגער און דרענגער — קומען זיך צוזאמענפאהרען פון אלע מקומות אויף דעם גרויסען יאהאן־יריד, וואס גיט אידען פרנסה אויף א גאנץ יאהר.

א גאנצע נאכט זיינען די וועגען אין שטעדטעל געפאהרען. א גאנצע נאכט האבען די פויערים מיט די בהמות פון די ארומיגע ערטער אנגעצויגען, און פון פריה־מארגענס אן איז געשטאנען אזא הו־הא, איז געווען אזא געפילדער, געשריי און ליארים אין די גאסען פון שטעדטעל. דאס גאנצע שטעדטעל האט מיט איין מאל אן אנדער פנים בעקומען— נישט צו דערקענען. אנגעשטאפט זיינען די גאסען, די מערק מיט פוהרען. רויטע, קאלירטע טיכער איבער די פויערטעס רוקענס ברענען

זיך אין דער וואַרימער זון. און דאָס קירכען־געזאַנג פון די בעטלערס. אויסגעמישט אינאייגעם מיט דעם שרייען פון די יונגע פערד, קוויטשען פון די חזירים, קרעהען און שרייען פון אַלערליי געפליגעל האָט אָנגע־פילט די לופט. אויסגעמישט זיינען שוין די שוואַרצע לאַנגע קאַ־פאָטעס מיט די ווייס־גרויע רעק פון די פויערים, די וואָכעדיגע טרויע־ריגע פאַטשיילעס פון די אידישע ווייבער מיט די העל־קאָלירטע טיכער פון די פויערטעס — און קאָכט זיך אינאייגעם צונויף.

געכאַפּט האָבען די גאַסטינינער ווייבער אַ פויער צו אַ שטעל, אויסגעטהאָן איהם אין העמד און מעסטען איהם אַן אַלע רעק מיט אַלע היטלען. דער פויער מיט דער בייטש אין דער האַנד שטעהט אין אַ קורץ יאַקעלע מיט אויסגעשטאַרטע העגד, און די ווייבער האַלטען איהם אַ שפּיגעלע פאַר די אויגען: נאַ, זעה, ווי שעהן דו ביזט!

דאָרט שלעפּט אַ איד אַ זעקעל תבואה פון אַ פויער׳ס אַ פוהר אַראָב, דער גוי וואַרפט צוריק דאָס געלד. עס הערט זיך געלד קלינגען, העגער שרייען, גוים שילטען, אידען דינגען זיך — און אַלץ איז אינ־איינעם אויסגעמישט. מיט אַ מאָל קומט אָן אַ גוי צולויפען מיט אַ יונג פערד, פרובט עס אויס און קוקט נישט, ווער עס שטעהט — לאָזט זיך מיט זיין פערדעל אין פולען, אַנגעשטאָפּטען מאַרק אַריין.

אין מיטען דעם ים פוהרען, אידען, פויערים, חזירים און פערד האָבען זיך די לאָוויטשער ווייבער אויסגעשטעלט זייערע קראָמען מיט די קאָלירטע בענדער.

ליעב האָט זיך די פויערטע פון יענער געגענד אין רייך קאָלירטע בענדער אויסצוצירען, און דער גוי זיין קאָפּעלוש מיט פערשיעדענע קאָלירטע קרעלען און סטענגעס אויסצופוצען. און די רייך בלאָה־רויטע פאַרבען פון בענדער, מיט די קליינע ווייסע בלימעלאַך לויכטען זיך אין דער זון. עס שטעהען אַרום ביי די בענדער־קראָמען די יונגע שעהנע דאָרפס־שיקסעלעך מיט די גראָבע צעפּ און רויט שטאַרקע העגד, קוקען מיט לייכטענדיגע פרעסענדיגע אויגען אויף דעם אוצר פון די סטענגעס, און די יונגע חתנים־שקצים — נעהמען די בייטלאַך אַרויס און קויפען די מיידלאַך מתנות. עס שפּיעלט אויף די קאַטערינקע באַלד. אין מיטען טאַראַראַם, ווערט אַרום די אידען אַ געשטעה, און דער בלאָהער פויגעל הויבט אָן אַרומצוטיילען מיט זיין שנאָבעל די גוים קוויטלאַך מיט יעדענס גורל. — עס קומט אָן אַ איד צו לויפען

פון דער העלער הויט, שטעקט א פויער געלד איז האנד אריין. דער גוי ווארפט עס צוריק. דער איד שטעקט עס ווידער איין — דער גוי וויל נישט. דער איד שלעפט די שרייענדיגע קאטשקעס פון דער פוהר אראב — דער גוי לאזט נישט. און דאס זינגען פון די בעטלערס מיט דעם געשריי פון די גוים, דאס קוויטשען פון די קאטשקעס און דאס ברומען פון די חזירים, די קאלירען פון די בענדער, דאס רויטע ליכט פון די טיכער שרייען מיט אין דער זון אריין — און די אלע געוואלדען, ברומען און געשרייען קאכען זיך צונויף, און עס איז דאס ברומען פון דעם גרויסען יאהר־מארק — יאהאנע.

אויף דעם אקסען־מארק איז קיין פוס ניט צו טרעטען. די קצבים שטעהען ארום די בהמות, טאפען די אייטערס, קוקען אין די פיסקער אריין, דינגען זיך, שרייען, שעלטען, ווארפען געלד און שלעפען די פויערים אין שענק אריין. קומט אן אין סאמע העכסטען ברען פון מארק, אייזיקל שלאסער־האקער מיט א קוה. ער אליין פיהרט זי נישט, נאר זיין קאמפאניאן סטאש „קאניקראד״ (פערד גנב) א גוי מיט א צושניטענע פנים און אריבערגעצויגענעם הוט איבער די אויגען, ווי א גנב. „אהא, גיב נאר א קוק, אייזיק ממזר, וואו האסטו די קוה געפאקט״? פרעגען די קצבים־יונגען אייזיקלען, דערזעהענדיג, ווי ער פיהרט די קוה. ענטפערטע ער: „שווייג, זי איז בלאט״. קוקען זיי זיך גוט איין צו דער קוה, דערזעהען זיי, אז זי איז א חולת, אז עפוש האט זי, מען דארף זי שטעכען. אנגעטרונקען האט זי נאר אייזיקל איידער ער האט זי אויפ׳ן מאר״ק געבראכט, מיט וואסער, אז זי זאל א דיקען בויך קריגען, עפעס געגעבען צו לעקען אזא מין גנב׳ישען זאלץ, אז די אייטערס זאלען איהר ווערען אנגעלאפען — עס הייסט זי גיט פיעל מילך — און גענומען די קוה ביים שטריקעל און אוועק־געשטעלט סטאש „קאני־קראד״, אז ער זאל זי פערקויפען. און אייזיקל אליין האט זיך אוועקגעשטעלט די קוה האנדלען. שטעהט ער אזוי און קויפט די קוה: „אכט און דרייסיג רובל, פערציג רובל, צוויי און פערציג״ און שרייט הויך און צעהלט באלד געלד, דוקא מיט זילבערנע רובעלס, כדי עס זאל קלינגען אז מען זאל הערען. קומט אן א גוי׳ע מיט „שקצימלאך־יתומים״. דער פויער איז ערשט נישט לאנג געשטארבען, האט זי פערקויפט די צוויי חזירים און וויל זיך קויפען א גוטע מילך־קוה — זי זאל פוטער מאכען, אין שטאדט אריין

ברענגען צו פערקויפען, אויף זאלץ און זייף האבען איבער'ן ווינטער. קיינעם האט זי נישט די גוי'ע, דרעהט זי זיך אליין אויפ'ן אקסען־מארק ארום און זוכט זיך א קוה מיט א פאר גרויסע אייטערס.

דערזעהן די צוויי חברה־לייט, אז די גוי'ע שטעלט זיך אב ביי דער קוה, הויבט אן אייזיקל ארויפצויאגען אויפ'ן מקח: „פיר און פערציג רובל, זעקס און פערציג — פופציג. גאנצע פופציג!" און פאטשט דעם „קאני־קראד" אין האנד אריין, אז זי ווערט אנגעשוואָלען ווי א פלאש. און דער „קאני־קראד" שטעהט און האלט אין איין טענ'ען: — זשידאווי ניע ספשעדאם!" — א אידען וועל איך נים פערקויפען.

— פערקויף מיר די קוה, בעט זיך דער איד און שטעקט איין דאס געלד דעם גוי. און דער „קאני־קראד" טענ'עט אלץ אין איינעם:

— „ניע, זשידאוו ניע ספשעדאם!".

דערזעהן די גוי'ע, רופט זי דער גוי צו:

— „קויף די קוה, א גוטע, גיט א סך מילך, א שאד א אידען צו פערקויפען — און מעלקט אוים א פאר טראפען מילך פון דער קוה'ס אייטער און גיט דער גוי'ע צו פערזוכען: — „זעהסט, ווי זיס!" די גוי'ע שטעהט אבער און קלעהרט.

— וואס קומט אבער ארוים פון דעם, אז איך האב נישט מעהר, ווי צוויי און פערציג רובל? — ווייזט זי אויפ'ן קניפעל אין טיכעל, וואס זי האלט עס אין דער ברוסט. דער „קאני־קראד" קראצט זיך אין קאפ.

— פאר צוויי און פערציג רובל קען איך דיר זי נישט פערקויפען, דער איד גיט פופציג, און אז א איד גיט — איז זי ווערטה.

ווי אייזיקל דערזעהט, אז די גוי'ע האלט ביים קויפען — כאפט ער ארויף:

— פערקויף זי מיר, צוויי און פופציג גיב איך דיר, דא האסטו דאס געלד. דער „קאני־קראד" טענ'עט אלץ אין איינעם:

— ניין, א אידען וועל איך זי נישט פערקויפען. זוך אין דעם זאק — זאגט ער צו דער גוי'ע — זוך גוט, אפשר ועסטו נאך עפעס געפינען, א שאד די קוה אין אידישע הענד צו געבען.

— אבער, פאטערל, נישט מעהר ווי צוויי און פערציג פאר די חזירים גענומען. מיט דריי גילדען, וואס פאר די אייער.

דער „קאני־קראד" קראצט זיך אין קאפ, און אייזיקל ווינקט איהם, אז ער זאל דאס געלד נעהמען.

— וואס קען מען מאכען? — שרייט אויס דער „קאני־קראד" צו דער גוי'ע, גיב אהער די האנד. אזא איינער ביז איך! א קריסט איז א קריסט — וועל איך זי ליעבער פערקויפען א קריסט פאר צעהן רובל ווינציגער, איידער א אידען. — און שטעקט אויס די האנד נאך דעם געלד.

די גוי'ע צאהלט איהם אויס די בלוטיגע צוויי און פערציג רובל, וואס זי האט גענומען פאר די חזירים, און נעהמט דאס שטריקעל אין האנד אריין.

דער גוי איז באלד פערשוואונדען. אייזיקל האט נאך פרעטענזיעס צו דער גוי'ע: זי האט איהם אויסגעדונגען די קוה, און פערלאנגט פון איהר א רובל אבטרעט געלד. נאר באלד ווערט ער פערשוואונדען, האט מורא, אז דער „קאני־קראד" זאל דערווייל נישט אוועק מיט'ן געלד. אין א פאר מינוט ארום שטעהען זיי שוין אין שענקעל, טרינקען אינ־איינעם און טהיילען זיך מיט דער גוי'עס בלוטיגע גראשענס. דער „קאני־קראד" האט זיך אוועקגעשטעלט אין דער שענק פערטרינקען דאס געלד. אייזיקל גנב האט דאס געלד אהיים געבראכט צום ווייב און געגעבען דער אידענע „נא, בעהאלט".

די גוי'ע וואס האט געקויפט די קוה, האט זי גענומען ביים שטרי־קעל — די קוה וויל ניט געהן. טרייבט זי זי אונטער מיט א צווייג, לאזט די קוה אראב דעם קאפ, מאכט א טריט, שטעקט ארויס ווייט די צונג, גיסט זיך אוים — ווערט פון דער קוה א האלבע, די אייטערס איינגעפאלען, באלד פאלט זי פון די פיס, די פיס בויגען זיך קרום אונטער איהר שווערער לאסט, לעגט זיך אוועק אין גאס.

ווי די גוי'ע האט דערזעהן, וואס עס איז פון דער קוה געווארען, האט זי זיך געגעבען א ווארף אנידער אויף דער ערד, צווישען די פוהרען און די אקסען מיט איהרע צוויי שקצים'לעך, מיט א גרויס געשריי: א, יעזוס! — געריסען האט זיך די גוי'ע די האהר פון קאפ, געשלאגען דעם קאפ אן די שטיינער פון גאס, געלעגען מיט איהרע שקצים לעבען דער קראנקער קוה און געשריען און געוויינט.

— א, יעזוס, וואס וועל איך איצט טהאן? דער פויער איז

געשטארבען, די חזירים האב איך פערקויפט, דאס געלד האבען זיי ביי מיר אויסגענארט, א יעזוס!

און די שקצים נאך דער מוטער האבען אנגעפיהלט דעם גאנצען יאהר־מארק מיט געוויין.

באלד איז געווארען ארום דער גוי'ע א געשטעה. די פויערטעס ארום האבען זיך אנגעהויבען צו ווישען די טרערען פון די אויגען, דער־זעהענדיג די ארימע גוי'ע ביי דער קראנקער קוה. דאס בלוט האט זיך צוקאכט ביי די גויים. זיי זיינען געשטאנען ארום, אויסגעהערט דער גוי'עס קלאג, געפרובט די קוה צו ריהרען ביים עק, די קוה האט זיך אבער ניט באוועגט. און די גוי'ים האבען אנגעהויבען מיטצור־פיהלען מיט דער פויערטע. איינע האט דערצעהלט, אז א אידעל איז אויך געווען דערביי.

— יא, דער איד איז דארט געשטאנען און געדונגען די קוה. איך האב געזעהן, אז ער גיט פופציג רובעל — פון מיר האט דער פויער נור גענומען צוויי און פערציג, — דערצעהלט די גוי'ע אין געוויין.

— עס איז געווען דעם אידען'ס קוה, אודאי אזוי, דער איד האט דיך אבגענארט, — שרייען די גויים.

שכור זיינען די גויים געווען, ביי יעדען קויף אין שענקעל גע־גאנגען מיט די „קומעס", און אויפגעקאכט פון דער גוי'עס וויינען — האבען די פויערים געכאפט די שטעקענס און אנגעהויבען צו שלאגען דעם ערשטען בעסטען אידען, וואס זיי האבען דארט געטראפען.

געווען איז עס א גאמבינער קצב. די פויערים האבען איהם אויף דער ערד אנידערגעווארפען, געריסען די בארד און געשלאגען איהם איבערן קאפ מיט די שטעקענס.

די קצבים זיינען געווען אין רב שלמה'ס הויף, וואס איז ניט ווייט געווען פון דעם אקסען־מארק. דארט זיינען געשטאנען די יונגע אקסען, וואס רב שלמה מיט'ן מחותן האבען געבראכט צו פערקויפען די שררה'ס אויף פאשע. די קצבים האבען בעטראכט די שעהנע געזונטע אקסען און האבען געווארט אויף א בראק, אז זיי זאלען קענען עס אבקויפען.

ווי זיי האבען דערהערט, אז די גוים שלאגען א אידען, זיינען זיי ארויס פון רב שלמה'ס הויף מיט די אייזערנע שטעקעלער אין די הענד און געווארפען זיך אין די גויים אריין.

באלד האט זיך צופלאקערט צווישען די אידען און די גויים א מלחמה. די גויים האבען ארויסגעכאפט די דישלען פון די וועגען און געשלאגען די קצבים־יונגען. איינעם האבען זיי אוועקגעלעגט מיט א צושפאלטענעם קאפ, דאס בלוט איז גערונען איהם איבער'ן פנים. איז דאס ווייב ארויס מיט א געוואלד אין גאס אריין: „געוואלד, מען שלאגט אידען! אויפ'ן אקסען־מארק שלאגט מען אידען!"

האבען די גאמבינער פעלצען־סוחרים דערהערט, אז זייערען א גאמבינער האבען די גויים גע'הרג'עט אויפ'ן אקסען מארק — האבען זיי געלאזט די קראמען און זיינען ארויס אין אקסען־מארק מיט די געוויכטען אין די הענד. די גאמבינער ווייבער האבען זיי נאך אונטער־געגעבען פייער: „מאנספערשוינען זיים איהר! זעהט, ווי מען שלאגט א אידען, און איהר שווייגט" — נאר די גאמבינער האט מען ניט געדארפט אונטערצוהיצען. גאמבינער בלוט איז קיין וואסער נישט. אז זיי האבען דערהערט, אז מען שלאגט א גאמבינער, האבען זיי זיך דאס לעבען איינגעשטעלט. א קליינער יונג, חיימ'ל מאלאדזש, האט זיך געגעבען א לאז אריין מיט דער שער אין דער האנד צווישען א פאק גויים, און שוין האט ער איינעם דאס פרצוף אויפגעריסען מיט דער שער. טאקע די גויים האבען איהם אויף דער ערד אוועקגעלעגט און איהם געגומען טרעטען — האבען עס די גאמבינער דערזעהן, זיינען זיי אריין צווישען די גויים דעם יונג ארויסנעהמען און אנגעהויבען צו האקען איבער די קעפ. שוין לויפען די פויערטעס איבער די גאסען מיט א געשריי: „העי, כלאפי, נאשיך ביאן!" און פון דער צווייטער זייט די ווייבער: „מען שלאגט אידען אויפ'ן אקסען־מארק!" און פון אלע זייטען גיעסלעך קומען גויים צו לויפען, אידען צו לויפען, קראשענוויצער פערד־סוחרים, זשאכלינער קצבים.

גאסטינינער ווייבער זיינען אויך דא. איבערגעלאזט האבען זיי די מענער ביי די קראמען און מיט די נעגעל די גויים די אויגען אויס־געדראפטשעט. שוין האלטען זיך איינס די אנדערע ביי די האאר, ביי די קעפ, און בלוט רינט צווישען פנים'ער, אויף קאפאטעס, אויף ווייבער־טיכער, צווישען רעדער, חזירים און שרייענדיגע קאטשקעס, און פערפעט די שטיינער.

רב שלמה איז געווען אין דער שטוב און געהאנדעלט מיט א סוחר ווייצען, ווען דאס געשלעג איז אויסגעבראכען. געהערט אז איז גאס

פאר׳ן הויז שלאגען זיך אידען מיט גויים, האט ער געכאפט דעם שטע־קען אין האנד און איז ארוים אין גאס אריין. חנה׳לע האט זיך אפילו אין דער טיר געשטעלט און בעשווארען איהם, ער זאל נישט ארוים — נאר ער האט זי זאנפט אוועקגענומען און איז ארוים אין געסיל אריין. עס זיינען באלד נאך איהם ארויסגעגאנגען די סוחרים, די שטאל־יונגען לייזער און בער. און אז די אידען אין געסיל האבען דערזעהן רב שלמה׳ן געהן, האבען זיך באלד אלע ארומגעקליבען ארום איהם.

אנגעקומען צום ארט פון געשלעג, האט רב שלמה אויפגעהויבען דעם שטעקען און געשלאגען איבער די קעפ, וואס האבען זיך געהרג׳עט: „לאזט אב, לאזט אב!“

מען האט זיך באלד אריינגעריסען צווישען די שלאגענדיגע, זיי פאנאנדערגעריסען, אבגעווארפען. די אידען מיט די צובלוטיגטע קעפ האבען דערזעהן רב שלמה׳ן — האבען זיי אבגעלאזט. — „שקצים, האט רב שלמה געשריען, דעם גאנצען מארק ווילט איהר צושלאגען! וואס איז געשעהן?“

— אייזיקל גנב האט א גוי׳ע א קראנקע קוה פערקויפט, שלאגען זיי אידען.

א סך פון די פויערים האבען געקענט רב שלמה׳ן פון די הייף, דער „קופיעץ“. א סך האבען געמיינט, אז עס איז דער רב, האבען זיי זיך אוועקגעשטעלט און געשריען: „דאס געלד גיט׳ס אב! דעם אידען גיט ארוים, קופיעץ!“

און די אידען האבען צוריקגעשריען צו די פויערים:

— דעם גוי גיט ארוים, דעם, גוי! א גוי איז אויך געוועזן דערביי.

אז רב שלמה האט געהערט, וואס עס איז געשעהן, האט ער געזאגט:

— א רחמנות, אן ארימע גוי׳ע, געהט און ברענגט אייזיק׳ן.

— די גויים וועלען איהם הרג׳ענען, רב שלמה.

— לאז איהם א שווארץ יאהר! דאס געלד זאל ער אבגעבען. איבער איהם וועלען מיר דעם מארק פערלירען. געהט, לייזער, בער — יונגען, ברענגט איהם אהער!

— אי פא זשידא, אי פא כלאפא — האבען די אידען געשריען צו די גויים —ביידע זאלען זיי קומען!

— געהט'ס, פויערים! דער רב הייסט, דער „קופיעץ" הייסט — האבען די גויים געשריען.

און עס האבען זיך באלד אוועקגעלאזט א פאר שטארקע קצבים־יונגען נאך אייזיקלען, און א פאר גויים — נאך דעם „קאנאקראד", ברענגען זיי אויפ'ן מארק.

דערוויל ווי רב שלמה איז אזוי געשטאנען און גערעדט מיט די פויערים און די אידען, כאפט זיך אונטער א יונגער שגץ און גיט רב שלמה'ן א פאטש און ווערט פערשוואונדען צווישען די פויערים.

מעהר האט מען נישט בעדארפט. עס האט זיך געגעבען א קאך אין די אידען דאס בלוט: רב' שלמה'ן האט מען געשלאגען! — און אריין אין דער מחנה פויערים. — בחנם האט זיי רב שלמה אוועק־געטריבען מיט דעם שטעקען, אז זיי זאלען זיך נישט שלאגען; זיי האבען צופראסקעט די פיסקעס פון יעדען גוי...

— דעם שגץ גיט ארויס!

דער שגץ איז אריין צווישען די פויערים, און זיי האבען געפרובט איהם צו בעהאלטען, נאר נאטע פוהרמאן האט איהם גענומען אויפ'ן אויג. ער איז באלד נאך דעם שגץ אין די פויערים אריין.

לאנגע הער האט דער שגץ געהאט — האט ער זיך געגעבען א לאז אריין מיט דער האנד אין דעם שגצ'ס לאקען און ער האלט איהם! בחנם בייסען איהם די פויערטעס דורך די שטיוועל, רייסען איהם שטיקער פלייש פון די פיס, פון די הענד ארויס. נאטע לאזט שוין דעם שגץ נישט אב, שלעפט איהם נאך נאך זיך, ווי א שטיק אייזען, און ציהט איהם פון צווישען די גויים ארויס. די גויים טרעטען אויף איהם מיט די אייזערנע פאדקאוועס — א צובלוטיגטער האט זיך נאטע אין דעם שגץ'ס האאר איינגעפלאכטען, אזוי ווי ער וואלט אין איהם איינוואקסען. לאזט איהם נישט נאך, שלעפט איהם פון די פויערים ארויס.

עס רינט דאס בלוט פון זייביידען — פון נאטע'ן און פון שגץ און מישט זיך אויס אינאיינעם — און צוגעקלעפט איז ער צו איהם און קייקעלט זיך מיט'ן שגץ אויף דער ערד און שרייט צו די אידען: „דא איז ער"!

אז די אידען האבען דערזעהן דעם שגץ, זיינען זיי צו מיט די שטע־קענס, מיט די געוויכטער:

— „קופצא פשעפראש!“ (בעט איבער דעם סוחר). עס האבען זיך אריינגעמישט די עלטערע פויערים, א פאר בעלי בתים, וועלכע האבען געקענט רב שלמה'ן און אויך געשלאגען דעם שגץ: „קופצא פשעפראש!“ דער שגץ, א צובלוטיגטער, מיט אויסגעבראכענע פינגער איז געלעגען אויף דער ערד און געזוכט רב שלמה'ס פאלע פון ראק, און געקושט רב שלמה'ן די שטיוועל, די פאלעס, געציטערט פאר שרעק און געשטאמעלט „א, יעזוס, א, באזשע“.

— לאזט איהם אב! האט רב שלמה געשריען און קוים א לעבע־דיגען איהם ארויסגענומען פון די יונגענס הענד. אייזיקל זעלנער האט איהם נאך געגעבען א פלעם מיט'ן שטעקען איבער'ן קאפ, און דער שגץ איז א האלב הרוג ארוים פון אידישע הענד.

נאר באלד האט מען געבראכט צו פיהרען די צוויי גנבים, אייזיק־לען און דעם „קאני־קראד“. די גאמבינער סעדער־אידען האבען גע־פיהרט אייזיקלען. געפונען האבען זיי איהם אין שטאל בעהאלטען. די הענד אהינטער געבונדען און א בלייכער אהן א היטעל, איז אייזיקל געגאנגען. און די גויים פון דעם דארף כמעל האבען געפיהרט דעם שכור'ן גוי, דעם „קאני־קראד“. די שטאדט האט זיי געקענט. א בשותפישע גנבים־פאר זיינען דאס געווען, און ווי עס זיינען אין שטעדטיל א פאר זילבערנע לייכטער פערפאלען געווארען אדער קאלב־לעבער צונג'גנב'עט געווארען, איז מען געגאנגען צו אייזיקלען אויס־קויפען.

שטיל איז געווארען צווישען עולם. די פויערים מיט די אידען האבען זיך שוין אויסגעמישט אין איין רעדעל, שלום געמאכט צווישען זיך — דא א צובלוטיגטער קאפ און דארט א צובלוטיגטער קאפ, און האבעןביידע געשריען: „סאנד, סאנד נא זלאדזשע“ — א משפט איבער די גנבים. רב שלמה האט אייזיקלען געגעבען דעם ערשטען פאטש און געשריען: „דאס געלד גיב אב! איבער דיר וועט א מארק צופיהרט ווערען! פון אן ארימער גוי'ע נארסטו געלד אוים“.

א בלייכער איז געשטאנען אייזיקל, און עס האט זיך ביי איהם געטרייסעלט הענד און פיס. אן אלטער פויער פון כמעל האט דעם „קאני־קראד“ דעם ערשטען פאטש געגעבען מיט א געשריי: „א קריסט ביזטו? — א טאטער ביזטו“

שוין ווילען זיך אויף דער פּאר וואָרפען די אידען מיט די גויים און אויסגיסען אויף זיי דעם רעשט כעס, וואָס שטעקט נאָך אין זייער בלוט. נאָר רב שלמה האָט זיי איינגעהאַלטען: צום ערשט די גוי׳ע דאָס געלד אָבגעבען. די אידען האָבען בעזוכט אייזיקלען. אין ציצה־כנפות האָט ער געהאַט איינגעבונדען די איין און צוואַנציג רובעל. ביי דעם גוי האָט שוין געפעהלט אַ פּאָר קערבלעך — פערשיכורט אין שענק — האָט רב שלמה צוגעלעגט פון זייניגע און אָבגעגעבען דער גוי׳ע צוריק דאָס געלד. די גוי׳ע האָט מיט טרערען אין די אויגען געדאַנקט רב שלמה׳ן און געקושט איהם די קאַפּאָטע: „קופּעץ ספּראַוועדליווי מאַ ליטאַשטש נאַ ווראַוויע אי סראַטע״ (אַן עהרליכער סוחר, האָט רחמנות אויף אַן אלמנה מיט יתומים). די ווערטער האָבען ווייך געמאַכט די אידען אויף דער גוי׳ע, און זיי האָבען רחמנות געקראָגען אויף איהר: „טאַקע, אַן אָרימע גוי׳ע! וואָס, אַ גוי׳ע איז דען נישט קיין מענש?״ — האָבען די ווייבער געשריען, — „מען נאַרט אויס ביי אַן אָרימער אלמנה צוויי און פערציג קערבלעך!״..

האָבען זיך די אידען געגעבען אַ נעהם צום „סאַמאָ־סאַנד״ (זעלבסט־געריכט). די גויים האָבען זייער כעס אויסגעגאָסען אויף „דעם קאַני־קראַד״ מיט געשרייען: „אַ קריסט ביזטו? — אַ טאַטער ביזטו״! און די אידען מיט די שטעקעלעך אויף אייזיקלען: „אַ איד ביזטו? אַ טאַטעריש האַרץ האָסטו! פון אַן אָרימער גוי׳ע געלד אויסנאַרען און איבער דיר אַ שטאָדט אומגליקליך מאַכען! אַ מאַרק צופיהרען!״

אין אַ שעה אַרום זיינען שוין געשטאַנען די כמעלער גויים מיט די גאַמבינער אידען ביי דבורה׳ן אין שענקעל. בראַנפען און געלד האָט זיך געגאָסען ווי וואַסער, איבערגעבעטען זיך און אַרומגעהאַלזען זיך איינע די אַנדערע ביי די אָרעמס. דאָס בלוט פון זייער גוט־פריינדשאַפט איז נאָך ניט פערטריקענט געוואָרען אויף זייערע געזיכטער און קליידער און די גויים האָבען געשריען: „מיר האָבען צו די אידען גאָרנישט: דער וואָס איז אַ גנב, איז אַ גנב, און אַ קופּעץ איז אַ קופּעץ״. און די אידען האָבען געשריען: „וואָס, אַ פּויער איז נישט קיין מענש? אַ פּויער איז אויך אַ מענש. איין גאָט איז נאָר אויף דער וועלט!״ און פּאַטשען זיך איינע די אַנדערע אין די הענד אַריין אויף „זגאָדע״ (שלום), אַז די הענד ווערען געשוואָלען.

און אז מען איז דערנאך ביים שטאדט־פלומפעל געשטאנען, און די אידען מיט די גויים האבען איינע די אנדערע וואסער געפלומפעט און איבער׳ן קאפּ געגאסען, דאס בלוט פון קאפּ און פּרצוף אבגעוואשען, האט נישט איין גוי אויסגעשריען, טאפּענדיג זיך ביי זיין לאך אין קאפּ: „טא גאמבינסקי זשידי וצאלע ניע זשידי! ניע דאיאן זשי יוכא!“ (די גאמבינער אידען זיינען גאר קיין אידען נשט, זיי לאזען זיך נישט, די הינטישע בלוט).

אבער פארנאכט, אז דער עלטסטער סטראזשניק מיט׳ן וואיט זיינען אנגעקומען אין שטעדטעל אריין, האט מען א „פּאפּיר“ געמאכט, רב שלמה׳ן אליין אויפגעשריבען און א סך גאמבינער אידען מיט פויערים, ווייל זיי האבען אליין א „סאנד“ געמאכט. ווארום מען האט אייזיקל גנב און דעם „קאני־קראד“ פון גאס געמוזט אויפהויבען און אין שפּיטאל זיי נעהמען; אזוי צושלאגען זיינען זיי געווען.

V

די פּישערס.

רב שלמה איז געפאהרען אין דארף אריין.

פארנאכט צו איז ער אנגעקומען צו די לענסקער טייכען. ער האט געדארפט זיין ביים שרה אין לוצק, האט ער נישט געוואלט ביי־נאכט דורכפאהרען דעם לוצקער וואלד. און א חזקה האט ער צו נעכטיגען דארט, וואו א איד וואוינט. האט ער דעם יונג געהייסען פאהרען צו ברוך לענסקער אויף נאכט לעגער.

די נעכט העבען שוין אנגעהויבען צו ווערען קאלטע. עס איז שוין געווען א שטיק אין אלול אריין, און די סעדער און די נאסע לאנקעס, וועלכע האבען זיך געלעגט ארום די גרויסע לענסקער טייכען, זיינען שווארץ גרין געווען און פייכט; פון דערווייטענס האט שוין ארויסגעשימערט דאס ליכטעל פון ברוך׳ס פענסטער ארוים און אריינ־געדרונגען וויים אין די נאכטליכע סעדער אריין און אבגעשלאגען א ווידער־שיין אין די שווארצע סטאווען.

דער יונג איז פערפאהרען אין הויף אריין. אויף דער שוועל פון הייזעל האט זיך געוויזען רחל, רב ברוך'ס טאכטער. איהרע שווארצע האאר זיינען געווען צולאזט, די ארבעל פון די העמד ארויפגעשארצט ביי דער ארבייט. דערזעהן פון דערווייטענס רב שלמה'ס פוהר, האט די מויד מיט פרייד אויפגעלאכט און איז אריין אנזאגען די גדולה. רב שלמה'ן האט עס געגעבען א קלאפ אין הארצען... ער האט געוואלט הייסען דעם יונג אומדרעהען, נאר פערשעהמט זיך פאר זיך אליין און פארוואורפען געמאכט זיך און געזאגט: א דארן דעם יצר הרע אין די אויגען אריין.

עס זיינען געשטאנען רב ברוך'ס צוויי מוידען, שטארק, ווי די גויים, ביי א גרויסער באליע וועש און געוואשען. א וועש איז אהן עין הרע געווען ביי ברוך לענסקער א גרויסע. געהאט האט ער צעהן מוידען און זעקס יונגען, אלע שוין אויסגעגעבען, אחוץ די צוויי אינגסטע די ארומיגע קצבים. פישער זיינען זיינע איידעמס אדער זיהן, און אלע וואוינען און האלטען בשותפות דעם סטאוו. און די מוידען וואשען די וועש פאר דער גאנצער הויזגעזינד. געטראפען האט רב שלמה ברוך'ן קראנק. ארויסגעקוקט האט דער אלטער איד פון דעם ים קישענס און דעקעם ארויס א צוהיצטער, א צוואווארימטער, מיט א רויט פנים, ווי פון א ווארימער באד ארויס. ווארום היים איז געווען אין שטיבעל נישט אויסצוהאלטען, און ארויפגעלעגט האבען זיי אויף דעם אידען אלע קישענס און דעקעם וואס האבען זיך געפונען אין דער משפחה. דערגרייכט האט דער טורעם פון די קישענס ביז'ן האלבען באלקען אריין. פערזאמעלט זיינען געווען ארום דעם בעט פון דעם אלטען פישער־איד אלע זיינע זיהן און איידעמס, אייניקלאך און אור־אייניקלאך; ערשט געקומען אהיים פון וועג נאך אין די קליידער, טהעע געטרונקען מיט צופלאמטע שטארקע פנימ'ער און אויס־געהערט דעם פאטער'ס קרעכצען.

— אוי, שלעכט, רב שלמה, — ברומט דער איד פון בעט ארויס, דערזעהענדיג אריינקומען רב שלמה'ן, פאר וועלכען אלע האבען זיך אויפגעהויבען. מיט איין שאר מיט דער האנד האט דער אלטער אראב־געווארפען פון זיך דעם טורעם מיט די קישענס און דעקעם און אויפ־געזעצט זיך אויפ'ן בעט — כשוף מיר אנגעטהאן. די גוי'ע, וואס דער גנב האט איהר די קראנקע קוה איינגעהאנדעלט. כשוף געטהאן,

רב שלמה, איך האב עס אליין געזעהן, דורכגעהענדיג דעם דארף — זי האט דאך געוויזען מיין קאפ אין שפיגעלע יאסעלען דעם דארפס־גנהער, ער האט דאך דערצעהלט אין דער חברה.

אלט איז געוועזן ברוך לענסקער, פון די אמאָליגע פישערס. קיינער, אפילו נישט ער אליין האבען געוואוסט, ווי אלט דער איד איז. אז מען האט איהם געפרעגט: „ווי אלט?" — האט ער געענטפערט: „צעהל דיינע צייהן". אזוי האט ער געלעבט אהן רעכענונג ווייט אין די יאהרען אריין. געזעהן האט ער א שטיק וועלט, נאפאלעאנ'ען נאך, ווען ער איז מיט זיין מיליטער אין גרוים־פוילען געוועזן. צוגעשטעלט בשתיקה האט דער איד די פאלאקען אקסען אין די וועלדער אריין, ווען זיי האבען די „פאווסטאניע" געמאכט, — און נישט איין מאל שוין געשטאנען „אונטער'ן מעסער". קיינמאל נישט קראנק געוועזן, קינדער געהאט יעדעס יאהר, ביז טיף אין דער עלטער אריין, און אויפגעשטעלט א דור מיט פישערס און קצבים, וועלכע בעזארגען א האלבע מדינה מיט פיש און פלייש אויף שבת. יעדער שעהנער פישער, אלטער קצב איז זיין „מחותן" און פאר זיינס א פאטש ציטערט נאך היינט א גאמבינער יונג.

— וואס איז אייך דען? — פרעגט רב שלמה — געוועזן דער פעלדשער?

— וואס פעלדשער, אז זי האט כשוף געטהאָן, די גוי'ע. כ'געה דורך איהר הויז, האט זי מיר אונטערגעווארפען א פערדישע פאדקאווע, אז איך זאל אויפהויבען. דאס הארץ האט מיר באלד אנגעזאגט נישט גוטעס, נאר געה הויב נישט אויף קיין פאדקאווע. אויפגעהויבען די פאדקאווע, און איך הער הינטער מיר א בייז געלעכטער. איך קוק זיך אום, די גוי'ע שטעהט אויף דער שוועל פון דער טיר. „מיין שווארץ יאהר אויף דיין קאפ". איך האב באלד געפיהלט אז עס איז נישט גוט. אזדי ווי איך בין נאר אהיים געקומען, האט מיר אנגעהויבען צו פלאמען די לינקע זייט און פלאמט און פלאמט, ווי א פייער וואלט געברענט. זיי שמירען מיך מיט זאלבען, וואס מען שמירט פערד. שמיר היינט, שמיר מארגען, אז יאסעלע דארפס־גנהער האט מיין פנים אין שפיגעלע געזעהן. נא קוק אריין — זאגט זי — און טראגט איהם אונטער א שפיגעלע. מיין פנים האט ער דאך געזעהן און נישט בלויז מיך האט זי איהם געוויזען, נאר אלע אידען און „וואש

ראביעז, אי טען באגאטע קופעץ", זאגט זי. וואס וועט דיר דא העלפען שמירען, אז א כשוף שטעקט דיר אין די זייטען?

דער איד האט אבגעקרעכצעט, אויסגעטרונקען דעם טהעע און אונטערגעשטעקט צום שמירען די זייט, וועלכע איז שוין געווען קאלירט פערשיידען־פארבינ פון אלערליי שמירערייען, וואס זיינען אויף איהר אויסגעגאסען געווארען. דאס ווייב איז געזעסען אויפ'ן ראנד פון בעט, די קינדער ארום, און קיינס האט נישט דערוועגט זיך קיין ווארט אויסצורעדען אין רב שלמה'ס געגענווארט. דער עלטסטער זוהן לייזערל, א שטארקער קצב, איז צוגעגאנגען און ארויפגעגאסען זיך אויף די הענד עפים א זאלב, וואס די גאנצע שטוב איז געווארען פער־כאפט פון זיין ריח, וואס מען שמירט דערמיט פערד, און האט אי־געהויבען דעם פאטערס זייט אזוי צו רייבען מיט זיינע אייזערנע הענד, אז דער אלטער האט געקרעכצט אונטער זיי, און אויך הנאה געהאט דערפון: „א, א". דערנאך, אז זיי האבען איהם אין בעט אריינגעלעגט, א האלבען עמער געקאכט וואסער אנגעגאסען אין פלא־שען, ארום איהם געלעגט, האבען זיי איהם ווידער צוגעדעקט מיט די אלע קישענס און דעקעס. דער אלטער האט געשוויצט, ווי אין א באד. מיד איז ער געווען פון דעם רייבען. איז ער באלד איינגעשלאפען, ארויס־געשטעקט זיין צוקאכט פנים פון דעם ווייסען בעטגעוואנד און פער־נומען דאס שטיבעל מיט זיין מורא'דיג שנארכען.

דערווייל האבען די מוידען צוגערוממט א שטיבעל פאר רב שלמה'ן. די זיהן מיט די איידעמס זיינען אהיים צו די ווייבער אויף נאכט־עסען געגאנגען און צום טייך אראב, אויף א גאנצע נאכט די פיש כאפען (עס איז געווען דאנערשטאג אויף דער נאכט, ווען מען כאפט די פיש אויף שבת). אין קיך האט שוין געקנאקט איבער'ן פייער א פריש יאיכעל פאר רב שלמה'ן. און רב שלמה האט זיך אוועקגעשטעלט אין א ווינקעל ביים שויבען־שענקעל, פון וועלכען עס האבען ארויס־געשמעקט די פרישע עפעל, מעריב דאווענען.

לאנג איז געשטאנען רב שלמה ביי דער שמונה עשרה און געבעטען צום רבונו של עולם מיט א צובראכען הארץ, אבער נישט די תפלה פון סדור האט ער געבעטען, אז אנדער תפלה: „רבונו של עולם, שטעה מיר ביי, לאז מיך נישט אריינפאלען אין שטן'ס האנד, רבונו

של עולם !" ווארום א גרויסער נסיון איז איהם פארגעקומען בייצר־שטעהן — רחל'ע, ברוך לענסקער'ס אינגערע טאכטער.

שוין לאנג, ווי ער פיהלט, דער יצא הרע שטופט איהם צו איהר... נאך דענסטמאל, בשעת נעבע האט נאך געלעבט. אבער זינט ער האט חתונה געהאט מיט דער יונגער ווייבעל, האט ער ביי זיך דעם יצר הרע אראבגעווארפען. און א פאר מאל איז ער איהם שוין ביי־געשטאנען... נור היינט, איצט, און ביי רחל'ען... גאר צו פיעל געוועהנט איז ער געווען צו איהר, דערפאר בעט ער איצט מיט א צובראכען הארץ און שטעהט לענגער שמונה עשרה.

און אזוי ווי ער שטעהט איצט, און דאס הארץ און מחשבה איז זיך מתכון צום רבונו של עולם, הערט ער איהרע טריט. מיט גרויס פאראד גרייט זי צום טיש פאר'ן סוחר, און ער הערט ווי איהר פרייד אויף זיין קומען שפראצט ארויס פון איהר גאנג. ער הערט עס אין די בעוועגונגען איהרע, אין די טריט איהרע, אין דעם קלאנג פון די טעלער, וואס זי גרייט צום טיש — און עס נעהמט איהם ארום א ווייך גע־פיהל צו איהר... א רחמנות און א צערטליכקייט... מען טאר נישט פערשעמען קיין געפיהל, פון וועמען עס קומט אויף — טראכט ער זיך, — זי איז דאך אויך א בעשעפעניש ! און ער הויבט אן מורא צו קריגען פאר זיך... און האט פערדראס, פארוואס ער איז אהער פערפאהרען, פארוואס ער האט זיך איינגעשטעלט. אבער באלד גע־פינט ער דעם בטחון אין רבונו של עולם. דער רבונו של עולם וועט איהם ניט פערלאזען, ווארום וואס וואלט דען פון דעם מענשען גע־ווארען, ווען ניט דער רבונו של עולם ? — ער פיהרט דאך אלע אונ־זערע מעשים.

אז ער האט צוריק געפונען זיין בטחון, איז ער רוהיגער געווארען. אויסגעגאנגען שמונה עשרה, האט ער זיך ארום געקוקט אין שטיבעל. דער יצר־הרע האט שוין אלץ אנגעגרייט פאר איהם... דער אלטער איז פעסט געשלאפען, אויפ'ן טיש איז געווען אויסגעשפרייט א רייער טישטוך, געווען געגרייט צום טיש בעל־הבית'יש... די שטוב אויסגע־קעהרט, מיט זאמד אויסגעשאטען, דער לאמפ ברענט פרעהליך, און פון דער צווייטער שטוב, פון דער קיך, הערט זיך, ווי זי וואשט זיך... רחל'ע וואשט זיך ! דאס קאלטע וואסער גיסט זיך איבער איהר נאקעט לייב, איבער איהרע נאקעטע הענד און האלז...

רב שלמה האט געפרואווט צו קלערן וועגן לוצק, וועגן די צוויי טויזענד זעקלאך ווייץ, וואס עס שטעהט איהם פאר מארגען צו קויפען, וועגען דעם וואס לייבוש קראשענוויצער האט נישט אויסגעקויפט די שעפסען, און וועגען דעם משפט, וואס שטעהט פאר איבער די צוויי גנבים, וואס אידען און גויים האבען בשותפות געשלאגען אויפ'ן יאהר־מארק. אבער פון דעם אלעם שווימט איהם אויפ'ן געדאנק ארויס „דוד המלך מיט בת־שבע"... „זי האט זיך געוואשען אויפ'ן דאך, און דער קעניג האט זי געזעהן"...

און ווידער טראכט ער:

— שלעכט געטהאן, דא פערפאהרען. מיט'ן יוצר הרע טאר מען זיך נישט שפילען.

נאר באלד איז זי, רחל'ע, אריין אויף דער שוועל פון דער טיר. ער האט געקוקט אויף איהר... געוועזען איז זי איצט אנגעטהאן אין א ריין געוואשען ווייס קאפטעל, און די שענסטע שירץ פון קאסטען ארויס־גענומען. און די שווארצע געדיכטע האאר, ווי א ים וואסער, בעלעגען איהר קאפ, און גרויסע אויגען האט זי, און א שטארקען ווייסען האלז, וואס קוקט ארויס פון אויסגעשניטענעם קאפטעל, און רויטע ליפען, און שטארקע ווייסע צייהן, און אז זי לאכט, לאכט אלץ מיט איהר. זי שטעהט און קוקט איהם אין די אויגען אריין, און א גרויסער פרייד שפראצט פון איהר פנים ארויס, אז זי בעדינט דעם סוחר. זי וויל איהם זיין וואונש פון די ליפען ארויסשארען... יא, ער האט מורא פאר איהר... ער ווייס אז זיין הארץ איז שטענדיג געווען גענייגט צו איהר, און נאך דער ווייבס טויט, ווען ער האט געקלערט וועגען א שידוך, האט ער געקלערט וועגען איהר, — פון דער עבירה מאכען א מצוה... פון א שטארקער משפחה קומט זי ארויס: צעהן ברידער, ווי די ריזען. א שטארקער דור וואלט ארויסגעקומען פון איהר. נור ער האט עס נים געוואלט טהאן פאר די קינדער. די קינדער וועלען זיך שעמען. און צוליעב נעכע'ן, עליה השלום, און צוליעב דער וועלט, האט ער גענומען א בת נדיבים.

אין שטיבעל איז קיינער נישט געווען. רחל'ע איז געבליבען מיט רב שלמה'ן אליין. א מינוט האט זי געווארט. צום סוף זאגט זי:

— רב שלמה לאנג שוין נישט געוועזן ביי אונז. מיר האבען אזוי געוואַרט! — דערביי איז זי רויט געווארען און אין פערלעגענהייט שטעהן געבליבען אין א ווינקעל.

רב שלמה ענטפערט נישט.

— רב שלמה איז אודאי הונגעריג; דאס עסען וועט באלד פארטיג זיין.

און זי קוקט איהם מיט שרעק אין די אויגען אריין — מסתמא איז דער סוחר ביזז. זי בעטראכט איהם. נאר אז זי זעהט אז רב שלמה ענטפערט נישט, שווייגט זי און ווארט א מינוט אין שטוב. איהר הארץ קלאפט אין דער הויך אזוי, אז רב שלמה הערט עס, הערט, ווי זי ווארט און קוקט איהם מיט געטריישאפט, ווי א הונט אין פנים אריין, און ווארט אויף עפעס, כאטש אויף א גוט־ווארט, און ער קאן עס נישט איבערטראגען, — רופט ער זיך אן צו איהר מיט א שמייכעל אין בארד אריין.

— און וואס מאכט עטץ? נישט אויסגעקומען, רחל'ע, דא צו זיין. אפשר איצט אפטער. וואס, אפשר שוין א כלה געווארען?

די מויד ווערט רויט פאר פרייד, ענטפערט מיט האלב־פערשטענד־ליכע ווערטער און ברעכט אב אין מיטען. נאר זי קוקט, קוקט אויף רב שלמה'ן מיט פרייד און דאנקבארקייט פאר זיינע ווארימע רייד, וואס ער האט גערעדט צו איהר, און וויל שוין מעהר גארנישט. זי געהט גליקליך פון שטיבעל ארויס און הויבט אן צו דערלאנגען אויפ'ן טיש. ביים וואשען האט זיך רב שלמה אומגליקליך געפיהלט. אט האט ער שוין נגעבען די האנד דעם יוצר הרע, נאר אינערליך האט ער זיך נישט געפיהלט שולדיג און זיך געפיהלט גענוג שטארק. איבער־געגנס, האט ער זיך פערלאזט אויפ'ן רבונו של עולם, אז דער רבונו של עולם וועט איהם נישט לאזען קומען צו קיין עבירה.

רחל'ע האט דערלאנגט דאס עסען פאר רב שלמה'ן און האט קיין איינציג ווארט נישט גערעדט. דאס פנים האט איהר נאך געפלאמט, ווי פייער, און דאס הארץ האט הויך געקלאפט פון אונטער דעם לייבטען ווייסען קאפטעל. די האאר האבען זיך איהר נישט געהאלטען און ארויסגעפלאכטען זיך פון די צעפ. אז זי האט דערלאנגט דעם טעלער צום טיש, האבען איהר די הענד געציטערט. רב שלמה האט דאס אלץ באמערקט, און איהר אומרוהיגקייט האט איהם הנאה געטהאן.

ער האט איצט פארגעסען פון אלץ און הנאה געהאט פון עסען און פון דעם וואס זי שטעהט הינטער איהם, ביי דער טיר, שטעהט און קוקט ווי ער עסט, ווארט, ווי א געטרייער הונט, און הערט איהר הארץ קלאפען פון דערוויטענס.

לאנג און הויך האט ער געצויגען דעם בענשען און פרום און ערנסט געבענשט. און זי איז נאך אלץ געשטאנען אויף איין ארט ביי דער טיר און האט נישט אראבגענומען די אויגען פון איהם. בעטראכט איהם, בעטראכט און געווארט, און דאס הארץ האט איהר געקלאפט ווי מיט האמערס.

אין שטיבעל איז קיינער ניט געווען. די מוטער איז שוין געשלא־פען, און די שוועסטער איז אוועק צו א שוועגערין, עס האט זיך נאר געהערט דאס שנארכען פון ברוך לענסקער. רב שלמה האט נאכ'ן בענשען ארויסגענומען זיין רעכען־ביכעל און דערינען אריינגעקוקט. די מויד האט אלץ געווארט, געשטאנען אויף איין ארט און נישט אראבגענומען איהרע אויגען פון איהם. אז ער האט זיין רעכען־ביכעל צוגעמאכט, האט די מויד געפרעגט פערשעהמט, מיט אראבגעהאלטענע אויגען צו דער ערד:

— וואו וועט רב שלמה שלאפען? וואו שטענדיג?

רב שלמה האט געשאקעלט מיט'ן קאפ אויף יא און ווייטער געווען פערנומען מיט זיינע זאכען. די מויד איז פלינק אריין אין קאמער, אין דער צווייטער שטוב. רב שלמה איז איצט אומרוהיג געווארען. דאס הארץ האט איהם געקלאפט, און זיינע נאזלעכער האבען געציטערט. ער האט אנגעהויבען שפרייזען איבער דער שטוב מיט פלינקע טריט. ער האט געוואלט ארויס פון שטוב, און האט נישט געקענט. ער איז אריין אין קאמער. רחל'ע איז געשטאנען ביי דעם בעט, וואו ער האט געזאלט שלאפען, און אויסגעשפרייט א פריש ליילעך. אז זי האט איהם דערזעהן שטעהענדיג פאר איהר, האט זי אויפגעעפענט די אויגען מיט די ליפען און געקוקט איהם אין פנים אריין. איהרע אויגען האבען א גלאנץ געווארפען, און איהרע צייהן האבען זיך ארויסגעביסען אויף איהרע ליפען, און זי האט געקוקט אויף איהם האלב אין חלשות און געווארט, און געווארט ווי א געטרייער הונד... און דאס הארץ האט איהר הויך געקלאפט.

— דו דארפסט א כלה ווערען, רחל'ע, — האט איהר רב שלמה געזאגט א בלייכער, — נא, בעהאלט דיר דאס, וועסטו האבען צו שטייער אויף נדן. דו דארפסט א כלה ווערען, רחל'ע!

דאס מיידעל האט געלאזט פאלען דאס הונדערטער אויף דער ערד און האט איהם געקוקט מיט צער אין פנים אריין, און פון איהרע אויגען האבען ארויסגעשפראצט די טרעהרען אזוי גרוים און פול, ווי די פעריל.

דאס האט איהם געריהרט, און ער האט זיך פארוואורפען געמאכט פאר דער שטאלצקייט. „האסט צוגעוועהנט דאס מיידעל צו דיר" — האט ער זיך געזאגט, און ער איז שוין גרייט געווען א טריט נעהנטער צו טהאן צו איהר און אויסגעשטרעקט די מאנד נאך איהר, ווי דאס מיידעל מיט פערמאכטע אויגען האט זיך אין זיין האנד ווי א קרבן איבערגעגעבען... נאר באלד האט ער געקלעהרט: יעדע אידישע טאכטער איז ווי א מלך'ס א טאכטער, און זי וועט אמאל וועמעס ווייב זיין. דאס האט איהם צוריקגעשטעלט. ער האט צו איהר געזאגט מיט א ווייכער, ווארימער שטימע:

— ניין, רחל'ע, דו דארפסט א כלה ווערען, רחל'ע, און גאט זאל דיר געבען, דו זאלסט דיין בעשערטען געפינען, — און ער איז פלינק פון שטוב ארויס.

די נאכט איז געווען א טונקעלע און א ווארימע, כאטש שוין אן אלול־נאכט. אלע פרוכטען און געוויקסען זיינען שוין רייף געווען, און ביי־נאכט האט דאס די מיילער געעפענט און ארויסגעהויכט פון זיך דעם פעטען פרוכטען־געשמאק. פעט איז די ערד ארום די לענסקער טייכען, רייך מיט סעדער, און דער עפעל און די בארן, אז זיי ווערען רייף, צושיקען זיי זייער ריח און פילען אן די לופט. ליכטלאך האבען זיך געלויכטען פון די גערטנער ארוים, וואו אידען זיינען געזעסען אין די סעדער צווישען גרינס. ליכטלאך האבען געבלאנדזשעט איבער די טונקעלע טייכען פון די פישער, וועלכע האבען פערשפרייט די נעצען, די פיש צו כאפען איבער נאכט. אלץ האט זיך גע'טובל'ט אין געדיכטען, פעטען טונקעלען גראז, וואס איז פול געווען מיט נאכט־טוי. רב שלמה איז ווייט געגאנגען אין דער נאכט ביז ער איז אנגעקומען צו די ברעגעס פון טייך. דארט זיינען געזעסען די אידען די פישערס.

וועלכע האָבן אָבגעוואַרט די נעץ מיט די פיש, וואָס די יונגע פישערס וועלן צופיהרען אויף די שיפלאַך צום ברעג. דערווייל געשמועסט אין וואַסער אַריין, דערצעהלט מעשיות פון שדים, פון ל״ר־ניקעס, און זייער געשפּרעך איז, ווי בליי, אַריינגעפאַלען און פערטרונקען געוואָרען אין דעם שוואַרצען טייך. אַז זיי האָבען דערזעהן רב שלמה׳ן (זיי האָבען געוואוסט, אַז רב שלמה נעכטיגט אין דאָרף), האָבען זיי זיך אויפגעשטעלט, אָבגערוקט זיך און געמאַכט איהם אַן אָרט צווישען זיך.

— איהר שלאָפט נישט, רב שלמה?

— נאָך פריה. וועגען וואָס רעדט איהר, אידען?

— מיר זיצען און דערצעהלען זיך מעשיות פון אַלטען גאַסטינער רבי׳ן, — זאָגט לייזער פּישער, וועלכער האָט זיך געהאַלטען פאַר אַ למדן, ווארים ער איז געווען דער בעל־תפלה אין דער פישער־חברה. — מיר ווילען דאָס פאָהרען אויף שבת־תשובה פאַר׳ן משפט. רב שלמה ווייס דאָך, אַז דער גוי איז געשטאָרבען.

— וועלכער גוי? — דער גנב פון יאָהר־מאַרק?

— יאָ, דעם גוי האָבען זיי גע׳הרג׳עט. איצט וואַרפען זיי אַלץ אַרויף אויף די אידען — אַז מיר האָבען גע׳הרג׳עט דעם גוי. און דער גאַנצער פּראָצעס פאַלט אויף אונז. זיי האָבען זיך גענומען אַ „שרייבער״, ער זאָל פיהרען דעם פּראָצעס.

— אונזער פּראָצעס וועט פיהרען דער רבונו של עולם! — האָט זיך אָבגערופען אַן אַלטער איד, וואָס זיין ווייסער באָרד האָט געלויכטען אין דער טונקעלער נאַכט אַריין — מיר וועלען פאָהרען קיין גאַסטינין, דער רבי זאָל פאַר אונז מתפלל זיין.

— זיי פאָהרען אויפ׳ן „אָטפּוסט״ צו זייער „הייליגען״. אַז איהר פאָהרט זיך צו אייער גאָט, פאָהרען מיר צו אונזערען, און מיר וועלען זעהן וועלכער איז שטאַרקער, — רופט זיך אָב אַ יונגער פּישער, אַ גראָבער יונג.

— ווען פאָהרט איהר? — פרעגט רב שלמה.

— אויף שבת תשובה. דער משפט וועט זיין אַ טאָג פאַר ערב יום־כפור, ווילען מיר שבת־תשובה ביים רבי׳ן זיין. קראַשענוויץ פאָהרט, זשאַבלין פאָהרט — אַלע פון די מקומות פאָהרען, וואָס זיי האָבען „אויפגעשריבען״, אַז דער רבי זאָל מיט אונז תהילים זאָגען. רב שלמה וועט דאָך אויך זיין?

— אז אלע אידען פאהרען, וועל איך אויך אויף שבת זיין.

— מען מעג פאהרען צו איהם, רב שלמה. אוי, מעג מען, — דער־צעהלט ווידער דער אלטער פישער דער בעל־תפלה, — איך האב נאך זיין פאטער, דעם אלטען גאסטינינער, געקענט. איז דאס געווען א איד, ווען ער האט אונז דעם לענסקער טייך אבגערייניגט! איהר געדענקט גישט, פישערס, ווען די טייך איז געשטאנען א „טמא", די פיש זיי־נען איבער די ברעגעס געשוואומען, און קיינער האט זיך צו זיי נית צוגעריהרט; די טייך איז געווען פערשאלטען. שנעקעס זיינען איהר נאך דעמאלט געווען. מיר, אלטע פישערס, געדענקען עס, ווען עס האט פון טייך „געסטראשעט" מיט נית גוטע. אד, ווען נית דער אלטער גאסטינינער, זכרונו לברכה, וואלט איהר נית היינט אויף די זאמדען פיש געכאפט.

— דערצעהלט, רב לייזער, דערצעהלט. רב שלמה וויל אויך הערען.
— ווערען אידען נייגעריג.

דער איך רוקט זיך נעהנטער צו צו רב שלמה'ן און הויבט אן דער־צעהלען, און זיינע ווערטער ווערען פערשוואונדען אין דער שווארצער נאכט אריין.

— פארצייטענס, רב שלמה, ווען עס איז נאך נית געווען דער נייער גאסטינינער וועג, איז מען געפאהרען צום טייך מיט'ן אלטען פוילישען וועג. ברוך לענסקער האט דארט דעמאלט געוואהנט אויף יע־נער זייט טייך. איך האב גענומען דאס טייך, בעצאהלט דעם שררה דריי הונדערט גילדען, און דא הויבט מען אן צו רעדען, אז פישערס ווי־לען נית די נעץ פערווארפען אין וואסער — עס „סטראשעט" מיט שדים. אידען — סוחרים, שניידערס, שוסטערס פאהרען אויף די יאהר־מערק, קומען אהיים, דערצעהלען מיאוס'ע זאכען. איינער האט געזעהן פון טייך ווייסע גענז ארויסגעהן, זיינען זיי נאכגעפאהרען די גענז, געוואלט זיי כאפען. מיט אמאל ווערען די גענז נית, און די פוהר ליגט אין א בלאטע, נית ארויסצוקריכען. אנדערע דערצעהלען, אז זיי האבען ביי־נאכט געזעהן פרויען זיך באדען אין טייך, געפאטשט אין וואסער און הויך געלאכט. עס דערצעהלט איינער, א צוויטער, און מען הויבט אן צו וויכען דעם וועג ביים טייך. עס רוקט זיך אן מיין טערמין, איך געה צו א פישער א גוי: „פערווארף מיר די נעץ אין טייך", — „פאה

קיין מיליאָן אויך נישט. מיין לעבען און מיין אמונה איז מיר טהייערער״.

געה איך צו אַן אנדער פישער: „פערוואַרף מיר די נעץ אין טייך״ —„מיין לעבען און מיין אמונה איז מיר טהייערער״. ניט גוט, טראַכט איך מיר. לויף איך צו אַנטאָניען. אַ גוי געוועזן דערמאָלט אַ וואַיאַק, בעקאַנט געווען אין די מקומות פאַר „אַ לעבען איינשטעלער״: „געה, פערוואַרף מיר די נעץ אין טייך״. — „אַז דו וועסט מיטגעהן. אין צווייען געה איך, איינער נישט״.

קלער אהין, קלער אהער דריי הונדערט גילדען איז דאָך עפּעס געלד, און אַ ווייב מיט קינדער זיינען ניט קיין שטיינער אויף דער גאַס. גוט, זאָג איך. איך שטעל איין דאָס לעבען. מיר נעהמען אַ פוהר, פערפאָהרען צו ברוד׳ן. זאָגט ער צו מיר: „לייזער, לאָז אָב, זעהסט, די פענסטער, וואָס געהען ארויס פון מיין שטיבעל צום טייך, האָב איך פערהאַקט — איך וויל ניט זעהן, וואָס דאָרט טהוט זיך ביי־נאַכט. אַ גאַנצע נאַכט האַלט איך דעם סדור אויפגעמישט ביי „שמע ישראל״ און דאָפּעלטע מזוזות אנגעשלאָגען.

איך קוק אויף גאָר נישט. קום, זאָג איך, צום גוי. מיר וואַרטען ביז עס ווערט טונקעל. זומער, עס ווערט שפּעט פינסטער. די נאַכט וואַרפט זיך שוין צווישען די קשאַקעס אין טייך אריין. לאָזען מיר זיך מיט׳ן שיפעל, פערוואַרפען די נעץ. צוערשט גאַרנישט, עס פאַלט די נאַכט ביסלעכווייז, ביז עס ווערט גאַנץ טונקעל. פּלוצים זאָגט צו מיר דער גוי: „לייזער, גיב נור אַ קוק!״ איך גיב אַ קוק. איהר זעהט דאָרט אין טייך, וואו דאָס שיפעל פערפאָהרט איצט, דאָרט פון יענעם עק־ביי די קשאַקעס, גיט זיך אַ טייך אַ פרוי, אַבער אַ פרוי, ווי אַ פריצטע, מיט נאַסע האָהר, גיט זיך אַ קוק ארום איבער׳ן וואַסער מיט אַ פּאָר גרינע אויגען, ווי אַ לעמפּעל וואָלט דיר ארומגעלאָפען איבער׳ן וואַסער און אַ ברום כאַ־כאַ־כאַ און טויך אונטער׳ן וואַסער. אין אַ מינוט ארום אַ גאַנצע סטאַדע דאַמען, אַ צוואַנציג שטיק. אַלע האָבען זיי אויסגעזעהן גלייך, אַלע מיט גרינע אויגען און לאַנגע נאַסע האָהר. אַ זעץ־אויף זיך אין וואַסער ביז׳ן האַלבען לייב — כאַ־כאַ־כאַ! איך גיב אַ געשריי: „שמע ישראל״, דער גוי, להבדיל: „אוי, יעזוס״. דו זעהסט שוין ניט, נאָר דו פיהלסט פון וואַסער אַזאַ ברומען, אַזאַ

ביטער געוויין, אַז דאָס האַרץ ווערט צושניטען... קוים מיט צרות זיך צום ברעג צוגעשיפט. דאָס לעבען איז טהייערער ווי אַלץ.

די נאַכט איז געלעגען שוואַרץ־טיעף פערזונקען אין די גרעזער, טיעף פערזונקען אין וואַסער. פון דערווייטענס האָט זיך געהערט, ווי די פישערס קלאַפּען לייכט מיט זייערע רודערס איבער דעם אויבער־פלאַך פון וואַסער, און יעדע מינוט גיט עס אין וואַסער אַ צוג. פאַלט אַ שטערן איבער דער טונקעלער נאַכט אין וואַסער אַריין, און עס דוכט זיך, אַז אָט באַלד וועלען אַרויסטויכען פון טיף די וואַסער־פּרויען, וועגען וועלכע לייזער פישער דערצעהלט.

— און וואָס איז געוואָרען דער סוף? — פרעגען די יונגע פישערס מיט אומגעדולד.

— דערווייל ווערען פיש טהייערער אין די אַרומיגע מקומות. אַ קלייניגקייט, לענסק גיט קיין פיש נישט! די פיש שווימען דיר איבער דעם ברעג — נו, געה כאַפּ זיי! אפילו ווען דו וועסט זיי כאַפּען, ווילען אויך די ווייבער קיין לענסקער פיש ניט קויפען. איך לויף צום שררה: „געוואַלד, פּאַני לעבען! אַ אַרימאַן אַ איך, דריי הונדערט גילדען!" דער שררה, אַ רשע, זאָגט: „וואָס זאָל איך דיר טהאָן? פאָהר צו דיין רבי'ן, זאָל ער דיר העלפען". איך גיב מיר אַ טראַכט: אין אַ גוטער שעה אפשר האָסטו רעכט. וואו איז טאַקע געווען מיין שכל ביז איצט? — איך פאָהר קיין גאַסטיניז, רייס מיך אַריין צום רבי'ן — אַ פראָסטער איז ער דאָך געווען און אַ צוגעלאָזענער; ווער עס האָט געוואָלט — קוט אַריין און זאָג: רבי, אַזוי און אַזוי! און איך וויל שוין גאָר נישט פאַר מיר, אפשר בין איך נישט ווערטה, נאָר פאַר'ן כלל — אָרימע־לייט. נעבעך, קענען אויף שבת קיין פיש ניט קויפען. אין די אַלע מקומות זיינען פיש טהייער געוואָרען. דער רבי רופט אַריין דעם שמש, און דער שמש זאָגט אויך דאָסזעלבע: „אַ גילדען אַ פונט פיש. אַ האַלבע שטאָדט שוין די דריטע וואָך אָהן פיש. און נישט בלויז ביי אונז". דער רבי דרעהט זיך אַרויף און אַראָב איבער דער שטוב. מיט אַמאָל מאַכט ער צו מיר: — „האָסטו שוין דעם חודש מחדש לבנה געווען?" — „ניין", — זאָג איך. — „האָסטו דאָ דעם וואָגען?" — „יאָ", — זאָג איך. — „מיר פאָהרען היינט אויף דער נאַכט צום טייך. נאָר געדענק, זאָלסט קיינעם נישט זאָגען דער־

פון, עס איז אַ גרויסער סוד, און וואָס דו וועסט זעהן, זאָלסטו שווייגען, זאָל גאָט אָבהיטען".

פאַרנאַכט האָב איך איינגעשפּאַנט מיין וואָגען און געוואַרט הינ־טערן שטאָדט, ווי עס איז געווען אָבגערעדט מיט'ן שמש. איך גיב אַ קוק — דער רבי מיט'ן שמש געהען אין פּראָסטע קליידער, כדי מען זאָל זיי ניט דערקענען. פליגק ארויף אויף דער פוהר, און מיר פאָהרען. דער טייך איז נישט וויים, אַ וויאָרסט צעהן. און אַ נאַכט אין דענסט־מאָל געווען — אַ מחיה. די לבנה איז ערשט ארוים אויפ'ן הימעל, זו־מער־לעב. גיך זיינען מיר אָנגעקומען צום לענסקער וועלדעל ביים טייך. דער רבי איז אראב פון וואָגען, אריין אביסעל טיעפער אין וואלד געשטעלט זיך אונטער אַ בוים און מעריב געדאַווענט. געקרעכצט, גע־בעך, אוי, געקרעכצט! איך מיט'ן שמש — הינטער איהם. נאָך מעריב זאָגט ער צו מיר: — „בלייב דו ביים וואָגען, און איך וועל מחדש זיין די לבנה".

וואַרט איך און זעה, ווי אַט הויבען זיך שוין אָן די פרויען צו בע־ווייזען. דאָס הארץ קלאַפּט מיר. דער רבי קוקט נישט אויף זיי, נאָר געהמט ארוים דאָס סדור'ל און הויבט אָן מחדש צו זיין די לבנה. איך קוק הינטער מיר — די פרויען האָבען זיך אַלע אויסגעזעצט אין וואסער און הערען זיך איין, ווערען נישט פערשוואונדען. פּלוצים, ווי דער רבי זאָגט אזוי צו אונז „שלום עליכם", און מיר ענטפערען איהם „עליכם שלום", — גיט ער זיך אַ דרעה אוים צו די פרויען און זאָגט צו זיי: „שלום עליכם!" ווי זיי האָבען נור דערהערט דאָס וואָרט, איז, ווי דו וואָלסט זיי פון וואסער אָבגעווישט — אונטערגעטונקט און ניטאָ מעהר.

נאָך דעם מחדש זיין די לבנה האָט זיך דער רבי געשטעלט ביים ברעג און גערעדט אין וואסער אריין: „איך בין גוזר אויף אייך, איהר זאָלט מעהר דאָ נישט אהער קומען! אייערע נשמות טובל זיין; אידען דאַרפען פיש אויף שבת".

און פון דענסטמאָל אָן — שאַ! מען הערט נישט און מען זעהט נישט, ווי מען וואָלט דאָס וואסער מיט אַ האַנטוך אָבגעווישט.

דער שמש האָט אָבער דאָך דערנאָך דערצעהלט. עס זיינען געווען די מתים פון דעם דערבייאיגען בית־עולם, וואָס ליגט אויפ'ן באַרג...

זיינען זיי אהער געקומען, אין טייך טובל זיין זייערע נשמות, איידער זיי זיינען אין הימעל ארויף צום בית־דין של מעלה. א חברה זינדיגע נשמות געווען וואס מען האט נישט געלאזט אין הימעל אריין, און מיט דעם, וואס דער רבי האט זיי געזאגט „שלום עליכם", האט ער זיי ארויפגעבראכט אין הימעל אריין.

— אזא איך איז געווען דער אלטער גאסטיניגער — ווענדט זיך דער אלטער פישער צו די יונגע — דאס וואס איהר כאפט איצט פיש אין טייך, האט אלץ דער רבי געמאכט; אז נישט וואלט פון טייך א זומפ געווארען.

דער איך האט געענדיגט זיין ערצעהלונג. עס זיינען נאך געזעסען די פישערס פערטראכט און געקוקט טיעף אין טונקעלען וואסער אריין און צוגעהערט זיך צום קלאפען פון די שיפלאך אין די וועלען פון וואסער פון דערוויייטענס. עס האט זיך געדאכט אז זיי פערנעהמען דעם רבי'ס „שלום עליכם", וואס האט געשוועבט איבער'ן וואסער. באלד זיינען די שיפלאך צוגעשוואומען צום ברעג און געשלעפט א שווער־אנגעפילטע נעץ מיט א גוט געווינס; די יונגען האבען זיך אנגעהויבען צו רודערען, אויפגעשטעלט די טונען מיט וואסער, אנגעצונדען די שטורקאצען, און ביי דעם ליכט האבען ברוך לענסקער'ס זיהן אנגע־הויבען ארויסצוווארפען פון די שיפלאך אויפ'ן ברעג גרויסע העכט, לעשטשעס, קארפען, וואס זייערע נאסע טונקעלע שופען האבען גע־בלישטשעט אין פלאם פון די שטורקאצען. די יונגען האבען די גרויסע פעטע פיש אריינגעלאזט אין די גרויסע טונען וואסער, און עס האט זיך געדאכט, אז די פיש, וועלכע קומען ארויס פון דער טיעפעניש פון דער טייך, זיינען דאס די פערוואנדעלטע פרויען, וואס זיינען אויף שטענדיג אין וואסער פערטריבען געווארען און זיינען מגולגל געווארען אין די טונקעלע לעבעדיגע פיש...

אז רב שלמה איז דערנאך אריין צום פישער נעכטיגען, האט ער נאך געטראפען די מויד זיצענדיג אין קיך און ווארטענדיג... איהר קאפ האט זי געהאט געוואשען, די שווארצע צעפ פערפלאכטען אין רויטע בענדלאך און האט זיי פערבונדען ארום איהר קאפ. זי האט געהאלטען א שפיגעלע אין האנד און זיך בעטראכט דעריינען.

א מינוט האָט זיך רב שלמה אָבגעשטעלט, בלייך געוואָרען, גע־קוקט אויף איהר. די מויד האָט איהם ווידער געשיקט איהרע בליקען פון איהרע גלענצענדע אויגען און טיעף ארייננעדרונגען אין זיינע אויגען, ווי זי וואָלט געוואָלט דורך איהר בליק איהר גאנצע זעהנזוכט און וואונש פון איהר ווארים בלוט אויסדריקען. איהר פולע ברוסט האָט הויך געקלאַפט און זיך געהויבען און געשלאָגען פון איהר לייכטען ווייסען קאָפטעל. זי איז געזעסען אויף איין אָרט און הינטיש בעטענ־דיג געקוקט אויף איהם... דער איד האָט געפיהלט איהר ווארימען בליק און א ציטער איז איהם אַדורך דורך דער לייב. ער איז פלינק אריין אין זיין קאַמער, זיך פערמאַכט און הויך, פרום און מיט׳ן גאנצען הארצען קריאת־שמע געלייענט.

צו מאָרגענס בעגינען, ווען רב שלמה איז געזעסען אויף זיין וואגען, און די פּאָר שטאַרקע האָבען איהם געטראָגען איבער דעם פייכטען וועג, וואו ארום און ארום זיינען געשטאַנען די פארטיג־געוואַקסענע תבואות אויף די פעלדער, די פרוכטען אין די סעדער, אלץ בעהויכט און דורכגעטונקט מיט דער פייכטקייט פון מאָרגען — האָט א גרויסע פרייד און א גרויסער שטאָלץ אָנגעפילט זיין הארץ איבער דעם, וואָס דער רבונו של עולם איז איהם בייגעשטאַנען, און ער האָט גובר געווען זיין יצר הרע... און עס האָט זיך איהם געדאַכט, אז די אלטע פעל־דער און סעדער וואַקסען דאָס פאַר איהם, פאַר איהם ווערען זיי רייף — אז ער זאָל זייערע תבואות קויפען. און מיט דעם גרויסען בטחון אין רבונו של עולם איז ער זיין וועג געפאָהרען — גרויסע געשעפטען מיט דעם גרויסען לוצקער שררה צו מאַכען.

VI

די מלחמה צווישען די געטער

עס זיינען אנגעקומען שווערע צייטען אויף אידען. דער גוי, דער „קאני־קראד", וואס מען האט געשלאגען אויפ'ן מארק, איז געשטארבען פון די קלעפ. דער איד, אייזיקל גנב, איז א געזונטער ארויסגעקומען. האבען די גוים געזאגט, אז „זייערע" האבען די אידען לעבען געלאזט און „אונזערען" האבען זיי גע'הרג'עט. א לויה האט מען געמאכט דעם גנב, גלייך ווי ניט א קאני־קראד וואלט געשטארבען, נור א היילינגער. די קירך האט א גאנצען טאג געקלונגען, און דער קלאנג האט אויף אידען א שרעק אנגעוואָרפען. זיי האבען פערפיהרט א פראצעס, א „שרייבער" האבען זיי זיך פון דער גרויסער שטאדט געלאזט ברענגען, אז ער זאל זיין זייער מליץ יושר, און ארויפגעלעגט דאס גאנצע פעקעל אויף אידען. געהערט האט מען שוין, אז מען האט א פאר אידען, שניידער, די ריכטיגע אנפיהרער פון געשלעג, אין וואך ארייגעזעצט און רב שלמה'ן האט מען גערופען אין „ראטהויז" אויפ'ן פערהער. געוואלט האט מען איהם פערהאלטען, איז אבער געווארען א געוויין אין שטאדט, האט מען איינגעלעגט א הויז אין ערבות און איהם ארויס־געלאזט. איז די שרעק בעפאלען אלעמען פון קליין ביז גרוים, און מען איז געלאפען קיין גאסטינין, צום רבי'ן.

די גאסטינינער ערד איז געווען פרומע ערד. פון יאהרען־לאנג איז דארט געשטאנען די אלטע גאסטינינערשוהל, וועגען וועלכער מען דערצעהלט זיך אב ביי אידען וואונדער־מעשיות, וואס אין איהר איז געשעהן. וויפיעל תפילות, וויפיעל אידישע טרעהרען האבען איהרע אלטע הונדערט־יעהריגע ווענט שוין אין זיך איינגעזאפט! קליין איז די שוהל פון דרויסען, כדי זי זאל זיך ניטווארפען די גוים אין די אויג־גען. און זינט אידען זיינען אין גלות, מוז די אידישע שוהל זיין ניע־דעריגער פאר זייער קירך... נאר דער נר תמיד, וואס מען האט אין איהר אנגעצונדען פאר הונדערטער יאהרען, ברענט נאך דארט ביז אויפ'ן היינטינגען טאג. און א חזקה איז עס, אז אין שוהל זאל תמיד

כאַטש איין איד זיצען, ביי־טאָג און ביי־נאַכט, און זאָל דאָרט תורה לערנען; און דער קול התורה, וואָס האָט זיך געלאָזט הערען אין איהר אין דעם ערשטען טאָג, וואָס מען האָט די שוהל אויפגעעפענט, איז נאָך ניט פערשוויגען געוואָרען ביז היינטיגען טאָג. אידען גלויבען, אז ווען, חלילה, דער קול התורה אָדער דער נר תמיד וועט אין דער שוהל אויף איין מינוט איבערגעריסען ווערען, געהט די וועלט, חלילה, אונטער...

ווארים די גאַנצע וועלט בעשטעהט נאָר אויף דער תורה, וואָס ווערט געלערענט אין דער שוהל... מתמידים זיצען דאָרט און לערנען יומם ולילה. ארום דער שוהל געפינען זיך די גרויסע ישיבות, בעקאַנט אין פוילען. ליעב האָבען די גאַסטיגינער בעלי־בתים די בית־מדרש־בחורים און בעזאָרגען זיי מיט טעג — אַ חזקה שוין פון יאָהרען, — ציהט אַז די יוגענד פון די מקומות ארום אין די גרויסע גאַסטיגינער ישיבות תורה צו לערנען. די ראָשי־ישיבות מיט די משגיחים מיט די קאַפּלען אויף די קעפּ דרעהען זיך ארויף און אראָב אין די ישיבות, און דעם קול התורה פון איינגלאָך און בחורים הערט מען פון גאַסטיגין אויף וויאָר־סטען וויט. תיימיש זיינען די בחורים ביי די שטאָדט־בעלי־בתים. די טאַטעס גיבען זיי עסען, און די טעכטער וואַשען פאַר זיי וועש... און האָט אַ איד אין די מקומות ארום אַ טאָכטער אויסצוגעבען, שפּאַנט ער דעם וואַגען איין און פאָהרט קיין גאַסטיגין, קומט אין דער ישיבה צום רבי'ן אריין: „רבי, גיט מיר אַ חתן פאַר מיין טאָכטער". פיהרט דער רבי אַ בחור ארויס פון דער ישיבה: „נאַ, דאָ האָסטו אַ חתן פאַר דיין טאָכטער". נעהמט זיך דער איד זיין איידים אהיים: „דאָ האָסטו דיר דיין ברויט, דיין קלייד, דיין ווייב מיט דיין שטוב, און זיץ מיר און לערן".

אין יעדער אידישע שטוב איז דאָ אַן איידעם אַ לערן־קינד, וואָס זיצט אַ גאַנצען טאָג איבער די גרויסע גמרות. עס ארבייט דער שוועהר, די שוויגער, די זיהן, די טעכטער; די ווייבער פאָהרען אויף די יאָהר־מערק און שלאָגען זיך מיט גוים, און אין דער היים זיצט דער איידים און לערנט. מען קאָכט פאַר איהם יויכלעך, און מען האָט דרך־ארץ פאַר איהם. און פאָהרט דער שוועהר אין די גרויסע שטעדט אריין, ברענגט ער מיט אין אַן עק פון זיין וואָגען די ספרים פון יאָהר־מאַרק פאַר זיין איידים. אין יעדע אידישע שטוב איז דאָ אַ שאַנק מיט ספרים, ש"ס, רמב"ם, שאלות תשובות, ראשונים און אחרונים... אזוי

ווערט די תורה פערשפרייט פון גאסטינין איבער דער גאנצער סביבה ארום...

און אזוי ווי ביי אידען, אזוי איז, להבדיל, אויך ביי גוים. אויף דער גאסטינינער ערד שטעהט די בעריהמטע דאמבראווער קירכע, וואס איהרע הייליגע בילדער טהוען וואונדער, און די גויים פון דער גאנצער מאזאוויצער ערד זיינען עולה־רגל אהין און שלאגען דעם שטערען אן איהר הייליגער שוועל. פרום איז דער גוי פון דער גאסטינינער ערד, און נישט צו איינעם ווייזען זיך הייליגע געשטאלטען אין די נעכט פון מאי־געבעט, ווען דער גוי זיצט אויס די גאנצע נאכט ביי די צלמים. דערפאר, אז עס קומט אן אן עת צרה אויף אידען, אדער אויף גויים — איילען ביידע פעלקער פון לאנד פוילען קיין גאסטינין.

פערשטאנען האט דער ביסקאפ פון דער דאמבראווער קירכע, אז אידען וועלען פאר'ן פראצעס קומען צום רבי'ן — האט ער אויסגערור־פען אן „אטפוסט" צום דאמבראווער הייליגער בילד, וואס איז הינטער גאסטינין, און, אויף להכעיס, אויף דעמזעלבען שבת, וואס אידען קומען צום רבי'ן.

בעלעבט איז היינט, פרייטאג, דער וועג קיין גאסטינין. עס פאהר רען אידען צום רבי'ן, די ארימע געהען צום פוס. עס געהען די גוים צום „אטפוסט" אין דער קירך אריין, וואס דער גלח האט אויסגערופען דוקא אויף דעם הייליגען שבת, כדי צו שטערען דאס געבעט, אז די תפילות זאלען אויפ'ן וועג צום שער־הרחמים פערבלאנדזשען אין שטן'ס האנד... נאר מיר האבען א גרויסען חזוק — דעם גאסטינינער רבי'ן... „אז איהר צו אייערם — געהען מיר צו אונזערם" — טראכט זיך ניט איין איד, דערזעהענדיג די גוים. און נישט איין אידען פיהרט טאקע דער שטן אליין, דער גוי אויף זיין אייגענער פוהר. אויפגענומען אויף זיין וואגען דעם איד, אז ער זאל איהם שטערען אין זיין דאווענען... און נישט איין איד האט אויך די נארישקייט נעטהאן — אויפגענומען אויף זיין פוהר א גוי'ע, צו פיהרען זי אויפ'ן „אטפוסט" אין דער קירך אריין.

די שטאדט איז שוין פול. די גוים אין די נייע זונטאגדיגע רעק, וואס אידען האבען דורך די לאנגע ווינטער־נעכט אויפגענייהט. אויס־געפוצט האבען זיך די פויערטעס פאר זייער גאט אין דעם שעהנסטען

און דעם בעסטען, וואָס זיי האָבען נור אין זייער קאסטען בעהאַלטען געהאַט. עס וואַרפען זיך די רויט־קאָלירטע טיכער איבער די רוקענס. און עס פאַרבען זיך די רייך געפּאַרבטע בענדער, און דאָס גאַנצע שטעדטעל איז פֿול פון די קאָלירען, און וואו מען קוקט, רייסט עס אויף — מיט קרעלען־בעפּוצטע קעפּ פון די פויערטעס, פון דער ווייסקייט פון פויערשע מאַנטלען מיט די רויטע הויזען... און די קירכען־גלאָק קלינגט, קלינגט פון פריה־מאָרגען אָן, און יעדער קלאַנג גיט אַ ריס אין אידישען האַרץ...

נור אידען האָבען אויך נישט געשוויגען. עס לויפען אָן פוהרען מיט אידען איבער אַלע וועגען, שאָסייען אין שטעדטעל אַריין. פֿלינק געכאַפּט אַן אכסניה, מען וואַהנט מנינים־ווייז אין איין שטוב. און געלאָפען אין מקוה אַריין זיך טובל זיין און אַרויף צום רבי'ן „שלום־עליכם" אָבגעבען. עס זיצט דער רבי אין זיין ווייסען כאַלאַט אין „שלום־שטיבעל", האַלט די האַנד אויסגעשטרעקט צום עולם. אַ תפילה ליגט אויסגעגאָסען איבער זיינע געשלאָסענע אויגען און אָפענע ליפּען. ער ווייס, דער רבי, יעדען אידען'ס צרות; טרויעריג זיינען אידען און האָבען מורא. דער רבי זעהט די טרויעריגקייט און די אימה, וואָס קוקט אַרויס פון אידישע אויגען, ווען זיי גיבען איהם אָב „שלום־עליכם". אַ יום־הדין שטעהט פאַר, אַ יום הדין פאַר גאָט און אַ יום־הדין פאַר בשר ודם. גאָט איז אָן אל רחום וחנון, אָבער דער בשר ודם... מיר זיינען אין גלות, אין גוי'אישע הענד. און דער רבי קרעכצט — טיעפע אידישע קרעכצען אויף אידישע צרות.

נור קוים רוקט דער שבת צו, געהט אוועק דער אידישער טרויער מיט די אידישע צרות. מען לאָזט די רשעים אַרויס פון גיהנום, און מיט דער נשמה יתירה קומט דער בטחון און די אמונה אין דעם רבונו של עולם. פול אָנגעשטאָפּט מיט אידען איז דעם רבי'ס בית־המדרש, פערנומען דער הויף ביז אין דער גאַסעל אַריין, און פון אינווייניג שימערען אַרויס די ליכט, דעם רבי'ס ווייסער אַטלאַסענער כאַלאַט און יואל חזן'ס זיסע שטים. „רב לך שבת בעמק הבכא", „קומי צאי מתוך ההפכה" — האָט אין גאַס אַרום געקלונגען. אידען האָבען אונטערגעכאַפּט דאָס געזאַנג און האָבען געגלויבט אין די ווערטער און דערנאָך, אַז יואל האָט אויסגעלאָזט „כי בך יחסו עניי עמי" — זיינען זיי שוין גאַנץ רוהיג געוואָרען.

באַלד האָט דער עולם אַ וועג צווישען זיך געמאַכט. עס האָבען זיך געוויזען דעם רבי'ס הויף־מענשען, די אַלטע רבי'צין מיט די שניהר און טעכטער, די גרויסע פּעריל זיינען אַראָבגעהאַנגען פון זיי, ווי כשר'ע שבת־טראָפּען... און אַז דער רבי האָט דעם כוס גענומען אין האַנד אַריין און קידוש געמאַכט, איז די קדושה אַראָבגעקומען איבער דער וועלט, האָט זיך אַלץ בערוהיגט און אַלץ האָט זיך געהייליגט, און אידען האָבען זיך ווידער דערמאַנט, ווער זיי זיינען, ווער עס איז זייער גאָט, און אַ רוהיגקייט איז געקומען איבער זיי אין דער גרויסער שבת'דיגער הייליגקייט...

צו מאָרגענס אין דער פּריה, פון בעגינען אָן, האָט זיך געהערט פון דער קירכע אַ מורא'דיג קלינגען, אַ געזאַנג און אַ ברומען איבער'ן שטאָדט, וואָס האָט אידען בעאומרוהיגט. עס איז געווען דאָס אַרויס־געהן איבער דער שטאָדט מיט זייערע פאָנעם און בילדער, מיט זייערע גלחים און גלחים'לאך אין ווייסען אָנגעטהאָן. זיי האָבען געהאַלטען די געבעט־ביכער אין דער האַנד און אַלע האָבען געזונגען און צונגע־קלימפּערט מיט גלעקלאַך און אַרומגערינגעלט דריי מאָל זייער קירך. די גאַס איז פול געווען מיט זייער געזאַנג און געשריי, און די קולות האָבען זיך אַריינגעריסען אין רבי'ס בית־המדרש אַריין. מען איז פּונקט געשטאַנען שמונה עשרה. אידען האָבען געהערט דאָס געזאַנג — דאָס דאַווענען די גוים צו זייערען. און פּונקט, ווען מיר שטעהען שמונה־עשרה, וויל דער שטן שטערען אונזערע תפילות... זיינען זיי געוואָרען צושראָקען און ניט געקאָנט מכון זיין די נויטיגע כונות. דאָס קירכען־געקלאַנג האָט אַריינגעדרונגען אין שוהל אַריין, מבולבל געמאַכט די מחות, און דאָס דאַווענען איז אַרויס אַ טרויעריגס, אַ צוריסענס. „דער שטן האָט, חלילה, מנצח געווען!" — איז אַ גרויסע שרעק די אידען בעפאַלען.

דערפאַר אָבער האָבען מיר געהאַט אַ דוד המלך, און ביי דוד המלך אויף דער וואַנט איז אַ פידעלע געהאַנגען. האָט דוד המלך אויסגע־שפּיעלט אויף זיין פידעלע די קאַפּיטלאַך תהלים, איז נישטאָ קיין איין צרה וואָס דוד המלך האָט ניט פריהער איינגעזעהן, אַז עס וועט

אויף זיין פאלק קומען, און דערויף א קאפיטאל תהלים פערפאסט. וואס דו ווילסט בעטען צו גאט, וואס נאר דיין הארץ בעגעהרט — געפינסטו שוין אין תהלים.

דערפאר איז דער גאסטינינער רבי אזא גרויסער אנהענגער פון דוד המלך'ס תהלים. באלד נאכ'ן מיטאג, אידען האבען זיך נור אויפ־געהויבען פון די טישען, האבען זיי זיך געאיילט אין רבי'ס בית־המדרש אריין. זעקס גרויסע ליכט האבען פאר'ן עמוד געברענט, זעקס יאהר־צייטען געוועזן. דער רבי אליין איז געשטאנען פאר'ן עמוד, און פול איז דער בית־המדרש, אנגעשטאפט מיט אידען און אידישע קינדער, אלע בית־המדרש־בחורים און תלמוד־תורה־קינדער, און אפילו די ווייבער־שוהל איז פול. און דער רבי זאגט תהלים פאר'ן עמוד — דער רבי א פסוק און דער עולם א פסוק. דער רבי און די עדה אידען דער־צעהלען דעם רבונו של עולם, וואס פאר א צרות עס שטעהען פאר. און עס דוכט זיך, אז דער רבונו של עולם זיצט דא און הערט אויס אלץ, וואס אידען דערצעהלען.

פרעגט דער רבי: „אשא עיני אל ההרים, מאין יבוא עזרי?״ ענטפערען איהם אידען אב: „עזרי מעם ד׳ עושה שמים וארץ״. זאגט דער רבי: וגם כי אלך בגיא צלמות, לא אירא רע, כי אתה עמדי״ — ווערט א גרויס געוויין אין בית־המדרש, און אידען שרייען נאך דעם רבי'ן און זאגען מיט: „וגם כי אלך בגיא צלמות״ — ווארים א גרוי־סע שרעק האט אנגענומען אידען פאר דעם יום־הדין, וואס שטעהט זיי פאר.

נאר רב שלמה האט אויך נישט געשוויגען און געגרייט זיך צו דער מלחמה. קודם כל איז ער אריבערגעפאהרען איבער די הויפען, צו די שררות, וועלכע האבען געזאלט זיין די שופטים, — רחמים געבעטען, מתנות געטהיילט און איינגעשטעלט זיך, דערצעהלט, ווי די מעשה איז געווען, און געבעטען, אז מען זאל רחמנות האבען, נישט אונטערברייג־גען א וועלט מיט אידען. נאר קיין הבטחות האט ער פון זיי ניט געקרא־גען. מען איז געווען פערביטערט אויף אידען. רב שלמה האט פאר זיך נישט מורא געהאט. ער האט געגלויבט באמונה שלמה, אז דא קען העלפען נאר דער רבונו של עולם, און אזוי ווי דער בורא עולם וועט

וועלען, אזוי וועט זיין. ביז איצט האט איהם טאקע גאט געפיהרט אין זיין וועג, איהם בייגעשטאנען און איהם ארויסגענומען פון אלעם שלעכ־טעס. פארוואס, ווייס ער נישט. אפשר צוליעב זכות אבות (ווארים אין זכות עצמו האט רב שלמה ניט געגלויבט, ער האט זיך געהאלטען פאר נישט זעהר א גרויסען צדיק, און עפעס וואס שוועבט שוין דארט אויף זיין נשמה...) נאר אפשר האט זיך שוין דער זכות אבות אויסגע־לאזט. און דערצו דארף א איד תמיד זיין גרייט, און דערצו איז אויך רב שלמה גרייט געוועז. ווי נאר עס איז איהם עטוואס געקומען אין וועג, האט זיך איהם געדאכט, אז ביז איצט זיינען געוועזען די זיעבען פעטע יאהר, און פון איצט אן הויבען זיך שוין אן די זיעבען מאגערע יאהר... און ער איז שטענדיג געוועזען גרייט אנצונעהמען גאט'ס רצון, נעהמען דעם שטעקען אין האנד און צו געהן און אנצוהויבען אויף'ס ניי, ווי ער האט אנגעהויבען, ווען ער איז געוועזען א יונגער מאן. און וואלט נעבע געלעבט, וואלט עס איהם גארנישט אזוי שרעקליך געוועזען. זי איז געוועזען מיט איהם איין דעה, זיי האבען ביידע אנגעהויבען פון ארימקייט, ביידע האט דער רבונו של עולם אויפגעהויבען אין דער הויך — וואלט זי פערשטאנען, אז נישט שטענדיג מוז גאט העלפען, און וואל־טען ביידע צוזאמען ווידער אינאיינעם אהאבגענידערט... אבער חנה'־לע איז אריינגעקומען אין רייכקייט, און א יונג מיידעל איז עס געוועזן, און חתונה האט זי געהאט מיט אן אלמן מיט קינדער, און איצט פיהרט זי שוין אזא הויז, און איז שוין אין די הויכע חדשים... פאר איהר און פאר איהרע קינדער האט ער זיך געפיהלט ווי א מחויב, אז עס מוז איהם שטענדיג גוט געהן — רייך זיין און גיטער האבען און א גרויס הויז פיהרען. ווארים אז נישט, מיט וואס פאר א רעכט האט ער דען גע־נומען א יונג מיידעל — ער, דער אלמן, א פאטער פון אזוי פיעל קינ־דער?

איצט ערשט האט ער איינגעזעהן זיין פעהלער, וואס ער איז נאכ־געגאנגען זיין הארץ און גענומען אויף זיך אזא התחיבות, וואס ליגט נישט אין זיין האנד צו בעצאהלען, נאר אין גאט'ס האנד. און וואס פאר א רעכט האט ער געהאט אויף דעם רבונו של עולם „וועקסלען אויסצושטעלען?" ציי איז דען גאט מחויב איהם צו העלפען?

אט די געדאנקען האבען רב שלמה'ן געדריקט גאנצע טעג און איהם נישט געלאזט שלאפען ביי־נאכט. און פאר וועמען דאס הארץ אויסצור־

רעדען האָט ער ניט געהאַט. די קינדער? די עלטערע טאָכטער? געוואוסט האָט ער, אז אַ טאָכסטער׳ם אַ האַרץ הענגט שטענדיג אָן דער מוטער, וועט זי זיך נאָך פרעהען. און וואָס פאַר אַ רעכט האָט ער צו רעדען אויף דער ווייבעל? אין חנה׳לעס אויגען זעהט ער, ליגט עפּעס אַ בקשה צו איהם שוין זינט אייניגע טעג. אפשר וואָלט גוט געווען מיט דער ווייבעל אַליין איבערצורעדען? איז זי אָבער אין די הויכע חדשים, שוין פּערטהאָן מיט איהר אייגען גליק. און געטראַכט האָט ער פון נעכען, האָט ער פערמיידען מיט איהר צו רעדען.

נאָר לאַנג, שוין לאַנג האָט חנה׳לע געוואַרט אויף דער מינוט. פון יענעם פרייטאָג צו־נאַכט, ווען זי האָט איהם ליעב געקראָגען, האָט זי אָנגעהערט צו איהם, געזוכט אַ געלעגענהייט, אז זי זאָל זיך איהם אוועק־געבען איינגאַנצען, און געפערעהט זיך אין האַרצען אויף דעם נסיון, וואָס גאָט האָט זיי צוגעשיקט, אז זיי זאָלען איהם ביידע קענען ביישטעהן.

און אמאָל אויף דער נאַכט, ווען זיי זיינען אַליין געבליבען, האָט זי רב שלמה געטראָפען ווייגענדיג. ווען זי האָט זיך אויסגעווישט איהרע שעהנע שוואַרצע אויגען מיט איהר געהאָפּטען טיכעל, פרעגט ער זי:

— וואָס ווייגסטו, חנה׳לע? — האָט דיר ווער שלעכטעס געטהאָן? פעהלט דיר עטוואָס? — ענטפערט זי איהם:

— קיינער האָט מיר קיין שלעכטעס ניט געטהאָן, נאָר דו, שלמה, דו מיינסט, אז איך פערשטעה נישט, וואָס דו קלעהרסט, אז איך פיהל נישט דיין האַרץ, שלמה?

— איך קלעהר ניט קיין שלעכטעס אויף דיר, חנה׳לע — זאָגט רב שלמה.

— אַ, יאַ, שלמה, דו קלעהרסט ווענען מיר זעהר פיעל שלעכטעס. הלואי זאָל דיר דער רבונו של עולם מוחל זיין מיין צער. וואָס, בין איך נישט דיין ווייב? וואָס טויג מיר דיינע הייזער מיט דיינע פעל־דער, ווען דיין האַרץ איז ניט מיט מיר? דאָס האָב איך געבעטען דעם רבונו של עולם טאָג און נאַכט, אז ער זאָל אונז אַ נסיון צושיקען, אז איך זאָל גאַרנישט האָבען, גאַרנישט האָבען, נאָר דיר, שלמה.

— ווייסטו, וואָס עס שטעהט אונז פּאָר, חנה׳לע?

— וואָס קאָן איך פערשטעהן, ווען דיין הארץ איז נישט מיט מיר? וואָס קאָן מיר נאָך ערגערס געשעהן, שלמה?

— חנה'לע, איך האָב נישט אזוי געמיינט.

— יאָ, שלמה, איך ווייס דיינע געדאנקען. אז מען איז אַ אידיש ווייבעל, פיהלט מען די געדאנקען פון מאַן. איך ווייס, אז דו קלעהרסט ווענגען מיר זעהר ניט גוט. האב איך דאס פערדיענט? וואס זאל איך טהאָן, שלמה, אז איך זאל דיין הארץ געווינען? דיין קינד טראָג איך שוין אונטער מיין הארץ און דיך האב איך נישט.

— ווייסט, חנה'לע, אז מיט'ן רבונו של עולם האָט קיינער קיין קאָנטראקט ניט געמאַכט? — זאָגט רב שלמה, נעהנטער צוגעהענדיג צו איהר, — און וואָס ווען ער זיך, חלילה, אונז אויס־קומען צו ליידען, זעהר צו ליידען; אז עס וועט איהם געפעלען, אז פון היינט אָן זאָל אַן אנדערער טראָגען דעם קאפעל פון „שלמה נגיד"? מיר האָבען נישט געמאַכט מיט איהם קיין קאָנטראקט, און פאר וואָס קומט דען גראָד אונז דאָס רייכקייט, און ניט קיין אנדערען?

דאָס ווייבעל האָט איהם נאָר געקוקט אין די אויגען אריין:

— אלץ זאל ער ביי מיר אוועקנעהמען, נאָר מיט איין זאך זאל ער מיר ניט שטראָפען — דיין הארץ זאל ער ביי מיר ניט אוועק־נעהמען. דו ווייסט נישט די ליידען. וואָס קאָן זיין נאָך ערגער פון די ווערטער, וואס דו זאגסט מיר איצט?

— איך מוז דיר זאָגען, חנה'לע, דו האָסט אָנגעהויבען רעדען מיט מיר. איך מוז דיר זאָגען. איך בין דיר מחויב. איך האָב דיר גענומען אַ מיידעל, ווען איך בין שוין אַן אלמן געווען מיט קינדער, ביזט אין עשירות אריינגעקומען, קאָנסטו מיינען, עס מוז אזוי זיין. און דאָ ווייסט מען ניט, ווי דאָס רעדעל קאָן זיך געבען אַ דרעה, און נישט דאָס געלד בלויז אוועקנעהמען און אָרימע־לייט צו זיין, נאָר נאָך ער־גער. דער רבונו של עולם וועט וועלען אונז שטראָפען מיט ענוי הגוף, פערשיקען אין די ווייטע מקומות, מיט בזיון און בושה. מיר שטעהען פאר אַ משפט פון בשר ודם, אָהן רחמנות. מילא, איך בין גרייט פאר־ליעב נעהמען אלץ, וואס ער וועט מיר שיקען. ער האָט מיר געגעבען גוטע יאָהרען, ער קען מיר געבען שלעכטע יאָהרען. אָבער דו ביזט נאָך אַ יונג ווייבעל, דו הויבסט ערשט אָן צו לעבען. ביזט אריינגעקומען

אין אַ גרויס הויז, קאָנסט מיינען, אז עס קומט דיר, און נישט פאַר־ליעב נעהמען גאָט'ס שטראָף. איך מוז עס דיר זאָגען.

— צי בין איך דען ניט דיין ווייב? — וויינט דאס ווייבעל — פאר וואָס רעדסט דו צו מיר, ווי איך וואָלט, חלילה, אַ פרעמדע געווען? איז דען נישט דיין גורל מיין גורל? און אפשר איז עס שוין צוליעב מיר, אפשר איז עס שוין מיין מזל. פאר וואָס רעדסט דו צו מיר אזעלכע רייד?

— אבער ווסטו עס פאר ליעב נעהמען און קיין תרעומות נישט האָבען אויפ'ן רבונו של עולם, נישט, חלילה, בפה, נאָר אויך במחשבה, אפילו ניט טראכטען אזוי?

— שלמה, וואָס קאָן מיר בעסער זיין, ווי צו טהיילען מיט דיר דיין גורל? דאָס איז דאָך געווען מיין געבעט צום רבונו של עולם ביי־טאג און ביי־נאכט! און זאָל דער רבונו של עולם אונז שטראפען, מיט וואָס זיין ליעבען נאָמען וועט געפעלען — ווען דיין הארץ איז נאָר מיט מיר, קאָן מיר גאָר נישט געשעהן, האָב איך פאר גאָר נישט קיין מורא, וועל איך פאר ליעב נעהמען, אפילו, חלילה, אין די הייזער צו געהן.

— אויב אזוי, האָב איך טאקע פון דיר שלעכטס געקלעהרט, זיי מיר מוחל, חנה'לע. איך וויים, אז דיין הארץ איז מיט מיר, און דער רבונו של עולם וועט אונז העלפען. — און רב שלמה האָט זיך אוועקגעשטעלט אין איין ווינקעל שטוב מיט'ן תהלים אין דער האנד און האָט געזאָגט זיין קאפיטעל תהלים, וואָס ער זאָגט, ווען ער איז אין אַ גרויסער סכנה. און חנה'לע האט זיך אוועקגעשטעלט אין אַ צווייטען ווינקעל שטוב מיט'ן תהילים אין דער האַנד, נאָר זי האָט נישט געזאָגט פון דעם תהלים, זי האָט געזאָגט איהרע אייגענע ווערטער.

מיט אזא הארץ איז רב שלמה געפאָהרען צום יום־הדין.

VIII

די מצוה.

מיר האבען א גרויסען גאט. דריי טעג האט זיך אוועקגעצויגען דער משפט. זייער „שרייבער" האט וועלטען איינגעלעגט, געשאטען אויף אידען פעך און שוועבעל, אבער ער האט גאר נישט געקאנט מאַכען גענען דעם רבונו של עולם'ס ווילען. גענען אידען'ס תהלים זאגען, די גוי'ע, וואס מען האט איהר פערקויפט די קראנקע קוה, האט זיך מודה געווען, אז דאס האט איהר דער גוי פערקויפט, און דער אלטער פויער פון דארף, וואס האט געמאכט מיט רב שלמה'ן דעם „סאמע-סאנד" (זעלבסט געריכט), האט געזאגט בפירוש, בפני קהל עם ועדה, אז דאס האט ער אליין מיט רב שלמה'ן געמאכט דעם „סאמא-סאנד". וואָרים פון פערצייטענס אן פיהרט מען זיך, אז מען כאפט א גנב אויפ'ן יריד, געהערט ער צום יריד; און א גנב'ס א פעל, איז ווי א הונד'ס א פעל, און ווער עס וויל מעג שלאגען. האבען די „סענדזשעס" (ריכטער) איינגעזעהן, אז דער גוי האט רעכט, האבען זיי געמאכט א בעראטהונג און בעשטימט, אז מען זאל צעהן גוים און צעהן אידען איינזעצען אין „קאזע" אויף אכט טעג, און רב שלמה מיט דעם אלטען פויער זאלען בעצאהלען צו פינף און צוואנציג רובל קנס דער אלמנה פון דעם „קאני-קראד".

נאך דעם משפט האבען די אידען מיט די גוים געמאכט א גרויסע „זגאדע". מען איז געגאנגען אין שענקעל אריין און איינאיינעם געטרונקען און געפאטשט זיך אין די הענד אריין, און די גוים האבען געשריען ביים גלעזעל בראנפען: „נאש אי וואש באג זגאדשיליזשע" — אז זייער גאט מיט אונזער גאט האבען דאס געמאכט דעם שלום, זיינען זיך דורכגעקומען. נאר די אידען האבען בשום אופן ניט געוואלט דערויף בעשטעהן און ניט געוואלט נאכגעבען, אז דאס האט אויך זייער גאט געמאכט, נאר מחמת שלום וועגען האבען זיי געשוויגען און שלום געשלאסען מיט די גוים, וואס מען דארף דאך פון זיי צו לעבען.

דער משפט האט זיך נאר געענדיגט, האט זיך אנגעהויבען באלד א צווייטער משפט — דער משפט מיט'ן רבונו של עולם. עס האט זיך געגעבען א רוק צו דעם „יום כיפור". נאר פאר דעם יום הדין מיט'ן רבונו של עולם האבען אידען א גרויסען „שרייבער" — דעם גאסטי־נינער רבי'ן. זיי פערלאזען זיך אויף איהם יעדעם יאהר, און אודאי נאך דעם יום כיפור, ווי ער האט זיי ערשט אזא נס געוויזען. געזעהן האבען זיי, אז דער רבונו של עולם וויל זיי העלפען אין דעם, וואס ער האט זיי פון „גוי'אישע הענד" ארויסגענומען. געבליבען איז מען איבער יום כיפור אין גאסטינין ביים רבי'ן. דער רבי האט אליין גע־זאגט „כל נדרי", איז מען דאך געווען אביסעל רוהיג. נאר ביי „נעילה" איז אויף אידען א גרויסע שרעק בעפאלען: ווער ווייסט, אפשר איז דער זכות פון רבי'ן היי־יאהר אויסגעלאזט געווארען ביים דין פון בשר ודם, און דער רבונו של עולם האט זיי ארויסגענומען פון מענשענס הענד, כדי ער אליין זאל זיי משפט'ן, און דער רבי קאן זיי נאר נישט העלפען, נאר זיי מוזען אליין זייערע הערצער צוברעכען פאר'ן רבש"ע. דאס האט זיי דער רבי געזאגט פאר נעילה, כדי זיי זאלען זיך נישט צו פיעל פערלאזען אויפ'ן רבי'ן, נור זיי זאלען אליין תשובה טהאן.

ביים בעטען צום רבונו של עולם איז ביי נעילה טאקע געווען א גרוים געוויין אין רבי'ס בית־המדרש. און אז דער רבי האט געזאגט מיט זיין צובראכען הארץ און צובראכען שטים „פתח לנו שערי שמים" — איז אידען בעפאלען א גרוים שרעק, און זיי האבען זעהר גרוים מורא געקראגען. די שרעק האט אנגעהאלטען ביז צום לעצטען שופר בלאזען. נאר אז דער רבי האט געזעהן, אז אידען וויינען און האבען מורא, איז ער ווידער בטוח געווען, ווארים זיין כלל איז דאך געווען — „דארט, וואו עס איז דא אמונה, דארט איז דא גאולה". — האט ער אידען נאך נעילה געטרייסט מיט זיין פרעהליכען „גוט־וואך, אידען", „גוט־יאהר, א גוט־יאהר", און איז דעם מוצאי יום כפור געווען זעהר אויפגעלעגט און צוגעלאזט צו אידען. ביי קדוש לבנה, ווען מען איז שוין פון שוהל ארויס, האט זיך דער רבי געווענדעט צום עולם מיט א פרעהליכען „שלום־עליכם", און זיין פנים האט געלויכטען. דאס האט אידען זעהר דערפרעהט, און די סעודה נאך יום־כפור האט מען געגעסען מיט אפעטיט און פרייד; שוין געפיהלט א יום־טוב'דיגע שטימונג. נאך דער סעודה איז מען ארונטער צום רבי'ן זיך זעגענען. דער רבי איז געווען

זעהר גוט אויפגעלעגט און צוגעלאזט, איז געזעסען מיט זיין לאנגער לולקע און גרויסער בארד אין מיטען שטוב אויפ'ן פאטער־שטוהל און געהייסען אלעמען אריינלאזען. דער עולם האט זיך געשטופט ביי דער טהיר, אוועקגעשטופט די שמשים מיט די גבאים און אריין אין שטוב. דער רבי האט געשמייכעלט און זיך מיט אלעמען געזעגענט און אנגע־וואונשען אידען אל דאס גוטס — האט מען נאך אויף דעמזעלבען אויפ־דער־נאכט די וועגען געשפאנט און מיט דער ליכטיגער לבנה איבער די וועגען אין די שטעדטלאך אהיים געפאהרען, די סוכה מאכען. און אידען האבען אונטערגעכאפט זמר'לעך אויפ'ן וועג און דערצעהלט זיך פון דעם רבי'ס מעשים, פון יאהר־מערק, פון סעדער און פעלצען — אין דער ליכטיגער לבנה אריין.

אז רב שלמה איז צו־מארגענס פארנאכט אהיים געקומען (נאך אבגעמאכט אויפ'ן וועג אייניגע געשעפטען), האט ער שוין געטראפען ביי זיך א פולע שטוב מיט ווייבער. אין דער קיך האט געברענט א גרויס פייער, און גרויסע טעפ מיט ווארים וואסער האבען געקאכט. די ווייבער זיינען געגאנגען אויף די שפיץ נעגעל און געבראכען זיך די הענד. און פון דער צווייטער שטוב האבען זיך געהערט חנה'לעס מורא'דיגע קרעכצען, וואס יעדער קרעכץ און געשריי איז אזוי שרעקליך געווען, אז דאס הארץ איז צוריסען געווארען. ער איז אריין צו דער ווייבעל א בלאסער און א דערשראקענער, האט ער זי נעבעך געטראפען ליגען אין בעט, און גרויסע טראפענס שוויים האבען אויסגעשלא־גען אויף איהר צוהיצט געזיכט. און שעהן איז זי געווען אין דער היץ, ווי א מלכה. אז זי האט דערזעהן רב שלמה'ן, האט זי איהם אנגעכאפט ביי דער האנד: „שלמה, העלף מיר, איך געה אוים", און גרויסע טרעהרען שלאגען איהר פון די שעהנע אויגען ארוים. ווערט רב שלמה'ס הארץ צושניטען אויף שטיקלאך פון איהרע רייד, זאגט ער: „וואס קאן איך העלפען? דא קאן נאר איין רבונו של עולם העלפען. נאה שווייג, חנה'לע. וועסט זעהן, גאט וועט אונז העלפען. ער העלפט מיר אין אלע מיינע וועגען — וועט ער אויך איצט מיך נישט פערלאזען אין מיין גרעסטער אנגסט און נויטה". און הויבט אן די הענד צו ברעכען: „אוי, טאטע אין הימעל!" דערצעהלט מען איהם, אז דאס האלט שוין אן פון נעכטען, פון נעילה אן, און מען האט מורא, אז דא זאל זיך נישט האבען נעבע, עליה השלום, זיין געשטארבענע

ווייב, אריינגעמישט, וועלכע האָט געקאָנט ,חלילה, ווערען בעליידיגט... שיקט רב שלמה באלד א שליח מיוחד אויף אַ פערד קיין גאסטינין צום רבי'ן. מען לאָזט דעם בית־עולם אויסמעסטען און מען שיקט צו נעבען אויפ'ן קבר בעטען מחילה אין נאָמען פון דער יונגער ווייבעל, אז זי זאָל רחמנות האָבען אויף א יונג לעבען און מוחל זיין... און עס בעט די טאכטער אליין ביי דער מוטער'ס קבר: „זי איז א גוטע מוטער צו די שטיף־קינדער", — דאָס זאָל איהר ביישטעהן. און די שטיף־קינדער אליין זאָגען תהלים פאר דער שטיף־מאַמע.

זעהט רב שלמה דער ווייבעל'ס צער, קאָן ער עס שוין ניט מעהר אויסהאלטען. געהט ער אריין צו זיך אין שטוב און שליסט זיך איין און שטעלט זיך אוועק אין אַ ווינקעל און הויבט אָן צו וויינען מיט גרויסע טרעהרען און זאָגט צום רבונו של עולם אזוי: „טאַטע אין הימעל, שטעה מיר ביי. אז איך האָב געזינדיגט, לאָז עס אויס צו מיין קאָפּ, אָבער אויף דער ווייבעל האָב רחמנות. זי איז דאָך אַן אומ־שולדיג קינד, אַ צדיקת איז זי דאָך. איך ווייס, איך בין נישט ווערטה דיין חסד, און אלץ, וואָס דו טהוסט מיר, איז גענוג. גענוג האָסטו מיר געטהאָן, נעהם מיר אלץ אוועק, און ווען עס איז בעוויליגט ביי דיר, לאז מיך אין די הייזער ארומגעהן, מאך מיך מביש פאר מענשען, נאר שטעה מיר ביי, האָב רחמנות אויף דער ווייבעל!"

און פון דער צווייטער שטוב רייסען זיך אריין די קרעכצען און די געשרייען, און יעדער קרעכץ איז נעבעך אזוי, ווי מען וואָלט אַן אומשולדיג טויב געמוטשעט. קען עס שוין נישט רב שלמה אויסהאל־טען, און אַ גרויסער שטראָם טרעהרען גיט איהם אַ גאָס פון די אויגען, און ער שרייט אויס: „רבונו של עולם, איך קאָן איהר צער נישט הערען, גיס אויס דיין כעס אויף מיר, אויף מיין הויז. האב רחמנות אויף איהר". און ער לויפט אריין צו דער ווייבעל און כאפּט אָן איהר בלייכע האנד און וויינט אויף איהר, און וויינט אויף איהר גאנץ לאנג, און וויל נישט אוועק פון בעט, און האלט זי ביים קאָפּ אן, און קושט איהר אין איהר שעהנעם שטערען און טרייסט זי און זאָגט איהר מיט גרויסע טרעהרען: „וויין נישט, חנה'לע, מיר האָבען אַ גרויסען גאָט! וויין נישט, וויין נישט". און זי ענטפערט איהם גאָרנישט, קאָן נישט רעדען. אויגען האָט זי גרויסע, און קוקט אויף איהם, מיט איהרע

גרויסע אויגען, און שעהן איז זי, ווי א מלכה, און איהר יעדער בליק ציהט פון איהם דאס חיות ארויס.

וועקט מען איהם אויף, און די באבע זאגט איהם מזל־טוב, און ווייזט איהם א שרייענדיג קינד, א בן־זכר. ווייסט ער שוין נישט, וואס עס טהוט זיך מיט איהם: צי זאל ער טאנצען אין מיטען דער שטוב פאר פרייד, צי זאל ער וויינען. קוקט ער אויף חנה׳לען — שמייכעלט זי מיט אזא זיס־צער׳דיג שמייכעל, און די שכינה שיינט אויף איהר, און די אויגען זיינען פול מיט פרייד און דאנק, און שטעקט די הענד און גלעט רב שלמה׳ס קאפ. נעהמט מען און מען שיקט א צווייטען רייטער אנזאגען דעם רבי׳ן, אז די גאולה איז שוין געקומען. שיקט מען א צעהן פונט ליכט אין בית־המדרש אויפ׳ן ווינטער, שיקט מען א צעהן קערץ קוילען אין הקדש ארונטער.

צומארגענס אין דער פריה, אז מען האט זיך בערוהיגט, חנה׳לע האט שוין ניט געשלאפען, דאס קינד ביי איהר, נעהט רב שלמה אריין. ווייזט איהם די באבע דאס קינד, זי באדט עס. אהן עין־הרע א גרויס קינד, א שטארקעס, און האט דער מוטער גרוים צער אנגעטהאן, ווייל עס איז, אהן עין־הרע, אזוי שטארק. געהט רב שלמה צו צו חנה׳לען, נעהמט ער זי אן ביי דער האנד און פרעגט זי, וואס זי מאכט. קוקט זי איהם אין די אויגען אריין, און איצט — שוין נישט מיט שעמעוודיגקייט און נישט מיט מורא, נאר מיט ליעבע און זיכערקייט. זי איז די מוטער פון זיין קינד און זאגט צו איהם אזוי: „איך האב גור מורא געהאט, שלמה, אז איך זאל ניט פערשעהמט ווערען". פרעגט ער זיי: „פארוואס זאלסטו פערשעהמט ווערען?" — ענטפירט זי איהם: „אז איך זאל ניט פערשעהמט ווערען" פאר גאט און פאר ליים, אז איך בין ניט ווערטה צו זיין די מאמע פון דיין קינד". גלעט ער זי איבער׳ן שטערן און זאגט: „דער רבונו של עולם וועט דיר, חלילה, נישט פערשעהמען, וועסט נאך די זכיה האבען צו זיין א מוטער פון א סך קינדער און וועסט נאך די זכיה האבען צו הערען זייער קול התורה, און מיר וועלען נאך דערלעבען מגדל צו זיין זיי לתורה, לחופה ולמעשים טובים".

קוקט זי איהם אין די אויגען אריין מיט דאנקבארקייט און זאגט: „אמן. און ער זאל דיר העלפען, אז די פרנסה זאל דיר אנקומען גרינג, און מיר זאלען זיי דערלעבען אויפצוציהען און נחת האבען פון זיי" — און ער פיהלט, אז איהרע טרערען פאלען אויף זיין האנד: „מיר

זאָלען, חלילה, נישט פערשעהמט ווערען". ענטפערט ער איהר: „דער רבונו של עולם האָט מיר שטענדיג געהאָלפען. איך וויים נישט, פאַרוואס ער טהוט מיר דעם חסד, וואס בין איך מעהר ווערטה פאַר אַן אנדערער אידען. נאָר איך האָב בטחון אין איהם און דאַנק איהם און לויב איהם פאַר אַלץ, וואס ער טהוט מיט מיר. האָב נישט קיין מורא, חנה'לע, וועסט נישט פערשעהמט ווערען, ווארים דיין שאַנד איז מיין שאַנד". זאָגט זי: „דו ביזט עס ווערט, שלמה, אַז גאָט זאָל דיר העלפען. ווארים דו האָסט אַ ווייך האַרץ און דו לעבסט נישט פאַר דיר, נאָר פאַר אנדערע, און איך וועל דיר פאָלגען, שלמה, און וועל מיך אַזוי פיהרען, ווי דו הייסט מיר". זאָגט ער צו איהר: „אַזוי טהוסטו גוט, חנה'לע, ווארים וואָס מעהר דו וועסט אויסגעבען פאַר'ן רבונו של עולם, אַלץ מעהר וועט ער דיר בעצאָהלען. האָב נישט קיין מורא, ער איז אַ גוטער בטוח, און מען קאָן איהם געטרויען".

מאַכט זי אָב ביי זיך אין האַרצען, אַז זי זאָל ליכט שיקען אין בית־המדרש אריין, אַז זי זאָל אָרימע קינדפעטאָרינס בעזאָרגען מיט לייליכער און יאַיכלעך, אַז זי זאָל פאַר די תלמוד־תורה־קינדער אַ מורטער זיין, און אורחים ליעב האָבען, ווי איהר מאַן האָט זיי ליעב.

האָט מען נאָך מורא פֿאַר'ן שטן, און נאָך דערצו ביי אַ בכור, קלעפּט מען אויס די ווענט מיט קוויטלאך. קומען צו געהן די חדר־אינגלאך יערען פאַר־נאַכט אין דער קינדפעטאָרינס שטוב אריין און לייענען קריאת־שמע פאַר דעם קליינעם קינד, וואס קאָן נאָך אַליין ניט קריאת־שמע לייענען. טהיילט מען זיי לעקעלאַך, פרעהען זיך די קינדער און בעטען זיך, אַז מען זאָל זיי דאָס נייע קינד ווייזען, וואָס איז געקומען פון הימעל אראָב. דערצעהלט זיי די באָבע, אַז דאָס קינד איז נישטאָ. עס האָט זיך אין דעם גרויסען פעלץ אַגעטהאָן און איז געפאָהרען איבער דער מדינה אַ שידוך טהאָן.

שיקט דער רבי אַ רייטער אָנזאָגען, אַז ער וועט אויפ'ן ברית קומען צו פֿאָהרען מיט זיין אייגענעם מוהל. וויים רב שלמה, אַז דער רבי וויל תנאים אָבשרייבען מיט חיים'לען אין דעם טאָג פון ברית, וואָס עס איז אַ מזל'דיגער טאָג. שיקט מען אין דער גרויסער שטאָדט נאָך אַ סאָרוואַר און אַ מענשען צו ברוך פישער נאָך לעבעדיגע פיש אויפ'ן ברית. קומען משפחות צו פאָהרען פון דער פרעמד. דער

ווייבעל׳ם מורינו׳דיגע משפּחה פון גרויס־פּוילען: דער פֿאָטער איה־רער, רב שלמה גראָסגליק, מיט׳ן שטייפן געוואשענעם קעלנערל און מיט דעם אויסגעריבענעם פּאַלטאַ פון פיינעם קאַלישער קאָרט; איהר מוטער מיט די שוועסטער — פעסטער שוי אין דער שטוב, זייער טאָכטער האָט שוין אַ קינד געהאַט. נעהמען זיי זיך צו דער סעודה, באַקען אַזעלכע גרויס־פּוילישע קיכעלאַך און פּוטער־קוכענס אַ פולע שטוב. טענה׳ן די היימישע, אַז „פּוטער־קוכענס איז גוט פאַר גרויס־פּוילישע, וואָס דער גרעסטער יום־טוב איז, ווען מען עסט פּוטער־קוכען און מען טרינקט קאַווע. מיר דאַרפען ראָס גוטע שטיקעל פיש און דאָס גוטע ביסעל ציבעלעס״. בעליידיגט זיך באַלד דער ווייבעל׳ס משפּחה (די גרויס־פּוילישע — אַ ליאַדע וואָס, ווערען זיי באַלד ברוגז) און ענטפערען, אַז „ציבעלעס איז גוט פאַר די קליין־פּוילישע „ליטוואַ־קעס״, וואָס עסען נאָר ציבעלעס מיט קנאָבעל״. און ה׳ גראָסליק, חנה׳לעס פאָטער, געהט עפּעס אַרויס אַ ברוגז׳דיגער (שטענדיג איז דער „אַריסטאָקראַטישער״ איד ברוגז, ווייל ברוגז׳קייט געהערט צו אַריסטאָקראַטיע), ווייל איהם רב שלמה איבערבעטען און מאַכט איהם אַ שעהנע מתנה, אַ זילבערן טאַבאַק־שקעטעלע מיט שטיינער אויסגע־זעצט, און בעט איהם איבער, ער זאָל נישט ברוגז זיין. וואָרים מע האָט נישט קיין צייט צו איהם. אַלע זיינען פערטאָהן ביים רבי׳ן, וואָס איז שוין אָנגעקומען מיט זיין זוהן און כלה און שטעהט איין ביים שותּף, ביי רב יוסף׳ן, אין דער גרעסטער שטוב פון שטאָדט.

די נאַכט פאַר׳ן ברית איז מען אויף — אַ געפעהרליכע נאַכט, און נישט ביי איין קינד איז שוין דער שטן מזיק געוועזן אין דער נאַכט, איי־דער דאָס קינד ווערט אַ „איד״. און ווי עס איז בעוואוסט, פערשטעלט זיך דער שטן אין דער נאַכט אין אַ קאַץ אָדער אין אַ הונט צו שעדיגען דאָס קינד. זיצען אַלע אויף דער נאַכט הינטער דער קינדפּעטאָרינס צימער. די זילבערנע לייכטער ברענען זיך אויפ׳ן טיש, און דאָס גוטע ביסעל משקה מיט דעם גוטען שטיקעל לעקעך איז אויך אָנגעגרייט. דאָס הארץ צו דערכאַפּען. זיצט מען און מען לערנט משניות.

ר׳ שמעיה, דעם רבי׳ס אַלטער שמש, וועלכער איז נאָך געוועזן אַ שמש ביים אַלטען, זכרונו לברכה, זיצט ביים איינגעהייצטען אויוועז, רויבערט די לולקע און דערצעהלט דעם אָרמינען עולם ווי דער אַלטער,

זכרונו לברכה, האָט אַמאָל דעם שטן גוט דורכגעשלאָגען. עס איז אַזוי געשעהן:

„אַ איד האָט געוואָהנט ביי אַ פריץ אויפ'ן דאָרף, האָבען זיך ביי איהם נעבאך קיין קינדער ניט געהאַלטען. ווי עס איז איהם געבוירען געוואָרען אַ קינד, איז עס אין דער נאכט פאר'ן ברית געשטאָרבען. איז דער איד צום רבי'ן געקומען וויינען. איז דער רבי אליין צום איד געפאָהרען פאר אַ ברית — סנדק זיין. ער איז אויף אַ גאַנצע נאַכט אויף געבליבען און האָט געזאָגט תהלים. אין דער נאַכט האָט דער שטן זיך אַוועקגעשטעלט אין קינדפעטאָרין אין בעט אַריין. דער רבי האָט זי אָבער אָבגעוואַרט, האָט ער געהייסען כאַפּען די קאַץ. איז זי אין די דעקע אריין, האָט מען די דעקע אויף דער ערד אַוועקגע־לייגט און גוט דורכגעקלאַפּט מיט שטעקענס, ביז די קאַץ איז אַ צו־הרג'עטע ארויס דורך אַ שפּאַרע פון שטוב. צו מאָרגענס האָט מען געהערט, אַז דער פריץ פון דאָרף ליגט אַ צוקלאַפּטער אין בעט. וואָ־רים דאָס איז טאַקע געווען די שווארצע קאַץ, ווייל דער פריץ איז גע־ווען אַ כשוף־מאַכער, אַ שליח פון שטן, האָט ער די קינדער פון אידישען ארענדאר מזיק געווען"...

אין דער קיך שטעהן די מומעס מיט די קעכינס און קאכען דער־ווייל די פיש, פּרעגלען די גענז פאר'ן מארגעדיגען ברית, און דער געשמאַק לויפט פון קיך אריין אין דער שטוב, וואו רב שמעיה דער־צעהלט די מעשיות. דער סארוועך מאַכט די טישען גרייט, שטעלט דעם בראַנפען און גיסט דעם וויין. אַזוי היט מען אָב אַ גאַנצע נאַכט הינטער דעם צימער פון דער קינפּעטאָרין די נאַכט, איידער דאָס קינד ווערט אַ איד. און היטען זאָל זיך דער שטן, ער זאָל זיך איצט דאָ ניט בעווייזען אין רב שלמה'ס שטוב אין געשטאַלט פון אַ הונט אדער אַ קאַץ. ער וואָלט קיין לעבעדיגער נישט ארויס פון דאַנען...

שוין איז דאָס ווייבעל אויף. אנגעטהאָן אין איהר שעהנסטען שפּיצען־קאַפּטען, מיט דעם הייבעל אויפ'ן קאָפּ — האַלט זי איהר ערשט־געבוירען קינד אויף דער האַנד. דער עולם הויבט זיך שוין אָן צוזאַמענקומען. דאָס הויז ווערט באַלעבט, און די יונגע מאַמע הויבט אָן דאָס קינד אנצוטהאָן צו דער מצוה. אַ קליידעל האָט זי פאר איהר קינד אליין אויסגעהעפּט דורך דער צייט, ווען זי האָט עס געטראָגען, אנצוטהאָן צו דער ערשטער מצוה — און הייסע טרערען רינען איבער

איהר שעהן פּנים אויפ'ן קינד'ס קישען ארויף. די ערשטע מצוה ביי אידען אין צער, און זי וויינט אויף איהר קינד'ס ליידען. נאר א אידיש ווייבעל איז זי דאך און זי ווייסט, אז דער רבונו של עולם גיט כח די קליינע אידישע קינדער אריבערצוטראגען דעם צער, אז ניט, וואלטען זיי עס דאך נישט אויסגעהאלטען... נאר עס איז דאך איהר ערשט קינד — עס וויים נאך גארנישט, און עס זאל שוין אזוי ליידען... וויינט זי, און די טרערען זיינען ווארימע, נאר דאס הארץ איז איהר פול מיט פרייד, וואס זי האט די זכיה געהאט צו דערלעבען איבערצוגעבען איהר קינד צו דער ערשטער אידישער מצוה. און זי וויים, אז זי טהוט א גרוים אומרעכט, וואס זי וויינט. פרעהען, פרעהען דארף זי זיך, און זי פרעהט זיך טאקע, און דאס גאנצע פנים איהרס לייכט פון פרייד. נאר די טרערען רינען דאך פון די אויגען איבער'ן פנים אויפ'ן קינד'ס קישעלע.

קומט אריין רב שלמה, און זיין גאנץ פנים שמייכעלט פאר גדולה. און אנגעטהאן איז ער צום ערשטען מאל אין דער אטלאסענער קאָפאטע און א גרוים שטריימעל — דעם רבי'נס מחותן... און זיין שעהן פנים מיט זיין שווארצע בארד לייכטען ארוים פון שטריימעל. זאגט ער צו איהר: „חנה'לע, דו וויינסט? פרעהען דארפסטו זיך, וואס דער רבונו של עולם האט דיך צו דעם מזכה געווען". זאגט זי: „איך וויים, שלמה, איך בין א נארישע אידענע און איך קאן זיך נאך חלילה, פערזינדיגען פאר'ן רבונו של עולם. וואס זאל איך טהאן? איך קאן זיך דאך ניט איינהאלטען — אזא שוואלב, אזא טייבעלע, און שוין אזוי פיעל צער". ענטפערט רב שלמה: „פאר דעם זיינען מיר אידען. עס שטעהט „בדמיך חיי", דאס איז טייטש — אין דיין בלוט זאלסטו לעבען. און פרעהסטו זיך ניט, וואס דיין קינד איז א איד?" און זי שמייכעלט מיט חן פון אונטער איהרע טרערען ארוים.

נעהמט רב שלמה ארוים א שנור פעריל און גיט איהר א מתנה. „נא, — זאגט ער. — איך האב עס בעהאלטען פאר דיר, אז דו וועסט די זכיה האבען דיין קינד צו דער ערשטער מצוה איבערצוגעבען. טו עס אן און טראג עס געזונטערהייד".

נעהמט זי די שנור פעריל און טוט עס אן אויף איהר שעהנעם אלבאסטער־האלז, פאסט עס איהר, ווי א מלכה א קרוין, שמייכעלט זי ווייטער. און טרערען גיסען זיך, און זי זאגט: „איך דאנק דיר, שלמה,

איך דאנק דיר פאר אלעס". און א נייער שטראם טרערען גיסט זיך איהר פון די אויגען, אבער דאס זיינען שוין נישט טרערען פון צער, נאר פון גרויסער, גרויסער פרייד...

נעהמט שוין די „קוואטער" דאס קינד. מיט קוואטערשאפט האט מען מכבד געווען די נייע חתן־כלה־פאר, חיים'ל מיט דעם רבי'נס איי־ניקעל. גיט זי ארויס דאס קינד פון די הענד, ווערט איהר ווידער באנג. נאר דערינגען זיצט שוין דער רבי אין טלית אויף דעם גרויסען פאטער־שטוהל. און עס שטעהען ארום רבנים און „גוטע אידען", און א רב איז דער מוהל, און איהר שלמה איז דערביי. דערמאנט זי זיך, אין וועמעס הענד איהר קינד איז, ווערט זי רוהיגער, נאר איהר הארץ שלאגט. באלד הערט זיך פון דארט דעם קינדס שרייען, רייסט איהר מוטער־הארץ אויף. זי וויל אראב פון בעט — דערמאנט זי זיך, אז איהר קינד ווערט א איד יעצט, געהט אריין אין בונד אידישקייט, און אזוי וועט זיין קול זיין, אז ער וועט די הייליגע תורה לערנען — שלינגט זי די טרערען...

ברענגט מען איהר באלד דאס קינד אריין, וויל עס אז אנדער אידענע איינשטילען, לאזט זי נים, רייגען איהר די טרעהרען פון די שעהנע אויגען אויף די ברוסטען ארויף, זויגט איהר קינד די מילך מיט טרעהרען. ווייזט זיך דער רב און זאגט איהר „מזל טוב". קומט רב שלמה אריין און קוקט איהר מיט ליעבע אין די אויגען אריין און זאגט איהר: „חנה'לע, מיר זאלען דערלעבען נחת פון אונזער קינד". איז עס איהר א בעצאהלונגג פאר אלע טרערען, וואס זי האט פארגאסען.

הערט זיך אין מיטען דערינגען א שעהן געזאנג. דאס זינגט דער חזן מיט די משוררים — און א פולע הויז מיט אידען. די טעלער קלאפען דער וויין גיסט זיך אין בעכער, און עס הערט זיך אין מיטען דערינגען דער קול התורה. אידען שפארען זיך און לערנען, און ווייבער זיצען ארום חנה'לען און האבען דרך ארץ. נאר יעדעס מאל קומט אריין צו איהר רב שלמה, דאס שטריימעל פעררוקט אן א זייט, און די אויגען גלאנצען איהם פאר נחת און פון דעם ביסעל וויין, וואס ער האט גע־טרונקען. און ער בערוהיגט איהר און טרייסט איהר, זי זאל נישט וויי־נען. און די ווייבער זעהן, ווי רב שלמה האט ליעב זיין ווייבעל, זיינען זיי איהר מקנא...

אויף דער נאכט האט מען ווידער די טישען געגרייט צו די תנאים פון חיימ׳ל מיט׳ן רבינ׳ס איניקעל. דער רבי זיצט אויבען, און ארום איהם די רבנים פון דער געגענד ארום, — וואס זיינען געקומען צו רב שלמה׳ן אויפ׳ן ברית און דעם רבי׳ן זעהן, די פני פון שטאדט — די שעהנסטע אידען. און חיימ׳ל אין שטריימעלע מיט דער אטלאסנער קאפאטע זיצט מיט זיין רבי׳ן — מיט רב שמואל דיין. צום ערשטען מאל זינגט דער „מעשה“ ווי מען האט איהם געכאפט... שבת אין שוהל, ווייזט זיך דער איד צווישען אידען. נישט געוואלט האט ער קומען צום טיש, נאר דער רבי אליין האט איהם געשיקט רופען, מקרב געווען איהם און גערעדט מיט איהם ביחידות. און צו רב שלמה׳ן האט דער רבי געזאגט בפני קהל ועדה: „דערפאר, וואס דו האסט אויף דעם אידען רחמנות געהאט און איהם אריינגענומען צו דיר אין שטוב אריין און נישט דוחה געווען א אידישע נשמה — האט דער רבונו של עולם געהאלפען, און דו האסט א קינד א בן תורה״. געמיינט האט ער חיימ׳לען.

זיצט דער חתן נעבען רב און הינטער איהם זיין רבי, און דער עולם ארום, און חיימ׳ל מאכט זיך גרייט זאגען א דרשה פאר די תנאים.

עס זיצען די שטריימלאך ארום טיש און הארכען אוים דאס פשט׳ל וואס חיימ׳ל זאגט פאר זיי. ער ציהט אן גמרות, רמב׳ם, ראשונים און אחרונים, ווארפט אן „קשיות״ א גאנצען בארג און מיט איין מאך, מיט איין תירוץ פערענטפערט ער אלץ, ווארפט אראב דעם גאנצען טורעם, וואס ער האט אויפגעבויט. עס פרובט איהם צו כאפען א „שטריימעל״, א רב׳ל, און ווארפט איהם אונטער א קשיא, אבער דאס אינגעל לאזט זיך נישט, שפארט זיך מיט די אידען מיט די גרויע בערד, ברענגט ראיות פון רש״י, פון תוספות און ווייזט זיינע בקיאות. די אידען קוקען דעם אינגעל אין מויל אריין און האבען הנאה פון איהם. דער רבי אליין האט איהם שוין איינינע מאל אין בעקעל געקנייפט און געזאגט „אווא״. און עס זיצט רב שלמה אין א ווינקעל און קוקט זיך צו. פערגעסען האט ער איצט אן אלע געשעפטען. ער זעהט נאר דאס אינגעל, און דעם רבונו של עולמ׳ס האנד — ווי דער רבונו של עולם פיהרט עס זיין וועלט. איהם האט גאט נישט מזכה געווען מיט דעם. ער קאן זיך נישט אריינמישען דא און אריינרעדען צווישען די אידען מיט די גרויע בערד — א סך ענינים פערשטעהט ער נישט און וויים

דעם פשט נישט, נאר זיין קינד, זיין חיימ'ל... ער זעהט, ווי דער רבונו של עולם שענקט איהם ווידער צוריק דעם „אור תורה"; גאט צינדט ווידער אן זיין הייליג ליכט אין זיין משפחה. מיט זיין זוהן, מיט חיימ'לען, וועט זיך אנהויבען א נייער דור. און עס שטעהען אויף פאר זיינע אויגען די גרויסע זיידעס זיינע, די גרויסע אידען די רבנים — דער „אור החיים", דער „נודע ביהודה" און די גרויסע רבנים פון דער שטאדט שערעץ. און חיימ'ל וועט ווידער ציהען דעם שנור, וואס איז געווארען אבגעריסען. און פארוואס קומט דאס איהם? פארוואס האט דאס איהם דער רבונו של עולם אויסגעקליבען, אז ער זאל די זכיה האבען צו דערלעבען „תורה וגדולה במקום אחד" — און פארוואס ניט קיין אנדער איד? און ער דערמאנט זיך אן דוד המלך, וואס ער האט געזונגען פאר רבונו של עולם, ווען גאט האט איהם אויסגעקליבען פאר א מלמד איבער זיין פאלק, און הייסע טרערען פאלען איהם פון די אויגען אין זיין שווארצער בארד אריין.

אין דער צווייטער שטוב, ביי חנה'לען, זיינען די ווייבער פערזאמעלט. די אלטע רבי'צין האט שוין נישט געלעבט. זיצט דער כלה'ס מוטער מיט דער כלה פון אויבען אן, און רעכטס נעבען זיי די מחותנת'טע, חנה'לע. זי האט זיך „איינגעשטעלט דעם לעבען" און איז ארויסגע־גאנגען פון בעט. זי האט געזאגט, אז די שמחה פון דעם פרעמדען קינד איז ביי איהר טייערער פון איהר אייגען קינד, האט זיך אנגעטהאן און זיך אוועקגעזעצט מיט דער כלה און די כלה זעהר מקרב געווען און גערעדט מיט איהר. ארום זיי זיינען געזעסען די שעהנסטע בעל־הבית'טעס פון דער שטאדט — די אידישע מאמעס. די בדיליאנטען האבען געבלישטשעט אין דער שיין פונ'ם ליכט. עס האבען גע־ווארפען זייער איידעלען גלאנץ די פעריל אויף די ווייסע העלזער פון די אידישע טעכטער, און דער זייד און סאמעט האט געבלישטשעט. געאיידעלט זיינען אידישע טעכטער און געוועהנט זיינען זיי פון דער היים צו טראגען דעם איידעלען שטאלץ פון זייד. אזוי זיצען די ווייבער ארום דער שעהנער כלה. און פון דעם צווייטען שטוב הערט זיך דעם חתנ'ס קול, חיימ'לס קול התורה, ווי ער זאגט די דרשה פאר די תנאים פאר די אלטע אידען מיט די ווייסע בערד, און דער אלטער סופר מיט

דער גרויער באָרד און ברילען זיצט ביי א גרויסען פאָרמעט פאַר צוויי זילבערנע בעלייכטענדע לייכטער און שרייבט די תנאים צווישען דעם גאַסטינינער רבי און רב שלמה נגיד.

דערנאָך, אז דער רבי און רב שלמה האָבען אונטערגעשריבען די תנאים, איז רב שלמה פערשוואונדען געוואָרען אין זיין חדר מיוחד, זיך אָוועקגעשטעלט אין א ווינקעל און מיט טרערען אין די אויגען דעם רבונו של עולם געדאַנקט פאַר דעם גרויסען חסד, וואָס ער טהוט מיט איהם, וואָס ער האָט צוריקגעגעבען זיין משפחה דעם אור התורה. און געדאַנקט האָט ער דעם רבונו של עולם פאַר אלץ, פאַר אלץ, און ער האָט געזאָגט זיין קאַפּיטעל תהלים, — יעדער איד האָט זיין קאַפּיטאַל תהלים, וועלכעס ער זאָגט, ווען ער איז אין דער גרעסטער שמחה און אין דער גרעסטער נויטה. נאָר וועלכען קאַפּיטאַל רב שלמה האָט געזאָגט, וועל איך אייך נישט דערצעהלען, ווייל דאָס איז רב שלמה'ס סוד.

דער פערבארגענער בחור

(א מעשה פון פוילישע רביים)

(געווידמעט דעם אנדענקען פון י. ל. פרץ)

שוין פון קינדהייט אָן איז דער קליינער יואל אויסגעוואקסען גאָר ניט צו דענקען וועגען דער וועלט, אין וועלכער ער איז אריינגעפאלען, נור פארצובערייטען זיך פאר דעם אייביגען לעבען פון יענער וועלט — צו וועלכער ער וועט געהן. דער פאטער האט איהם געלערענט, אז די וועלט איז נאָר אַ „פאָדער־הויז" צום פאלאץ און האט נאָר אויף אזוי פיעל אַ בעדייטונג אויף וויפיעל מען גרייט זיך דאָ אָן פאר דער צווייטער וועלט. און יואל האט פון קינדהייט אָן בעטראכט זיין געבאָרען ווערען אלס אַ שטארבען פאר דער אייביגקייט, און זיין אָבשטארבען — אלס צוריק געבאָרען ווערען.

און ווירקליך האט ער ווייניג וואס געקענט געפינען אויף דער וועלט עפעס אזעלכעס, צוליעב וואס עס האט זיך געלוינט געבאָרען צו ווערען. ביים פאטער זיינעם האט דאס אָנהאלטען דאס לעבען אויף דער וועלט אויסגעזעהן אזוי ניט וויכטיג, אז ער האט עס איבערגעגעבען צו רער מוטער. די מוטער האט געצויגען פרנסה פון אַן ארימען שניט־שטענדער, וואס זי האט געהאלטען אויפ'ן מארק. זומער, אין די היצען, ווינטער אין די קעלטען, איז די מאמע געשטאנען ביים שטענדער און פערקויפט די ארימע פויערטעס לייוועגט אויף אַ העמד, ציץ אויף אַ קליידעל. אַז זי איז אהיים געקומען אויף דער נאכט, האט זי אבגעקאכט אַ פאר קארטאפעלס, אדער קליסקעלאך. און פון דעם איין

מאָל אין טאָג מאָהלצייט האָט די פאַמיליע זיך ערנעהרט דעם גאַנצען טאָג. דער פאָטער איז געזעסען אין שטיבעל און האָט געהאַלטען אין איין אַנגרייטען עשירות — פאַר יענער וועלט.

ווען יואל איז נאָך געווען אַ קינד, פּלעגט ער זיצען ביי דער מאַמען אויפ׳ן שויס אין מאַרק, און געזעהן און מיטגעלעבט דער מאַמעס וואָ־בעדיג, ציי־וועלטיג לעבען. נור זיגט דער טאַטע האָט איהם מיטגענומען מיט זיך אין שטיבעל אריין און האָט אָנגעהויבען צו לערנען מיט איהם די הייליגע ספרים, האָט יואל געקראָגען יענע וועלט.

און ווי רייכער און הערליכער איז געווען יענע וועלט געגען דער וועלט! דער הימעל האָט זיך אויפגעעפענט פאַר איהם, און ער האָט געזעהן די שכינה אין איהר גלאַנץ. די מלאכים און שרפים, די היי־ליגע נשמות אין אייביגען גן־עדן. אויף גאָלדענע שטוהלען זיצען אין וויים־בלאָהען בעוועבטען וואָלקען־חלול די צדיקים, בעגאָסען אין הערליכען ליכט, און דער רבונו של עולם לערנט מיט זיי תורה. ער האָט דערהערט דאָס געזאַנג פון די הימלען, ער האָט געזעהן דאָס איי־ביגע שבת־ליכט, וואָס איז אויסגעגאָסען איבער דער צווייטער וועלט, דאָס שטילקייט און די שלמות פון מענשען, וואָס איז אויסגעטהאָן פון יעדער שוואכקייט, וואָס בעדאַרף גאָר ניט, נאָר דאָס שטילע גע־זאַנג און די מנוחת פון שבת... וואו ער האָט זיך אומגעקוקט האָט ער געטראָפען אַ הייליגען. אָט זעהט ער די אבות, ווי זיי לעבען דאָס לעבען פון חומש; אָט איז משה רבינו, ווי ער פיהרט די אידען און לערנט מיט זיי פון די לוחות די סודות פון דער תורה, און אין אַן אנדער ווינ־קעל זעהט ער דוד המלך, מיט דער פייערדיגע האַרפע אין דער האַנד, און אַרום איהם די לוים, וועלכע זינגען אוים די קאַפּיטלאַך פון תהלים. אָט זעהט ער ווי רבי פיהרט זיין ישיבה פון תנאים און אמוראים, אַלע הייליגע, פון וועלכע ער האָט נאָר געהערט, און פערבאָרגענע צדיקים, וואָס זיינען אוועק פון דער וועלט פערהילט אין זייער צניעות, אַלע האָבען זיך געפונען אויף יענער וועלט. און ווי האָט זיך געקענט פערגלייכען געגען די אַלע הערליכקייטען דער מאַמע׳ס אָרים שטיבעל, מיט די קליסקעס אין אָבענד, אפילו שוין דער יריד מיט די שיכור׳ע גוים?

אודאי האָט ער אויף דער מאַמען רחמנות געהאַט, וואָס איהר איז געווען בעשעהרט דער ביטערער מזל צו טראָגען די זאָרגען פון דער

וועלט. און די פּרנסה קומט ניט אַזוי גרינג. ער האָט געהערט אין די ווינטער נעכט דער מאַמע'ס קרעכצען. און זומער איז דער מאַמע'ס פּנים געווען אָבגעברענט און עס האָט זיך געשיילט, און די מאַמע האָט עס געשמירט מיט א זאַלב און האָט געשריען פון יסורים. און האָט ער וואָס געבעטען ביי גאָט פאַר זיך אויף דער וועלט — זיינען עס געווען כחות, אז ער זאָל קענען העלפען דער מאַמען טראָגען די פּעקלעך שניט־סחורה אין גאַס אריין. ער האָט זיך געדונגען יעדען פריה־מאָרגען און אָבענד מיט דער מאַמען איבער'ן וועג פון שטוב אין מאַרק אריין; די מאַמע האָט גע'טענה'ט, אז ער האָט קיין כח ניט צו טראָגען די פּעקלעך און יואל האָט געוואָלט דער מאַמען איבערצייגען, אז ער קען שלעפּען אפילו די ברעטער אויך. דער רבונו של עולם האָט איהם טאַקע די כחות צוגעשטעלט יעדען פריה־מאָרגען און יעדען אָבענד וואָס ער האָט געדאַרפט פאַר דער מאַמע'ס פּעקלעך. און יואל האָט ניט בעדויערט דער מאַמען, וואָס זי גרייט זיך גאַר ניט אָן פאַר יענער וועלט. ער האָט געוואוסט — און די מאַמע האָט עס אויך געוואוסט — אז איהר טהייל אין טאַטען'ס לערנען און אין זוהן'ס לערנען איז געזיכערט, אז זי האָט שוין דורך זיי איהר חלק אויף יענער וועלט. כאָטש זי בעשעפטיגט זיך מיט זאכען פון ד ע ר וועלט. בעדויערט דער מאַמען האָט ער אָבער, ווייל זי האָט ניט די הנאה פון דעם פרומען דאַוונען, פון וועלכען ער האָט הנאה, וואָס זי פערברענגט ניט אין דער וועלט פון רוחניות אין וועלכער ער פערברענגט א גאַנצען טאָג לערנענדיג די הייליגע ספרים, וואָס זי מוז זיך אָבגעבען מיט פּויערים און פּויערטעס און ארומוואַלגערן זיך א גאַנצען טאָג אויפ'ן יריד. און ווען ער איז נאָך געווען א אינגעל אין די יאָהרען, ווען מען שעהמט זיך ניט צו פערברענגען מיט א מאַמען, פלעגט ער איהר אין די זומערדיגע אָבענדען, ביים לבנה־שיין, איבערדערצעהלען פון דעם וואָס ער האָט געלערענט, און די מאַמע האָט אַנגעקוואָלען פאַר נחת. זי האָט זיך גאַר ניט געשעהמט דערמיט, וואָס איהר איז בעשערט צו האָבען צו טהאָן נור מיט די וועלטיגע זאכען, זי איז גאָר ניט געווען געפאַלען ביי זיך. פערקעהרט, זי האָט זיך געהאַלטען מיט איהר האנדלען און איינשאַפען פּרנסה אזוי גרויס, ווי דער טאַטע מיט'ן לערנען. און ער האָט געזעהן, אז דער פאָטער האַלט עס אויך אזוי.

ניט איין מאל, אין די הייסע זומערדיגע טעג, ווען יואל איז געווען פערטהאן אין לערנען, האט דער פאטער געהייסען פערמאכען דעם ספר און געהן צו דער מאמען אין מארק אריין.

— אפשר בעדארף זי דיך, א שעפ וואסער איהר ברענגען, עס איז א חמימה.

אין די פארנאכטען, ווען ער איז אהיים געגאנגען מיט'ן פאטער נאך מעריב, האט דער פאטער, וועלכער איז געווען א וויינינ־דריידער, אריינגעמורמעלט א ווארט אין זיין שיטערע, שפיציגע בארד, וועלכע איז געווען אזוי מאגער ווי זיין פנים:

— איהר האנדלען און ארומוואלגערען זיך איז ביי גאט אנגעלעגט ווי אונזער תורה — זי איז א צדקית.

יואל האט געוואוסט אז דער טאטע מיינט דער מאמען. און אמאל האט ער געזעהן, ווי די מאמע האט זיך געריסען מיט א שיכור'ן גוי אין מארק. גויים זיינען געשטאנען און געזידעלט איהר, געוואלט צור־ריקקריגען געלד פאר אבגעשניטענע סחורה, און די מאמע האט זיך ניט געלאזט, אויסגעהערט די חרפות און בזיונות און געשוויגען — דאן האט ער פערשטאנען דעם טאטען'ס ווערטער...

נור איין מאל אין דער וואך האט יואל דערפיהלט די שייכות פון דער וועלט מיט יענער וועלט. און די מאמע איז דענסטמאל דער־הויבען געווארען אין זיינע אויגען צו דער זעלבער מדרגה וואס דער טאטע... דאס איז געווען פרייטאג צו־נאכטס, ווען די מאמע האט די שבת־ליכטלאך אנגעצונדען, און די זונן איז אונטערגעגאנגען מיט א בענקעניש; די נאכט איז אנגעקומען א שטילע און א צניעות'דיגע, און האט איבערגעהילט די וועלט מיט א הימלישע גנעדיגקייט; דע־מאלט האט ער דערפיהלט, אז די וועלט איז א טהייל פון דער גרויסער און אייביגער יענער וועלט, אז זי איז גאט'ס בעשעפעניש. זי איז שוין ניט געווען פאר איהם א דורכגעהענדע, וואס וועט אונטערגעהן; ער האט דערפיהלט די נשמה אין איהר, וואס איז אייביג; דער שבת וועט אויביג בלייבען, און די וועלט וועט צוריקקומען צו גאט. די מאמע ווען זי איז געשטאנען ביים ליכט־בענטשען אין דער שבת'דיגער הויב, איז ניט געווען די אידענע, וואס זיצט אין מארק, אין קעלט און היץ, און דינגט זיך מיט די פויערטעס און קריגט זיך מיט די פויערים און שלאגט זיך ארום איבער א קונה — פערקויפט לייוועגד, זאגט ליגען,

שווערט זיך און האט קיין זאך ניט אין זינען — די מאמע איז אויפ־געגאנגען אין זיינע אויגען אלס א הייליגע געשטאלט. איהר האנדלען — א מאטערניש, וואס זי האט אויף זיך גענומען פרייוויליג, פאר איהר מאן'ס און איהר זוהן'ס תורה, און די קנייטשען אויף איהר פנים און דער אבגעברענטער שטערען און נאז — צייכענס פון מארטירער־טהום, און זיי האבען בע'חן'ט איהר פנים מיט א הייליגען חן. איהרע גרויסע אויגען האבען נאך געשיינט מיט דער הייליגער צניעות'דיגקייט, די אונשולד און די ווייכקייט פון איהר ווייבליכקייט, און די אויגען האבען יעצט געקראגען די הערשאפט איבער איהר וואכעדיג פנים — אזוי האט ער זי געזעהן אין דעם ליכט פון שבת, אזוי איז די מאמע דער־הויבען געווארען ביי איהם, און דער דרך־ארץ און כבוד פאר איהר איז געווארען ביי איהם אין לשער.

א גאנצע וואך איז מען אבגעקומען מיט גארניט. די מאמע איז אהיים געקומען פארנאכט און עפעס דארט געמאכט ביים אויווען עסען. אויף פרייטאג צו־נאכט איז געווען פיש, פלייש, חלות און וויין, און דאס טישעל איז געווען געגרייט מיט א טישטוך און די ליכטלאך האבען געברענט אין די לייכטערלאך, און בעטען זיינען געווען אויפ־געבעט, דאס שטיבעל צוגעראמט, די מאכלים האבען געקראגען א טעם ניט נאר פון שפייז פאר'ן זינדיגען קערפער, נאר בעהערליכט מיט דעם גלאנץ פון שבת, האבען זיי געהאט אויך דעם העכערען טעם פון שפייז פאר דער נשמה. עס איז געווען, ווי עס וואלטען זיך אויסגעמישט אין שבת די הנאות פון קערפער מיט די הנאות פון דער נשמה. עס איז געווען פערווישט דער גרענעץ פון די וועלטען, דער קערפער איז גע־געווארען א טהייל פון דער נשמה. און ער האט געפיהלט דעם טעם פון דער צווייטער וועלט...

אבער דאס איז נאר געווען איין טאג אין דער וואך, און מיט דעם אויסגאנג פון שבת איז ווייטער אנגעקומען דאס נישטיגע, קליינע, וואכעדיגער לעבען פון ד ע ר וועלט. און מיט מעהר חשק און מיט מעהר שטארקייט האט ער געבענקט נאך דער אויביגער גרויסער וועלט, נאך דעם גרויסען אויביגען תכלית, און נאך דעם טעם פון דער גרויסער אויביגער הנאה...

וואָס עלטער ער איז געוואָרען, אַלץ מעהר איז ער אריינגעוואַקסען — ניט אין דער וועלט אין וועלכער ער האָט זיך געפונען, נור אין דער צווייטער וועלט; וואס בעקאנטער ער איז געווארען מיט די רייד און די קלוגשאפטען פון די חכמים וועלכע ער האָט געלערענט, אַלץ מעהר האָט ער געבענקט נאָך זיי — צו זיין מיט זיי, צו זעהן משה רבונו, ווי ער לערנט מיט די אידען די סתרי תורה, צו הערען דוד המלך'ס אויסטייטשען זיינע קאפיטלאך תהלים אויף דער האַרפע, בעגלייט מיט דעם געזאנג פון די מלאכים, צו געפינען זיך אין די ישיבות פון יבנה און פומפדיתא, צו הערען די רייד פון די חכמים און אמוראים, צו פיהלען און פערשטעהן די סודות פון זהר, צו זיצען פון דערווייטענס און צו צוהערען זיך צו די רייד פון שמעון בן יוחאי; פון א רבי, פון א ר' מאיר, צו געפינען זיך אין א קהל חסידים פון א בש"ט און צו זעהן זיין ליכטיג פנים. און דאָס אלעס, האָט ער געוואוסט, קען ער ניט געפינען אויף דער וועלט, נאָר אויף דער צווייטער, אין דער ליכטיגער, דער אויביגער, וואו דער גאנצער תוך איז דאָ און דער אויביגער תכלית, — און ער האָט זיך פאָרגעברייט אהין צו געהן, און עס איז איהם געווען דערווידער דאָס וואַרטען דאָ, אויף דער קליינער וועלט. צו וואָס? נור גאָט האָט געשיקט, און געשטעלט א געזעץ, און — בעל קרחך! — אזוי מוז עס זיין.

און האָט ער זיך געמוזט געפינען דאָ — געגען זיין ווילען — האָט ער געזעהן אונטערטעניג צו מאכען אַלעס וואס בינדט איהם אן צו ד ע ר וועלט — פאַר יענער. דאָס ערשטע האָט ער געזעהן אונטערטעניג צו מאַכען זיין קערפער צו דער נשמה. ער האָט געוואוסט פון זיך, און האָט געלערנט אין הייליגע מוסר ספרים, אז עס פיהרען אן אייביגען קאמפף צווישען זיך דער קערפער מיט דער נשמה. דער קערפער ציהט אראָב, צו דער ערד, פון וואנען עס קומט, און די נשמה בענקט אין דער הויך, צום רבונו של עולם, צום מקור פון וואנען זי קומט. אלע תאוות פון עולם הזה קומען פון קערפער, און יעדע בענקשאפט נאָך העכערעס — קומט פון דער נשמה. די נשמה איז געפאנגען אין קערפער און דער קערפער וויל זי אונטערטעניג מאַכען כדי זי, די נשמה, דער נצוץ פון רבונו של עולם, די מאַכטער, דער איינציגער געדאנק פון דער אייביגקייט וועלכער זיצט אין בשר ודם, זאָל, חלילה, דיענען צום גראָבען חומר. ער האָט דעם חומר אונטערטעניג געמאַכט צו דער נשמה

מיט דעם, וואָס ער האָט איהם אויסגעהונגערט. ער האָט איהם קיין שפּייז ניט געגעבען, האָט אַלץ מעהר אויפגעהערט צו עסען, פאַסט שוין יעדען מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, און קומט ער אַהיים אין אַ געוועהנליכען טאָג, עסט ער נאָר צוליעב דער ברכה, צוליעב דער מצוה, און ניט צוליעב דעם הנאה פון עסען. זיין קערפּער איז שוין געוואָרען אַזוי לייכט און מאָגער, דאָס יעדעס מאָל ווען ער האָט נור געוואָלט—ווען די נשמה האָט זיך אין איהם געשטאַרקט און די געדאַנקען האָבען איהם פערטראָגען אין דער אַנדערער וועלט, איז דער קערפּער מיטגעגאַנגען— ער האָט איהם שוין ניט געצויגען צוריק צו דער ערד, ער איז געוואָרען אַ קנעכט ביי דער נשמה, אַ כלי, אין וועלכער זי האַלט זיך אויף...

דערנאָך האָט ער געפּרואווט אַלע זיינע אברים אונטערטעניג מאַכען פאַר דער נשמה, זיי זאָלען נור איהר אַליין דיענען. דער לשון, דער איינציגער יתרון וואָס גאָט האָט געגעבען דעם מענשען מעהר פון אַלע בעשעפעניסען, איז בעשאַפען צו דיענען דער נשמה. ער האָט נאָר בענוצט זיין לשון פאַר לערנען און דאַווענען, פאַר וועלטליכע זאַכען איז ער שטום געווען, געהיט זיך אַן איבריג וואָרט אויסצורייידען, ווי ער וואָלט נאָר אַ בעגרענעצטע צאָהל ווערטער פערמאָגט און וויל זיי בעהאַלטען פאַר עפּעס וויכטיגעס, ערנסטעס. דערנאָך האָט ער די אויגען אונטערטעניג געמאַכט. זיי האָבען נור געדיענט אין ספרים, אין סדורים און גמרות איינצוגראָבען זיך, זיי האָבען נור בעלויכטען די וועגען פון די געדרוקטע עמודים, און ענטפּלעקט אין די קליינע פיערקײלעכדיגע אותיות — דאָס ליכט פון דער זון און רעם שאָטען פון דער ערד, די פאַרבען פון רעגענבויגען און די בעלייכטונגען פון די שטערען מיט דער לבנה. פאַר ד ע ר וועלט מיט איהרע הנאות, זיינען זיי געווען פערשלאָסען. און אַז ער איז געגאַנגען איבער'ן געסעל פון בית־המדרש אַהיים, זיינען די אויגען געווען איינגעגראָבען אין דער ערד, צו בעלייכטען זיין גאַנג אויף וויפיעל מען דאַרף. און מיט דער צייט האָט ער זיינע אויגען אויסגעלערענט זעהן — ניט פון דרויסען, נאָר האָט זייער בליק אַנגעצויגען אויף אינוועניג, און אינוועניג האָבען זיי געזעהן די אייביגע הערליכקייטען און די גרויסע ליכטער פון דער איינציגער וועלט. די זונן האָבען זיי געזעהן זיעבען מאָל אַזוי שטאַרק אין איהר ליכט, און עס זיינען אַוועק די פלעקען פון חומר; ער האָט

געזעהן מיט זיינע אויגען דאָס אינערליכע ליכט פון דער נשמה, וואָס בעזעעלט יעדען מענשען, יעדע בוים און יעדע זאך...

צוערשט האָט דער קערפער פּראָטעסטירט, ער האָט ניט געוואָלט ווערען אונטערטעניג דער נשמה און געפאָדערט דאָס זייניגע, און האָט מען איהם ניט געהערט — האָט ער דערמאַנט אַז זיך. ער איז קראַנק געוואָרען, אַנגעטהאָן יסורים, מכות, שוואַכקייטען. נאָר יואל האָט מיט פעראַכטונג בעטראַכט די יסורים און די מניעות פון קערפער, ער האָט איהם בעדויערט, ווי מען בעדויערט אַן אָרימאַן, וואָס ער איז גע־מאַכט אויס אַזאַ ניעדריגען און שלעכטען שטאָף. און וואָס אָרימער און שוואַכער דער קערפער איז געוואָרען, אַלץ מעהר האָט ער איהם פעראַכטעט און אַלץ מעהר איינזעהן האָט ער געהאַט, אַז עס האָט זיך טאַקע ניט געלוינט זיך מיט איהם אַבצוגעבען און פאַר איהם צו לעבען — אַ חומר, וואָס האַלט אין פוילען און צופאַלען און געהט אונטער — און דאָס זאָל זיין דאָס לעבען? — און אַלץ מעהר האָט עס איהם צו דעם צווייטען, צו דעם אייביגען לעבען, געצויגען.

די מאַמע האָט געזעהן ווי ער פערגעהט, און האָט געוויינט; ס'איז געוועזן אַ צער; און דער פאָטער האָט מוסר געזאָגט: „דער חומר איז אויך אַ טהייל פון גאָט, און איז ער ניט קיין תכלית פאַר זיך. אָבער אַ סיבה פאַר דער נשמה איז ער — דורך איהם האַלט זיך די נשמה אויף אויף דער ערד, און ווען דער קרוג ווערט צובראָכען, גיסט זיך דער ויין אויס".

נאַר קיין מוסר און קיין טרעהרען האָבען ניט געהאָלפען. און ער האָט עס געבראַכט, אַז דער קערפער האָט זיך אויסגעלערענט דיענען דער נשמה. ער האָט זיך איינגעוואָהנט צו ערהאַלטען איהם מיט דעם וועניגסטען, צו פערטראָגען דאָס קאַלטסטע וואַסער אין די ווינטער טעג, און די אויגען האָבען זיך אויסגעלערנט צו קוקען אינווענינ, צו זעהן דעם תוך פון זאַכען, און ניט דעם אויסערליכען לייב, און דאָס מויל האָט זיך אויסגעלערנט צו רעדען דברי תורה און הייליגקייטען. און אַזוי איז ער בישלעכוויז איבערגעגאַנגען פון ד ע ר וועלט און איז אריינגעקומען אין זיך, אין דער צווייטער וועלט.

מענשען האָבען איהם מבטל געמאַכט פון זיינע געדאַנקען. זיי האָבען איהם מיט זייערע רייד אַראָבגעשלעפּט אויף ד ע ר וועלט — האָט ער זיי אויסגעמידען. ער איז פערפאַלען געוואָרען אויף גאַנצע

מעג אין וועלדער, הינטערן שטערטעל, און א בעהעלטעניש האָט ער געהאט ביי אַ טייכעל, וואָס איז געווען מיט ריטער בעוואַקסען. אויף וויאָרסטען ווייט האָט זיך קיין מענש ניט געפונען, איז ער אַהין אַרויס פאַרטאָג, בעפאָר די זון קומט אָן, און געבאָדען זיין ליַיב אין קאַלטען וואַסער מיט דעם זונען־אויפגאַנג. דאָרט האָט ער אָבגעריכט זיין דאַווענען און דאָרט האָט ער געקענט זיך אין גאַנצען אָבגעבען אין זיין מחשבה — צו דעם גרויסען תכלית, צו דער צווייטער וועלט. און קוים האָט ער געפּרואווט אַריינקומען אין דער אַנדערער וועלט, איז דער קערפּער אַזוי לייכט געוואָרען, אַז ער איז מיטגעגאַנגען, און אַלע זיינע חושים — זיין געהער, זיינע אויגען, זיין מויל, און זיין געפיהל — האָבען נאָכגעפאָלגט דער נשמה. באַלד איז דער וואַלד אוים וואַלד געוואָרען. עס זיינען ניט געווען די טויטע בוימער, וואָס שטעהען שטום און וואַקסען נאָר מען זאָל זיי אויסהאַקען און פערברענען. יעדער בוים האָט געקראָגען אַ נשמה, און עס איז ענטפּלעקט געוואָרען דער תכלית פון איהם — וואָס ער וויל מיט זיין וואַקסען. דאָס רוישען פון די בלעטער איז ניט געווען מעהר קיין צופעליגעס שאַרכען פון ווינד. דאָס איז געוואָרען אַ געוויין איבער דעם אָהן־תכלית פון דער וועלט, אויף וועלכער זיי געפינען זיך, אַ בענקעניש און אַ געבעט זיי אַנצו־העפטען אַן דעם נצוץ פון דער גרויסער וועלט.

און יואל שטעהט צווישען זיי, און איז זייער שליח־צבור און דאַ־ווענט פאַר זיי און בעט ביים רבונו של עולם רחמנות, און זיי דאַווענען שטום מיט. און באַלד ווערט דאָס רוישען פון וואַלד אַ געזאַנג און אַ לויב. דאָס שאַלען די בוימער פאַר שמחה, זיי דערפיהלען דעם נצוץ פון דעם אייביגען תכלית, זיי פיהלען שטום דאָס גרויסע, אייביגע לעבען פון דער צווייטער וועלט. דאָס לויפען פון וואַסער האָט געקראָגען אַ טעם, עס איז מקיים שטום און עהרליך גאָט'ס אַ שליחות, אָהן קשיות, מיט די תמימות פון אַ דומם, און גאָט האָט דעריבער רחמנות און דער־הויבט עס פון דומם און עס דערפיהלט דעם כח פון וואַנען עס קומט. און אַלע בעשעפענישען פון וואַלד, פון דעם גרינגסטען ווערימעל ביז צו דער ברומענדער חיה, און אַלע געוויקסען פון וואַלד, פון דעם מינדסטען גרעזעל ביז צום בוים, און אַלע דומם'ס פון וואַלד, פון דעם גרינגסטען זאַמדעל ביז צום שטיין — דערפיהלען דעם כח פון וואַנען עס קומט דער געבאָט פון גאָט, זיין וואָרט און זיין רצון. זיי דערפיהלען דעם

שותפות פון מענש — מיט דעם זעלבען כח וואס ער. און זיי ווערען שטאַלץ און גרויס, בעוואוסט אז זיי זיינען גאָט'ס בעשעפענישען. די גאנצע וועלט דערפיהלט דעם נצוץ, דעם כח פון וואנען זי קומט. אין דער מיטען פון דער וועלט, אינוועניג אין איהר, ברענט דער גרויסער ווילען פון גאָט, און אלעס אין דער ערד איז אָנגעהעפט אָן דעם ווילען און ווערט שטאָלץ און גרויס. די גרענעצען ווערען אויסגעמישט, עס עפענען זיך אויף די הימלען, עס דערהויבט זיך די ערד און ווערט אָנגעהעפט אָן די הימלען, און עס איז ניט מעהר דאָ קיין טויט, ניט מעהר קיין דערווייל, קיין הפסקה — ניט קיין צוויי וועלטען — איין וועלט, איין ווילען, פון ערשטען ביז צום לעצטען, — איין אחד!

ער איז דעמאלט געווארען זיעבצעהן יאהר, ווען ער האט דערהערט דעם געזאנג פון דער וועלט. דאָס געזאנג פון די חי און דומם, און ער האָט אָנגעהויבען צו פיהלען, אז די וועלט איז נישט בלויז חומר, און איז נישט בלויז א לבוש, און צייטליך. ער האָט געהערט דאָס געזאנג ביי־נאַכט אויף זיין געלעגער. אין שטיבעל איז פינסטער געווען, נאָר די פינסטערניש האָט ניט געהאט קיין גרענעץ, און האָט זיך ניט גע־פונען אין שטיבעל אליין. עס איז געווען א טראָפּען פון דעם גרויסען ים פינסטערניש, אין וועלכען אלעס איז צוגעדעקט. אין דער פינ־סטערניש האָט ער דערהערט דאָס בענקענדע געזאנג פון דער וועלט.

ער האָט אַמאָל געקוקט אויף אַ זונען־אונטערגאנג, ווי די זילבערנע וואלקען שווימען אריין אין א פלאמענדען הייל, האט ער דערהערט א געשריי — דאָס געשריי פון טאָג, ווען ער פערגעהט, און דערפיהלט אין דעם געשריי די לעבעדיגע נשמה פון דער וועלט, ווייל איהר לבוש איז ניט אזוי אייביג ווי זי. און ער האָט פערשטאַנען וואס מען מיינט, ווען מען זאָגט, בשעת עס קומט די צייט, אז די נשמה זאָל זיך טהיילען פון קערפער — וויינט זי, די בת השמים, זי געהט צוריק צו איהר פאָ־טער אין הימעל מיט געוויין, ווייל זי האָט ליעב געקראָגען דעם לבוש, די כלי אין וועלכער זי איז געזעסען אויף דער וועלט...

האָט ער אַמאָל אין דער לבנה אריינגעקוקט, ביי חודש לבנה, האָט ער געהערט ווי זי זינגט, אַ זילבערנער קלאַנג קלינגט אָב אין דער וועלט

פון איין חלול אין צווייטען, ווען די לבנה שיינט ביי־נאכט. דורך דעם ווערט דער מענש אזוי איידעל און אויסגעטהאן פון שלעכטס ווען ער קוקט איז די שטערען ביי־נאכט. און אפשר איז עס גאר אין גאנצען נשמות אהן לבישות, און דאס וואס מיר זעהען זיי, איז ניט מיט אונ־זערע אויגען, נור אונזערע נשמות זעהען זייערע נשמות... דאן האט ער דערהערט די שטימע פון יעדען חי. יעדעס גרעזעל האט זיין געזאנג, און אפילו די שטיינער פון דער וועלט האבען זייער קול און דאס געזאנג פון דער וועלט איז דאס קול פון יעדען חי צומח און דומם — די שירות ותשבחות צו גאט. און ער האט געוואלט אין דעם כאר אנטהייל נעהמען, ניט מיט קיין ווערטער, וואס זיינען תפילות. יעדער געדאנק קומט דאך פון גאט — גיב איך צוריק גאט פון דאס זייניגע. די ווערטער זיינען זיינע; די קולות זיינען מיינע. איז ער ארויסגעגאנגען אין וואלד און האט געשריען צוזאמען מיט די בוימער, מיט'ן רוישען פון וואסער, מיט'ן צוויטשערען פון בוים־פויגעל, מיט'ן שארען פון קריכענדען ווארעם אויף די פערטריקענטע בלע־טער, — געשריען אין איינעם מיט'ן חלול, מיט'ן הימעל און מיט דער ערד.

דערנאך האט ער געלערנט, אז געזאנג און געשריי זיינען אויך נאך צופיעל געדאנק. — דער גרעסטער לויב פאר גאט איז שווייגען... און געלערנט האט ער דאס פון דער נאכט. פון אלע בעשעפענישען וועלכע גאט האט בעשאפען אויף דער וועלט האט ער זיך אם מעהר־סטען ענטפלעקט אין דער נאכט. די נאכט איז אהן א קץ, און מען זעהט זי נישט, נאר מען פיהלט זי; און זי איז ניט פון דרויסען, ווי די זון, זי איז אינוועניג, אין דיר. ביי־נאכט קריגט יעדעס בעשעפעניש צוריק זיין ריכטיגע, אינערליכע געשטאלט, עס ווארפט אראב פון זיך דעם אויסערליכען גלאנץ, דאס ביסעלע גרינס פון בוים, און דאס בי־סעלע גרינס פון דער ערד, און דעם קאליר פון וואסער, און די גע־שטאלט פון א מענש — עס ווערט וואס עס איז, מיט דער הוילער נשמה, און אלעס ווערט צוזאמענגעגאסען, בעהעפט אין איינעם. עס זיינען ניטא אין דער נאכט קיין הימעל און קיין ערד — א חלול און א ממשות; א געשטאלט פון א מענש, און א געשטאלט פון א חי; אלעס ווערט איינס, און דאס איינע שווייגט. עס גיסט זיך אויס פון איין עק ביז צום אנדערען, עס פילט אן דעם אין־סוף, און עס שווייגט. און

ער רעדט מיט זיין זיין — דאס העכסטעווארט איז דאס גרעסטע געזאנג. און ווען ער איז אנגעקומען צו דער מדרגה פון שווייגען, האט ער דער־פיהלט דעם אין־סוף...

אמאל, אויף א יאהר־מארק, ווען יואל׳ס מוטער איז געשטאנען אין גאס ביי איהר שטעל און פערקויפט שניט־סחורה, איז אנגעקומען א פויער פון א נאהנטען דארף, וועמען זי האט געקענט, און געזאגט פאר מענשען:

— דיין זוהן, זשידאווקע, איז א בעהאלטענער רבי. ער איז זעהר א הייליגער מענש.

די אידענע האט זיך ניט געמאכט דערפון וואס דער פויער האט געזאגט. נאר די מענשען, בעלי־מלאכות, קרעמער, וואס זיינען געשטא־נען ארום דער קראם און דאס געהערט, האבען זיך אויסגעפרעגט:

— פון וואנען ווייסט דו, אז ער איז א הייליגער?

— פון וואנען איך וויים? פרעג די פויגעלאך אין וואלד וועלען זיי דיר זאגען. ער שטעהט גאנצע טעג אין וואלד און מאליעט זיך צו גאט, און אז ער דאווענט, קומט א פייערעל און שטעלט זיך פאר איהם — ווי א ליכטעל וואלט געברענט.

דעם גוי׳ס ווערטער זיינען באלד פערשפרייט געווארען אין שטעד־טעל. מען האט אנגעהויבען דערפון צו רעדען אין בית־המדרש, ביי די בעלי־מלאכות. די בית־המדרש בחורים האבען דאס געהערט — איז זיי די מעשה ניט געפעלען. מען האט געוואוסט אז ער פיהרט זיך אויף מאדנע, פאסט תעניתים, רעדט נישט. דאס איז שוין ניט געפעלען פיעלע, נאר זיי האבען ניט געהאט קיין גענוגענדען טעם אויף איהם אנצופאלען. דאס וואס דער גוי האט דערצעהלט וועגען גרויסען רבי׳ן, וואס מאליעט זיך אין וואלד, הייסט עס, אז דער בחור רעדט זיך איין אז ער איז א רבי, א הייליגער, בעדארף האבען נסתריות און יחידות. איז מען ארומגעגאנגען מיט׳ן געדאנק פון איהם דאס נארישקייט ארויס־צושלאגען. די בית־המדרש בחורים האבען זיך פארגעברייט איהם אריינצונארען אין בית־המדרש און דארט איהם ארויפנעהמען אויף א טיש און מאכען די ריכטיגע „משקנתא".

די חסידים פון זייער שטיבעל, וואו יואל מיט'ן פאטער האבען געדאווענט, זיינען געווען אויפגעבראכט אויף איהם פאר דעם גאות־הלב און אויך געוואלט זיך מיט איהם אברעכענען. נאר א פאר ווייבער און גראבע יונגע אידען, בעלי־מלאכות, האבען יא געגלויבט, נישט גע־גלויבט: אפשר א ל'ו'ניק, א פערבארגענער, און עס האט זיך אנגעהויבען צו וועקען ביי זיי די פאלקס־פאנטאזיע, אין געהיים געהאפט, אבער זיי האבען דרך ארץ געהאט פאר דעם וואס אידען, חסידים, למדנים זא־גען.

דער פאטער איז אויך געוואהר געווארען דערפון און געהאט גרויס שברות הלב איבער דעם, וואס דער זוהן געהט ארום מיט אזעלכע גרוי־סע אויגען און וויל אזעלכע זאכען. און ער האט, ווי אלע אנדערע, געמיינט, אז די געדאנקען זיינען געקומען צו יואל'ן מפני גאות הלב און גרויסע אויגען, און ער האט געהאט עגמת נפש.

עס איז געווען א זומער פאר־נאכט, אין די טעג פאר תשעה באב. א טרויעריגקייט האט ארומגעהילט דאס שטעדטעל, גלייך ווי א מת וואלט געלעגען אין שטוב.

ר' אהרן מאיר, יואל'ס פאטער, וואס האט זיך איינגעשלאפען די גאנצע דריי וואכען פאר תשעה באב אין דער קאלטער שוהל א גאנצען טאג און אבגעזעסען שבעה, קלאגענדיג אויף חורבן בית המקדש, איז ערשט אהיים געקומען פון פאסטען און פייניגען זיך א גאנצען טאג. חיה לאה, די מאמע, האט ביים אויווען אבגעקאכט די קליסקעס אין מילך. דאס טישעל איז געווען האלב בעדעקט מיט א טישטוך — כאטש אין טרויער, דאך דעם טיש, וואס איז געגליכען צום מזבח, ניט צו פערשעהמען. יואל איז אהיים געקומען פון וואלד, וואו ער האט זיך בעהאלטען א גאנצען טאג. זיין דינער גוף איז געווען לייכט ווי אן אויסגעצויגענער צווייג פון א צוקער־וואוקס, און הויל ווי א שטאנג, אז עס איז געווען אן אימה אז ער זאל זיך נישט איבערברעכען. אויף דעם דארען, הויכען קערפער האט זיך געוואקעלט זיין גרויסע און שווערע קאפ, וואס האט געמאכט דעם איינדרוק ווי ער וואלט זיך גע־האלטען אויף דעם דינעם, קינדערשען האלז, ווי דורך א נס. א הויכער־

ברייטער שטערן, און א שטארקער און א גלאנצענדיגער. פוןביידע זייטען שלייפען האט זיך ארויסגעשניטען דער שארפער ביין פון שטערן —ווי א שטיק שטאהלענע בלעך, און א געוועב פון בלויע אדערען האט אנגעפילט דעם הויל פון די שלייפען־ווינקלען. שטרענגע אויגען, גראהע, וואס האבען געקוקט בייז, ניט פריינדליך, פון זיינע שיטערע, גרוי־בעוואקסענע ברעמען; די נאז איז ביי איהם געווען א הויקערדיגע, מיט א ביין אין מיטען, ווי זי וואלט געווען דורכגעהאקט. נאר ארום די ברייטע ליפען, אין די קיהן־גריבלאך, האט זיך בעהאלטען א קינדיש־ווייכער שמייכעל. ער איז געזעסען ביים טיש מיט'ן פאטער, א פערכמארעטער, א פערטראכטער און א שווייגענדיגער. דער פאטער האט שוין איינינע מאל געברומט אונטער דער נאז, א ווארט אין דער וועלט אריין:

— בעל־חשק, דאס קומט פון איינרייידעניש... מיט דעם זעלבען כח וואס דער בעל־עברה... דעם יצר־הרע'ס א מעשה, — רחמנא לבא בעה און ווייטער גאר ניט.

יואל האט געשוויגען אויף דעם פאטער'ס פארוואורף. אויף זיינע ליפען האט זיך נאר געוויזען א ביטערער שמייכעל און די אויגען זיינען איהם גרויס געווען.

די מאמע איז געזעסען אין א ווינקעל, געהאלטען דאס טעלערעל אין האנד און געקוקט אויפ'ן מאן מיט'ן זוהן. זי האט אויך אין גאס געהערט דערצעהלען אויפ'ן זוהן. אינוועניג, אין הארצען, האט עס איהר געפרעהט, א פערבארגענע האפנונג און ליעבע האבען אנגעהויבען צו וועקען איהר פאנטאזיע. דאך האט זי געשוויגען און מורא געהאט מיט א ווארט זיך אריינמישען אין די גרויסע, פערבארגענע זאכען וואס קומען פאר צווישען איהר מאן און קינד.

— הייסט עס, אז כבוד איז ביי דיר אויך שוין גאר נים, אז דו שווייגסט. — און אפשר ביזטו שוין מבטל די עשות פון דער תורה — א קשיא אויף נסתרות?

— טאטע, — האט זיך יואל אבגערופען מיט גרויס שרעק איבער דעם ווארט וואס דער פאטער האט געזאגט — איך לערן נים קיין קבלה.

— אם כן, וואס דען איז עס? וואס איז ווידער דער וואלד? וואס איז דאס נסתרות? דאוונען און לערנען קען מען דאך אין בית־המדרש אויך?

יואל האט געשוויגען. ער האט ניט געקענט דעם פאטער דערצעהלען, וואס ער דענקט אין וואלד און פאר וואס ער געהט צווישען חי און דומם ארום — זיי אויפצוהויבען, כדי צו פערשטעהן דעם כח פון וואנען זיי ווערען, אז אזוי ארום זאלען זיי זיך פיהלען אנגעבונדען אין נצחיות. ערשטענס איז עס געווען זיין סוד, וואס ער האט פאר קיינעם ניט געקענט דערצעהלען. און וויפיעל ער האט ניט געוואלט איצט מקים זיין די מצוה פון כבוד אב און שטעהן פאר'ן טאטען ווי אן עבד מפני רבו — (וייל ער האט זיך ווירקליך געשראקען פאר מצוות כבוד אב ואם), האט ער דאך דעם פאטער ניט געקענט דערצעהלען פון גאר ניט. יואל האט געקענט דעם פאטער און געוואוסט זיין דרך. עס איז געווען דער דרך פון א סוחר, וואס בעטראכט די וועלט פאר א יאהר־מארק, אויף וועלכען מען איז ארויבגעקומען איינהאנדלען זיך מצוות און מעשים טובים פאר דער צווייטער וועלט... און אויף דעם דרך האט ער איהם אויך געפיהרט, ווען ער איז געווען א אינגעל. לערן א סך, דאוונען א סך — קויף איין א סך, און דארט וועט מען דיר דערפאר בעצאהלען. ער האט שוין געוואוסט, אז די מדרגה על מנת לקבל פרס, איז די מדרגה פון קנעכט. ער איז אבער שוין צוגעקומען צו דער מדרגה פון בן — פון יורש. ער איז דא אויף דער וועלט, די יצירה, וואס פיהרט אין זיך אם מעהרסטען דעם נצוץ פון גאט, פון אחד און פון אייביג — און זיין אויפגאבע איז דא ניט צו האנדלען, נור צו טהאן אויף דער וועלט, אין א קליינער מאס, דאס וואס דער בכביכול טהוט אויף יענער וועלט — בעוואוסטזיניג צו מאכען דעם כח פון יעדען, זיי זאלען פיהלען אין זיך דעם ניצוץ פון גאט'ס ווילען, כדי זיי אנצובינדען אין נצחיות — איז ווי אזוי קען ער דאס זאגען דעם פאטער, פערשעהמען איהם, חלילה?

אין שטיבעל איז געווען שטיל. דאס לעמפעל האט געברענט. פאטער און זוהן זיינען געזעסען ביים טיש שווייגענדע, דאס עסען אויפ'ן טיש נישט אנגעריהרט, און די מאמע אין ווינקעל, אויפ'ן קעסטעל, מיט'ן טעלערעל אין האנד, און האט מורא זיך ארייגצומי־

שען אין דעם גרויסען געשפרעך. און די שאטענס פון אלע דריי ציהען זיך אויס איבער דער וואנד, קריכען אויפ'ן באלקען, און שפיעלען נאך דארטען דאס שטילע שווייגען, וואס די לעבעדיגע ביים טיש.

צו מארגענס אין דער פריה, ווען יואל איז אריינגעקומען אין בית־המדרש מיט'ן תפילין־זעקעל און געוואלט צוגעהן צו די ספרים־שאנק ארויסנעהמען א ספר צו לערנען, האט ער דעם ערשטען פאטש געקראגען פון לייבעל בער, דעם מקוה איד, דעם גבאי פון בית־המדרש. ביי לייבעל בערן האבען זיך אנגעצונדען די אויגען מיט קנאה'שען פייער, און דאס שווארצע, שפיציגע בערדעל האט זיך ביי איהם אויפגעשטעלט:

— שיגץ, ארויס פון דאנען.

יואל האט איהם אנגעקוקט מיט די גרויסע, גרויע אויגען, מיט זיין גלייכגילטיגען, אהן אויסדרוק בליק, און די ליפען האבען געשמייכעלט, געשוויגען. ער האט געוואלט ווידער צוגעהן צו די ספרים־שאנק, נאר הענד האבען איהם געכאפט פון הינטען און געטראגען איהם מיט אימפעט צו א טיש.

— מאכט פלאץ, מאכט א ווארע, דער נסתר געהט, דער קדוש וטהר.

— וואו וועט ער אבריכטען טיש? — האבען אנדערע געפרעגט.

— אט א דא! אט א דא!

עס זיינען געווען בחורים מיט בלאסע פנים'ער ווי יואל, דאר'ע און אויסגעהונגערטע, מיט גליהענדע אויגען, מיט ארויסשטארענדע קראקס פון די העלזער, טהייל מיט פאות, טהייל אהן פאות; אלע האבען זיך צונויפגעפלאכטען אין איינעם און יואל איז געווען אריינגעקנאטען אין זיי. זיי האבען איהם ארויפגעלעגט אויף א טיש, פערדרעהט איהם אויף דער צווייטער זייט, און זיין ארימער, דינער קערפער איז איבערגעגעבען געווארען אין זייערע הענד.

— שטעהט,ווארט, אט אזוי פראוועט מען טיש ביים נסתר — האט אויסגערופען דער זעלבער לייבעל, וואס איז געווען אליין א לאנגע צייט א בית־המדרש בחור, און כאטש שוין חתונה געהאט.

חבר'ט ער זיך אַלץ מיט די בחורים. ער האָט איהם דערלאַנגט דעם ערשטען פּאַטש און די בחורים נאָך איהם.

אַז זיי האָבען איהם אָבגעלאָזט איז יואל געבליבען ליגען נאָך אַ לאַנגע צייט אויפ'ן טיש, דאַן האָט איהם ווער געהאָלפען אויפשטעהן. זיין פּנים האָט זיך גאָר ניט געהאַט געענדערט. דערזעלבער גלייכ־גילטיגער בליק פון די גראָהע אויגען, דאָסזעלבע גאָר ניט זאָגענדע, פּאָר זיך אַליין שמייכעלע אויף די געשפּאָלטענע גראָבע ליפּען. ער האָט זיך ניט געשעהמט, עס איז געווען ווי ער וואָלט געזאָגט: איך וועל דוקא אַזוי טהאָן, און אַלע האָבען עס געזעהן.

אַ לענגערע צייט איז ער געזעסען אויף דער באַנק. אַרום איהם — אַ גרופּע בחורים. זיי האָבען איהם שוין ניט געשלאָגען. אין אַ טהייל בליקען אין געלעגען רחמנות. נאָר יואל האָט קיינעם ניט געזעהן — ניט די בחורים אַרום און ניט זייערע בליקען. זיינע אויגען האָבען ערגעץ וואו ווייט, ווייט געקוקט...

דערווייל האָט זיך דערהערט אין געסעל, אַז די בחורים שלאָגען דעם „הייליגען" אין בית־המדרש. די קצבים, וועלכע זיינען געווען אין מאַרק, ביי די יאַטקעס, זיינען אויפגעקאָכט געוואָרען.

— פאָר וואָס האָבען זיי איהם צו שלאָגען? איז ער ניט קיין הייליגער — קומט איהם צו שלאָגען? — האָט זיך אָנגערופען איינער פון זיי.

— נאָר איינער, עס קרענקט זיי, פאָר וואָס זיי זיינען ניט קיין הייליגע — שלאָגען זיי איהם.

— בעריל, דו געהסט מיט אַרונטער? זיי וועלען איהם דערפּיי־ניגען — האָט געזאָגט קומענדיג צו לויפען אהרן היטעל־מאַכער, וועל־כער איז שטענדיג געווען גרייט צו גלויבען אין אַן אַנדערען, און פון יואל'ן האָט ער שוין לאַנג געהערט און לאַנג איהם געהאַלטען פאַר אַ הייליגען.

אין בית־המדרש זיינען אַריינגעקומען אַ צוויי יונגע קצבים, מיט אהרן היטעל־מאַכער. עס האָט זיך מיט זיי מיטגעשלעפּט נאָטע פישער, אַ איד, וואָס גלויבט זעהר אין כשוף. אַרומקוקענדיג זיך און דערזע־הענדיג יואל'ן זיצען אויף דער באַנק, אַן אָבגעריסענעם, אַן אויסגע־קנייטשטען, מיט רוהיגע, קלאָהרע אויגען, וואָס האָבען געקוקט פאַר זיך, זיינען די אַריינקומענדע אויפגעציטערט געוואָרען פאַר כעס:

— ווער האָט איהם געשלאָגען, ווער? — האָט זיך צושריען חיים קצב — איך וועל אייך די קעפּ שפּאַלטען, פּרעסערים!

— זיי זיינען בייז אויף איהם, וואָס ער קען יא און זיי ניט, שלאָגען זיי איהם, איך וועל אייך דאָ ווייזען שלאָגען.—

די בחורים האָבען געציטערט פאר מורא. די הויפּט שלעגערס, מיט לייבעל בער'ן, האָבען זיך איינציגווייז ארויסגערוקט און אנטלאָפען.

— רב יואל, ווער האָט אייך געשלאָגען? עס טהוט אייך וועה? אפשר א גלאָז וואסער?

— גיב איהם א גלאָז וואסער, זעהסט דאָך, וואָס די עכברושים, גנבים, האָבען געמאַכט אויס איהם — רופט זיך אָן דער היטעל־מאַכער.

יואל האט זיך ניט אבגערופען, ניט געענטפערט, געקוקט אויף דעם היטעל־מאכער מיט זיינע גליהענדע אויגען ווי אויף די בחורים וואס האבען איהם געשלאגען. און ווען דער היטעל־מאכער האט איהם אנגענומען ביי דער האנד, אזוי ווייך און מיט ליעבע ווי ער האט נאר געקענט, האט ער איהם אוועקגעמאכט די האנד און ווייטער געשוויגען.

— איך וועל זיי דאָ דעם טויט מאַכען, די גנבים. ווער האָט עס געטהאָן? ווער? — האָט דער היטעל־מאַכער פּלוצלינג זיך צוהיצט און אָנגעהויבען צו פּאַטשען אַן אונשולדיגען בחור, וואָס איז געשטאַנען דערביי. — ער איז א הייליגער, א רבי; די גוים, להבדיל, האָבען איהם אפילו דערקענט אז ער איז אַ הייליגער — האָט דער היטעל־מאַבער אויסגערופען, קוקענדיג מיט שרעק אויף יואל'ס גלעזערנע אויגען.

און ווי דער היטעל־מאַכער האָט ארויסגעזאגט די ווערטער, אזוי האט ער מיט זיי אן אימה ערוועקט ביי די אנדערע מענשען. די קצבים יונגען האבען זיך געשראַקען נעהנטער צוצוגעהן צו איהם און בעטראַכט איהם פון דערווייטענס. עס האט זיך גערדאַכט, אז זיי דערזעהען אין איהם עפּעס אונגעוועהנליכעס, אז אויף זיין פּנים רוהט אַ הייליגער גלאַנץ, וואָס מען טאָר עס ניט זעהן, און באַלד וועט זיך זיין מויל עפּענען און זיי וועלען דערהערען פון איהם עפּעס אזעלכעס, וואָס זיי וויסען אליין ניט.

נאָר יואל האָט זיך פּלוצלונג אויפגעהויבען פון זיין אָרט, איז צוגעגאַנגען וואקלענדיג זיך צום כיור, אָבגעוואשען זיך די הענד און איז

אריין אין א ווינקעל, פֿערשטעלט דאָס פּנים אין דער וואנד, אָנגעטהאָן זיך די תפילין און געשטאַנען און געדאַווענט.

לאַנג און שטיל האָט געדויערט זיין דאַווענען. מען האָט גאָר ניט אָנגעזעהן, נאָר אויף די קצבים יונגען און אויף דעם היטעל־מאַכער, און אפילו אויף די אנדערע בעלי־הבתים וואס האָבען זיך געפונען אין בית־המדרש, אָבער וועלכע האָבען ביז איצט גאָר ניט בעמערקט יואל'ן און ניט אינטערעסירט זיך מיט דעם וואס עס איז פאָרגעקומען — אויף זיי האָט זיין דאַווענען געמאַכט א שטאַרקען און ריהרענדען איינדרוק. וואס לענגער עס האָט געדויערט און וואס שטילער עס איז געווען און וואס ווייניגער זיי האָבען געזעהן זיין פּנים — אלץ מעהר זיינען זיי געריהרט געוואָרען. זיי האָבען נאָר געזעהן, ווי ער האָט איינגעגראָבען זיין פּנים אין די הענד און איז געשטאַנען אונבעוועגליך א לאַנגע, לאַנגע צייט, אזוי ווי ער וואָלט געשלאָפען שטעהענדיגערהייט. פון צייט צו צייט האט זיין דינער קערפּער געגעבען א צוק. זיך א ריהר געטהאן און זיין גרויסע קאָפּ האט זיך א שאָקעל געטהאן, און עס האָט זיך געוויזען זיין פּנים — ווי מיט א מאַסקע איבערגעצויגען, בלייך ווי דער טויט, און דאָך לעבעדיג און ציטערנדיג; די אויגען פעסט פערשלאָסען און דאָס מויל מיט די ליפּען קראַמפּהאַפּט פערביסען. דאָס האָט נאָך געדויערט א מינוט. באַלד האָט ער ווידער צוריקגעוואָרפען דאָס פּנים צו דער וואנט און זיין גאַנצער גוף איז ווי איינגעשלאָפען.

די אידען, וועלכע האבען שוין אין יואל'ס בעוועגונגען ענטפּלעקט אויסערגעוועהנליכעס, זיינען דערציטערט געוואָרען פון זיין דאַווענען. א סך פון זיי האָבען זיך דערמאָנט אָן מעשיות פון הייליגע צדיקים, ל"ו'ניקעס.

— האָסט געזעהן? האָסט געזעהן? — האָט דער היטעל־מאַכער אין דער שטיל, מיט אימה געזאָגט צו די ארומשטעהענדע.

— זעה ווי ער צוקט, זעה, דאָס רעדט ער מיט די מלאכים.

— נאָר איינער, איז ער דען יעצט דא? ער איז יעצט ניטא. ער איז ערגעץ אנדערש וואו, איך ווייס ניט וואו ער איז, ער איז יעצט נישטאָ, — האָט זיך אָנגערופען א קליין אידעל, א שוסטער'ל, וועלכען קיינער האט ניט ביז איצט בעמערקט און קיינער האט נישט געוואוסט

אז דאָס קליינער דאַרף־געהער שוסטער׳ל, וואָס זאָגט תהלים אַ גאַנצען שבת, זאָל וויסען פון אַזעלכע זאַכען און זיך אריינמישען.

די פּראָסטע ווערטער „ער איז יעצט נישטאָ", האָבען אַלעמען דער־ציטערט. מען האָט דערזעהן אין זיין אונבעוועגליכען שטעהן און צוקען מיט׳ן קערפּער וואונדערליכע זאַכען.

נאָר פּלוצלינג האָט זיך יואל׳ס קערפּער אנגעהויבען צו וואַקלען ווי שכור. די פיס האָבען זיך אָנגעהויבען טרייסלען און ער האָט זיך איינגעבויגען, ווי אַ ווינד לייגט אוועק אַן אַליין־שטעהענדע בוים: צו ערשט אויף איין זייט, דערנאָך האָט ער זיך געגעבען אַ וואַקעל אויף דער צווייטער זייט און ער איז אומגעפאַלען. די אויגען און די ליפּען זיינען געווען פערשלאָסען און פערהאַקט ווי פריהער. נאָר דאָס פּנים איז געווען פינסטער און אַ רויטער בלוט־פלעק, וואָס איז איהם אי־בערגעבליבען אַ ניט־אבגעוואַשענער אונטער אַן אויער פון שלאָגען, האָט יעצט, ביים פאַלען, זיך צובלוטיגט, און דאָס רויטע בלוט אויף דעם שווארצען, אויסגעמאַטערטען פּנים, האָט ארויסגערופען אַ ציטערניש ביי די ארומשטעהענדע. מען איז צוגעלאָפען צו איהם, אויפגעהויבען, און דער היטעל־מאַכער האָט אָנגעהויבען שרייען:

— וואַסער, וואַסער, דערלאַנג וואַסער!

מען האָט דערלאַנגט וואַסער. יואל האָט ניט געוואָלט עפענען די ליפּען. אַ קליינער ווייסער שוים האָט געשלאָגען פון מויל און גע־בלעזעלט זיך צווישען די צייהן. דער היטעל־מאַכער האָט איהם אויפ־געריסען דאָס מויל, אריינגעגאָסען וואַסער. יואל האָט אַ צוק געטהאָן מיט׳ן קערפּער און אַ שוידער האָט אויפגעציטערט די מוסקלען פון זיין פּנים. ער האָט אויפגעעפענט די אויגען און פרעמד זיך ארומגע־קוקט, ווי ער וואָלט ניט געוואוסט אויף וואָס פאַר אַ וועלט ער געפינט זיך, און איינקאָרטשענדיג זיך ווי אַ וואָרעם, איז ער ווידער געלעגען, הויך און שווער אָבגעהעשעט, פערשליסענדיג די אויגען.

— זיי האָבען איהם פערמוטשעט — האָט דער היטעל־מאַכער גע־זאָגט.

— געה שוין, געה, דו מיינסט, אַז דאָס איז פון שלאָגען. פון דאַוונען, נאַר — האָט געזאָגט אַ צווייטער.

— וואָס פון דאַוונען! ער קומט יעצט פון ערגעץ אַנדערש וואו. ער איז ערגעץ וואו געווען און יעצט קומט ער צוריק. איך ווייס ניט,

וואו ער איז געווען — זאָגט ווידער דער קליינער שוסטער'ל מיט זיין געהיימניספולען טאָן און מינע.

אז יואל איז געקומען צו זיך, האָט ער זיך אויפגעהויבען און וואַק־לענדיג זיך אויף די פיס, האָט ער אָנגעהויבען ארויסצוגעהן.

דער היטעל־מאכער פון איין זייט און דער קליינער שוסטער'ל פון דער צווייטער, האָבען איהם אָנגענומען ביי די הענד און געפיהרט אי־בער'ן געסעל. יואל האָט זיך געלאָזט.

— האָסט געזעהן? האָסט געזעהן? ער איז דאָך מיט די תפילין אויפ'ן קאָפּ ארויסגעגאַנגען?

— די תפילין אויפ'ן קאָפּ — יא, נא, זעה, אָט געהט ער דאָך מיט די תפילין אויפ'ן קאָפּ!

— און וואו האָט ער געהאַט די תפילין, ווען ער איז געפאַלען?

— זיי זיינען איהם פון קאָפּ ניט אראָבגעפאַלען.

— דו הערסט, די תפילין זיינען איהם פון קאָפּ ניט ארונטערגע־פאַלען.

און דאס וואס די תפילין זיינען פון זיין קאָפּ ניט ארונטערגעפא־לען ווען ער איז געפאלען, איז געווען דאס וואונדער, וואס האָט מיט איין מאָל אלעמענס הערצער געוואונען פאר דעם בעהאַלטענעם הייליגען.

די בעלי־מלאכות האָבען איהם מיט די תפילין אויפ'ן קאָפּ אין שטיבעל אריינגעפיהרט. אין א ווינקעל איז די מאמע געזעסען, ווי אן עלובה, מיט אויסגעוויינטע אויגען. זי האָט שוין אין גאס געהערט פון איהר זוהן'ס שאנד.

יואל האָט גאָר ניט גערעדט, האָט זיך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל, שטום, מיט גלאנצענדע, פערטראַכטע אויגען. די מאמע האָט וויינענדיג פאר איהם אָנידערגעשטעלט אויפ'ן טישעל א טעצעל קאווע מיט א זעמעל. דאָס זעמעל האָט ער ניט געגעסען און די קאווע האָט ער גע־טרונקען.

אלעס וואס יואל האָט יעצט געטהאָן איז שוין בעטראכט און בע־מערקט געוואָרען פון מענשען, וואָס האָבען געקוקט דורך די פענסטער, דורך א שפּאַרע אין דער טהיר. און יעדע זאך איז געוואָרען אויסגע־

טייטשט פאר א נס. און דאס וואס די תפילין זיינען איהם פון קאפ ניט אראבגעפאלען, האט זיך מיט דער שנעלקייט פון א בליץ פער־שפרייט איבער'ן שטעדטעל און האט געוואונען הערצער פאר איהם. נאר נאך דעמזעלבען אבענד איז יואל ערגעץ וואו פערשוואונדען...

יואל איז אוועק פון דער היים, ביי נאכט איז ער געגאנגען אויפ'ן וועג צום נאהנטסטען דארף. ער איז מיעד געווארען און אוועקגעזעצט זיך אויף א שטיין. האבען שקצים'לאך דערזעהן ווי א איד זיצט אויף א שטיין פערטראכט, האבען זיי אין איהם געווארפען שטיינדלאך און גערופען איהם: „זשיד, זשיד!"

יואל האט זיי בעטראכט מיט די זעלבע בליקען וואס נעכטען די בחורים. ער האט אבגעקעהרט פון וועג און איז ווידער אריין צווישען פעלדער און סעדער, אין א וואלד אריין, ווידער אויפגעזוכט א וואסער, און פאר מיעדקייט און הונגער איז ער אנידערגעפאלען און איז איינ־געשלאפען. ער איז געלעגען א פאר שטונדען אונטער דער זון און האט גאר ניט געפיהלט. אז ער האט זיך אויפגעכאפט האט ער דער־פיהלט א שוואכקייט און א פערלאנג נאך עסען. דער הונגער, וועלכער האט שוין אנגעהאלטען פון נעכטען אן, האט איהם געפייניגט. ער האט זיך געפרואווט פערגעסען דעם הונגער מיט זיינע געוועהנליכע מיטלען וואס ער האט זיך מכוון געווען צו געדענקען עם בלויז אין דער נשמה, ניט אין קערפער, נור פון הונגער זיינען זיינע געדאנקען אבגע־שוואכט געווארען און ער האט קיין כח ניט געהאט זיך צוזאמענצור־נעהמען. האט ער אנגעהויבען צו וויינען און צו בעטען גאט: „טאטע, טאטע, בעפריי מיך פון די מענשליכע הצטרכות".

ער האט אזוי לאנג, הילפלאז, קינדיש און שוואך געוויינט, ביז ער איז ווידער אומגעפאלען און פערזונקען געווארען אין א חלום. עס האט זיך איהם געדאכט, אז אימיצער גלעט איהם איבער'ן קאפ, און ער ווערט פון עפעס פריי, א שווערע לאסט פאלט פון די פלייצעס אראב און ער ווערט לייכט, די הענד און פיס זיינען גרינג, זיי הויבען זיך, הויבען זיך, און מיט אמאל האט ער זיך געפונען אין דער לופטען, צווישען הימעל און ערד, און באלד האט ער זיך געבארען אין זיל־

בערנע וואלקען — פון איין זילבערנעם וואלקען ארויס, אין צווייטען אריין. און ווען ער איז געווען אין די זילבערנע וואלקענס האט ער געהערט מוזיק שפּיעלען און אַ שטיל, שטיל געזאנג, און דאָס געזאנג האָט איהם געזעטיגט; דאָס געזאנג האָט אָנגעפילט זיינע ביינער מיט אַ זעטיגקייט, און באלד איז ער אליין געוואָרען אַ געזאנג... ניין, אַ זילבערנער וואָלקען און אַ געזאנג, און ער וויקעלט זיך און וויקעלט זיך מיט די אנדערע וואלקענס, דא דערהויבט ער זיך מיט זיי, און דא רייסט ער זיך אב פון זיי און שווימט און זינקט אין ווייטען, ווייטען. אין קץ אריין...

אזוי איז ער געלעגען אַ גאנצע צייט און געהאלטען אלץ אין איין שווימען, אין איין זינגען, ביז מענשען האָבען איהם אויפגעוועקט. ער האָט געזעהן פאר זיך פויערים אין העמדער, מיט העק אין די הענד. ער האָט געקוקט אויף די פויערים און האָט זיי ניט דערקענט. ער האָט געדענקט, אז ערגעץ האָט ער געזעהן אזעלכע ברואים, אָבער ער האָט ניט געוואוסט וואו ער האָט זיי געזעהן און ווי מען רופט זיי. זיי האָבען גערעדט צו איהם, ער האָט זיי פערשטאַנען און געוואָלט ענטפערען, האָט אָבער ניט געקאָנט, ער האָט פערגעסען די מענשליכע שפּראַך. זיי האבען איהם גענומען אונטער׳ן ארעם און געפיהרט איהם, און איהם האָט זיך נאָך אלץ געדאכט, אז ער פליהט און זינגט אין די וואָלקענס. זיי האָבען איהם אריינגעבראכט צום אידישען קרעטשמער. ער האָט דערפיהלט זויער־מילך, דעם ריח פון עפּעל און האָט דערקענט אידען. דאָרט האָט מען איהם אָנגעטרונקען מיט מילך, געגעבען איהם ברויט צו עסען. די אויגען זיינען איהם ליכטיגער געוואָרען, ער האָט דערזעהן אויף וואָסער וועלט ער געפינט זיך — און אַ בענקעניש האָט איהם ארומגענומען.

דערווייל האט זיך די שטאדט אויפגעכאפּט מיט דער נייעס, אז דער פערבאָרגענער צדיק אין פערשוואונדען. אין בית־המדרש, צום דאווגען איז געווען אַ געקאָד, אַ גערודער און אַ געשריי, ווי אין אַ אויפגערעגטען ביהן־שטאָק. מיט אַמאָל האָבען אלע דערזעהן אין יואל׳ס טהאָן, ריידען און דרכים — עפּעס אויסערגעוועהנליכעס. שוין אָבגע־

רעדט פון דעם וואונדער ביי זיין נעכטיגען דאווגען, וואס די תפילין זיינען ביי איהם פון קאפ ניט אראבגעפאלען, בשעת ער איז געפאלען, און ער איז מיט זיי אהיים געגאנגען איבער דער גאס, האבען זיך מענשען אנגעהויבען דערמאנען זאכען, וואס זיי האבען שוין פון לאנג בעמערקט אין איהם און קיינעם ביז איצט ניט געוואלט דערצעהלען. אפילו זיינע חברים, די בית־המדרש בחורים, וואס האבען איהם ערשט נעכטען געשלאגען, האבען זיך דערמאנט פון איהם א סך זאכען. איינער האט דערצעהלט, אז ווען ער איז אמאל אין מיטען דער נאכט אריינגעקומען אין בית־המדרש אריין, האט ער געזעהן ווי יואל זיצט ביי א גמרא און נעבען איהם זיצט אן אלטער פרעמדער מאן, מיט א לאנגער, ווייסער בארד, און לערנט עפעס מיט יואל'ן און גיט איהם עפעס צו פערשטעהן. אבער ווי נור ער איז צוגעקומען נעהנטער צום טיש, וואו יואל מיט'ן אלטען פרעמדען זיינען געזעסען, איז דער פרעמדער פערשוואונדען געווארען און געבליבען איז נאר יואל אליין.

אנדערע בחורים האבען דערצעהלט, אז זיי האבען געטראפען יואל'ן מיט דעם אלטען פרעמדען שפאצירענדיג אין די פאר־נאכטען צום בית־עולם צו. דער פרעמדער אלטער האט קיין אנדערער ניט געזאלט זיין ווי אליהו הנביא, אדער דער רא"י הקדוש, וואס איז אראבגעקומען צו לערנען מיט יואל'ן די סתרי תורה. אנדערע האבען ווידער דערצעהלט ווי יואל איז געשטאנען און געדאווענט און פלוצלונג האט זיך דאס ליכט פאר'ן עמוד, וואו יואל איז געשטאנען, אליין אנגעצונדען.

נאכ'ן אנבייסען האט זיך דער היטעל־מאכער און דער קליינער שוסטער ארויפגעכאפט אויף א קצב'ישע פוהר און זיינען ארויסגעפאהרען אין וואלד זוכען דעם צדיק. זיי זיינען פערפאהרען צו דעם גוי, וואס האט יואל'ן געטראפען אין וואלד דאווגען, און זיינען פלוצלונג געוואהר געווארען, אז ווען יואל האט געדאווענט אין וואלד, האט א ליכט געברענט פאר איהם און פייערדיגע שטראהלען האבען בעלויכטען זיין קאפ. אויף דעם ארט וואו ער איז געשטאנען איז פלוצלונג, איבער נאכט, אויסגעוואקסען א הויכער, געזונטער יונגער דעמב, אויף וועלכען דער פויער האט זיי אנגעוויזען אין וואלד.

— הונדערט יאהר האט עס געדארפט נעהמען אזא דעמב זאל אויסוואקסען — און דא איז ביז יעצט קיין דעמב ניט געווען. איך קען דעם וואלד ווי מיין האנד — דערצעהלט דער גוי.

דער היטעל־מאַכער האָט אין שטאָדט איבערדערצעהלט דאָס וואונ־דער און דאָס, וואָס די גוים גלויבען אין איהם, האָט נאָך מעהר פער־שטאַרקט אין זייערע אויגען יואל׳ס הייליגקייט. נאָר איהם אליין האָט מען אין ערגעץ ניט געקאָנט געפינען. די מאמע האָט געוויינט — פאר צער, אָדער פאר נחת? — און איז ארומגעלאָפען מיט׳ן היטעל־מאַכער און מיט׳ן שוסטער זוכען יואל׳ן. דער פאָטער איז געזעסען אין דער קאַלטער חברה־תהילים שטיבעל אויף דער ערד און אָבגעריכט חצות יעדען טאָג — נאָר דער צדיק איז אַלץ ניטאָ.

דערווייל איז יואל געזעסען אין דאָרף ביים איד, דעם קרעטשמער, אַ צעהן־צוועלף ווייאָרסט פון שטעדטעל. דער ישובניק האָט צו איהם אזוי געזאָגט: „הער נור, בחור, וועסטו לערנען מיט מיינע קינדער,— וועל איך דיר געבען עסען און טרינקען; וועסטו ניט לערנען מיט מיינע קינדער — טאָ נעהם דאָס פּעקעל, און היידאַ!

יואל איז איבערגעבליבען אין דאָרף ביים קרעטשמער. די קינ־דער זיינען געווען קליינע, אונוויסענדע, און ער האָט געאַרבייט אריינ־צוברענגען אין זיי דעם אלף־בית. זיינע תפלות האָט ער אָבגעריכט אין וואַלד. קיין ספרים האָט ער ניט געהאַט, אבער ער האָט יעצט ניט געדאַרפט קיין ספרים. ער איז יעדען טאָג ארוים אין וואַלד, אויסגע־זוכט דאָס פערבאָרגענסטע אָרט און אוועקגעשטעלט זיך מכוון צו זיין צו בעהעפטען די וועלט מיט די נצחיות.

אזוי האָט ער פערבראַכט גאַנצע טעג.

איינמאָל, אין אַ שעהנעם נאָכמיטאָג, זיינען פערפאַהרען צום קרעטשמער עטליכע פוהרען מיט אידען פון שטאָדט. צווישען זיי איז אויך געווען דער היטעל־מאַכער, דער קליינער שוסטער, קצבים יונגען, גלאַט אזוי בעלי־בתים און אויך אַ נגיד פון שטאָדט, אַ ווייץ־סוחר. די אידען האָבען זיך געפרעגט אויפ׳ן בחור, דעם מלמד פון די קינדער. דער קרעטשמער האָט זיך דערשראָקען, האָט זיי אָנגעוויזען אויפ׳ן וואַלד, וואו ער פערברענגט גאַנצע טעג. די אידען האָבען זיך ביים קרעטשמער נאָכגעפרעגט אויפ׳ן בחור, צי האָט ער ניט בעמערקט אין איהם עפּעס אויסערגעוועהנליכעס, און האָבען איהם דערצעהלט וואָס פאַר אַ פערבאָרגענער צדיק דער בחור איז.

ווען דער קרעטשמער האָט דערהערט אז דער בחור איז אַ פער־באָרגענער צדיק, איז ער נאָך מעהר דערשראָקען געוואָרען און פּלוצלונג

אויך אָנגעהויבען דערצעהלען פון בחור גבורות ונפלאות. אלע צו־זאמען זיינען זיי אריין אין וואלד, איהם אויפגעזוכט, און געבליבען שטעהן פון דערוויטענס. זיי האָבען איהם געטראָפען אין דעם זעלבען עקסטאז ווי אין בית־המדרש, נאָר דאָ, אין פרייען וואלד, צווישען די בוימער, אין דער איינזאמקייט, האט זיין דאוונען, זיין ווארפען זיך און זיין עקסטאז געמאכט אויף זיי נאך א פיעל שטארקערע איינדרוק. זיי האָבען אָבגעווארט ביז ער איז ווידער אומגעפאלען, זיינען זיי צוגעקומען און איהם אויפגעהויבען.

אז ער האָט געעפענט די אויגען און דערזעהן ארום זיך די עדה אידען, איז ער דערשראָקען געוואָרען און געוואָלט אוועקגעהן.

— רבי, מיר זיינען געקומען צו אייך איהר זאָלט אונזער רבי זיין. מיר ווייסען, אז איהר זייט א פערבאָרגענער צדיק.

יואל האָט שטום געקוקט מיט זיינע אויגען, האָט ניט געענטפערט און געוואָלט געהן ווייטער.

— רבי, קומט מיט אונז אין שטאָדט אריין, מיר ווען אייך מאכען א שעהן הויז און איהר וועט אונזער רבי זיין — רופט זיך אב דער נגיד פון שטאָדט.

יואל האָט אראָבגעבויגען דעם קאָפּ צו דער ערד, ערגעץ וואו איינגעגעבערט זיין בליק און אזוי געזאָגט:

— דער מענש, גאָט'ס אויסדערוועהלטע בריאה, איז וויניגער פון אלע געטליכע בעשעפענישען מסוגל אויפצונעהמען אין זיך דאָס בעי־וואוסטזיין פון דער אמת'ער סיבה פון וואנען עס קומט, צו פיהלען דעם נצוץ און אָנצובינדען זיך אין נצחיות, ווייל ער האָט א פרייען ווילען. דער פרייער ווילען פערשטעלט פון מענשען דעם ריכטיגען כח און ער מיינט, אז אלעס קומט פון איהם, מידיו, און אזוי ארום זינקען זיי און פערלירען זיך אין טויט אין דער וועלט. דער דומם, דער צמח, און אפילו דער חי ביי וועלכע דער איינציגער ווילען איז ניט אזוי שטארק, זיי זיינען תמימים. און אויב זיי קענען ניט מיט אייגענעם כח אָנ־קומען צום מקור, ווייל די נשמה־ניצוץ איז ביי זיי זעהר קליין, זיי־נען זיי אָבער מסוגל דורך אַן אנדערען אויפגעהויבען צו ווערען. דורך דעם בעדאַרף ער זיך געפינען נור בלויז צווישען די דומם'ס, צומח'ס און חי'ס. דענסטמאָל וועט ער שטענדיג קענען פיהלען דעם נצוץ און תמיד אָנהעפטען זיי אין די נצחיות...

זיי האָבען ניט פערשטאַנען די ווערטער, נאָר טאקע דערפאר זיי־נען זיי דערשראָקען געוואָרען און ווען ער האָט זיי פערלאָזט, זיינען זיי איהם פון דערווייטענס נאָכגעגאַנגען.

— וואָס האָט ער געזאָגט ? וואָס ? — האָט געפרעגט דער קליינער שוסטער דעם היטעל־מאַכער.

— פרעגט ניט, קדוש, הייליגקייטען ! אַלעס וואָס ער רעדט איז קדוש — האָט איהם דער היטעל־מאַכער אָבגעענטפערט.

דער עולם איז איהם פון דערווייטענס נאָכגעגאַנגען. יואל איז צוריק אַהיים געקומען צום קרעטשמער און באַלד איז שוין געמאַכט געוואָרען אַ מחיצה צווישען איהם און דעם פאָלק. אין איין שטיבעל איז געווען יואל, אין אַן אַנדער שטיבעל די עדה, און דער היטעל־מאַ־כער האָט זיך אוועקגעשטעלט ביי דער טהיר אויפ'ן שוועל און קיי־נעם ניט אריינגעלאָזט צום „רבי'ן". דער „רבי" איז געווען אַליין, געשטאַנען ביים פענסטער און ארויסגעקוקט אין דרויסען, און געבענקט נאָכ'ן וואַלד מיט די לאַנקעס.

צום „רבי'ן" האָט מען נאָר אריינגעלאָזט דעם נגיד, דעם ווייצען־סוחר, און ער איז טאקע געזעסען נעבען איהם און געהיט, ער זאָל ניט אַנטלויפען דורכ'ן פענסטער. דער נגיד האָט געהאַט אַן איין איינציגע טאָכטער, אַ יפת־תואר, און געלד אויך — דער רבי איז אַ בחור...

דער נגיד האָט געשיקט די פוהר אין שטאָדט אריין צו ברייננגען דעם פאָטער זיינעם, און אויך ר' איציקעל חסיד. פארנאכט איז די פוהר צוריקגעקומען. דער פאָטער האָט ניט געוואָלט קומען. ר' אי־ציקעל איז יאָ געקומען. ר' איציקעל איז געווען דעם נגיד'ס אַ מעקלער, אַ יודע ספר און אַ חסיד אהן אַ רבי. צייט דער אַלטער ראזאמינער איז נפטר געוואָרען — פאַהרט ער ניט —ניטאָ צו וועמען. פון יונ־גען רבי האַלט ער ניט, איז ער דורך דעם צוקריגט מיט די חסידים און חבר'ט זיך מיט די בעלי־בתים, און אַם מעהרסטען מיט דעם נגיד, וואָס גיט איהם צו פערדיענען אַ קערבעל ביי מעקלעריי. איציקעל איז צוערשט געקומען מיט שפאַט און חוזק, — ווי דער שטייגער איז פון חסידים — נאָר אַז ער האָט געזעהן, אַז דער נגיד האַלט פון יואל'ן, האָט ער גע־טראַכט אפשר איז עס אַ ענין. איציקעל איז אריין שמועסען מיט'ן רבי'ן. נור וואָס ווייניגער יואל האָט איהם געענטפערט, אַלץ מעהר איז

ער איציק'לען געפעלען געוואָרען. און אז יואל האט איהם סוף כל סוף געזאָגט דאָס, וואָס ער האָט פריהער אָבגעענטפערט די בעלי־בתים, אז ער ווייסט ניט אויב ער איז ביכולת בשר ודם'ס אויפצוהויבען, ווייל זיי זיינען ניט מבטל זייערע רצונות. דומם און צומח'ס קען ער יא אויפהויבען ווייל זיי זיינען תמימים, האט איציקעל אָבגעענטפערט:

— פּרובירט מען.

און אז דער נגיד האט געפרעגט וואָס ער מיינט, האָט איציקעל אָבגעענטפערט:

— אַ הויכער ענין.

און די בעלי־מלאכות האָבען זיך שוין געריומט אין די אויערען: איציקעל חסיד זאָגט אליין, אז עס איז גרויס!

זיי זיינען געווען גליקליך. דער אָרענדאר האָט זיך אָנגעטהאָן די שבת'דיגע קאַפּאָטע לכבוד דעם רבי'ן, און די אָרענדאַרקע — די שבת'דיגע הויב. מען האָט אָנגעגרייט עסען פאר דער גאנצער עדה, און אָנגעצונדען ליכט אין אלע שטיבער — אלעס אויפ'ן חשבון הנגיד. און אז עס איז געקומען צו מנחה־מעריב, האָט מען געדאַוונט מיט מנין, געוואַרט אויפ'ן רבין'ס אויסגעהן שמונה־עשרה, און אז עס איז געקו־מען צום עסען — האָט דער רבי ניט אָנגעריהרט, ניט געוואָלט עסען בצבור, האָט מען אויסגעטייטשט, אז ער ברוגז'ט זיך נאָך...

האָט דער נגיד זיך גע'סוד'עט מיט איציקלען אין אַ ווינקעל וועגען פערשיעדענע זאכען, און צווישען אנדערע אויך וועגען זיין טאָכטער, די יפת־תואר, און וועגען איציקעל'ס גבאות...

און יואל איז אלץ געשטאנען אין פענסטער און אַרויסגעקוקט אין דרויסען, און געזעהן די נאכט, ווי זי דעקט צו דאָס פעלד און דעם וואלד — האָט ער געבענקט נאָכ'ן געזאנג, נאָך דעם דרויסען...

ביי־נאַכט איז ער ווידער פערשוואונדען. ער איז געגאנגען אין נאָהנטסטען שטעדטעל אריין, נור זיין שם איז שוין פאַראויסגעגאנגען פאר איהם. קוים האָט ער זיך בעוויזען אין בית־המדרש פון דער פרעמ־דער שטעדטעל, איז באלד געוואָרען אַ גע'סוד'ערייי אין די אויערען. מען איז צוגעקומען צו איהם, מען האָט איהם אָבגעגעבען שלום־עליכם

מיט הכנעה. באלד איז געווארען א געשטופעריי; אלע האבען גע־וואלט זעהן דעם פערבארגענעם צדיק, וואס טהוט וואונדער, אלע האָ־בען געוואלט האבען די זכיה צו בעריהרען זיין האנד, און באלד האט זיך אויך אין דער שטעדטעל געפונען א נגיד, וואס האט איהם אהיים גענומען צו זיך (דער נגיד האט אויך געהאט א טאכטער). און עס האט זיך געפונען אן אנדער היטעל־מאכער, וואס האט זיך אוועקגע־שטעלט אויף דער וואך ביים רבי'ן און ניט צוגעלאזט קיינעם, א חוץ די אויסדערוועהלטע. דאס שטעדטעל איז געשטאנען ארום די פענ־סטער.

אין דער פרעמדער שטעדטעל, וואו קיינער האט יואל'ן ניט גע־קענט, קיינער האט איהם ניט געדענקט אלס אינגעל, און קיינער האט זיין פאטער און מוטער ניט געקענט נור געהערט פון זיין נאמען, איז זיין שם געווען נאך פיעל גרעסער. נור באלד זיינען אנגעקומען די פוהרען פון יואל'ס שטעדטעל, מיט'ן נגיד, דעם ווייץ־סוחר, מיט אי־ציקעל חסיד, מיט דעם היטעל־מאכער און דעם קליינעם שוסטער, מיט די קצבים און בעלי־מלאכות. דערהערט, אז דאס צווייטע שטעד־טעל וויל ביי זיי אויסכאפען דעם צדיק און בעהאלטען איהם פאר זיך, זיינען זיי גרייט געווען זיך צו שלאגען, דאס לעבען איינצושטעלען, אבי נור ארויסצוקריגען דעם צדיק. דא האט זיך שוין געהאנדעלט אום פרנסה, אין וועלכער שטעדטעל דער צדיק זאל וואהנען, אין וועלכער שטעדטעל זאלען די הונדערטער, און אפשר טויזענדער חסידים — מענער און ווייבער, קראנקע און געזונדע, וועלכע וועלען קומען צום צדיק עצות פרעגען, אין וועלכער שטעדטעל זאלען זיי זייער געלד אי־בערלאזען. דאס שטעדטעל אין וועלכער יואל איז געבארען געווארען, האט געפיהרט די גערעכטע טענה: דער צדיק איז זייערער. דאס צווייטע שטעדטעל האט אבער אבגעענטפערט, אז ביי זיי האט מען דעם צדיק געשלאגען, און ארויסגעטריבען פון שטאדט.

דערווייל זיינען אלץ מעהר פוהרען אנגעקומען פון יואל'ס שטעד־טעל דעם צדיק אהיים צו נעהמען. אלע האבען זיך יעצט געוואלט אנ־כאפען אן צדיק. עס האט געהאלטען ביי א געשלעג צווישען די צוויי שטעדטלאך. דער סוף איז געווען, דאס מען האט זיך אויסגעגלייכט, געגעבען אבטרעט געלד און מען האט יואל'ן אהיים געפיהרט אין זיין געבורטס־שטעדטעל, מיטבעגלייט מיט בעלייכטונג, בהדרת מלך.

דאָס גאַנצע שטעדטעל מיט ווייבער און קינדער זיינען דעם הייליגען צדיק אנטקעגען געגאַנגען. ליכט אין די פענסטער האָט מען אָנגעצונדען פאַר זיינענטוועגען, און וואָלט עס ניט געווען אין די דריי וואָכען, וואָלטען די כלי־זמר געשפּיעלט. פערפאַהרען איז מען צום נגיד אין הויז, אבגעגעבען דאָס גאַנצע הויז פאַר'ן רבי'ן, אויס דעם זאָל דעם רבי'ס שטוב געמאַכט, גרויסע ספרים־שענק אריינגעשטעלט, ספרי־תורות, שעהנע טישען מיט טהייערע טישטיכער, אַ גרויסע טיעפּע פאָטער־שטוהל. אין דער הויז האָט מען אויך טאַטע־מאַמע אריינגעבראַכט. עס האָט דאָך שוין ניט געפּאַסט, אז דעם צדיק'ס מאַמע זאָל אין גאַס האַנדלען. אלע, דאָס גאַנצע שטעדטעל האָט געגלויבט אין צדיק, און די וועלכע האָבען נאָך ספקות געהאַט, האָבען מורא געהאַט דאָס מויל אויפצועפענען. עס האָט זיך געהאַנדעלט אום פּרנסה פאַר'ן שטעדטעל, און אין פּרנסה זיינען אלע פעראינטערעסירט געווען. דער מקוה־איד און די בחורים, וואָס האָבען איהם געשלאָגען, זיינען אריינגעגאַנגען צום צדיק אין די זאָקען, און אוועקגעשטעלט זיך ביי דער טהיר, און געבעטען מיט טרעהרען אין די אויגען „מחילה". זיי האָבען מורא פאַר זייערע יונגע יאָהרען.

ר' איציקעל חסיד אין געוואָרען גבאי, דער היטעל־מאַכער — שמש, דער נגיד — דער ערשטע מקורב, און דאָס גאַנצע שטעדטעל — חסידים.

די ערשטע פאַר נעכט האָט מען אוועקגעשטעלט אַ וואַך איבער'ן רבי'ס שטוב און געהיט דעם רבי'ן. און אויף שבת נחמו איז זיך צוזאַמענגעפאָהרען אַן עולם פון די ארומיגע שטעדטלאך. טהייל אויס נייגעריגקייט, האָבען געוואָלט זעהן וואָס דאָס איז אזוינס; אַנדערע זיינען געקומען, ווייל דער נגיד און איציקעל חסיד האָבען געשיקט נאָך זיי. מען איז געקומען האַלב אין ספק — און אַנדערע אפילו מיט ליצנות. פרייטאָג אין אבענד, צו קבלת שבת, ווען דער עולם איז שוין געווען אין די שטריימלעך און די אטלאַסנע קאַפּאָטעס, פערזאַמעלט צו דאַווענען, האָט זיך דער רבי פערשלאָסען ביי זיך אין חדר און ניט געוואָלט ארויסגעהן מיט'ן עולם דאַווענען. דער נגיד און איציקעל חסיד האָבען אַנגעקלאַפּט אין טהיר, געשריען, געבייזערט זיך — עס האָט ניט געהאָלפען, יואל האָט ניט געוואָלט עפענען. און דאָ ווארט דער עולם מיט'ן קבלת שבת.

דער סוף איז געווען, דאָס מען האָט אַריינגעשיקט צו איהם דעם פאָטער מיט דער מוטער. דער פאָטער האָט פון אָנהויב גאָר ניט גע־גלויבט און ניט פערשטאַנען וואָס דאָ טהוט זיך. נור ער האָט אָנגע־הויבען יעצט שוין מבטל צו מאַכען זיין דעה — פאַר דעת הרבים — ווי זיין געוועהנהייט איז געווען. יעצט איז ער געגאַנגען צום ערשטען מאָל רעדען מיט'ן זוהן. די מאַמע האָט געגלויבט פון דער ערשטער מינוט אָן און איהר פּנים האָט געשטראַהלט פאַר נחת און גדולה. אָנגעטהאָן איז זי געווען איצט אין שעהנע קליידער, דער נגידות'־טעם שעהנסטע הויב אויפ'ן קאָפּ, און אַ שנור קרעלען אויפ'ן האַלז. און די גרויסע מאַמע אויגען האָבען בעלויכטען איהר פּנים. און זי איז אַריינגעגאַנגען בדחילא ורחימא, מיט פריידענס־טרעהרען, און געבעטען זיך:

— קינד, פערשעהם מיך ניט פאַר מענשען!

און אַז יואל האָט איינגעקנייטשט זיין הויכען, גרויסען שטערן און פערביסען די ליפּען פאַר צער, און געזאָגט ממש מיט געוויין:

— מאַמע איך ווייס ניט אויב איך וועל קענען. — זיינען בשר ודם'ס פערזונקען אין אייגענעם רצון.

האָט דער פאָטער זיך אָנגערופען:

— אַז דו האָסט אָנגעהויבען, מן הסתם האָסטו דאָך אַ דרך.

האָט ער געענטפערט:

— מיין דרך איז נור פאַר תמימים, פאַר דוממ'ס און צומח'ס.

האָט דער פאָטער שוין ניט פערשטאַנען:

— מה־דאָך, איז דאָך די ברואה וואָס קדוש־ברוך הוא האָט איהר אָבגעטהיילט פון זיין חלק — אודאי און אודאי, — און מען מוז דאָך עפּעס האָבען אמונה אויך.

האָט ער דעם פאָטער ניט געקענט געבען צו פערשטעהן. און דער־ווייל וואַרט דער עולם הינטער דער טהיר. פון דער צווייטער שטוב הערט זיך דער רעש פון פאָלק, ווי דאָס גערויש פון ים. זיי זיינען אונגעדולדיג און ווילען אנהויבען דעם קדוש־השבת אהן דעם רבי'ן. עס ווערט שפּעט, און לענגער וואַרטען ווילען זיי שוין ניט. ר' איצי־קעל קומט אַריין אַ צושוויצטער, דאָס שטריימעל אַרויפגערוקט, די קאַ־פּאָטע אויפגעשפּיעלט און פאָדערט: דער עולם וואַרט, עס וועט זיין

א חרפה ניט נור פאר איהם, נור פאר די אלע וואס האבען געגלויבט אין איהם — און דער עולם וויל שוין ניט לענגער ווארטען — עס ווערט שפעט, און ער מוז געדענקען, אז ער איז שוין ניט אליין. און געהט ער ניט ארויס באלד — געהט ער אריין צום עולם און הייסט דאווענען...

און יואל שטעהט ווי א דומם און שווייגט, און קוקט אין פענסטער ארויס צו די בוימער מיט בענקשאפט.

האבען פון דער מאמע'ס אויגען טרעהרען ארויסגעשפריצט, אזוי גרויס ווי פעריל, און זי האט געזאגט:

— קינד, דער צער פון דער מאמען וועט זיין גרויס. ווי אזוי וועט זי קענען אריבערטראגען די חרפה!

האט ער רחמנות געהאט — די ערשטע פרייד פון דער מאמען צו־שטערט; און ער האט געזעהן ווי די גרויסע שבת־אויגען ווערען ווידער פערטרונקען אין די וואכענדיגע קנייטשען — די קנייטשען און די אב־אבגעשיילטע הויט פון אבגעברענטקייט אויפ'ן פנים זיינען גובר איבער די אויגען — פון דער מאמען ווערט צוריק די אידענע וואס האנדעלט אין גאס מיט די פויערים.

האט ער ניט געקענט מעהר — זיך אויפגעכאפט און אריין אין דער צווייטער שטוב צום עולם.

די שטוב איז פול, עס גלאנצען די זיידענע קאפאטעס און עס שימערען שווארצע פוטערנע שטריימלען. ליכט ברענען, אין אלע ווינקלען אנגעפראפט מיט אידען. ער געהט צו צו דער וואנט, גראבט איין זיין פנים און די הענד, דער חזן זינגט לכו נרננה מיט א פרעה־ליכען נגון. צוזאמען מיט'ן קול הויבט ער זיך אן מכין זיין, אויסצו־טהאן פון זיך יעדע גשמיות, צו פיהלען די נשמה אין זיך, דורך איהר הויבט ער זיך אן אנצובינדען צום מקור פון וואנען זי קומט — עס איז איהם לייכט, ער פיהלט דעם נצוץ, ער איז שוין ניט אויף דער וועלט, ער ווייסט שוין ניט וואס עס טהוט זיך ארום איהם, ער זעהט שוין גאר ניט — נור ליכט, ליכט און ליכט, וואס אמאל טיעפער געהט דאס ליכט, און וואס טיעפער, אלץ העכער, אלץ ליכטיגער — און פון דארט, פון אינוועניג, געהט דאס געזאנג — דאס ליכט זינגט. באלד ווערט ער אליין א שטיק ליכט, און א געזאנג, און שווימט מיט. ער האט געפיהלט ווי צו זיין נשמה ציהען זיך פיעל, פיעל שנירלעך ליכט און בעהעפטען זיך אין איהם — באלד ווערען די שנירלעך גרעבער —

עס ווערט איין שנור, דערנאך ווערט עס איין ליכטיגע מאסע. ער האט געפיהלט, ווי ער טוקט זיך אין א ליכטיגען ים, און זיין נשמה ווערט דורך דעם לייכטער און פלינקער — אלעס ווערט איינס, עס זיי־נען שוין ניט קיין איינצעלנע חסידים, איינצעלנע נשמות — פון אלע נשמות איז געווארען איין נשמה, א גרויס, גרויס ליכט — און דאס ליכט שווימט אריין אין גרויסען וועלט־ליכט און עס זינגט שוין מיט, און אויס אלעס ווערט איין ליכטיגע שטיק וואלקען וואס קאלירט זיך, מונקט זיך און באדט זיך אין א ליכטיגען ים, און געהט וואס אמאל טיעפער, טיעפער...

ביים קדיש איז ער שוין געווען מיט'ן עולם ווייט, ווייט אין הימעל, און ער איז מיט זיי אריינגעשוואומען אין א טיעפען בלאהען שבת אריין...

דער טיש איז געווען בעדעקט מיט דער שעהנסטער טיש־טוך, בע־לויכטען מיט צעהנדליגע ליכט, וועלכע האבען געשימערט אין די זילבערנע לייכטערס. זילבער און רויט־בלוטיגע וויינען האבען געפינ־קעלט. א טיש בעשטעלט מיט די בע'טעמ'סטע מאכלים, וואס האבען פערשפרייט זייער געשמאק איבער דער שטוב. בייביידע זייטען טיש האבען זיך געשאקעלט ווי בוימער אויף ביידע זייטען וועג, חסידים אין זיידענע און סאמעט, אין שווארצע פוטערנע היטלען. די מאמע און דער טאטע, ביידע אין בגדי שבת, זיינען געזעסען נעבען איהם. די מאמע אויך — (אזוי האט ר' איציקעל גבאי איינגעריכטעט). און יואל איז געזעסען מיט פערמאכטע אויגען, קוים בעריהרט מיט זיינע הענד די מאכלים, וועלכע זיינען באלד געווארען צוכאפט אין שטיקלעך פון די חסידים — שיריים. דאס ליכט האט איהם אריינגעשיינט אין די אויגען דורך די פערמאכטע הייטלאך, און ער האט גערעדט, ווי צו זיך, ווי ער וואלט זיך געוואלט פערשטעהן, גערעדט מיט א ניעדריגער שטימע, אבגעהאקטע ווערטער.

— זייט ווי דומם'ס — תמימים, געפאנגען נור אין דער וועלט, אבער ניט מיט'ן גוטען ווילען און גערענקט שטענדיג אן דער נשמה — ווארים דורך איהר בינדט איהר זיך אן צום מקור, און אזוי ארום ברענגט איהר אריין די וועלט אויך בחשבון, ווארים עס ווערט איין אחד — פערבונדען מיט דעם זעלבען תכלית...

די פערשטענדיגע האבען פערשטאנען: די וואס האבען ניט פער־שטאנען, האבען געזעהן און געגלויבט — די חסידים זיינען זיך צופאה־רען און פערשפרייט זיין נאמען איבער דער וועלט.

וואס מעהר יואל האט גערעדט וועגען התפשטות הגוף פאר די חסידים, אלץ מעהר איז ער אליין געפאנגען געווארען אין הבלי עולם הזה. ער האט אליין ניט געזעהן ווי אזוי עס איז געקומען און אליין גאר ניט געפיהלט, נור עס איז געווען, ווי די הנאות פון דער וועלט האבען געמאכט א שטילען בונד, און געוועבט א געשפין־וועבעכס ארום יואל'ן און איהם דערינען אריינגענומען. שוין דאס צימער אליין, וואו ער האט זיך געפונען, מיט די שראנק ספרים, מיט די שעהנע טישען און דער שעהנער געהאפטענער טיש־טוך, איז געווארען א שייכות צו איהם. א זאך וואס איז איהם זעהר געפעלען. ארום זיין קערפער איז אוועק־געשטעלט געווארען א גאנצע וואך. די מענשען ארום איהם האבען געהאלטען אין איין קלעהרען ווי אזוי צו שטארקען זיין אויסגעמא־טערטען, אויסגעמוטשעטען קערפער. מען האט אויסגעזוכט פאר איהם דאס טהייערסטע און דאס בעסטע און געמאכט פאר איהם פערשיע־דענע געריכטען, און האט ער געקעמפפט געגען דעם, און ניט געוואלט עסען — איז די מאמע געקומען, איז די מחותנת'טע, דעם נגיד'ס ווייב, ר' איציקעל גבאי און גלאט מקורבים, און אנגעהויבען זיך בעטען ביי איהם, אז ער זאל רחמנות האבען אויף די חסידים זיינע, אויף דער ערה וואס גלויבט אין איהם, ער זאל זיך ניט פערהונגערען און, חלילה, אוועקגענומען ווערען פון זיי. און זיינען עס דען בלויז געווען די גראבע הנאות פון זינדיגען עסען, וואס די וועלט האט פאר איהם אנגעגרייט? געגען די גראבע הנאות האט ער זיך נאך געקענט וועהרען. נור די וועלט האט אויך געהאט פאר איהם אזעלכע גייסטיגע הנאות, אזא רוחניות, וואס האט געקענט ביישטעהן געגען די הנאות פון יענער וועלט. שוין דער שבת אליין, די הנאה פון שבת, די הונדערטער חסידים וואס זיינען זיך צוזאמענגעפאהרען אויף א שבת, די זיידענע קאפאטעס, די שטריימלען, די בעלייכטונג, דאס דאוונען, און דאס וואס ער, דער רבי, הויבט זיי אויף און נעהמט זיי מיט זיך מיט אין

אנדערע עולמות — דאס איז געווען אזא הנאה, געגען וועלכער ער האט ניט געקענט קעמפפען. איז דער הנאה איז געווען אויסגעמישט אי הימלישעס, אי ערדישעס, און ער האט שוין ניט געוואוסט די גרענעצען פון איהר...

און אפילו דאס בעהעפטען זיך אין נצוץ, דאס איבערגעהן אין אן אנדער וועלט, איז יעצט, ווען די חסידים זיינען געווען ארום איהם, און ער האט דאס בעדארפט — אפילו די הנאה פון התפשטות הגוף, איז עפעס געווארען ביי איהם א הנאה פון ד ע ר וועלט: אפילו דאס פייניגען זיך און פאסטען און לייטערן זיך, כדי צו קענען אריינגעהן אין די עולמות — דאס זיינען איצט אלע געווארען הנאות פון ד ע ר וועלט. ער האט געהאט כבוד דערפאר, הונדערטער חסידים זיינען געפאהרען צו איהם, — ווייבער און אידען, לומדים און פראסטע בעלי־מלאכות האבען געלויערט אויף זיינע טיהרען, געשטארט זיך צו איהם, געבראכט זייערע צרות פאר איהם, און פאר זיי האט ער בעדארפט דעם מתדבק זיין זיך, אין כח, כדי ער זאל גלויבען אין זיך און ער זאל קענען זיי מאכען גלויבען אין איהם. אבער די הנאה, די ריינע הנאה איז פערשוואונדען פון איהם.

ער פלעגט זיך נאך איצט פון צייט צו צייט אין די פארנאכטען ארוים׳גנב׳ענען אין די פעלדער אין וואלד, און דארטען פרובירען זיך מתדבק צו זיין אין כח — נור פון דערווייטענס האט איהם דער שמש געהיט, און טיילמאל אויך די מקורבים, און אז ער איז צוריקגעקומען האבען אלע געדעדט דערפון און אלע האבען געקוקט אויף איהם מיט דאנקבארקייט, און די הנאה פון יענער וועלט איז פערשוואונדען, און עס איז נור געבליעבען א הנאה פון דער וועלט.

און וואס מעהר ער איז געווארען איינגעטונקט אין עולם הזה, אלץ שווערער איז פאר איהם געווארען מתדבק צו זיין זיך אין יענער וועלט. עס איז געווען, ווי די הנאות פון עולם הזה האבען פערטריבען די הנאות פון עולם הבא. דער קערפער — די נשמה, דער חומר — די רוחניות, און נאך מעהר — ער האט מיט דער צייט אפילו אויפגעהערט צו בענקען נאך זיי...

ער האט אנגעהויבען צו זוכען די רוחניות אין ד ע ר וועלט. די תורה איז ניט געגעבען געווארען פאר י ע נ ע ר וועלט, נאר פאר דער. און די מצוות — דאס זיינען די הנאות רוחניות פאר דער וועלט — האט ער

זיך אַנגעכאַפּט אין שפּרוך. געזוכט מצוות צו טהאָן. צדקה צו פער־טהיילען, א סך מתפלל צו זיין. און די תפלה איז שוין ניט געווען א מיטעל צו בעהעפטען זיך דורך איהר אין די עולמות, נור א תכלית — א סך צו עסען, כדי ברכות צו מאכען; א סך צו לערנען, כדי חלק לעולם הבא צו האבען.

לכתחילה, אז דער נגיד האט גערערט ווענען חתונה האבען מיט זיין טאכטער, און דער פאטער איז אריינגעגאנגען צו איהם איבעררערען, האט ער ניט געוואלט הערען און דענקען דערפון. און אז דער פאטער האט געפאדערט בשם התורה, ובשם המצוה, האט ער אבגעשטופּט, אבגעשלעפּט. חסידים זיינען בייז געווען: „שרוי בלא אשה". איצי־קעל האט זיך געקאכט, דער נגיד האט געסטראשעט און די מקורבים האבען גערערט — ער האט אלעס דוחה געווען. און מען האט גאר ניט געקענט מאכען מיט איהם. „ער האט זיין דרך — מן הסתם ווייסט ער וואס ער וויל". איצט האט ער זיך אנגעכאפּט אן דער מצוה מיטביידע הענד. אלע זיינען געווען גליקליך. די מאמע האט געשטראהלט פאר גליק, חסידים — מלא שמחה, און פון נגיד רערט מען דאך ניט. א חתונה האט מען אנגעגרייט וואס אזוינס איז נאך ניט געווען. די גרעסטע רבנים אלס אונטערפיהרער, כלי זמר געבראכט פון עק וועלט, הונדערטער עופות געשאכטען, אכט טעג פריהער — חתונה פאר ארימע לייט; פון דער גאנצער וועלט זיינען זיך צוזאמענגעפאהרען ארימע לייט, פון דער גאנצער וועלט חסידים — מען האט געהוליעט אכט טעג פריהער און אכט טעג שפּעטער — דער בחור הקדוש האט חתונה — חסידים האבען אין דעם געזעהן א געוויסען רמז, אז א ישועה וועט איבער דער וועלט קומען. משיח וועט קומען. — אז דער בחור הקדוש האט פון זיך די גזרה אראבגענומען.

ער האט זיך מכוון געווען קיין הנאות הגוף ניט צו האבען פון דער מצוה, און אנגעשטרענגט זיין גאנצע גייסטיגע קראפט, נור עס האט זיך איהם ניט איינגעגעבען... עס איז געווען ווי דער אויסגעמוטשעטער גוף, וועלכער איז אזוי לאנג געווען אין געפענגנשאפט ביי דער נשמה, וואלט געזוכט א געלעגענהייט די נשמה בייצוקומען. דער קערפּער וועלכער האט יעצט געקראגען זיין שפּייז און געפאדערט זיין שפּייז מיט חוצפה, איז שטארק געווארען, קאכעדיג — און ביי דעם גרעסטען אירדישען גליק האט ער בייגעקומען די נשמה...

יואל האט עס דערפיהלט און איז ארומגעגאנגען דעם צווייטען טאג שרוי בצער. קיינער האט ניט פערשטאנען דעם טעם דערפון. יואל האט זיך ניט בלויז געשראקען פאר דער ממשלה פון זיין גוף איבער דער נשמה, נור אויך פאר דעם, וואס אין דעם גרעסטען ערדישען גליק וואס ער האט געגאסען דעם ערשטען מאל, האט ער דערפיהלט אזא אונ־בעגרענעצטען רייכטהום פון געפיהלען — יענער רייכטהום פון דעם גוף וואס קען פערמעסטען מיט יעדעם רייכטהום פון דער נשמה... און ער האט אויף א מינוט געצווייפעלט, וואו די וועגען ליגען...

און פון דער נאכט אן, ווען יואל האט דערפיהלט דאס העכסטע ערדישע גליק, וואס דער קערפער האט צו פערטהיילען — איז ער געווען ביים גוף אין די הענד...

אין דעם טיעפען פאטער־שטוהל איז געזעסען דער יונגער רבי, און אוים אן איידעלען, לאנגען באמבעס ציבעק — א מתנה פון א רייכען חסיד — האט ער געגרוויבערט דעם האוואנישען טאבאק, און דינע וואל־קענדליך רויך האבען זיך געהויבען ווי זיידענע, דינע געוועב איבער זיין קאפ. ער האט זיך מיט דער האנד געקרייזעלט די פאות, געקריי־זעלט זיין שיטער בערדעל. פון דער צווייטער שטוב, הינטער דער טהיר, האבען זיך געשטופט מענער, ווייבער און קינדער, טהייל קראנקע אין קערפער, טהייל אין דער נשמה. און עס האבען זיך ארייגגעריסען בענ־קענדע בליקען און פערשטיקטע קרעכצען פון דער זייט טהיר. נאר אויף דער וואך ביי דער טהיר איז געשטאנען א שמש און קיינעם ניט ארייג־געלאזט. דער רבי איז נאך אליין, ער נעהמט נאך ניט אן. דער גוף זיינער וועלכען מען האט אזוי לאנג אויסגעמוטשעט און האט יעצט מיט אמאל געקראגען אזוי פיעל אנגענעהמעס איז שטארק געווארען, קנאביג. ארום איהם האט זיך יעצט געקנייטשט זיידענס און אטלעס און אנגענעהם איהם בעריהרט, און בעקוועם איז ער געזעסען אין דער ווייכער, טיעפער לעדערנער שטוהל, וועלכע האט זיך אויסגעבעט ארום זיין גוף און איהם פעסט געהאלטען... די בליקען פון זיינע אויגען האבען געגלעט דעם אנגענעהמען, רויט־בלוט קאליר פון די מעכאנישע ספרים־שראנק פול מיט ספרים געבונדען אין ווייסען פארמעט און רויטען לע־דער, וואס זיינען געשטאנען ארום דער שטוב. דער שטראהל פון פעריל

און שטיינער, וועלכע האבען זיך געפינקעלט אויפ'ן זיידענעם פרוכת'ל, האבען זיינע אויגען בעלעבט... א בוים ליכט, געוועבט פון שטויב־שטראהלען, וואס איז געפאלען פון דעם זיידענעם פארהאנג ביים פענ־סטער האט איהם ארומגענומען און בעלויכטען. פון דעם אפענעם פענסטער האבען זיך געטראגען די ריחות פון די לאנקעס און דער בשמים־געשמאק פון שטעהענדע עפעל, דער פעפערדיגער ריח פון פער־בארגענעם יאשמין, קאפפער און טוי־בלומען, וועלכע האבען זיך בע־האלטען אין די גראזען. פון דער צווייטער שטוב האט זיך דערהערט זיין יונג ווייבעל'ס הילכיג קול'כעל, וואס האט געפישטשעט ווי א פידעלע און האט ערוועקט אין איהם אנגענעהמע געפיהלען... ביי דער צווייטער טהיר איז געשטאנען ר' איציק חסיד, זיין פנים איז יעצט ברייט און פעט געווען, און די שטיקלאך בארד וואס האבען ארוים־געוואקסען, האבען זיך פערלוירען אין זיין ברויט פנים. ער האט זיך געדרעהט אין הויז ווי א בן־בית און אריינגערופען אין שטוב אריין מיט ברייטקייט:

— לאמיר דערלאנגען דעם רבי'ן עפעס דאס הארץ צו דערכאפען.

באלד איז אריינגעקומען דער היטעל־מאכער, אנגעטהאן אין רבי'ס א קאפאטע, און האט געהאלטען אין האנד א טעצעל איינגעמאכטס און אין אן אנדער טעצעל — קיכעלעך, האט עס אוועקגעשטעלט מיט א גע־וויסען חן'דעל, וואס איז געקומען פון ליעבע צום רבי'ן — פאר יואל'ן. יואל האט עס ניט בעמערקט, האט געלאזט שטעהן די איינגעמאכטס און די קיכלאך, און איז ווייטער געזעסען פערטראכט.

— רבי'צען, רבי'צען — דער רבי עסט ווידער ניט! און דער דאק־טאר האט איהם געהייסען דאס הארץ דערכאפען יעדער שעה — האט דער גבאי געזאגט צו דער יונגער רבי'צען.

די יונגע רבי'צען איז אין שטוב אריינגעקומען. זי האט אויסגע־זעהן ווי מען וואלט גענומען א מיידעל און פערשטעלט פאר א ווייבעל. איהרע בעקלעך זיינען געווען רויט, פריש, און איהרע יונגע אויגען — שעהן און קינדיש: דאס מויל — א קליינס, צוויי צוזאמענגעצויגענע ליפלעך, ווי א בלום וואס האט זיך נאך ניט אין גאנצען אויפגעפענט; און איבער'ן קאפ — ביז טיעף אין די אויגען אריין — א טיעפער טשעפטשיק פון ווייסע זיידענע בענדער, מיט פעריל בעפוצט. זי האט זיך אוועקגעשטעלט פאר איהם פון דערווייטענס:

— יואל דו האסט דאך מיר צוגעזאגט, אז דו וועסט דיר ניט מעהר לאזען דאס הארץ פערגעהן —

— וואס ווילט איהר פון מיר? איך פאשע מיר שוין מיין גוף, איך פיטער מיר שוין מיין חומר, איך דיען שוין צו איהם — איך דיען שוין! — האט ער געזאגט, ברוגז'דיג, מיט טרויער.

דאס יונגע ווייבעל האט זיך דערשראקען און געוואלט אבטרעטען. זי האט זיך אומגעקוקט אויף איציק'לען, וועלכער איז געשטאנען אין דער טיהר און געוויזען איהר מיט די אויגען, אז זי זאל ניט אבטרעטען.

— יואל, איך ווייס ניט אויב איך טהו גוט — האט זי געזאגט — דער דאקטאר האט געהייסען דיך דערמאנען, דו פערגעסט דאך צו עסען! און דיין געזונד איז דאך אזוי טהייער פאר אלע.

יואל האט געשוויגען, איינבויגענדיג דעם קאפ. דענסטמאל האט דער היטעל־מאכער געוואגט נעהנטער צו צורוקען צום רבי'ן די טעצלאך, און דאס ווייבעל האט זיך אבגערופען:

— טהו עס פאר מיר, יואל!

יואל האט עס ניט געטהאן פאר דער ווייבעל. ער האט געטראכט וועגען דער מצוה, פון דער ברכה, און ער האט צוגערוקט צו זיך די טעצלעך, הויך און פרום א ברכה געמאכט, און דאס ווייבעל האט אב־געענטפערט א פרומען „אמן“.

נור באלד האט זיך אין דער טהיר בעוויזען די מאמע. א פרעמדע ארימע פרוי, וועלכע האט מיט ציטערניש און פחד זיך געהאלטען ביי דער טהיר, האט זיך מיטגעשלעפט מיט דער מאמע.ביים פארטוך פון דער פרעמדער פרוי האט זיך געהאלטען א אינגעל, וואס האט מורא געהאט ארייינצוגעהן, נור די מאמע האט איהם געשטופט. דאס אינגעל איז געוועזן יום־טוב'דיג אנגעטהאן, נור זיינע שקאצישע אויגען האבען פרעד ארויסגעקוקט פון אונטער זיין שבת'דיג זיידען היטעלע. דעם רבינ'ס מאמע, וועלכע איז יעצט געוועזן אנגעטהאן ווי א נגיד'יסטע, א רבי'צען, מיט א רייכער טיעפער הויב, מיט בענדער בעפוצט, מיט אוירינגלאך אין די אויערען — האט זי געוואגט נעהנטער צו צוטרע־טען צום זוהן, האט זיך אבער דאך אבגעשטעלט א טריט פון דער־ווייטענס און געזאגט, אויסשטרעקענדיג די הענד:

— רבי, העלף דער פרוי, ס'איז א גרויס רחמנות.

די פרוי ביי דער טהיר האט געפּרובט איהר אינגעל שיקען פאר־אוים פאר זיך. איהרע אויגען, וועלכע זיינען געווען רויט פון טרעהרען, האבען יעצט נישט געוויינט. ס'איז ניט שעהן געווען פאר'ן רבי'ן צו וויינען. נור זי האט געהאלטען דעם קאפּ אראפּגעבויגען צו דער ערד, דאס קינד פאר זיך, — איז געשטאנען מיט אונטערטהעניגקייט פאר'ן רבי'ן.

יואל האט אויפגעהויבען זיינע אויגען און האט אנגעקוקט דער מאמען. זיין פּנים וואס האט נאך אויסגעדריקט די פרעמדקייט איבער דעם גרויסען שארפען שטערן, האט זיך מיט אמאל געענדערט, איז בלייך געווארען. פערלארען זיין קאליר, און די גראבע ליפּען האבען זיך צו־זאמענגעביסען, די אויגען זיינען איהם אזוי ארויס, אז עס האט זיך געדאכט, אז יעדען אויגענבליק פאלען זיי ארויס.

— מאמע, וואס מיינסטו, איך בין חלילה, דער בורא עולם? אין מיין האנד איז עס? וואס בין איך ביכולת? עס איז דאך דא א גרויסער בורא עולם — איז איהר שלעכט— לאז זי וויינען, לאז זי בע־טען צו איהם.

— אבער זוהן! די פרוי איז אונזער בעסטע שכנ'טע געווען, און אז איך בין אוועק אין דער פריה אין מארק אריין און האב דיך ניט געהאט ביי וועמען צו איבערלאזען, האט זי דיך צוגענומען און גע־האלטען דיך מיט איהרע קינדער, ווי א מאמע, ביז איך בין צוריק־געקומען.

די פרוי, אויף וועלכע מען האט געזאגט די לויב, האט פּלוצלינג אויפגעהויבען די אויגען, דער צער פון איהר אימה איז באלד פער־שוואונדען און אנשטאט דעם האט זיך אויף איהר פּנים געוויזען אן אונבעשרייבליך פרייד און גליק איבער דער זכיה וואס זי האט געהאט.

— וואס זאל איך איהר טהאן? וואס בין איך ביכול? האט שוין יואל געשאקעלט אויף זיך מיט'ן קאפּ מיט רחמנות.

— זי וויל גאר ניט, יואל, נור איהר קינד, וואס זי האט געבראכט צו דיר, זאל בעגעהען צו לערנען און זאל אויפוואקסען אן עהרליכער אידען און דיענען השם יתברך — האט געזאגט דעם רבי'ס מוטער און צוגעשטופּט דאס אינגעל צו איהם, ווי זי וואלט וועלען דער אידענע בעצאהלען פאר איהר אמאליגער טובה מיט'ן גאנצען הארצען.

דער אינגעל, אין דער נאָהנטקייט פון׳ם רבי׳ן, האָט זיך פער־לאָרען, דאָס פנים׳ל זיינס וואָס איז נאָך אַלץ שקאָציש געווען אפילו אין שבת׳דיגער היטעל, איז בלייך און דערשראָקען געוואָרען; די פינקעלדיגע אויגען — שוואַרץ, בעהאַלטען אונטער די הייטלאַך ווי ביי א הוהן. נור דער מאַמעס נאָהנטקייט האָט איהם אביסעל ערמוטהיגט, האָט ער געקוקט אויף דער מאַמען. דער רבי האָט ארויפגעלעגט די הענד אויף זיין קעפעל, פערמאַכט די אויגען און האָט עפּעס פאַר זיך געזאָגט. דערנאָך האָט ער אָבגעלאָזט דאָס קינד און אוועקגעבויגען זיין קאָפּ צו דער וואַנד. דעם רבי׳ס מאַמע האָט אנגענומען דאָס אינגעל און איהם איבערגעגעבען דער מוטער.

— ביים השם ישברך איז אַלץ מעגליך — אַלעס טהוט דער רבונו של עולם — זאָל זי וויינען צו איהם, בעטען, און מיט׳ן גאַנצען הארצען בעטען. דער רבונו של עולם האָט ליעב די הערצער פון די פּראָסטע — און פון די מוטערס.

די מוטער האָט צוגענומען איהר קינד און האָט מורא געהאַט איהם צו בעריהרען — פאַר דער הייליגקייט, וואָס שוועבט אויף איהם פון רבי׳ס ברכה. איהרע אויגען זיינען פול געווען מיט טרעהרען פון גליק און פרייד. זי האָט זיך טיעף פערבויגען, נישט פאַר׳ן רבי׳ן — אהין האָט זי מורא געהאַט צו קוקען — נור פאַר זיין מוטער, וועלכע האָט פערלאָזט איהר זוהן מיט דעם געפיהל פון א מאַמע וואָס האָט געבוירען א קעניג.

באַלד נאָך דעם איז איציקעל צוגעגאַנגען צו דער טהיר, אונטער־וועהבער עס האָט געוואַרט דאָס פאַלק, אויפגעעפענט א קליינעם שפּאַלט אריינגערעדט עפּעס און אריינגעלאָזט דאָס פאָלק צום רבי׳ן.

עס זיינען געקומען פערשיעדענע אידען, בעלי־מלאכות, למדנים, קינדער. קראַנקע און געזונדע, וועלכע האָבען אויף קוויטלאַך אין זייי־ערע הענד אנגעשריבען זייערע צרות און זייערע בקשות. אריינגעקומען זיינען זיי ווי מען קומט אריין אין הימעל — פון וואַנען מען קען זיך אַלעס, אַלעס אויסבעטען און בעקומען. יואל האָט געהאַלטען דאָס פנים צוגעווענדעט צו דער וואַנד, די אויגען פערמאַכט, ווי ער וואָלט זיך געשעהמט צו קוקען די מענשען אין פנים אריין. עס זיינען אריינגע־קומען אידען, וואָס האָבען גאָר ניט בעגעהרט און גאָר נישט געוואָלט נור אַנקוקען דעם רבי׳ן און צו האָבען די זכיה זיין האַנד צו בעריהרען.

אנדערע, וועלכע זיינען געקומען דאנקען פאר די ישועות וואס ער האט זיי געגעבען. א טהייל פון זיי האבען זיך ניט געוואלט פערלאזען אויף דעם טרוקענעם, סקארבאווען לשון פון דעם קוויטעל און האבען אנגע־הויבען פאר'ן רבי'ן צו פערטרויען זייער אינטימסטע, פערבארגענע ודויים, טהייל האבען געבעטען א רפואה פאר'ן קערפער, אנדערע — פאר דער נשמה. מאמעס האבען געבראכט זייערע קינדער, דער רבי זאל זיי בענשען. אנדערע האבען מתורה געווען פאר איהם זייערע זינד און געבעטען א תשובה. א סך, געטריבען פון חרטה, זיינען ארויסגעגאנגען פון זיין שטוב בעפרייטע, ווי ער וואלט צובראכען די קייטען פון דער משא וואס האט זיי געדריקט.. טהייל האט ער געטרייסט מיט א בליק, אנדערע מיט א ווארט — אלעמען האט ער געזאגט, אז ער אליין קען גאר ניט טהאן — ער איז גאר ניט ביכולת, אלעס קען טהאן דער רבונו של עולם און צו איהם דארף מען בעטען און וויינען. און וואס קלענער ער האט זיך געמאכט, וואס וויי־ציגער ער האט זיך צוגעשריבען מאכט, אלץ מעהר גלויבען האט ער ער־וועקט אין זיך. פערלאזענע און אונגליקליכע זיינען זיי אריינגעקו־מען, — פול מיט האפנונג און ריינערע זיינען זיי ארויסגעגאנגען. דער זכרון אז איהם האט ערוועקט פרומקייט, צניעות, ריינע געדאנקען ביי די טויזענדער וואס זיינען געקומען זוכען הילף אויף דער שוועל פון זיין טהיר.

יעדעס מאל נאך דעם עמפפאנג האט ער זיך געפיהלט אונגליקליך און זינדיג. דאס בענקעניש צו זיינע פריהערדיגע טעג, צו דער ריינער נשמה, האט איהם ארומגענומען און געפייניגט. ער האט זיך פאר־שלאסען אין צימער און קיינעם ניט אריינגעלאזט צו זיך. מנחה און מערב האט ער געדאווענט ביחידות, אבגעשלאסען. א צובראכען הארץ האט ער געהאט, יעדעס מאל נאכ'ן עמפפאנג, האט ער געדאווענט מערב מיט א צובראכען געמיטה. דאס האט איהם אביסעל בערוהיגט און די הויז מענשען האבען געוואגט אריינצוגעהן צו איהם נאך מערב — אז ער זאל עפעס נעהמען אין מויל אריין. נור דעם אבענד האט דער שוועער זיינער — ר' עוזר'ל ווייץ־סוחר, מיט ר' איציקעל גבאי, געוואלט אריינפיהרען צו איהם זעהר אן אנגעזעהנעם נגיד, א וואזש־נעם חסיד פון אן אנדער רבי'ן, וועלכען זיי האבען געוואלט געווינען פאר יואל'ן.

ווען דער רבי האט זיך נאך געהאט אבגעגעבען מיט'ן פראסטען פאלק, האט ער זיך נאך האלב געפיהלט בערוהיגט, ווייל זיי גלויבען בתמימות. מיט אזעלכע געסט אבער, וואס מען האט אריינגעפיהרט צו איהם, ניט ווייל זיי דארפען עפעס, נור ווייל מען וויל זיי געווינען, האט ער געפיהלט זיך זעהר שלעכט און זינדיג. ער איז שטום געווען און טרויעריג און ניט אבגעענטפערט. טייל אזעלכע וואזשנע מקורבים האבען זיך געפיהלט בעליידיגט און זיינען מעהר ניט געקומען. נור אנדערע איז זיין שטום האלטען זיך דוקא געפעלען געווען און זיי האבען זיך אנגעקלעבט אין איהם. דער נגיד, וועלכען מען האט געוואלט היינט אריינפיהרען צו איהם, איז געווען צו וויכטיג אז מען זאל רי־זיקירען. עס האט זיך געהאנדעלט אום אבצועהמען „א פעסטונג" פון אן אנדער רבי — איז צוערשט אריינגעגאנגען דער שווער, רב עוזר'ל, מיט'ן גבאי, איבערצורעדען מיט איהם.

נור דער רבי איז היינט געווען שלעכט אויפגעלעגט. דאס דאווענען האט זיך איהם ניט איינגעגעבען. ער איז מטושטש געווען אין עולם הזה און ער האט בפירש געזעהן, אז מען לאזט איהם מעהר ניט אויפ'ן הימעל ארויף, אז מען לאזט איהם ניט מעהר זיך בעהעפטען מיט'ן נצוץ. שוין זייט א האלב יאהר זינט ער האט חתונה געהאט, איז ווי ער זינקט אין גשמיות, און קיין מאל לאזט מען איהם ניט מעהר זיך אויפהויבען און קיין מאל איז נאך ביי איהם די תשוקה און דאס בענקעניש ניט געווען אזוי שטארק צום מקור ווי אין דעם היינטיגען אבענד. איז ער אריינגעפאלען אין צער. און ווען ער איז אריינגעקומען אין צער איז עס געווען ביי איהם א סימן, אז ער ליגט צוגעבונדען צו דער ערד, ווארום דער צער איז געווען די מוטער פון דער ערד, און די שמחה — די מוטער פון הימעל.

ווי דער רבי האט דערהערט, וואס זיי פערלאנגען פון איהם האט ער אנגעהויבען צו שרייען:

— וואס מיינט איהר, איהר האט מיר געדונגען, איך זאל א וואגען אנגעלאדען מיט שטיינער שלעפען אין הימעל אריין, ווייל איהר פי־טערט מיין גוף? גיט מיר שפייז פאר דער נשמה, וועל איך אייך שלע־פען אין הימעל אריין. איהר בינדט מיך צו צו דער ערד, און איהר ווילט, אז איך זאל אייך שלעפען צום הימעל?

זיינען זיי ארוים פון איהם און אריינגעשיקט דאס ווייבעל. ווארים

זייט די פרוי זיינע איז טראגעדיג געווארען האט ער איהר גארנישט געקענט אבזאגען.

א שולדיגע, א שווייגענדע האט דאס ווייבעל זיך געשטעלט אין דער טהיר, האט געקוקט אויף איהם מיט בקשה אין איהרע יונגע אויגען.

— וואס וויל זי? — דער טאטע האט זי געשיקט? — האט יואל געזאגט, ניט קוקענדיג אויף איהר.

— יואל, איך בין אריינגעקומען, אז דו זאלסט עסען. שלמה טראגט דיר אריין דאס עסען. איך וועל ניט אבטרעטען פון דער טהיר ביז דו וועסט ניט האבען אויפגעגעסען. ס'איז שוין שפעט נאך מערב און דו האסט נאך גאר ניט גענומען אין מויל אריין.

און טאקי באלד האט דער היטעל־מאכער אריינגעטראגען א טאץ מיט עסען און אוועקגעשטעלט אויפ'ן טיש, און אן אנדער שמש מיט א שעפ וואסער און א ריין האנטוך, האט זיך אוועקגעשטעלט ביים כיור, גרייט דעם רבי'ן צו בעדיענען.

יואל האט דערזעהן איהר טראגעדיגע פיגור, כאטש ער האט ניט געקוקט אויף איהר פנים. איהר טראגעדיגקייט האט איהם געמאכט שולדיג. ער האט געהאט דאס געפיהל יעדעס מאל ווען ער האט זי געזעהן, אז זי איז די נשמה, וואס ער האט געהאט בחור־ווייז, נור די נשמה איז פערזינדיגט געווארען דורך זיין שולד... און די שולדיגקייט האט איהם פערפליכטעט צו דער זינד אין וועלכע זיי ביידע שטעקען. ער האט גאר ניט מעהר גערעדט. איז צוגעגאנגען צום כיור, געוואשען זיך, און אוועקגעזעצט זיך ביים טיש עסען. און זי איז נאך אלץ געשטאנען ביי דער טהיר, האט ניט גערעדט, נור געווארט. און איהר שטעהן פאר איהם איז געווען ווי זי דערמאנט איהם, אז ער האט מעהר קיין רעכט ניט צו יענער וועלט.

— נו, גוט, נו, גוט — זאג דעם טאטען, זאל ער איהם אריינפיהרען. איך וועל איהם מקבל זיין — בסבר פנים יפות וועל איך איהם מקבל זיין.

דער רבי איז אריינגעפאלען אין עצבות. ער איז געזעסען גאנצע שעה'ן, ארום איהם די חסידים און מקורבים ביים טיש, און ער האט געשוויגען. נור דאס שווייגען איז ניט געווען א טיעפעס, פון שמחה — נור פון עצבות. דער ערשטער וואס האט דאס בעמערקט, איז געווען דווקא א פשוט'ער איד — דאס קליינער שוסטער'ל.

דער קליינער שוסטער'ל וועלכער האט דער ערשטער נביאות גע־זאגט אויף דעם בחור אז ער איז א קדוש, איז געווען דער, וואס האט געוואגט צו זאגען, אז דער רבי איז טרויעריג און זיין דאווענען איז ניט דאס

געווען איז עס א פרייטאג־צו־נאכטס וואס איז אויסגעפאלען שבועות. צום רבי'ן זיינען זיך צוזאמענגעקליבען חסידים פון דער גאנ־צער וועלט, געקומען זיך משמח זיין מיט קבלת־התורה. דאס נייע בית־המדרש וואס מען האט אויסגעבויט פאר'ן רבי, האט זיך געבראַ־כען פון חסידים. א גרויסער עולם אין הויף — אלע אין אטלעס, אלע אין פוטערנע שטריימלען. פון דער טונקעלהיים בלישצען ארויס די צניעות'דיגע פרומע שבת־ליכט — שבת איז איבער דער וועלט, און זומער. די נאכט רוקט זיך ערשט צו — ניט מיט טרויעריגקייט, נור מיט א שטילקייט און מיט פרומקייט. די אונטערגעגאנגענע זון בע־הערשט נאך דעם הימעל, בעלייכט די שטיקער לויפענדע וואלקען, כאטש מען זעהט זי שוין לאנג ניט. פון אלע הייזער שיינען ארויס שבת־ליכט. דער חזן זינגט דעם פרעהליכען לכה דודי, און דער רבי שטעהט אין ווינקעל, דאכט זיך ווי תמיד. מען זעהט גאר ניט אז ער איז דא, ער בעוועגט זיך, נור מיט דעם קאפּ אנגעלעהנט אויף איין האנד, פער־טראכט. וואו איז דאס ליכט וואס ציהט זיך פון זיי צו איהם? וואו איז דער נצוץ, וואס ער האט תמיד געפיהלט אין זיך בשעת'ן דאווענען? ארום איהם גראבע חומרם, וואס שוויצען — און מען פיהלט דעם שוויים און ער שטעהט אין מיטען, צווישען זיי, און זאגט טרוקענע ווערטער. ער פערשטעהט דעם פירוש המילות, נור די ווערטער זיינען אלט, אלע זאגען זיי, יעדען שבת זאגט מען זיי — „לכו נרננה", א געזאנג מיינען זיי צו גאָט? פון איינעם'ס „לכו נרננה" הערט זיך א געשריי נאך א שטיקעל ברויט, פרנסה; פון אן אנדערענ'ס — א גוט גע־שעפטטעל, דער מסחר פון וואלד זאל זיך איהם איינגעבען; פון א דריטענ'ס — א מצוה'לע, א קליינס, א שטיקעלע חלק לעולם הבא. יעדער וויל עפּעס אנדערש — נישט פאר זיין נשמה, נור א שטיקעלע, אביסעלע פאר זיין ארימען שטארבענדען חומר. בעטלערס שטעהען ארום און שנארען ביי גאט: דער א שטיקעל ברויט, דער אביסעל גדולה, אנ'אנדערער א מצוה'לע, און פון אלע פיהלט זיך דער שלעכטער ריח — דער ריח פון דעם פוילענדען חומר — און ער שטעהט צווישען זיי

— און וואס וויל ער? איהם האט מען געזאלבט פאר דעם מלך פון שנארערס, אז ער זאל פאר זיי אויסבעטלען שטיקלאך הנאות־הגוף. קען ער דאס? ביין, ער נארט זיי אב.

מיט די געדאנקען האט ער זיך אויסגעדרעהט צום עולם. דאס קליינע שוסטער'ל איז געשטאנען הינטער איהם. ער האט זיך יעדען שבת געשטופט אין שטיבעל אריין צום רבי'ן. און ווי נאר דער קליינער שוסטער'ל האט אין זיין פנים אריינגעקוקט, האט ער אלעס געוואוסט.

— דו האסט געזעהן? דו האסט געזעהן? — האט ער געפרעגט די חסידים ארום.

— וואס? וואס?

— דעם רבי'ס פנים, ער איז דאך טרויעריג!

חסידים האבען איהם געוואלט שלאגען, צוטרעטען מיט די פיס, ער האט זיך פון זיי ארויסגעדרעהט.

ביים טיש האט דער רבי א לאנגע צייט געשוויגען. די מקורבים, וואס זיינען געזעסען ארום טיש, האבען געווארט — מען האט געווארט מיט די מאכלים אויפ'ן רבי'ס תורה, האט ער אנגעהויבען עפעס צו זאגען, ווידער וועגען התפשטות הגוף, און וועגען אנבינדען זיך מיט'ן נצוץ און וועגען ערהויבען זיך. נור פלוצלונג האט דער רבי דערזעהן דעם קליינעם שוסטערל שטעהענדיג הינטער א חסיד'ס רוקען און קוקט איהם גלייך אין פנים אריין. האט דער רבי זיך דערמאהנט, אז ער האט ערגעץ וואו געזעהן דעם קליינעם שוסטערל. ער האט זיך דערמאנט אן יענעם דאווענען אין בית־המדרש און ער האט פלוצלונג אויפגעהערט זאגען תורה, איבערגעהאקט.

חסידים און מקורבים האבען זיך פערוואונדערט. נור שבת נאך טיש איז דער קליינער שוסטערל ארומגעגאנגען צווישען די חסידים און געברומט עפעס אונטערן נאז און געצויגען מיט די קליינע קרומע אקסלען:

— עס איז עפעס וואס קאליע געווארען. איך ווייס נים וואס איז קאליע, נור עס איז קאליע.

פאר די רייד האט ער געכאפט צוויי פלאמעדיגע פעטש פון א חסיד, א בעלי־הבית פון שטאדט:

— מיש זיך ניט אין אזעלכע זאכען — עס הארץ.

האט דער קליינער שוסטערל צוגענומען די צוויי פעטש, אוועק־געשטעלט זיך אין א ווינקעל ביים אויוועז און געזאגט זיין וואכענדיגען תהלים מיט א שבת'דיגען נגון.

דער וואלד האט געשוויגען — אן אנגעוואקסענער חומר, גראבע בוימער מיט א סך צווייגען, צווייגען ארום צווייגען, בלעטער גרינע, — אלעס קומט ארויס פון דער ערד — צו וואס? אזוי ווי קראנקע שוואמען, וואס דער רעגען ברענגט ארויס, פערברענט צו ווערען — און ער אין מיטען — א קראנקער, אנגעשוואלענער שוואם — ארויס פון דער ערד, רייסט זיך אב, קריכט ארום איבערן גראז ווי יעדעס חי, פערפוילט צו ווערען, אבשטארבען און ווידער אוים! לאזען זיך אין דער ערד און ווידער וועט עפעס ארויסוואקסען, אן אנדער קראנקער שוואם. — אזוי דור איין, דור אויס — ביז דער גרויסער סוף וועט קומען און די גאנצע וועלט וועט ערגעץ וואו אוועקגעהן, אויסלאזען זיך, א פארע ווערען, אוועקטראגען זיך — און ווידער אן אנדער קראפט ווערען. אומזיסט האט ער געפרואווט אויפהויבען זיך, געדענקען דעם ווילען, דעם כח פון דעם וואס האט דאס געשאפען. א מינוט האט עס איהם, חלילה, אויסגעוויזען, אז דער וואס האט דאס געשאפען, איז אויך אזא כח, וואס איז דורכדרינגליך, און בייט איבער יעדעס מאל זיין לבוש — ער האט זיך געשראקען פאר'ן געדאנק.

עס איז געווען פארטאג. די גראזען זיינען געווען נאס און די בוימער האבען זיך געוועקט פון שלאף. די אלול־זון, מיט ליכט אבער אהן היץ, ווי א צום טויט־פעראורטיילטער וואס ווארט אויפ'ן יום הדין — איז ארויס איבער'ן הימעל. פון דערווייטענס האט א פויגעל אין א בוים געקלאפט, ווערים האבען געסוויסטשעט, וידוי אבגעזאגט. פון דערווייטענס האבען זיך געהערט קולות: רבי! רבי! יואל האט זיך אויפגעהויבען פון דער פייכטער ערד, די פיס האבען איהם גע־בראכען פון דער פייכטקייט, און א מיעדקייט און א ניט־אויסגעשלא־פענקייט האט איהם ארומגענומען. ער האט ניט פערשטאנען פאר וואס ער האט געטהאן די נארישקייט — צו וואס איז ער געגאנגען ביי־נאכט אין וואלד אריין — ער האט פערגעסען דעם טעם דערפון...

נור עפעס א בענקשאפט האט איהם ארומגענומען. ער האט געהאט דאס געפיהל, אז ער האט עפעס פערלארען און ניט געוואוסט וואס. ער האט זיך אויפגעהויבען, ארויסגעקראכען פון די גערידעטע בלעטער. דער היטעל־מאכער איז שוין געשטאנען פון דערווייטענס, געהאלטען א ווארימע קאפאטע און איהם איינגעהילט. דער צווייטער שמש האט איהם א ווארימע שאל ארום האלז ארומגעוויקעלט. זיי זיינען איהם נאכגעגאנגען אין שטעדטעל אריין, מיט מורא, מיט אימה.

אויפ'ן וועג איז זיי אנטקעגען געקומען פון שטעדטעל דער קליי־נער שוסטערל. ער האט געהאלטען אויפ'ן פלייצע א זעקעל מיט כלים, געגאנגען אין א דארף ארבייטען, געגאנגען און געזונגען קאפיטלאך תהלים מיט א שבת'דיגען נגון.

אז דער רבי האט דאס דערהערט, האט ער זיך אבגעשטעלט, אב־געווארט ביז דער שוסטערל איז אנגעקומען. נור דער שוסטערל האט דעם רבי'ן ווי גאר ניט בעמערקט, איז פארבייגעגאנגען מיט'ן זעקעל אויף די פלייצעס מיט א פרעהליכען תהלים־נגון.

לאנג האט זיך דער רבי צוגעהערט צום שוסטערל'ס נגון, און זיך עפעס דערמאנט...

ווידער איז זיך די גאנצע וועלט חסידים צונויפגעפאהרען אויף שבת חול המועד. דער רבי איז געווארען א בעל־שמחה, ער מאכט א ברית. די מקורבים נגידים האבען געבראכט מתנות צו דער יולדת און צו דעם בכור. ר' חיימ'לען דעם גאסטינינער האט מען געבראכט מוהל צו זיין. פיש איז געשיקט געווארען פון דער גאנצער וועלט. א סעודה איז אנגעגרייט געווארען ווי צו א חתונה, און שבת נאכ'ן ברית — טאקע שבת חול המועד סוכות, האט זיך דאס שטעדטעל געבראכען פון חסידים. די געסלאך האבען זיך געשווארצט פון די זיידענע און אטלאסנע קאפאטעס.

פרייטאג נאך מיטאג — א זומערדיגער נאך מיטאג נאך, באטש ווינטיג. חסידים האבען זיך אין מקוה געפארעט. נאסע פאות און ווייסע קעלנער פון העמדער, שווארצע אטלאסנע קאפאטעס, ווייסע זאקען — אלע איילען זיך צום רבי'ן. דאס שטיבעל איז שוין פול א שטיק פאר ליכט בענשען. דער גאנצער בית־המדרש ברעכט זיך, דער הויף אנגעפראפט. אין רבי'ם גארטען, אונטער די עפעל־בוימער, זיצען גרופען יונגע חסידים און זינגען שיר השירים. אנדערע —

גלאט אזוי א פרומען נגון. אינגלאך רייסען די איבערגעבליבענע עפעל פון די בוימער און טהיילען אויף א ברכה. אין הויף און פון הויף גע־הען אריין און קומען ארויס מקורבים, סאמע קארפען קעפ, אידען מיט ברייטע פלייצעס, לייכטענדע פנים'ער און שווארץ בעוואקסענע בערד. די זיידענע קאפאטעס אריבערגעהאנגען איבער די אקסלען און די הויכע, פוטערנע שטריימלאך פערדוקט אין א זייט. יעדען פון זיי קען מען. רופט מען אן א נאמען — קוקט מען זיך אום: דאס איז ר' בעריל זאמאשטער, אליין א האלבער רבי. און דער, דער גרויסער רב, דער עלוי פון פלאצק. און אן אנדערער, דער גרויסער ווארשאווער נגיד, וואס איז געקומען מיט איין ברישקע און דריי פערד געשפאנט נאך שפיטץ. אנדערע זיינען גאר ארימע, אין אבגעריסענע קאפאטעס, אויסגעפליקטע שטריימלאך. נור מען האט מעהר דרך־ארץ פאר זיי ווי פאר די נגידים. זיי אלע קומען אריין אין הויף, ווילען אריין צום רבי'ן פאר קדוש השבת. נור קיינעם לאזט דער רבי ניט צו צו זיך. ר' איציקעל קומט ארויס, נעהמט ארום די מקורבים און סוד'עט זיך עפעס. באלד ווערען עם געוואהר די יונגע חסידים און א ברומען און סוד'ען געהט איבער פון איין אויער צום אנדערען: דער רבי לאזט קיינעם ניט צו צו זיך, ער איז זיך מכין.

באלד ווערט מען געוואהר נאך א וואונדערליכע זאך: דער רבי וועט אליין מקדש זיין דעם שבת — און אויף דער פרייער וועלט. ער וויל די חסידים ארויספיהרען פון די ענגע ד' אמות, און דארט, פאר דער וועלט — פאר הימעל און ערד, מקדש זיין דעם שבת. די פרומקייט און די צניעות שטארקט זיך ביי יעדען. א ציטערדיגע, ערהויבענדע פרייד געהט אדורך אלע און אן ערהויבענקייט פיהלט זיך נאך איידער דער שבת קומט אן.

הינטער'ן רבי'ס הויף זיינען די ברייטע פעלדער ביים ראנד פון וואלד, פאשען זיך דארט די שטאדטישע בהמות, און ווען די זון געהט אוועק אין וואלד אריין, ווערט ניט בלויז דער הימעל איבער'ן פעלד בעלויכטען מיט א אויסטערעליש ליכט, נור דאס פעלד און אלץ וואס אויפ'ן פעלד, ווערט בעלויכטען מיט א הערליך ליכט. און יעצט זיי־נען אויפ'ן פעלד פערשפרייט גרופלאך חסידים. דאס שווארצע זיידענס שלאגט צוריק פון זיך א ליכט פון פעריל און עס הערט זיך א שטיל ברומען, ווי א געזאנג, וואס א מאל מעהר ווערט דאס פעלד פול מיט

אידען, קופּיען זיך אײן און צולאָזען זיך. און אומעטום שלאָגט אָב דאס שװאַרץ זײדענע און אטלאסענע מיט פּעריל־גלאַנץ. אין אן אנדער װינקעל שטעהען די פרויען מיט זײדענע געהאַפּטענע טיכער ארומגעהילט, פּעריל און בריליאַנטען שפּריצען מיט שטראַהלען, דער שטארבענדער זון אנטקעגען, װי זײ װאָלטען איהר געװאָלט אװעקגעבען זײער ביסעל ליכט, זי זאָל ניט אויסגעהן... אידישע, װײבערשע שטערן גלאַנצען און אַ פרומקײט װערט געמורמעלט. דאַן װערט אַלעם שטיל, מיט אײנגעהאַלטענעם אָטהעם — און ניט נאָר די חסידים, נור די גאַנצע װעלט. מיט רוהיגע טריט קומט אַן דער רבי פון זײן הויף. ער געהט מיט שטאָלץ און די אונטערגעהענדע זון בעגיסט איהם אין גאַנצען מיט א געל ליכט. און ער געהט נאָך דער זון, און די חסידים נאָך איהם, מיט שטילע, קלײנע טריט. אַלעם איז שאַ, שטיל. מיט אײנגעהאַלטענעם אָטהעם, װי מען װאָלט געװאַרט אויף אַ נס, אויף אַ קץ. און דער רבי געהט אַלץ װײטער, פּאַמעליך — נאָך דער זון נאָך, ביז ער קומט צום ראַנד פון װאַלד. עס װערט טונקעל און שטיל, װאָס אַמאָל טונקעלער און שטילער. פּלוצלונג הערט זיך אַ פײפעל פײפען. קײנער הערט ניט װען עס האָט אנגעהויבען צו פײפען מיט אַ לײכטען טאָן, און װאָס אַמאָל שטאַרקט זיך דאָס פײפען. באַלד װעהט אדורך אַ שטיקעל געמורמעל: דער רבי פײפט אויף א פײפעל — ער איז מקדש שבת מיט דער פײפעל. ער זאָגט קײן װערטער ניט, ער װיל מיט'ן נגון — מיט'ן פײפען. דער װאַלד איז שוין דאַ און דער װאַלד פײפט מיט. די פױגלען פײפען מיט, און די בוימער שאַרכען מיט, און די גראָזען בעװעגען זיך און באַלד דאַכט זיך, אָט, אָט הויבט עס אָן װידער צו זינגען, עס הויבט אָן װידער צו פיהלען אין זיך דעם כח — עס װערט בעלעבט. די בוימער הויבען זיך אָן צו װעקען פון אַ שװערען, לאַנגען שלאָף — זײ דערפיהלען עפּעס, שאַקלען זיך װאָס אַמאָל מעהר, שטאַרקער. די פױגלען שרײען שוין — און אפילו די גראָזען הויבען שוין אָן צו רעדען. אָט דערפיהלען זײ שוין דעם כח אין זיך — זײ פערשטעהען װאָס מען מײנט — און אָט װעט ער באַלד מיט זײן פײפעל אויפװעקען דאָס געפיהל פון דער װעלט, און זי װעט פערשטעהן דעם כח מיט װאָס זי קומט און דעם חלק װאָס זי האָט אין בורא עולם, און אויפװעקען זיך פון חומר, און אָנבינדען זיך אין אײביגקײט, דער גרױסער יצירה. און אָט פיהלט

ער שוין אלעס און פערשטעהט דעם שבת — דעם כח הכל — דעם תכלית — פלוצלונג שרייט ווער אוים:

— עוכר ישראל, מחלל שבת בפרהסיה!

חסידים קוקען זיך ארום — א טונקעלער וואלד, שבת, שטערן שיינען, און דער רבי פייפט אויף א פייפעל, און דער קליינער שוסטערל שטעהט געגען דעם רבי'ן און שרייט: „מחלל שבת'ניק — שטערן שיינען!"

אין בעזונדערע וועגען, איינציגוויז, איז דער עולם צוריקגע גאנגען פון וואלד, א פערשעהמטער, געהיט זיך צו מאכען א פסי גסה. אן רבי'ן האט מען פערגעסען. ער איז ערגעץ וואו אין וואל פערשוואונדען. א לאנגע צייט האט מען גאר ניט גערענקט וועגן איהם. געדאוועגט בעזונדער, ביי זיך אויף די קווארטירען. שבי צורנאכטס זיינען זיי זיך צופאהרען, ווי נאכ'ן עגל — און דער רבי איז אליין ניט געוועזן.

נאך הבדלה האט די ווייב און דער שוועהר גערונגען פוהרען געשיקט אין וואלד אריין זוכען דעם רבי'ן — מען האט איהם ניט גע פונען. צושיקט פוהרען איבער די וועגען און ערגעץ ניט געוועזן צו גע פינען. אין א יאהר צייט ארום האט מען דערצעהלט, אז עס געהט איבער די וועגען א דארער חסיד, נע ונד. ער מיידט אוים שטעדט און מענשען, און האלט זיך אויף די פעלדער און וועלדער, ביים וואסער, עסט ווילדע גראזען און איז ווילד בעוואקסען. פויערים האבען איהם געזאלט האבען בעגעגענט אין די בעהעלטענישע פון די וועלדער — האבען זיי געמאכט א געיעג אויף איהם — אבער קיינער האט איהם ניט געקענט כאפען. טייל זאגען, אז דאס איז דער בחור הקדוש, וועלכער האט אויף זיך גענומען די תשובה, איבער א גרויסער עברה.

זיין האָב און גוטס׳

א צייט בילד

אז עס האָט זיך אויפגעעפענט די פאַבריק אין דעם דאָרף, האָט זיך דאָרט פלוצלונג דער איד בעוויזען.

ווען די ארבייטער, וואָס זיינען מעהרסטענס געווען אוים דער פרעמד, פון פוילען, זיינען אהיים געגאַנגען פאַרנאַכט פון דער ארבייט, האָבען זיי אומגעריכט בעגעגענט אויפ׳ן וועג א אידיש קרעמעל — אויסגעלעגט אויף א טישעל פערשיעדענע צוקער־ווארג, אַ באַלאָן סאָ־דא־וואסער און שטיקלאך שניט־קראם סחורה. דערביי איז געשטאַנען א אידעל, א הויכער און א מאגערער, מיט א שיטער בערדעל, גע־האַלטען אויף דער האנד אַ קינד און פריינדליך אנטקעגען געשמייכעלט די פוילישע ארבייטער אויף אַ צובראָכענעם פוילישען שפּראַך, אויס־געמישט מיט רוסישע ווערטער:

— פּראָשע, פּאניע, רוזשנע טאָוואר!

אז די גוים האָבען דערזעהן דאָס קרעמעל און דערהערט זייער שפּראַך, האָבען זיי זיך גאָר דערפרעהט און ארומגערינגעלט דאָס טישעל.

— פון וואנען האָסטו זיך גענומען? ווי קומסטו אהער? אפשר פון אונזערע געגענדען?

— איך וואהן דאָ אין דאָרף פון אויביג אָן, — האָט דער אידעל געגעבען אָנצוהערען אויף זיין רעכט — נאָך בעפאָר די פאַבריק האָט זיך געעפענט. דאָרט זעהסטו די „כאַלופּע“ — דאָרט האָבען מיינע על־

טערן געוואַהנט, אַט אַזוי געקלעפּיעט בידיי. אַז עס איז ניט געווען פאַר וועמען האָט מען זיך ניט געוויזן. היינט, אַז מענשען זיינען דאָ, ווייזט מען זיך אויך אויף דער ליכטיגער שיין. „לעבען און לעבען לאַזען“ — ווי דער דייטש זאָגט — לאַכט דער אידעל פריינדליך צו די קונים.

די גוים האָבען זיך אפילו אביסעל געוואונדערט — איידער די פאַבריק אַז דאָ געעפענט געוואָרען איז דאָ געווען א מדבר. וואָס האָט דער איד געטהאָן אליין? נור עס איז זיי אַלץ איינס געווען. זיי האָבען זיך זעהר דערפרעהט אי מיט דעם אידען, אי מיט זיין קרעמעל, וואָס האָט פרעהליכער געמאַכט זייער אומעטיג דאָרפיש לעבען. האָבען אויסגעקויפט דאָס קרעמעל און געוואָרען בעשטענדיגע אבנעהמער פון דעם אידעל.

און ביידע צדדים זיינען צופריעדען געווען.

נור מיט דעם טאָג וואָס דער אידעל האָט זיך בעוויזען אויף דער ליכטיגער שיין פון דאָרף, האָט זיך אין די פּאָליציייאישע קאַנצעלאַריעס וואָס זיינען געווען פערשפּרייט אין די שטעדט ארום דעם דאָרף ביז צו דער גובערניע, אַנגעהויבען אַ גרויסע בעוועגונג. עס זיינען געפלויגען פּאַפּירען פון איין קאַנצעלאַריע צו דער צווייטער, אַז אין דעם און אין דעם דאָרף האָט זיך אַ איד בעוויזען. און עס זיינען ווידער געגאַנגען פּאַפּירען פון גובערנאַטאָר צום אויעזדנעם נאַטשאַלניק, פון נאַטשאַלניק צום נאַדזיראַטעל, פון נאַדזיראַטעל צום סטראַזשניק, אַז מען זאָל געהן אין דאָרף אריין און חוקר ודורש זיין אויב עס געפינט זיך טאַקע דאָרט דער איד, און מיט וואָס פאַר א רעכט געפינט ער זיך דאָרט.

עס האָט זיך אָבער ארויסגעוויזען, אַז דער אידעל האָט זיך גוט צוגעגרייט צו די אַלע חקירות ודרישות. ער האָט געוויזען פּאַפּירען פון אַלטע קיסרים'ס צייטען, אַז זיינע אָבות האָבען געוואַהנט דאָ אין דעם דאָרף, און ער זיצט שוין דאָ אין די מקומות צייט ער איז געבאָרען געוואָרען.

— אַז עס איז דאָך גאָר צום ערשט קיין דאָרף ניט געווען, דאָס האָט דאָך ערשט דער פאַבריקאַנט געלאַזט אויסטריקענען אַ שטיק נאַס פעלד אין וואַלד און אויפגעשטעלט די הוטע — וואָס האָסטו געטהאָן אין אַ וויסטען וואַלד אריין? — פרעגט מען איהם.

— „באָגו מאָלילסיא“ — ענטפערט דער אידעל.

— און פון וואנען האסטו געלעבט?

— דער רבונו של עולם פערלאזט נישט — ענטפערט דער אידעל.

קיין ריכטיגער תירוץ איז עס נישט געווען, נור מיט א דריי־ רוד בעלדיגען איז עס געווען א תירוץ אבצושלעפען זיך א שטיקעל צייט ביז די פאפירען וועלען צוריקקומען פון דער גובערניע.

דערווייל איז אויס דעם טישעל סחורה געווארען א קרעמעל סחורה. די גוים האבען בעדארפט דאס קרעמעל, האט זיך שוין געפונען איינער, וועמען דער אידעל האט איבערגעגעבען צו האלטען דאס קרעמעל אויף זיין נאמען, און שוין נישט קיין קרעמעל אליין, נור אויך א שענקעל, וואו מען האט זונטאג געקראגען א פלאש ביער צו קויפען. ווארים צווי־ שען די גוים מיט דעם אידען האט זיך פערבונדען אן ענגע בעציהונג, ווי צווישען א קונה מיט א סוחר — זיי האט פערבונדען איין געהיים „פערברעכען" געגען דער רעגיערונג.

די ארבייטער, וועלכע זיינען מעהרסטענס געווען פוילישע קאטאלי־ קעס, האט מען נישט ערלויבט אויף ליטווישע ערד אבצוריכטען גאטעס־ דיענסט לויט זייער נוסח, און אויף אן אנדערען נוסח האבען זיי נישט געוואלט. און וויפיעל זיי האבען זיך נישט געסטארעט צו בעקומען ערלויבניש צו האבען אן אייגענע „קאפליצע", איז דערפון גאר נישט ארויסגעקומען. זיי האבען זיך שוין געהאט מיאש געווען פון בעטען. נור איין מאל אין א זונטאג, ווען דער קאטוילישער גלח איז אראבגעקו־ מען פון דער נאהנטער שטאדט און אין געהיים, ביי א פויער, זיי גע־ האלטען א מוסר־דרשה, האבען זיך די פויערים צואוויינט און געזוכט מיטלען, ווי איינצוארדנען זייער זונטאג־געבעט. א טיכטיגען, ערנ־ סטען פויער, וועלכער האט גוט געלעבט מיט שמואל'ן, איז געקומען אויפ'ן זינען איינצוארדנען זייער געבעט־הויז גאר אין איד'ס קראם. ערשטענס, וועט מען דעם איד נישט חושד זיין אין אזעלכע זאכען און עס וועט קיינעם נישט איינפאלען ביי דעם אידען אין קראם צו זוכען די קאטוילישע „מאטקא באזקא".

דער איד האט לכתחילה דערויף נישט געוואלט בעשטעהן, אבער וואס טהוט מען ניט צוליעב קונים — האט ער זיך געדונגען א בעזונ־ דערע שטוב צום וואהנען. פאר זיין גאט איז ער געווען אין ארדנונג — די קראם איז דאך אויף א גוי'ס נאמען. און ווען דער איד איז דורכ־ געגאנגען אין א וואכען־טאג אין זיין קראם פאר דעם קעסטעל, וואס

עס איז געווען בעהאלטען דאָס הייליגע בילד, און האָט זיך דער־מאָנט, אַז ביי איהם אין דער קראָם געפינט זיך דאָס בילד, האָט עס איהם געקרענקט, איז ער געווען אונרוהיג, געפיהלט זיך זינדיג און ניט געלאָזט זיין קינד אין דער קראָם קיין ברכה מאַכען.

אַזוי האָט די קראָם אַ גאַנצע וואָך געהאַנדעלט און גע'שיכור'ט. אַז עס איז געקומען זונטאג אין דער פריה, זיינען די גוים זיך צוזאַמענגע־קומען אין דער קראָם „שיכור'ן". די פאַדלאָגע האָט מען אויסגעקעהרט, די פלעשלאַך מיט בראַנפען האָט מען פערשטעלט, בעהאַלטען אין שענ־קעל אריין, און אויף דעם אָרט, וואו עס איז אַ גאַנצע וואָך די „קוואַרט" געהאַנגען, האָט מען דאָס הייליגע בילד אויפגעהאַנגען, אַ ליכטעל אָנגעצונדען, און אַן אַלטער, פרומער גוי האָט פאַר גאָט זייער געבעט אָבגעריכט.

דער אידעל האָט זיך פאַר דער טהיר געשטעלט אָבוואַרטען דעם איספּראַווניק. האָט ער איהם פון דערווייטענס פאָהרען געזעהן (ער איז תמיד געקומען אין דאָרף אריין זונטאָג), איז ער אין דער קראָם אריין און אָנגעזאָגט אַז מען פאָהרט, האָט מען באַלד דאָס הייליגע בילד בעהאַלטען אין שענקעל אריין, די פלעשער מיט די גלעזער ארויסגע־נומען און זיך אָנגעזעצט, נאָך מיט דעם ערנסט פון דאַווענען, — „שיכור'ן".

פאַר דעם, אַז דער איספּראַווניק איז געקומען מאַכען אַ רעוויזיע ביים אידעל, האָבען די גוים בעהאַלטען זיין „האָב און גוטס" צווישען זיך און עס פערהוילען פון דעם איספּראַווניק'ס אויגען. זיין „האָב און גוטס" איז בעשטאַנען פון זיין קינד, אַ מיידעלע פון דריי יאָהר, מיט אַ ציעג.

דער אידישער קרעמער, — איך וויים נישט אויב עס איז וואהר, וואָס ער זאָגט אַז זיינע אבות־אבות האָבען געלעבט אויפ'ן דאָרף, איידער דאָס דאָרף איז נאָך געווען דאָרף — נור דער אידישער קרע־מער האָט דאָך זעהר ליעב געהאַט דאָס שטיק פעלד, וואָס איז געווען הינטער זיין קראָם, און האָט זיך זעהר צוגעבונדען צו דער ערד.

קיין ווייב האָט ער נישט געהאַט. אפשר האָט ער געהאַט אין דער שטאָדט ערגעץ וואו — מיט קינדער, נור דאָ, אויפ'ן דאָרף, האָט

ער געוואָהנט מיט זיינס אַ קליין קינד, אַ מיידעל פון אַ יאָהר דריי, רחל'ע, מיט איהר ציעג, וואָס איז געווען די גאַנצע שפּייזעריין פון דעם אידען מיט זיין קינד. קיין פליישׁ האָט ער נים געגעסען וואָכען לאַנג, אַ חוץ אַמאָל, וואָס ער איז געווען אין שטאָדט און געבראַכט זיך כשר פליישׁ אויף אַ שבת. האָט די ציעג געמוזט איהם בעזאָרגען מיט מילך און דאָס גערטענדעל פאַר דער טהיר — מיט קאַרטאָפעל און רעטעכער.

און איז ער אַרויס פאַר דער טהיר און דערזעהן זיין רחל'ען, ווי זי שפּיעלט זיך מיט דער ציעג אויף דעם גרויסען שטיק לאַנקע הינטער קרעמעל, האָט איהם דאָס האַרץ געקוואָלען פאַר נחת: זיינע, זיין קינד און זיין ציעג האָבען אַזאַ שטיק פעלד און קענען זיך וואַלגערען און שפּיעלען זיך אויפ'ן פרייען פעלד וויפיעל זייער האַרץ געלוסט.

פריהלינג האָט ער געלאָזט זיין שטיקעל גאָרטען בעארבייטען מיט אַלע פּויערים צוגלייך, געגאַנגען יעדען פריה-מאָרגען זעהן אויב עס וואַקסט שוין, און אַז אין די ערשטע פּאָר וואָכען האָט זיך נישט אַרויסגעוויזען פון דער ערד קיין גרינס, האָט ער געפרעגט יעדען פּויער, וואָס איז אַריינגעקומען צו איהם:

— פאַר וואָס וואַקסט נאָך נישט מיין גאָרטען?

— נאָך נישט צייט — ענטפערט דער פּויער.

— מען זעהט דאָך נאָך גאַר נישט אַן — וואונדערט זיך דער איד.

— אַז עס וועט קומען די צייט, וועסטו אָנזעהן.

און אַז עס איז טאַקע געקומען די צייט, און דער גאָרטען האָט אַרויס-געגעבען זיינע רעטעכער און דער איד איז יעדען טאָג מיט אַ מעסער געגאַנגען שניידען אין גאָרטען דאָס גרינס, האָט איהם טאַקע דאָס האַרץ געוואַקסען פאַר נחת. „טאַקע אַ גאַנץ אַנדערע זאַך — טענה'ט ער אַמאָל אין שטאָדט — ווען דו זעהסט די רעטעכער ליגען אין אַ הויפען אין מאַרק און דו קויפסט דיר פון דער קופּע, אדער דו געהסט אַליין אין דיין גאָרטען אריין מיט אַ מעסער אין דער האַנד און שניידסט דיך דיין רעטעך אָב. היינט שניידסטו, מאָרגען וואַקסט דיר אַ פריי-שער". אַ, האָט ער געפיהלט דעם טעם פון די ווערטער: איש תחת גפנו ותחת תאנתו — אונטער זיין וויינשטאָק און אונטער זיין פייגענבוים...

און אלע מאָל, אַז ער האָט זיך דערמאָנט זומער די שטאָדט, וואו אידען וואהנען אין די הויפען צו א פּאָר משפחות אין א קעלער און אלע קינדערלאַך פון אלע משפחות אין איין לאָך, — און זיין רחל'ע איז דאָ מיט דער ציעג אויפ'ן פעלד, האָט ער גאָט געדאנקט פון גאנצען הארצען פאר דעם חסד, וואָס ער האָט געטהאָן מיט איהם.

דעם איד'ס פּאַפּירען האָבען ווייט אַנגערייכט, אַזש קיין פּעטער־בורג, נור דער איד האָט נישט געשוויגען. אין פּעטערבורג האָט ער אויך זיין צד געהאט.

עס האָט זיך געדאכט, ווי דער איד וואָלט זיך אַנגעכאַפּט מיט די פויסטען אַז דעם גערטענדעל, אַז דער שטיק לאַנקע און וויל בשום אופן דערפון ניט אראָב.

אַז ער האָט געהערט: פּעטערבורג — פוילט זיך נישט דער איד, לאָזט איבער די קראָם ביי א בעקאַנטען גוי, קינד און ציעג ביי א בעקאַנטע גוי'ע, און דער איד „האָט זיין לעבען איינגעשטעלט", געלאָזט זיך נאָך פּעטערבורג.

צום ערשט איז ער אין דער גרויסער שטאָדט אריין. פון דאָרט האָט מען איהם געוויזען דעם וועג, דערצעהלט וועגען אונזערע דעפּו־טאַטען וואָס מיר האָבען אין פּעטערבורג, נור עס האָט זיך ארויסגעווי־זען, אַז דער איד האָט גאָר א משפחה אין פּעטערברוג, עפּעס א איד וואָס איז גאָר א גאַנצער „קרוב למלכות" — ביים טהעאַטער דאָרט.

דער איד „האָט זיך דאָס לעבען איינגעשטעלט". דאָס גער־טענדעל און דאָס קינד מיט דער ציעג אויף דעם שטיק לאַנקע איז איהם פאר די אויגען געשטאַנען, און דאָס האָט איהם געגעבען מוטה צו גע־פינען דעם וועג קיין פּעטערבורג. אין א שעהנעם פריה־מאָרגען האָט איהם זיין קרוב, וואָס איז געוועזען א טהעאַטער רעצענזענט אין א רו־סישער צייטונג, געפונען פאר זיין טהיר האַמפּערען זיך מיט'ן שוויי־צאַר, וואָס האָט איהם נישט געוואָלט אריינלאָזען.

דער טהעאַטער־רעצענזענט האָט געהאַט א בעקאַנטע שוישפּיעלע־רין, די שוישפּיעלערין האָט געהאַט א געליעבטען, דער געליעבטער פון דער שוישפּיעלערין האָט געהאַט א פריינד, א טשינאָווניק, וואָס האָט

געארבייט אין מיניסטעריום, וואו דעם איד'ס פאפירען האבען זיך געפונען.

און דאס אידעל האט אלעס דורכגעזעצט. ער האט געבעטען דעם רעצענזענט, זיין קרוב. דער רעצענזענט האט געבעטען די שויש־פיעלעריו, די שוישפיעלעריו — איהר געליעבטען, דער געליעבטער — זיין פריינד, און דער פריינד — זיין נאטשאלסטווא, — און דאס אידעל האט ארויסגעקראגען א גוטען אנטווארט און געקענט רוהיג אהיים פאהרען און דערצעהלט די גוים מיט דעם פריסטאוו פון פעטערבורג.

און פון פעטערבורג איז טאקע אנגעקומען אן ענטפער, אז דעם אידען ערלויבט מען צו בלייבען אין דארף, נור זיין „האב און גוטס" טאר ער נישט האבען אויפ'ן דארף.

מען האט אנגעהויבען חוקר ודורש צו זיין, וואס איז דעם איד'ס "האב און גוטס". דאס געוועלב מיט די סחורה זיינען געווען פער־שריבען אויף א גוי'ס נאמען; עס איז נור איבערגעבליבען דאס קינד און די ציעג, וואס מוזען דעם דארף פערלאזען.

דער איד איז ערשטוינט געבליבען: ווי הייסט, וואו וועלען זיי זיך אהינטהאן?

א געוויסע צייט האבען נאך די גוים זיי בעהאלטען צווישען זיך. אמאל, אין א זומער פאר־נאכט, איז אנגעקומען דער פריסטאוו מיט סטראזשניקעס רייניגען דעם דארף. די פאפירען זיינען אנגעקומען פון פעטערבורג, און דער גובערנאטאר האט צוגעשיקט דורכאויס אויס־צופיהרען דעם אוקאז. דאס קינד מיט דער ציעג זיינען פונקט נים געווען אין דער היים — דעם איד'ס קינד האט זיך געשפיעלט מיט אנדערע קינדער פון דארף, און דעם איד'ס ציעג האט זיך געפאשעט מיט אנדערע ציעגען אין דארף. די סטראזשניקעס האבען אויסגעזוכט צווישען די קינדער דעם איד'ס קינד, זיי האבען עס באלד דערקענט אן די שווארצע הערעלאך מיט די שווארצע אויגען צווישען די בלאנדע קינדער, און די ציעג האבען זיי דערקענט, ווארים זי איז אליין נאכגע־לאפען דעם אידישען קינד.

עס איז שוין געווען שפעטליך, פארנאכט, די זון האט זיך שוין געזעצט רויט הינטער דעם גרינעם טונקעלען וואלד — אבער לאזען איבערנעכטיגען דאס „האב און גוטס" פון אידען אין דארף האבען זיי נישט געקענט, ווייל אין דעם פריקאז איז געווען „דורך צוויי שטונדען".

און די צוויי שטונדען האָבען זיך שוין לאַנג געענדיגט. האָבען זיי דעם קינד געגעבען אַ צווייגעל אין האַנד אריין, אַז זי זאָל געהן אוים דעם דאָרף און ארויסטרייבען די ציעג.

די גוים זיינען ארוים פון די הייזער מיט די ווייבער און קינדער, געקוקט אויף דאָס בילד, ווי אַ פּריסטאַוו מיט פיער סטראַזשניקעס טרייבען אַ קינד מיט אַ ציעג אוים דעם דאָרף, געבראָכען זיך די הענד און נישט פערשטאַנען פאַר וואָס. צי זיינען דאָס כשוף־מאַכערם, מכשפים? — האָט איין פרוי געפרעגט די צווייטע.

און די זון האָט זיך געזעצט רויט הינטער דעם טונקעלען וואַלד. און דער איספּראַווניק, וואָס איז געווען אַ געזונטער מענש, איז נאָכ־געגאַנגען די ארויסגעטריבענע און אליין גערעדט צו זיך:

— קאַקאַיאַ עטאַ טשעפּוכאַ!

דער איד האָט אָבער אין דעם דאָרף אָהן זיין „האָב און גוטס" נישט געקענט בלייבען. וואָס קומט איהם ארוים פון שטיק לאַנקע הינ־טער דער קראָם, פון דעם ליכטיגען הימעל, אַז זיין רחל'ע שפּיעלט זיך נישט, און זיין ציעג פּאַשעט זיך נישט. דער גאַרטען פאַר דער טהיר איז איהם אויך שוין מעהר נישט געפעלען, און עס איז איהם שוין נישט געווען קיין אונטערשיעד: אַ רעטעך וואָס מען שניידט זיך אליין אָב פון גאַרטען, אָדער וואָס מען קויפט אין מאַרק, פון הויפען... ער האָט באַלד דאָס קרעמעל פערמאַכט און איז אין שטאָדט אריין.

אין שטאָדט האָט ער אָבער זומער שוין נישט געקענט זיין. דאָס שטיק פעלד הינטער דער קראָם און דאָס גערטענדעל פאַר דער טהיר האָט איהם פער'סם'ט. און זעהענדיג ווי זיין רחל'ע שפּיעלט זיך צווי־שען די קינדער אין דעם שמוציגען הויף, ביים מיסט־קאַסטען, איז איהם דאָס האַרץ צוגאָסען געוואָרען. ער איז באַלד פון שטאָדט פערשוואונ־דען מיט דער מיידעלע, וואוהין — ווייס איך נישט.

די ציעג האָט זיך נאָך אַ שטיק צייט אין דער שטאָדט ארומגע־דרעהט, צום שפּאַט פון די גאַסען־יונגען, און ניט געוואוסט פאַר וואָס מען האָט זי פון דער לאַנקע פערטריבען.

און דער זונטאגדיגער גאָטעס־דיענסט?

ניין, פון דענסטמאָל אָן, צייט מען האָט דעם אידען פון דארף ארויסגעטריבען, זיינען די פויערים אנשטענדיגע מענשען געוואָרען, זיי טהוען קיין פערברעכען געגען דער רעגיערונג נישט. און זונטאג בעטען זיי שוין נישט מעהר צו זייער קאטוילישען גאָט, נור שיכור'ן א גאנצען טאָג.

דריי בעלי בתים.

פריה־מארגען. דאס געסעל האט זיך געבאדען אין דער זון.

די לאדען פון די הייזער האבען זיך איינציגווייז אנגעהויבען אויפ־צועפענען. דא און דארט האט אבגעקלונגען אין געסיל דאס עכא פון זייערע אויפגעפראלטע זייטלאך, וואס האבען זיך הויך אן די ווענד אנ־געשלאגען. זיי האט אבגעענטפערט דאס געררויש פון דעם מילכיקער׳ס וועגעלע, וואס איז ארויסגעפאהרען פון זאמדיגע וועג אויף דעם פריש־געברוקעוועטען געסעל. דער מילכיגער, דאס פערדעל און דער וואגען מיט די קאנען זיינען געווען פערהויכט אין א בלאהען טוי, ווי פריה־מארגענדיגע פלוימען, און עס האט זיך געדאכט, אז זיי פיהרען מיט זיך אין שטעדטעל אריין דעם סוד פון די פעלדער און פון דער ערשט־אוועקגעגאנגענער נאכט, וואס זיי האבען זי נאך געמוזט אויפ׳ן וועג בעגעגענען...

די ארויסגעבויגענע קעפ, בערד און פאות פון די אויפגעעפענטע לופטשיקעס, האבען קוקענדיג אויפ׳ן שטאדט־זייגער — ווי שפעט עס איז — בעגעגענט די זון, און א פרעהליכער שטראהל פון האפנונג האט די ארימע, ווינטערדיגע בריסט ערפילט. דארט, וואו מען האט זיך פערשפעטיגט מיט די לאדען אויפעפענען, איז זי אליין ארייגעדרונגען דורך די לעבער, וואס זיינען געווען אויסגעשניטען אין די לאדען אין די געשטאלטען פון הערצלאך, קעזלעך און האלבע לבנות, און זי האט געזוכט די שלאפעדיגע אונטער די ווינטער־דעקען, אין וועלכע עס זיינען געווען אנגעפיהלט פעדער׳ן פאר קינדער און קינד׳ס־קינדער׳ס אויסשטייער...

אומגעריכט און אהן א חשבון, ווי א קינד, האט די זון איהרע שטראהלען פערשפרייט, נישט קוקענדיג אויף וואס און ווען זיי פאלען.

די שטראהלען זיינען אריינגעדרונגען אין בעהאלטענע, פערשפּארטע לעכער און רינשטאקען, צולאזען דעם רעשט פערשווארצטען אייז: עס האבען זיך אויפגעעפענט די פערבארגענע מיסט־קאסטענס, וואס דער פראסט האט זייער חרפה צוגעדעקט, און דאס שטעדטעל האט זיך געבאדען אין זון און אין בלאטע...

איבער דער געסעל האט זיך איבערגעצויגען א יונגער הימעל, וועיט, רייך, העכער און ברייטער פון תמיד: אבגעריסענע, פליסענדיגע וואל־קענדלעך האבען זיך געבאדען אין זיין טיעפעניש, געוועבט זיך פון איהם און פערלארען זיך אין איהם, און אזוי זיך אינאיינעם צוזאמענגעגאסען, אז עס האט זיך געדאכט, אז די הימלען זיינען צוזאמענגעוועבט פון ציי־טערדיגע, צערטליכע מוזיק־טענער, וואס זיינען פערגליווערט געווארען אין דורכזיכטיגע רויך־וואלקענדלעך. די לופט, ווי זי וואלט זיך בעד פרייט פון שווערען בליי, איז געווארען אזוי קלאהר און דורכזיכטיג, אז מען האט געהערט און געזעהן די לייכטסטע, דינסטע וואלקענדלאך רויך, וואס זיינען ארויסגעגאנגען פון די בוימער־ווארצלען, שטעהענדיג אין געסיל פאר די הייזלעך. די שווארצע צווייגען פון די בוימער, וואס האבען דא און דארט אין געסעל אריינגעקוקט פון איבער די ווייס־אבגעקאלכטע פלויטען, האבען געציטערט אין אויר פאר פרישקייט. די ערד ארום דעם שטעדטעל האט אראבגעווארפען פון זיך דעם ווייסען, ווינטערדיקען דעק, און אזוי שווארץ און אזוי יונג, האט זי געווארט אויף עפּעס, ווי א חתן, וואס ווארט אויף דער כלה... דאס אלץ האט אויסגעזעהן ווי א גרויסער פרייטאג פון א גרויסען, גרויסען שבת, א שבת פון פריהלינג. די וועלט איז געוועזן אזוי פריש און אזוי יונג, דאס עס האט זיך געדאכט, אז דער אונבעוואוסטען „מע'' פון דעם אונשולדיגען קאלב, וואס מרדכי קצב האט געפיהרט אין שחט־הויז (דער איינציגער מעגליכער שטעדטילשער קרבן), איז א ברכה אויף דעם יונגען געבארענעם טאג, וואס קומט אויף דער וועלט...

דער ערשטער פון די בעלי־בתים, וואס האבען זיך אין געסעל גע־וויזען, איז געוועזן ר' נחום רויטהאלץ.

עס איז קיין וואונדער נישט: ר' נחום רויטהאלץ איז א איד, וואס ליעבט שעפּען „פרישע לופט'', און ווייל מאיאווע לופט איז א

מחיה צו דער ברוסט, טהוט זיך א איד ווי ר' נחום אן דאס פערגעניגען; אביסעל דורכשפאצירען זיך אין געסעל אין דער־פריה, נאכ'ן טהיי, צווישען „מה טובו" און „קרבנות". פאר וואס דען נישט? א גאנץ געזונטע זאך, און עס קאסט קיין געלד נישט.

און נישט אזוי מחמת דער ברוסט אליין נעהמט זיך א איד צייט צום שפאצירען אין געסעל (שוואך איז ר' נחום פונקט אזוי אויפ'ן הארץ, ווי אויף די ברוסט, און די „לעבער" איז אויך נישט אינגאנצען אין ארדנונג), נאר דערהויפט דערפאר, וואס ר' נחום האט בטבע ליעב „וויגאדעס". א אידעל איז עס א רונדיגס, א פולס, מיט א רויטען קארק און א פול בייכעל, וואס די קאפאטע דאכט זיך, וואקסט ביי איהם מיט, ווי ביי אונזערע עלטערן פערצייטען אין דעם מדבר. א איד, וואס ווייסט זיין ווערט און וויל זיך אליין נישט „דוצען". האט ער צו זאגען, למשל, אז מען זאל איהם דערלאנגען א גלאז טהיי, וועט ער נישט זאגען פשוט „מיר" נאר מען זאל „איהם" דער־לאנגען, בלשון נסתר. נחום איז זעהר ריהרעוודיג. האט זיך הנאה פון אלץ וויסען, א סך הערען, נאר ריידען — א מכה! רעדט ער שוין אמאל מיט זיין חסד, איז יעדעס ווארט אבגעוואויגען, אבגעמאסטען און געצעהלט: א ווארט — א רענדעל. צום אנבייסען גיט ער זיך א זעץ אנידער ביים טיש און שניידט זיך די שטיקלאך ברויט פון לעבעל, בעשמירט מיט פוטער, דין גאר דיניטשקע, אז עס זאל נאר האבען א טעם פון פוטער. אזוי פייניגט עס דאס פינגערהוט פוטער, צוציהט עס אויף פופציג דינע פערעמלעך, אז עס זאל איהם גענוגען פאר דאס גאנצע ברויט. דערנאך שניידט ער זיך די שטיקלאך כסדר אין מויל אריין, רוהיג, נישט געאיילט, און טרינקט זיך צו צום עסען א גאנצען טשייניק טהיי, דערווייזענדיג דערביי דעם קונץ אויסצו־קומען נאר מיט איין שטיקעל צוקער. ער כאפט ארונטער דאס שטי־קעל צוקער הינטער די צונג, אז עס זאל איהם נישט צוגעהן בשעת'ן עסען, און גיט דערמיט אנצוהערען מיט יעדען זופ, אז צוקער, ברידער, איז דא... אזוי עסט ער זיך רוהיג, א ביסען ברויט, א זופ טהיי, נישט צולאזענדיג זיך ביים עסען קיין שום עגמת־נפש, אז ער זאל נישט האבען חלילה בחנם ארויסגעווארפען. נאכ'ן אנבייסען לעגט זיך ר' נחום צו אויף דער קאנאפע אין עס־שטוב, נעהמט זיך צום שלאף דעם „קו הישר" און לייענט זיך די מעשיות צום שלאף, ביז דער שלאף

וועבט זיך נישט איבער זיינע אויגען. דערנסטמאל רוהט דאס הייליגער סופר אויף זיין ברוסט, און ר' נחום שלאפט שוין רוהיג איין. בשעת ער שלאפט טאר זיך קיינער פון די קינדער נישט ווייזען אויף דעם שוועל פון דער שטוב: דער טאטע שלאפט.

ער לעבט פון זיין ווייב'ס געוועלבעל. נעהע די שווארצע (זיין ווייב) איז א גאנצען טאג אין געוועלב. ווינטער פריהרט זי און ווארימט איהרע פערשטיינערטע פינגער, פון וועלכע די הויט איז אבגעקראכען פון הערינג און זאלץ, ארום א טאפ גליהענדע קויהלען. ר' נחום געהט אריין נאכ'ן שלאף פאר מיטאג אין געוועלב עצות געבען. און אז ער איז אין גוטען הומאר, טהוט ער דער ווייב א חסד, שפרייט אויס די הענד און געגעצט הויך אויפ'ן קול. נעבע די שווארצע פרעהט זיך אין הארצען, וואס זי האט אזא איידעלען מאן. ווארום נאר איידעלע מענשען שלאפען פאר מיטאג און געגעצען נאכ'ן שלאף...

שפאצירענדיג בנעימות'דיג איבער'ן געסעל, נעהמט נחום זיך דאס שנופטיכעל ארויס און וויקעלט זיך דעם האלז ארום, אז ער זאל זיך חלילה נישט פערקיהלען. פלוצים דערהערט זיך א געשריי אין געסעל. ר' נחום דערשרעקט זיך, נאר באלד דערמאהנט ער זיך, אז דאס שרייט „אויף די צייהן" יארדוויגע דעם „ציווילנעם סטראזשניק'ס" ווייב, וואס דער מאן שלאגט זי אויס יעדען פריהמארגען, דאן שפייט ער אויס דריי מאל, אז דער שרעק זאל איהם נישט שאדען און געהט זיך ווייטער, צעהלענדיג די טרעט.

אין געסיל האט זיך געוויזען דער צווייטער בעל־הבית פון שטעדטעל, גאספאדין איוואן איוואנאוויטש. אמאל איז ער געווען א סטראז־שניק אין ווארשוי. אויף דער עלטער, איז ער געקומען צו געלד, האט ער די שטעל אוועקגעווארפען, האט חתונה געהאט מיט א דיקער פוילישער יארדוויגע און איז ארויסגעפאהרען אויף דער פראווינץ, געקויפט זיך א הייזעל און לעבט זיך בשלום ושלוה. מיט די בעלי בתים לעבט ער גוט, א פאן בראט מיט יעדען. האט ער עפעס צו זאגען, גיט ער באלד אין טאטען אריין. נאר די בעלי־בתים האבען זיך צוגעוואהנט דערצו — עס איז ביי איהם אזא מין לשון. ווייטער האט ער א טבע יעדען אין דייזר פריה אויסשלאגען זיין ווייב, איין גאט אליין ווייס פאר וואס און

פאר ווען. די געוואלדען זיינען דאן ביז אונטער'ן הימעל. נאך עס ווייזט אוים אז זי האט עס געדארפט. ווארום וואס מעהר גאספאדין איוואן איוואנאוויטש האט זי געשלאגען, איז יאדוויגע געווארען אלץ דיקער. דאס פנים איהר'ס איז געווארען גלייך, ווי א געשוואלענער־אנגעבלאזענער פענכער, אין וועלכען עס האבען געטיקט צוויי אויגען, ווי צוויי פערלאך... קיין קינדער האבען זיי נישט געהאט, אבער דער־פאר האבען זיי געהאדעוועט א שעהן רעשטעל קעץ, הינד, פויגעל און אזא מין ווייסע מייז, וועלכע זיי האבען געהאלטען אין א שטייג. די ווייסע מייז האבען שטארק דערעסען ר' נחום'ן. זומער פאר נאכט, ווען ר' נחום וויל זיך אנטהאן תענוג, זעצט ער זיך אנידער פאר דער טהיר און הייסט זיך ארויסגעבען דאס „קליין מיטאג", וואס טהוט דער גוי? נעהמט זיך דער גוי די ווייסע מייז אויף די קניע און זעצט זיך אויך פאר דער טהיר, פונקט געגענאיבער ר' נחום'ן (להבעים אודאי) און ר' נחום מוז אויפהערען צו עסען. ער שפייט אוים און קרעכצט אב: וואס זאל מען טהאן, אז מען איז אין גלות!...

איוואן איוואנאוויטש האט געוואלט ווערען אוים סטראזשניק און זיין גלייך מיט אלע „ציווילנע", און ער איז שוין טאקע געווארען אזא „ציווילנער", אז דערזעהענדיג פון דער־ווייטען דעם שטאדט־סטראזשניק, האט ער זיך אויך געכאפט פאר'ן בעזעם און אנגעהויבען אויסצו־קעהרען דעם רינשטאק מיט אנדערע בעלי־בתים צוגלייך. ער האט זיך אבער קיינמאל ניט געקאנט בעפרייען פון די בלויהע הויזען מיט די רויטע ברעגען. צי ער האט זיי געהאט נאך פון גוטע צייטען, צו א גע־שמאק שוין איז געווען ביי איהם אזעלכער, — איין גאט ווייס איהם. אויך די רעקלאך מיט די היטלאך זיינע זיינען געווען געשניטען אויף אזא מין שניט, אז חאטש זיי האבען אויף זיך נישט געהאט קיין שום בלעכעל, פונדעסטוועגען פלעגט יעדער „ארענטליכער" מענש, וואס פלעגט וועלען זיין אין „ארדנונג" פיהלען צו זיי אזא שוואכקייט, אז דערזעהענדיג זיי, פלעגט ער נישט קאנען איינהאלטען דעם יצר הרע, ער זאל נישט פריהער דאס היטעל אראבנעהמען און גריסען: „גוט מארגען, פאניע נאטשאלניק"!

יעדען טאג אין איין צייט איז דורגעגאנגען דורך דאס געסעל דער אלטער פריץ מיט זיין הונד.

דעם אלטען פריץ, וואס וואהנט איינער אליין אין דעם געל־געפארב־טען הייזעל מיט די שטענדיג־פערמאכטע לאדען, אויפ'ן וועג קיין קראָ־שענוויץ, האט דאס געסעל נישט געקענט. דער פריץ האט זיך געהאל־טען פאר זיך, מיט קיינעם האט ער נישט געלעבט און איז תמיד געווען בעהאלטען אין זיך, קיינער האט נישט געוואוסט פון וואנען ער איז גע־קומען, און וואס פאר א מענש איז ער. נאר קודם כל איז עס א פריץ. האבען איהם דערפאר אלע א לאנגע צייט געגריסט. ער אבער האט אויף די גריסען נישט אבגעענטפערט. האט מען איהם דערנאך אויפ־געהערט צו גריסען. צום סוף האט זיך דאס שטעדטעל צו איהם צוגע־וועהנט: עפעס דארט אנ'אבגעקומענער פריץ! און מען האט איהם אנגעהויבען צו בענוצען אנשטאט א זייגער, ווארום ער האט זיך אזוי פינקטליך, צו דער מינוט, יעדען טאג געוויזען אין געסעל, אז דאס שטעדטעל האט אנגעהויבען צו צעהלען די שעה'ן לויט זיין ווייזען זיך: „א האלב שעה ארום פאר'ן פריץ'ס אנקומען"... הינטער די אויגען האט מען געלאכט פון איהם. א נאמען האט מען איהם געגעבען: „דער מלך אביון" און זיין הייזעל: „דעם מלך אביון'ס גיטער". נאר טרעפענ־דיג זיך מיט איהם „סאם נאסאם", האט דער א איד (חאטש ער האט גאנץ גוט געוואוסט, אז דער פריץ איז ארים) נישט געקאנט זיך איינ־האלטען, אז ער זאל נישט פאר איהם דאס היטעל אראבנעהמען און בויגען זיך: פארט דאך עפעס א פריץ. זיין האלז און געמבע. וואס די ווארצלען פון די האאר זיינען פון פיעל גאלען זיך אזוי פערהאר־טעוועט געווארען אין זיי, אז זיי האבען דעם איינדרוק געמאכט פון אבגעברענטע פעדער־ווארצלען אויף א פעטער גאנז, האבען זיך תמיד געריבען אין א שטייפען ווייס געפרעסטען קאלנער, אז עס איז געווען א גרויס רחמנות צו צוקוקען. דאס נישט צוטרעטענקייט צו איהם האט בעשאפען וועגען איהם פערשיעדענע לעגענדען; מען האט געזאגט, אז ער האט צו טהאן מיט די נישט־גוטע, וועלכע בעזוכען איהם יעדע נאכט צוועלף א זייגער. די אלטע בעלי־בתים האבען אבער איהם גאנץ גוט געקענט און געוואוסט, אז דאס איז דער אלטער פריץ פון „דאב־ראוועקע", וואס האט זי פערקויפט דעם הייגטיגען פריץ, איז אוועק

דערנאָך אין די פּרעמדע לענדער, נאָך א לאַנגער צייט געקומען צוריק און זיך בעזעצט אונטער דער שטאָדט און געלעבט זיך אליין. ער זאָל האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך, זאָגט מען, פון די ווייטע לענדער פּופּ־צעהן האָאר און פינף נעגעל פון זעהר א בעריהמטער זינגעריז, וואָס דאָס זאָל האָבן פאַר אַמאָטאַרען זעהר א גרויסען ווערט. אידען אָבער אלס א פּראַקטיש פאָלק האָבען זיך אויף קיין האָאר און נעגעל נישט פער־שטאַנען און געלד אויף דעם וואָלטען זיי נישט געבאָרגט...

די דריי בעלי־בתים, יעדער מיט זיין בעזונדער גאוה, האָבען שפּאַ־צירט יעדער פאַר זיך אין געסיל.

אנקומענדיג צום „הויז" צו האָבען זיי דערהערט א קלאַפּעריי פון העק אין אלטע פערפוילטע באַלקעס. זיי האָבען זיך אָבגעשטעלט, ארומגעקוקט און האָבען דערזעהן, ארבייטער שטעהען אויף דעם אלטען דאָך פון „הויז" און זייערע שאַרפע העק טיקען זיך אין די אלטע, פער־פוילטע שינדלען, וועלכע זיינען אזוי צוזאַמענגעוואַקסען ווי א שאַרבען פון א זקן. די בעלי בתים, וואָס האָבען ביז איצט מתרעם געווען אויף די פּאָליציי, וואָס זי לאָזט איבער אין געסעל אלטע הייזער, וועלכע קאָנען ברענגען אן אומגליק, האָבען זיך צוגעקוקט, ווי זייער פערלאַנג ווערט אויסגעפיהרט. און האָבען שטיל־געשוויגען. אין זייער בליק איז מעהר געווען שרעק און טרויעריגע ערוואַרטונג איידער נייגעריגקייט.

וואָס איז דאָס אזעלכעס דאָס „הויז"?

פון דורות־לאַנג איז געשטאַנען א „הויז" אין געסעל. אן אלטע האַלב פערפוילטע הויז פון איין שטאָק, וואָס בשעת א ווינד, האָט זיך געדאַכט, אז דאָס דאָך פון הויז שאָקעלט זיך אויך אינאיינעם מיט די צווייגען און בלעטער פון די בוימער, וועלכע זיינען געשטאַנען פאַר די הייזלאַך. גערופען האָט מען עס, דאָס „הויז" סתם. צו קיינעם האָט עס ניט געהערט: די בעלי־בתים האָבען נישט געוואָלט, ווייזט אויס, בעצאָהלען פּאַדאַטקעס פאַר א הויז, וואָס ברענגט נישט איין, האָבען זיי זיך דערפאַר אָבגעזאָגט פון זייער אייגענטהום. און דאָס „הויז" איז געוואָרען א „הכנסת אורחים" שטיבעל פאַר די נאַקעטע יונגען. וואָס וואַלגערען זיך אין געסעל ארום, און א בעהעלטעניש פאַר גע'גנב'־בעטע זאַכען. דער „ציווילנער געשטאַרבענער" מיט די שטענדיג־פער־

מאכטע לאדען און מיט זיין פערפוילטען דאך האט אויסגעזעהן צווישען די קליינע פרעהליכע הייזלאך אין געסעל, וואס זייערע פענסטערלאך האבען זיך געבאדען אין די גליהענדע זונען־שטראהלען, ווי אנ'אלטער זיידע מיט א פאר שווארצע ברילען אויף דער נאז. עס האט זיך גע־דאכט, אז די פארצייטיגע דורות האבען איבערגעלאזט אנ'אנדענקען נאך זיך די היינטיגע קינדער דאס „הויז". אז עס זאל זיי זיין צו א „מעטע", ווען זיי וועלען זיך אין געסעל אין בעהעלטעניש שפיעלען.

ווארום דאס „הויז" איז געשטאנען אין געסעל נור פאר די חדר־קינדער וועגען. א שבת נאכ'ן עסען, א שטייגער, דער טאטע איז נאך נישט אויפגעשטאנען צום פרק, די מאמע שמועסט מיט א שכנה פאר דער טהיר, און די חדר־אינגלאך, אנגעטהאן אין די שבת'דיגע קאפאט־קעלאך, פערפלאכטען אין די זונען־שטראהלען האבען ארומגערינגעלט דאס „הויז" ווי די ווערעמלאך. ווער עס האט זיך ארויפגעכאפט אויפ'ן דאך און לאכט אריבער צו די „פלשתים", וואס מען זעהט זיי פון יענער זייט טייך; ווער עס שטעהט אויפ'ן פלייט און קוקט אין „שפאקטיוו". און דאס „הויז", דער זקן האט אראבגעווארפען פון זיך די חרפה, שפיעלט זיך מיט די אינגלאך, שטיפט מיט, אט איז עס זיך נוקם אן א קונדס און גיט איהם א שטעק אריין א נאגעל אין די נייע, שבת'דיגע קאפאטע; אט רייסט עס איינעם די קלאפע אראב. די אינגלאך געהען צוריק צו דער מאמען מיט די פאלעס אין דער האנד, נור דענסטמאל זיינען זיי ניט מקנא, חברים...

ביי נאכט איז דאס גאנצע געסעל איינגעטוקט פון קאפ ביז צו די פיס אין שלאף, די הייזלאך שטעהן איינגעטוליעט איינס ביים צווייטען און זעהן אויס ווי שלאפענדיגע היהנער, וואס זיצען אויף די אייער. נור דאס „הויז" שטארט ארויס ווי אן אומגעלומפערטער גולם מיט זיין הויכען קאפ צווישען די אנדערע הייזלאך און שאקעלט זיך איבער זיי, ווי עס וואלט זיי דערצעהלט, אנגעזאגט איין גאט ווייס וואס, און זיין לאנגער אונפא־מדיגער שטן שפרייט זיך אוים איבער דער גאס, קריכט אריבער אויף די געגענאיבערדיגע הייזלאך. און זיי ביידע, דאס „הויז" מיט'ן שאטען, זעהן אוים ווי צוויי פרעמדע אורחים פון א פרעמדער וועלט, וואס קומען פון ערגעץ גאנץ ווייט און וואנדערען ערגעץ גאנץ ווייט און האבען זיך אבגעשטעלט אין געסעל נאכט האלטען...

די בעלי בתים זיינען געשטאנען און האבען זיך צוגעקוקט, ווי מען לעגט דאס „הויז" איין. נאך יעדען קלאפ האבען זיך געשאטען פער־פוילטע ברעטער, פערשימעלטע שינדלען, א וואלקען שטויב האט זיך געוויבערט. די ווענד האבען זיך אזוי געטרייסעלט, אז עס האט זיך געדאכט, אז דאס „הויז" זינקט איין אונטער די הענט. פון אונטער'ן דאך זיינען נאך אין גאס אראבגעפאלען פערפוילטע און פערשימעלטע ברעטער און ציגעל, ביינער, אלטע „קאלקעס", וועלכע האבען געמוזט ליגען אויפ'ן דאך נאך פון יענער צייט אן, ווען אונזערע זיידעס האבען אין גאס אין פאלענט געשפיעלט. די בעלי־בתים האבען געקוקט אויף די שפיעלערייען, זיינען טרויעריג געווארען און האבען געשוויגען. ר' נחום האט זיך געוואלט עפעס אנרופען, ער האט געקוקט אויפ'ן פריץ. דער האט אזוי געשוויגען, אז דער איד האט מורא געהאט דאס מויל צו עפענען. דער „גאספאדין" איז עפעס נעהנטער געווען, דערפאר האט ר' נחום איהם גאנץ שעהן געגריסט מיט'ן היטעל און האט געזאגט:

— גוט מארגען דיר, פאניע נאטשאלניקו!

דער „גאספאדין" האט עס פערדראסען, וואס דער איד האט איהם גערופען „נאטשאלניק". האט ער זיך האלב ערנסט און האלב אויף געלעכטער געווענדעט צום איד:

— דעם רינשטאק פאר דער טהיר האסט שוין אויסגעקעהרט? — מיט קאלך אויסגעשאטען? הא?

— ווינאוואט — האט ר' נחום געשטאמעלט און אבגערוקט זיך נערנטער צום פריץ צו, איבערבעטענדיג דעם סטראזשניק מעהר מיט'ן הוט איידער מיט די ליפען.

שפעטער האט ר' נחום אליין גערעדט צו זיך:

— נייע בעלי־בתים, נייע הייזער.

דערווייל איז עפעס געשעהן. די ארבייטער, אב'פטר'ענדיג זיך מיט'ן דאך, האבען זיך גענומען צום בוידעם, זיי האבען אראבגע־נומען די פיער באלקענס, אויף וועלכער דער דאך רוהט. פון די באלקענס האבען זיך אנגעהויבען צו שיטען פערפוילטע ברעטער, שמאטעס און לאטעס. די ארבייטער האבען מיט די פיס אויף דער גאס אראבגעשארט אלטע שמאטעס, וואס האבען זיך אויפ'ן בוידעם

ארומגעוואלגערט, — שטיקער בלעך,ביינער פון א גע׳פגר׳טער קאץ, אדער הונד; קעפ און פיסלאך פון געשאכטענע היהנער, א גע׳גנב׳עט קאלב־פעל פון נאטעם שפייבלער. צווישען די אראבגעווארפענע שמא־טעס איז געבליעבען ליעגען צו די פיס פון די בעלי־בתים אנ׳אלט זעלנעריש היטעל.

עס איז געוועזן א הוסארסקע היטעל פון נאפאלעאן׳ס צייטען.

עס קאן זיין, אז א זעלנער, זיך צוריקקעהרענדיג מיט נאפאלעאנ׳ען פון דער מלחמה פון יאהר 1812, א פערוואונדעטער און א קראנקער, האט זיך בעהאלטען פאר די רוסען אויפ׳ן בוידעם. זיין קערפער האבען די מייז שוין לאנג אויפגעגעסען, נאר דאס הימעל, לעדער און אייזען, איז געוועזן נישט צו צוטרעטען פאר די מייז׳ס מיילער. די בלעכען פון היטעל זיינען געוועזן פעררויסטעט און די ברעגען זיינען גע־וועזן בעדעקט מיט א געלען, פייכטען שימעל. דאס היטעל איז ווי א שטומער עדות געלעגען צו די פיס פון די בעלי־בתים, האט אן עפעס דערמאהנט און האט דערצעהלט, אז עס זיינען געוועזן אמאל אנדערע צייטען, אנדערע מענשען...

און א געפיהל האט אויפגעלעבט אין איין מינוט אין דריי פער־שיעדענע הערצער: א געפיהל אז דא שטארבט נישט קיין מענש, דא שטארבט א הויז, א געסעל און אפשר א וועלט. אז עס זיינען אמאל געוועזן אנדערע צייטען, אנ׳אנדער געסעל, אנדערע בעלי־בתים און אנ־דערע הייזלאך. אז דער איד איז נישט דער איד פון אמאל, אז דער פריץ איז נישט דער פריץ פון אמאל, און אפילו דער סטראזשניק איז שוין אויך נישט דער סטראזשניק פון אמאל. ביי אלעמען איז גע־קומען דער געדאנק, אז מען מוז זיך אנגרייטען צו לעבען אין אנ׳אנדער געסעל צווישען אנדערע מענשען...

און טרויעריג איז זיי געווארען איבער דעם, וואס שטארבט אב און וועט שוין קיינמאל נישט צוריקקומען.

דער פריץ האט ארויסגענומען דאס טאבאק־פושקעלע און דערמיט מכבד געווען דעם אידען. דער סטראזשניק איז אויך צוגעקומען און האט אויך די פינגער ארייגעשטעקט.

דער איד, האלטענדיג דעם שמעק־טאבאק צווישען די צוויי פינגער, האט זיך אבגערופען צום פריץ:

טאק, טאק, פאניע שלאכטשיצו!

דער פריץ האט זיך אויסגעניסט און האט איהם אבגעענטפערט:

— טאק, טאק, פאניע זשידזשע!

דער סטראזשניק, האלטענדיג איין האנד אין די הויזען־קעשענע און מיט דער צווייטער די וואנצעס דרעהענדיג, האט זיי אבגעענטפערט:

— טאק, טאק שלאכטשיצו, טאק, טאק, פאניע זשידזשע.

אין דאָרף.

און קענסטו די פעלדער אין וואהלין? שעה'ן לאנג קאנסטו פאה־רען, איינגעטאפיעט צווישען הויכע זאנגען. קיין הייזעל, קיין ביימעל וועט זיך דיר אין די אויגען נישט ווארפען, נאר א פאליע בייטען בע־וואקסען מיט תבואה, איין אונענדליכע חוואליע וואסער גיט זיך א לאז ארויף אין דער הויך — באלד גיסט זיך א צווייטע פאליע הויכע, פולע זאנגען אויף די וויארסטען לאנג אראב אין טאל. פון טאל זעהסטו א שנור וועגעל ציהט זיך אוועק און פערבלאנדזשעט זיך ערגעץ אין א וואלד אריין. שעה'ן לאנג געה איך צווישען די זאנגען — און די פעל־דער ציהען זיך פאר מיינע אויגען אוועק און איך בעגעגען נישט קיין לעבעדיגען נפש. אזוי, אז עס דאכט זיך מיר, אז איך איינער אליין לעב ערגעץ אין א בעוואקסענע וויסטע...

דאך געגען פארנאכט ווייזען זיך ארויס פון מיטען די זאנגען איי־ניגע רויטע דעכער; איך קום אן אויפ'ן וועג, וואס פיהרט לינקס אין דארף אריין. אויף די פעלדער, ביים וועג, וואלגערען זיך פגרים פון פערד ארום, א סקעלעט פון א פערד'ס א קאפ קוקט ערנסט, תמ'וואטע, אזוי ווי עס וואלט וועלען דערציילען פון אמאליגען לעבעדיגען פערד. באלד אבער קום איך אן, ביים „ערב דארף", דער ערשטער מענש, וואס איך בעגעגען אויפ'ן וועג איז א איד, אנ'אלטער, מיט א שיטערע, לאנגע, ווייסע בארד — שטעהט זיך אונטער א בוים און דאווענט מנחה. דאס פעקעל וואס ער האט ערשט געהאט אבגעלייגט פון זיין רוקען, ליגט איהם צו פוסען און ער שטעהט זיך איינער אליין. עס גערט איהם גאר נישט אן קיינער, און ער דאווענט מנחה...

און ארום און ארום איז גאט'ס וועלט שטיל און ערנסט געוועזען, ווי זי וואלט זיך וועלען איינהאָרכען צו דעם איד'ס מנחה.

און עפּעס אזוי „מנחה׳דיג״ איז די גאנצע וועלט געוועזען. די זון איז אונטערגעגאנגען. אבער איהר ווייסט ווי אזוי, א פייערדיגער געגליווערטער ים האט זיך ערנסט פון הימעל אראבגעקייקעלט און איז פערפאלען געווארען, ווייט אוועק אויף יענער זייט וואלד. פון דעם וואלד האבען ארויסגעשטארט אייניגע הויכע ביימער, און פון דער־ווייטענס האט זיך געדאכט, אז די בוימער שטייגען אויף און גרייכען אין א פייערדיגען ים אריין — און פון צווישען איין בוים און דעם צווייטען, קוקט גאט׳ס אן אויג ארויס...

א לאנגער שמאלער וועג פוןביידע זייטען מיט קליינע הייזלאך בעשטעלט. פענסטערלאך קוקען ארויס פון צווישען צווייגען און בלע־טער; פאר דער טהיר אויף די טרעפּלאך זיצען די בעל־הבית׳עס און שמועסען צווישען זיך. איינע מיט א רויט טיכעל אויפ׳ן קאפּ, שטעהט און קוקט ווייט אין פעלד אריין; פערשטעלענדיג זיך מיט דער האנד פאר די זון, קוקט זי וועמען אוים אין פעלד. און אין וועג, אין זאמד, שפּיעלען זיך די קינדערלאך קליינע — איינגעברודיגטע. און פון פעלד א היים, דארטען פון דעם רויט־ליכטיגען ים, לאזט זיך איבער׳ן וועג א גאלאפּ — א סטאדע אויסגעמישט: פויערשע שעפּסען, מיט די נארישע תמ׳וואטע אויגען, ציגען, קיה און פערד צוזאמען, און זייערע פּאסטוכער, די קינדער מיט די בייטשלאך, אינגלאך מיט בארפיסע פּים, אין די טאטעס׳ וועסטען, הענדעם פענדעם אין איין גאלאפּ, אזוי אז עס האט זיך געדאכט, אז דאס אלעס איז איין סטאדע. אלץ איז אויסגעמישט און לעבט אינאיינעם, שעפּעלעך מיט מענשליכע קינדער, ציגען, חזרים מיט הינט — אלץ לעבט אין שלום. יעדערער טהוט דאס וואס ער דארף צו טהאן, און „מען בילדעט די געזעלשאפט״. די חברה האבען מיר געגעבען א נעהם אריין אין מיטען און איך בין צווישען זיי פערטרונקען געווארען... פאר יעדען הויז איז געשטאנען די „בעל־הבית׳טע״ און האט אבגעשיידט איהר סטאדע, איהרע צוויי, דריי שע־פעלאך מיט די ציגען און חזרים, און האט זיי אריינגענומען אין איהר הויף אריין. טייל געהען מיט גוטען, עס הייסט, געהן זיך פּלוצלינג ארויס פון די סטאדע און לאזען זיך אין הויף אריין; א טייל אבער גרויסע קונדסים, לאזען זיך נאך דער סטאדע, און די „בעלי־הבית׳טעס״ לויפען זיי נאך, זיי אבצושניידען פון די איבריגע און אריינברענגען אין הויף.

פֿאַר אַ קליין הייזעל, וואָס די שוועל פֿון די טהיר איז באַלד שוין אַזוי הויך ווי דאָס פֿענסטער, איז געשטאַנען אַ הויכע, דאַרע אידענע אין אַ „ווייס־טיכעל" איינגעהילט דעם קאָפּ — און זי האָט אויך אָב־געוואַרט איהר טשערעדע. נור איהר טשערעדע — איין אָרימע מאַגערע קוה, איז זיך געגאַנגען אָן אַ זייט, פֿאַמעליך מיט רוהיגע טריט, אַזוי ווי זי וואָלט פֿערשטאַנען, מיין שרה'טע, אַז זי איז אַ אידישע בהמה, און פֿאַר אַ אידישע בהמה פּאַסט נישט צו לויפֿען. און אַזוי ווי איהר „בעל־הבית", איז זי מיט דרך ארץ אריין אין הויפֿעל און אויסגע־שטעלט איהר אייטער פֿאַר דער אידענע מיט דעם קריגעל, וואָס איז גע־קומען אָבנעהמען פֿון די קוה דאָס איהריגע מיט אַ יראת־שמים־פּנים'ל, אַזוי ווי זי וואָלט וויסען, די נאַרישע אידישע בהמה, אַז זי טהוט אַ מצוה דערמיט, וואָס זי גיט אָב איהר מילך אַ אידיש שוואַך קינד, וואָס די מוטער קען עס נעבאַך נישט זייגען.

דערזעהענדיג אַ איד זיצט פֿאַר דער טהיר פֿון זיין הויז און קוקט זיך צו אַלעם מיט אַ שטיל שווייגעניש, וואָס דאָס אַלעם געהט איהם גאָר נישט אָן, בין איך צו איהם צוגעגאַנגען. ער האָט מיך אויפֿגע־נומען מיט „אונטערטעניגקייט" — און מיר זיינען ביידע געזעסען און געהנטער בעקאַנט געוואָרען.

איך האָב געמוזט זאָגען ווער איך בין, און וואו איך בין געווען, און וואו איך געה, און צו וואָס איך געה. איצט האָרך איך איהם אויס. איז'ען איז ער, לא עלינו, אַ גרויסער אָרימאַן, און האָבען האָט ער, לא עלינו, דערוואַקסענע טעכטער, און וואָס דאַרפֿט איהר נאָך מעהר? ער דאַרף נישט מעהר נאָר איינציגע האַטש טויזענד רובל. 5 טעכטער האָט ער, צו 200 רובל אויף אַ קאָפּ: הונדערט רובל חתונה הוצאות, אַ קלייניגקייט נור. אין דאָרף זיצט איבער צוויי טעמים. ערשטענס ווייל ער „מעג" וואָהנען אין דאָרף, ער איז דאָ געבוירען געוואָרען. און צווייטענס, ווייל ער האָט זיך נישט מיט וואָס אַרויסצוציהען...

אַזוי ווי מיר זיצען און ריידען זיך אויס איינער פֿאַר דעם אַנדערען די אידישע צרות, הערען מיר פֿון דערווייטענס אַ געזאַנג. עס איז שוין געוואָרען ווי כלומר'שט טונקעל, עפּעס יענע שטיק וועלט, דאָרטען ביי וואַלד, האָט זיך וואָס אַמאָל מעהר אין וואַלד בעהאַלטען, איבער דעם ליכטיגען רויט־זורינען ים איז אַריבער אַ טונקעלער רויך — און פֿון דאָרטען האָט זיך געהערט דאָס געזאַנג. עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער

וואלד זינגט דאס ארויס. באלד האט זיך פון דערווייטענס געלאזט הערען א וואגען סקריפּען. פאר אונז איז דורכגעפאהרען א פוהר פול אנגעפּאקט מיט זאנגען, און בעל־הבית׳ישע טעכטער מיט די קאסעס אין די הענד זיינען נאכגעגאנגען, און האבען בעגלייט די אבגעשניטענע זאנגען פון פעלד א היים, אין שפּייכלער אריין, מיט געזאנג, אזוי איינע, אזוי צוויי און אזוי דריי. און דער „בעל־בית", א נגיד פון אנ׳אכט פאזשען ערד מיט פערד, קיה, אקסען, שעפּסען און רינדער געהט זיך נאכ׳ן וואגען בארפוס — און פיהרט זיך אב זיין פּראצע אין שטאל אריין, רוהיג, אסור ער זאל ס׳מאל א שמייכעל געבען. דער איד מיינער קוקט איהם נאך, און גיט א קרעכץ: עשו! א צווייטע פוהר פאהרט פערביי, מיין איד קרעכצט: עשו, און אזוי א דריטע, און אזוי א פיערטע.

און יעדען טאג זיצט יעקב פאר דער טהיר, פאר זיין איינגעפאלען הייזעל און זעהט ווי עשו פיהרט א היים זיין תבואה פון זיין פעלד, רוהיג און גלייכגילטיג. און יעקב קרעכצט אלץ: עשו....

געגען אונז איז געוועזן דער ברונען פון דארף. באלד זיינען זיך אנגעקומען „די טעכטער פון לאנד", מיט „די פעטערס טשערעדעס", און זיי האבען אנגעהויבען אנצוטרינקען זייערע שאף מיט דעם וואסער פון דעם ברונען. זיינען דארט אויך אהין געקומען „די זיהן פון לאנד" גאנץ הויכע בחורים מיט קורצע „שעהנע העמדלאך", כדי צו בעזעהן די „טעכטער פון לאנד" און זיך פון זיי אויסצוקלייבען כלות און א לעב צו טהאן... די טעכטער פון לאנד האבען זיך ביי דער ברונען אביסעל פערזאמט מיט די בחורים, ביז עס האבען זיך פון דארף געלאזט הערען די מאמעס קולות: א—שא, א—שא, וואו זייט איהר? האט מען זיך געזעגענט מיט די בחורים, דורך חנ׳ודיגע וואונקען מיט די אויגען און א היים געלאזט זיך. די בחורים אבער אין די שעהנע רויטע העמדלאך זיינען געשטאנען און געווארט, זיי האבען זיך געריכט אויף עפּעס און באלד טאקע פון דארט, פון וואנען די זון געהט אונטער אזוי רויט־העליש, אונטער׳ן וואלד, געהט אויף א ראפּטים פענדזיען. מען לאזט זיך און ווי א דונער געהט עס פאראויס, אנזאגענדיג עפּעס און באלד בעווייזט זיך א יונגע בעל־הבית׳טע טאכטער רייטענדיג אויף א פערד, און נאך איהר האט זיך נאכגעלאזט איהר פאטערס טשערעדע. איהרע שווארצע ברויטע האאר האבען זיך פון לויפען אויף איהר איידעלען

געזונגען נאָקען אַראָבגעלאָזט. און די געדיכטע שוואַרצע צעפּ האָבן זיך פון רויטע טיכעל אַרויסגעגנב׳עט און זיך איבער׳ן געזיכט פאַר־שפּרייט. און אַ פּאָר גרויסע, היטרע, שוואַרצע אויגען מיט אַ פּאָר רויטע פרישע ליפּען האָבן היטרע פון פּנים אַרויסגעשמייכעלט, פראַנק און פריי אויסגעלאַכט דאָס גאַנצע וועלט... און דאָס יונגע בלוט האָט גע־קאָכט אין איהר רונדע חנ׳ר־ציטערנדיגע האַנד און האָט עפּעס ווי אַרויס־געבעטען זיך, און געוואונקען אין דער שטיל... און די אויפגעדעקטע נאַקעטע פּיס האָבן געלאַכט אין דער וועלט אַריין, אָבער זי אַליין האָט גאָר נישט געוואוסט פון דעם אַלעם — וואָס איהרע אויגען און איהרע נאַקעטע הענד זאָגען אויס אהן איהר ווילען... קוקענדיג אויף די בחורים מיט גלייכגילטיגקייט, אַזוי ווי זי וואָלט גאָרנישט געוואוסט פון דעם אַלעם, איז זי אַראָב פון פערד, און האָט זיך אָבגעטהאָן דאָס איהריגע (און אַנטרינקענדיג די פערד, האָט זי אויסגעזעהן פון דער־ווייטענס, ווי אונזער באָבע רבקה עליה השלום, ווען אליעזר האָט זי מיט קעמלען ביים ברונען געטראָפען). און די בחורים מיט די „רויטע העמדלאַך" זיינען געשטאַנען און האָבען געקוקט אויף איהר פון דער־ווייטענס און די הערצער האָבען געקלאַפּט... איהרע אויגען האָבען צו־געצויגען און אין דערזעלביגער צייט אויך אָבגעשטויסען פון זיך... און היטרעדיג איז זי ווייטער אויפ׳ן פערד אַרויף און עפּעס לאַכענדיג מיט די גאַנצע וועלט האָט זי זיך אין די וועלט געלאָזט.

די בחורים אין די „רויטע העמדלאַך" שטעהען, קוקען און גאַפען און עס דאַכט זיך, אַז די טריט פון דעם פערד, וואָס הערט זיך אויפ׳ן וועג מאַכען ס׳געלעכטער אויס זיי...

און דאָרטען ווייט איז די זון איינגעזונקען אויף יענער זייט וואַלד און מען האָט נישט באַמערקט, ווי די נאַכט האָט זיך אַריינגעגנב׳עט. נאָר מיין איד ציהט מיך ביי׳ם אַרבעל: קומט, פעטער, מעריב דאַוונען.

אידישע אויגען

מיר זיינען געזעסען אין דרייען אין איינעם פון די ווארשאווער קאַ־פעעס, און מיר האָבען גערעדט פון אידישע טעכטער־אויגען. אונזער פריינד וולאדעק, דער מיסטישער גוי, וועלכער איז געווען אַ בעריהמטער ליעבהאבער פון אידישע טעכטער, האט זיך צוקאכט:

— די אויגען, די אויגען פון אידישע טעכטער אין נאָך אַ רעשט פון אלטען ירושלים — האָט ער אויסגעשריען מיט בעגייסטערונג — אין די אויגען פון אידישע טעכטער ליגט דער מיסטישער מעלאנכאָלי־שער לאנדשאפט פון אָבגעברענטען אָריענט. אין זיי פינקעלט דער גלאנץ פון פער'שיכור'טען תאוה'דיגען בליק פון סאלאמעא, אין וועלכען עס האָט זיך אָבגעשפיעלט דער גלאנץ פון הורדוס'עס שווערד, אָבהאָ־קענדיג יאהאן'ס קאפּ; אין די אויגען פון אידישע טעכטער. — האט ער זיך ערשט גענומען צו ערפלאקערען...

— אפשר שוין גענוג? — האָט זיך ווער אָבגערופען פון דער חברה, — קיין זייטען־שפּיעלען פון אָריענטאַלישער מוזיק הערט מען נישט דאָ, און דער ווייַן גלאנצט אויך נישט אין גלאָז פאַר דיר, — האָט ער געזאָגט אין אַ ביבלישען טאָן.

אונזער פריינד וולאדעק איז קיהל געוואָרען און געקוקט אויף דעם ריידענדען מיט פערדרוס.

— איין מאָל האָט זיך מיר געטראָפען אַ מעשה מיט אידישע אוי־גען — האָט זיך אָנגערופען דער מאהלער סטאניסלאוו, וועלכער איז געזעסען אין אַ ווינקעל — אָבער איך שעהם זיך צו דערצעהלען, — האָט ער פּלוצלונג אָבגעהאקט, רויט ווערענדיג.

— גיב נאָר אַ קוק ווי דער צדיק האָט זיך פערשעהמט.

— וואס, געקראגען אין „פאפא" ? — פרעגט איינער.

— ניין, דאס נישט, יעדענפאלס נישט קיין פיזישען פאטש, אבער... איבעריגענס, קיינער פון אייך איז נישט בעסער, און יעדער פון אייך וואלט געטהאן דאס, וואס איך האב געטהאן, — ניין, דאס, וואס איך האב געוואלט טהאן.

— אדרבה, דערצעהל — לאז מען הערען.

— עס איז מיר איינמאל אויסגעקומען נעכטיגען אין א האטעל אין די אידישע גאסען, דארט ארום גענשא, דזיקא. האט איהר שוין אמאל דארט גענעכטיגט ? ניין ? — געהט פרואווט. איך קום א מיעדער און ווארף זיך אין בעט אריין. יא, וואנצען, נישט וואנצען — איך ווייס נישט, טויט מיעד געווען און עפעס אויפגערעגט.

איך בין קוים איינגעשלאפען, פריהמארגענס. איך האלט אין מיטען בעסטען חלום, מען וועקט מיך. אויפגעכאפט זיך, אויפגע־עפענט, וואס איז ?

— דא וואהנט קאץ ? — פרעגט א איך, ארייַנשטעקענדיג די בארד מיט'ן קאפ.

— ניין, דא וואהנט נישט קאץ.

דער איך איז שוין נישט דא.

נור צו דעם האט מען מיך נישט געדארפט אויפוועקען. שלאפען קאן איך שוין נישט, ליג איך אין בעט און ווארט, ווער עס וועט ווייטער קומען. נאז־טיכלאך וויל איך שוין נישט קויפען, אויך נישט קיין זאקען מיט גאפעל און מעסער. א אידענע עפענט גלאט אזוי אויף מיין טהיר, — וואס איז ? — עס איז איהר פינסטער אין קארידאר. און איך ליג אין בעט, בין ביי מיר אין האטעל, און האב דאס געפיהל, ווי מען וואלט מיך א נאקעטען אויף די נאלעוויקעס אוועקגעלעגט.

די טהיר עפענט זיך און עס קומט אריין א יונג, יונג ווייבעל. פון הינטער דעם שייטעל שיינט ארויס נאך גאר א פריש פנים'על, מיט א פאר גלאנצענדיגע, שווארצע שעהנע אויגען. זי געהט צו צו מיר ביז פאר'ן בעט און ווייזט מיר אויף עפעס, וואס זי האלט בעהאלטען הינטערן שירץ.

— פאלשע פאפיראסען — ווארפט זי צו מיר א שעלמישען בליק, פערקרימט די ליפען און ווייזט איהרע חן'עווידיגע צייהנדלאך.

— פאַלשע פּאַפּיראָסען — זאָג איך פון בעט ארויס, און קוק אויף דער אידענע, וואָס זי מיינט.

זי טראָגט מיר צו די פּאַפּיראָסען — „זיי קאָנען פּרובירען״.

איך פּרוביר, און רויכער מיר דעם פּאַפּיראָס ארויס פון בעט, און קוק אויף דער אידענע און טראַכט מיר:

— מיך וועסטו נישט נאַרען, פאַלשע פּאַפּיראָסען מיינסטו דאָך נישט... און קוק אויף דער טהיר, אַ שפּאַלט האָט זי דאָך אויפגעלאָזען — זי זאָל ניט זיין מיט מיר ביחידות — קוק איהר אין די אויגען אריין — אַ גנב׳ישער, שעלמישער בליק.

„רויכערען זי — זיי שמעקען גאַנץ פיין״ — זאָגט זי.

— וואָס קאָסט עס? — פרעג איך און קוק איהר אין די אויגען אריין — אז מיין פראגע זאָל זיין צווייד׳ייטיג.

— אַזוי, פערציג קאָפּיקעס פאַר הונדערט — זאָגט זי.

— אַזוי, פערציג קאָפּיקעס פאַר הונדערט, — זאָג איך פון בעט ארויס — די פּאַפּיראָסען הייסט עס.

— יאָ, הונדערט שטיק, — ענטפערט זי געלאַסען.

אָבער אַ שווארץ יאָהר, וואָס בליסטשעט זי אַזוי מיט די אויגען?

— גוט, גוט, זאָג איך, פערציג קאָפּיקעס פאַר הונדערט — זיי שמעקען זעהר פיין, זעהר פיין — לאָז איך דעם רויך לאַנגזאַם פון מויל ארויס.

— און אין דער היים האָבען זי דאָך אויך פּאַפּיראָסען? — פרעג איך; איז מיר פּלוצלונג עפּעס איינגעפאַלען.

— גוטע, בעסערע נאָך פון די; איך וועל איהן באַלד אריינברענגען. זיי וועלען נעהמען? — פרעגט די אידענע און קוקט מיך ווידער אין די אויגען אריין.

— נעהמען, נעהמען, — זאָג איך.

— אריינברענגען?

— ניין, איך געה מיט, — ענטפער איך — וואַרטען זי נאָר דאָרט אויף מיר — וויין איך איהר אויפ׳ן קאָרידאָר — איך געה שוין מיט.

די אידענע האָט געוואַרט אין קאָרידאָר, און איך טהו זיך פלינק אָן, און טענה אַלץ צו זיך:

„מיר וועסטו נישט נאַרען״, „פאַלשע פּאַפּיראָסען״ צו פערקויפען, הע! „פאַלשע פּאַפּיראָסען האָסטו דאָך נישט צו פערקויפען״

— איך ווייס דאָך, וואָס דו מיינסט. איך ווייס דאָך — א וועלט היינט — זאָג איך צו מיר — א וועלט — א חסידיש ווייבעל אין א שייטעל — „פאַלשע פאַפּיראָסען" צו פערקויפען, איבער די האָטעלען געהען זיי— איי, איי — זאָג איך זיי מוסר ביי זיך אין הארצען.

אַנגעטהאָן, געהט זי פאַראויס פאר מיר, איך געה נאָך איהר.

— געהען זי נאָך מיר, זאָגט זי, מען זאָל נישט זעהן.

„מען זאָל נישט זעהן" — אהא, א וועלט, און זי קוקט זיך יעדעס מאָל אום, צי איך געה איהר נאָך. — איך געה, איך געה, ווינק איך צו איהר מיט'ן קאָפּ — א וועלט היינט! האסט געזעהן א חסידיש ווייבעל, אין א שייטעל געהט עס, „פאַלשע פאַפּיראָסען" — הא?

ארויפגעקומען אין אַ הויף, לויפט די אידענע פלינק אין א געוועלבעל אריין און קויפט עפּעס, און ווינקט צו מיר מיט די אויגען — „נור איין מינוט", זי שפּרינגט באַלד ארויס פון געוועלבעל מיט א ברויט הינטערן אָרעם און וואַרפט ווידער צו מיר א גנב'ישען בליק, און ווידער א שמייכעל. „קומען זיי מיט ארויף, אויפ'ן דריטען שטאָק, געהען זי נאָך מיר".

איך בין אריינגעקומען נאָך איהר אין שטיבעל — און א כאַליאסטרע קינדער האָט זי געגעבען א רינגעל ארום, אז דאָס ווייבעל איז אין גאַנצען פערטרונקען געוואָרען צווישען די קינדישע קעפּלאַך און קינדישע געשרייען; איינס זיצט שוין ביי איהר אויף די הענד, און זי ווישט עם אָב דאָס נעזעל. איינס ציהט ביי דער האַנד, וויל מיט ארויף, שוין איז עס אויך אויבען, און די איבעריגע צוויי רייסען די שירץ, און פּאַטשען זיך אין די הענטלאַך, און שרייען מיט זייערע דינינקע קול'כלאַך:

— די מאַמעלע, די מאַמעלע איז געקומען...

— אָט באַלד, אָט באַלד — פרעהט זיך די אידענע, און הויבט איינעם אויף דאָס היטעלע, און זעצט עם איהם אויפ'ן קעפּעל.

„משה'לע, א ברכה מאך".

— ברוך אתה...

און די אידענע שטעהט זיך רוהיג און צוטהיילט מוציא'ס די קינדער, און אז מיר, און מיינע „פאַלשע פאַפּיראָסען" האט זי גאר פערגעסען.

— וואו זיינען מיינע פאפיראָסען? — פרעג איך האַלב פערדריס־ליך.

— לייב, וואו ביזטו? פאפיראָסען וויל מען — רופט די איי־דענע.

פון א ווינקעל שטוב הויבט זיך אויף אַ קליין אידעל, דאכט זיך, ער האט א הויקער געהאט, מיט א בלייך, בלייך פנים׳ל, נור שווארצע אויגען און א שווארצע באָרד האָט ער געהאט.

— פאר וויפיעל ווילט איהר?

אז איך בין אראָב פון די טרעפּ מיט די „פאפיראָסען" אונטערן אָרעם, ווי אַ אָבגעשמיסענער, האָב איך זיך געטראכט:

— וואָס אַ אידענע קאָן! אַ האַלב טוץ קינדער האָט זי, און האָט נאָך אזעלכע שעלמישע אויגען.

— און אויף וואָס זי נוצט זיי אוים — האָט ווער געזאָגט.

— „פאלשע פאפיראסען" צו פערקויפען — לאכען אלע.

—ניין, אויף ברויט פאר איהרע קינדער — האָט דער ערצעהלער געענדיגט.

אָפּגענאַרט.

די מיידלאך האבען שוין אויסגעזעצט די כלה צום בעדעקענס, די כלי־זמרים מיט די כלים אין די הענד שטעהען ארום, די פּיעדלען אַנגעשטעלט אין די הענד, פון ווײלע צו ווײלע גיט אַ כלי־זמר אַ ברום מיט זיין פינגער אויף אַ זייט פון פּיעדעל. דער קאַנטער־באַס גיט אַ אַ קרעכץ אב, און פּאר אונגעדולדיגקייט בלאָזט יענקעל קלאַרנעט אויף דער טראָמפּייט. אויף אַ שטוהל שטעהט דער בדחן, צוויי פינגער אויס־געשטרעקט גרייט צום טאַקט און מיט די אנדערע פינגער צופּט ער זיך דאָס בערדעל מיט אַזאַ עקשנות, ווי ער וואָלט דעם גאַנצען כעס אויסגעלאָזען אויפ'ן בערדעל.

און דער חתן מיט דער דעק־טוך ווייזט זיך אַלץ ניט.

פון די ברוגז'ע מינע פון די מחותנת'טע זעהט מען, אז עס האַנ־דעלט זיך עפּעס וועגען חתן. ריכטיג אָבער ווייסט מען נישט וועגען וואָס עס געהט. די מיידלאך האָבען רחמנות אויף דער כלה, וועלכע ווערט פערשעהמט ווארטענדיג, און טהוען אלעס וואָס אין זייער קראַפט צו פעריאגען די פיינליכע שטימונג. זיי לאכען, פרעהען זיך, פאַדערען אויף די כלי־זמר צו שפּיעלען... נאָר די כלי־זמר זיינען פערטראַגען, אז פון דעם אלעם זאָלען זיי ניט בלוטען — ווען עס וועט ווערען אויס־שדוך — זיי יאָגען פון זיך די מיידלאך אוועק מיט די סמיטשקעס:

— סטופּיי, סטופּיי — שפּעטער טאַנצען.

אַ פערשעהמטע, די אויגען און דאָס פּנים פערשטעלט אין ביידע הענד, זיצט די כלה און וויינט שטיל. איבער איהר קאָפּ שטעהט די מוטער, קושט זי און טרייסט זי:

— גאָט וועט דיר בעצאָהלען פאַר דער חרפּה, וואָס מען טהוט דיר אָן מיין קינד — גאָט וועט דיר בעצאָהלען.

און אין א צווייטען צימער זיינען געוועז ביידע פאַטערס־מחותנים. איין מחותן עוזר׳ל, דעם חתן׳ס פאַטער, וועלכער איז געוועז א קורץ איי־דעל, זיצט פערביסען די דאַרע אויסגעטריקענטע ליפּען, זיין קליינעם איינגעלשען קאָפּ אנגעלעהנט אויף איין האנד, און מיט דער צווייטער האנד האָט ער זיך געלאָסען געגלעט דאָס קורצע בערדעל. און ער שווייגט ווי א שטיין. דער צווייטער מחותן, דער פאַטער פון דער כלה, א הויכער שטאַרקער איד מיט א גרויס פּנים און א גרויסע לאנגע באָרד, א געלער, שטעהט פאַר איהם און בעט זיך:

— עוזר, פערשעהם מיך ניט פאַר מענשען — אכט טעג נאָך דער חתונה, אזוי ווי איך פערקויף נאָר דעם ווייץ, גיב איך דיר די הונדערט רובל. נעהם דעם וועקסעל, איך בעט דיר, נעהם דעם וועק־סעל — האָט ער איהם געשטופּט א וועקסעל אין האנד אריין.

דאָס קליין אידעל האָט זיך נישט בעוואויגען פון אָרט. ער האָט מיט דער האנד קיין איין פלינקערע בעוועגונג ניט געמאַכט, געלעטענדיג זיך די באָרד. ער האָט זיך קיין איין פלינקערען שאָקעל ניט געגעע־בען. ער האָט די אויגען ניט אויפגעהויבען, ניט מיט׳ן קאָפּ בעוואויגען, נאָר איז געזעסען ווי פריהער און געשווינען.

פון צייט צו צייט האָט א מחותנת׳טע דעם קאָפּ אין טהיר אריינגע־שטעקט און אריינגערעדט:

— מחותנים, דאָס חתן־כלה פאַסט דאָך עפּעס א לאנגען זומער־טאָג.

— מחותנים, די געסט צוגעהן זיך דאָך, א חרפּה פאַר מענשען.

— וואָס זאָל איך טהאָן? — ער זיצט ווי א גזלן — האָט דער כלה׳ס פאַטער אנגעוויזען אויפ׳ן מחותן עוזר. — ווייסט דו גאָר וואָס, לאָמיר פרעגען דעם חתן, אז ער וויל דוקא אז איך זאָל יעצט פאַר דער חופּה אנטהאָן די קאַפּאָטע און נעהמען דעם שטעקען און געהן אין גאַס אריין באַרגען מיר הונדערט רובל צו דעם נדן, יעצט פאַר דער חופּה, ווען מיין קינד וואַרט אויפ׳ן שלייער, וועל איך דאָס טהאָן, וועל איך עס טהאָן — האָט דער מחותן געזאָגט שוין אַרויסגעהענדיג פון געדולד.

— דער חתן וועט טהאן, וואס איך וועל איהם הייסען — האט דער קליינער אידעל געלאסען און קורץ אבגעענטפערט.

— ניין, איך וויל עס הערען פון זיין מויל, איך וויל, אז ער זאל מיר זאגען, אז ער וועט ניט געהן פריהער בעדעקען דער כלה ביז די הונדערט רובל צום נדן וועלען נישט זיין אין כסף — איז דער מחותן דוקא דערויף בעשטאנען.

—אז דו ווילסט עס דוקא, ועסטו עס הערען — האט דער קליינער אידעל געזאגט ווידער געלאסען, אויפהויבענדיג זיך צוגעהענדיג צו דער טהיר, און רופענדיג:

— דוד, דוד, קום נאר אריין.

דער חתן איז געזעסען ארומגערינגעלט מיט די בחורים און האט פאר זיי תורה געזאגט. די קאפ איז איהם שוין ניט געשטאנען צו דער תורה. ער האט פערשטאנען אז עפעס וואס איז געשעהן און עס קען זיין, אז עס זאל זיין אוים חתונה. פאר קיין גרוים אונגליק האט ער דאס ניט בעטראכט. מן הסתם, אז דער טאטע וועט אבלאזען דעם שידוך פאר דער חופה, ווייסט ער וואס ער טהוט, און מיינט עס זיין טובה. די כלה האט ער נאך ניט געקענט. זי געזעהן א פאר מאל ביי די תנאים, ווען ער האט מיט איהר די תנאים אונטערגעשריבען און געזאגט איהר מזל־טוב. אודאי איז איהם געווען א רחמנות וואס א אידישע טאכטער וועט פערשעהמט ווערען,—אבער מן הסתם וויים דאך דער טאטע וואס ער טהוט, און עס איז דאך אודאי דא א טעם דערביי.

אונאנגענעהם איז איהם געווען וואס דער טאג ציהט זיך אזוי לאנג, האט ער געפראוואוט ווייטער תורה זאגען, און אריינגעווארפען בעהאלטענע בליקען אין דער צווייטער שטוב וואו די כלה איז געזעסען. ער האט גאר ניט געזעהן, נאר א ווייסע קלייד. געוויס האט איהם דאס כלה'ס ווייסע קלייד אנגענעהם געריהרט. זיין בעשערטע. נאר קיין טיעפעם געפיהל האט ער נאך ניט געהאט פאר דער ווייסער קלייד...

אז דער פאטער האט איהם אריינגערופען, האט ער געוואוסט, אז עס האנדעלט זיך געוויס וועגען שידוך, און ער וועט עס בעדארפען ענטשיידען. האט איהם דאס הארץ אביסעל אנגעהויבען צו קלאפען.

— דוד, דו ווילסט חתונה האבען מיט דריי הונדערט רובל נדן?

— האט איהם דער פאטער געפרעגט.

— וואס פאר א דריי הונדערט? פיער הונדערט, אט איז דאך דאס וועקסעל — האט דער מחותן געשטופט דעם חתן דאס וועקסעל אין האנד אריין.

— א וועקסעלע, וואס איז א וועקסעלע? — גאר נישט, עס איז דריי הונדערט רובל גדן — דוד, אז דו ווילסט איז מיר ניחא.

דוד'ן איז דאס בלוט געקומען אין פנים אריין. אין די דריי הונדערט רובל האט ער געזעהן א בעליידיגונג פאר זיך. א ליאדע בחור נעהמט היינט פיער און פינף הונדערט, און ער, וואס האט דעם גוטען קאפ און ער איז דער וואויל לערנער, זאל נאר נעהמען דריי הונדערט רובל. וויפיעל שידוכים מיט גליקען האט מען איהם גערעדט און ער האט זיי ניט געטהאן דערפאר, וואס עס איז נאר געווען דריי הונדערט רובל. און יעצט וועט ער חתונה האבען מיט דריי הונדערט רובל, וואס פאר א פנים וועט ער האבען פאר זיינע חברים, די יונגע־לייט אין בית־המדרש? א דריי הונדערט רובעלדיגער חתן! ער איז בערייט געווען אראצואווארפען פון זיך די קאפאטע אין די מינוט און מיט'ן טאטען אוועקצוגעהן. ער האט זיך אבער איינגעהאלטען — ווייל אין דער צווייטער שטוב זיינען די בחורים און די געסט געווען — האט ער זיך בייז געקרייזעלט ביי דער פיאה, און געזאגט:

— דער טאטע ווייסט בעסער, וואס עס איז גוט פאר מיר, איך פערלאז זיך אויפ'ן טאטען.

און עס האט גאר ניט געהאלפען. דער מחותן האט געמוזט די קאפאטע אנטהאן און דעם שטעקען אין דער האנד נעהמען און געהן אין גאס ארויס און בארגען זיך הונדערט רובל צום נדן, און די כלה האט אזוי לאנג געווארט מיט איהרע צופלאשעטע האהר אויפ'ן חתן־בעדעקענעס, ביז די הונדערט רובל וואס מען האט צוזאמענגעשלעפט אין זילבער און קופער פון דער כלה'ס משפחה זיינען ניט געווען איינ־געבונדען אין א טיכעל אין די הענד פון קליינעם אידעל, דעם שוויגענ־דען גזל;

— דוד, געה בעדעקען די כלה — האט דאס אידעל געזאגט צום חתן אריינקומענדיג מיט'ן טיכעל זילבער געלד אין דער האנד.

ביי־נאכט, ווען דוד איז געבליבען מיט זיין כלה אליין, איז זיין כלה ניט גוט געווארען. אז דוד האט זי געהאט אבגעמינטערט מיט וואסער, האט זי אויפגעעפענט איהרע אויגען און האט דוד'ן אנגעקוקט פרעמד און ערשראקען. און דערנאך איז געווען, ווי זי וואלט עפעס איהם געבעטען מיט איהר בליק. דוד האט ניט פערשטאנען וואס איז מיט איהר, און האט זי געפרעגט:

— וואס איז דיר, דבורה'לע?

אנשטאט צו ענטפערען, האט זי גענומען דוד'ס האנד און האט זי צוגעלעגט צו איהר הארץ.

דוד האט געפיהלט ווי איהר הארץ קלאפט אונטער זיין האנד ווי א האמעריל, האט ער זיך דערשראקען. ער האט זי געפרעגט מיט אנגסט:

— דו ביזט קראנק, דבורה? וואס איז דיר?

דבורה האט געשוויגען. זי האט איהם נור שטום אנגעקוקט מיט איהרע גרויסע אויגען. אין די פינסטערע נאכט האט ער געזעהן ווי איהר שווארץ־אפעל בליסטשעט און בעט עפעס. זי האט ווידער גע־נומען זיין האנד און צעגעלעגט זי צו איהר הארץ, און האט געשעפטשעט אין דער שטיל:

— איך בין קראנק, דוד.

— וואס איז דיר? האט ער דערשראקען געענטפערט.

איהרע אויגען האבען יעצט נאך מעהר געבליסטשעט און נאך מעהר זיך געבעטען:

— איך האב א הארץ פעהלער.

— א הארץ פעהלער — איז דער חתן פערציטערט געווארען און זיינע נאקעטע הענד האבען זיך אנגעהויבען צו טרייסלען און ער האט זיך אבגערוקט פון איהר.

— פאר וואס האט מען מיר גאר ניט געזאגט דערפון? — האט דוד געפרעגט ברוגז'דיג.

— דער טאטע האט מורא געהאט, אז דו וועסט ניט וועלען דעם שידוך.

— א כלה מיט א הארץ פעהלער — האט דוד געמורמעלט פאר זיך.

א מינוט האָט ער געשוויגען, ער האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט זיך. אנצוטהאָן זיך און ארויסצוגעהן איז נאָך נאכט געווען. האָט ער זיך אוועקגעזעצט אויפ'ן ראנד פון בעט.

— אבגענארט — האָט ער געמורמעלט פאר זיך.

— איך בין ניט שולדיג. דער טאטע האט מיר געהייסען שווייגען, יעצט ביזטו דאָך שוין מיין מאן — בעדארפסט דו דאָך עס וויסען — זאָג איך דיר.

דוד האָט געשוויגען. ער האָט געקוקט אויפ'ן פענסטער און גע־זוכט א מאָרגען־שטראהל. ער האָט זיך געטראכט, געווים וועט ער מאָרגען מיט'ן טאָטען אהיים פאָהרען. א כלה מיט א הארץ־פעהלער, ער איז ניט שולדיג, מען האָט איהם אבגענארט. אבער דער רב וועט באלד א גט געבען. פּייגליך איז איהם געווען וואס די נאכט רוקט זיך אזוי לאנגזאם און דא איז ער מיט א פרעמדער אין איין שטוב, מיט איינע, וואס מאָרגען וועט ער זי שוין ניט זעהן און קיינמאָל ניט.

אין דעם האָט ער דערפיהלט עפּעס ווארימעס רוקט זיך צו צו איהם, און קארטשעט זיך איין הינטער איהם און בעריהרט איהם. ער האָט געוואָלט אבשפּארען — נאָר עס איז איהם אנגענעהם געווען איהר בעריהרונג, און ער איז ווייטער געזעסען.

— דוד, דו ביזט בייז? — האָט זי איהם געפרעגט.

ער האָט איהר ניט געענטפערט, נאָר געטראכט האָט ער זיך וואס איז זי שולדיג, אז גאָט האָט זי געשטראָפט.

האָט ער רחמנות געקראָגען:

— טהוט דיר נאָך וועה דאָס הארץ? — האָט ער געפרעגט, ניט קוקענדיג איהר אין פּנים.

— אביסעל — האָט זי שטיל אבגעענטפערט.

— און וואָס טהוט מען אז דאָס הארץ טהוט וועה?

— מען לעגט צו א נאסען קאלטען האנד־טוך.

— ווילסטו אזא האנד־טוך? — האָט ער ווידער געפרעגט, ניט אומקוקענדיג זיך.

— יא, דארטען שטעהט א שיסעל מיט וואסער און א האנד־טוך.

דוד האָט געטאפּט אין דער פינסטער צו די שיסעל, נאס געמאכט דעם האנד־טוך און איהר דערלאנגט.

— לעג עס מיר צו, דוד — האָט זי געזאָגט.

— וואו?

— אט דאָ ביים הארץ.

דוד האָט איהר צוגעלעגט דאָס האנד־טוך אויפ'ן הארצען און זיין האנד האָט ניט ווילענדיג איהר נאקעטע ווארימע ברוסט בעריהרט, און אַ געפיהל האָט איהם ווידער ארומגענומען צו איהר.

— איז שוין ניטאָ קיין עצה אויפ'ן הארץ? קען מען דאך פאָה־רען צו אַ גרויסען דאָקטאָר! — האָט ער געזאָגט אין דער הויך, ווי צו זיך.

— געוועזן שוין ביי דאָקטוירים— ביי גרויסע דאָקטוירים — וויי־סען נים קיין עצה.

דוד איז געזעסען און האָט געשוויגען. פאַר די אויגען איז איהם פאָרגעקומען זיין צוקונפטיגעס לעבען מיט אַ קראַנקע ווייב. דאָס גאנצע לעבען פערבונדען מיט אַ ווייב וואָס וועט קרענקען, שטענדיג קרענקען, שבת און יום טוב, שטענדיג טרויעריג זיין, און אפשר וועט דאָס שאדען די קינדער אויך, און די קינדער וועלען זיין שוואכע, אָדער זי וועט גאָר קיין קינדער ניט האָבען, נאָר לעבען בלויז, ער אליין מיט אַ קראנקע ווייב — אין דרויסען וועט די זון שיינען, יום־טוב זיין, פסח, אידען זיינען פרעהליך, זינגען, די ווייבלאך שפּאַצירען פאַרביי פאַר דער שוהל און זיין ווייב וועט ליגען אין בעט אַ קראַנקע.

ער האָט שוין איצט ניט געקלעהרט וועגען גט'ען — ער האָט זיך שוין געזעהן אַנגעבונדען אַן דער קראַנקער ווייב, און ער האָט רחמנות געקראָגען אויף זיך. אט ערשט געוועזן אַ בחור, אַ גליקליכער, געזעהן זיין צוקונפט אזוי ליכטיג און שוין יעצט אזוי טרויעריג. פאַרוואָס קומט איהם דאָס? וואָס פאַר אַ שלעכטס האָט ער געטהאָן?

ער האָט קיינעם שוין ניט בעשולדיגט נור זיין מזל, אויף דער וויי־בעל האָט ער יעצט רחמנות געהאט. וואָס איז זי נעבעך שולדיג — ער האָט זיך נאָך געוואָלט רעטען, געפינען עפּעס אַ שטראהל פון האָפנונג. האָט ער זיך אַנגערופען:

— און אַז ניט ווייסען אַליין די דאָקטוירים. אַז דער רבונו של עולם וויל, קענסטו דאָך נאָך אין גאַנצען געזונד ווערען.

— די דאָקטוירים האָבען געזאָגט, אַז איך וועל געפינען אַ גוטען מאַן, וואָס וועט זיין גוט צו מיר, וועל איך קריגען צוריק אַ געזונד הארץ.

ער איז געזעסען און געשוויגען. די ווערטער, וואס זי האט גע־זאגט, האבען איהם געשניטען מיט ליעבע זיין הארץ. אין דעם טאן איז געווען אזא ווייכקייט, אזא שטילקייט, אז ער האט עס ניט גע־קענט איבערטראגען. ער האט געמורמעלט פאר זיך:

— מילא, עס איז דאך שוין מיין מזל אויך.

ער האט געהערט א שטיל וויינען הינטער זיך. די טרעהרען האבען איהם וועה געטהאן, האט ער זיך אבגערופען:

— דבורה'לע, וואס וויינסטו, וויין נישט.

— פאר וואס זאל איך ניט וויינען, אז איך האב אזא ביטער מזל, אז גאט האט מיך אזוי געשטראפט.

דוד האט שוין ניט געקענט לענגער אויסהאלטען. ער האט בע־האלטען זיין פנים צווישען איהרע ברוסטען און געוויינט אין זיי:

— עס איז דאך שוין מיין מזל אויך, דבורה'לע.

און ער האט ניט געוואוסט צי דאס זיינען טרעהרען פון אונגליק אדער פון גליק.

קדוש השם

(א לעגענדע)

ווייס בעשנעעט איז דער וועג. די לבנה שפּיעגעלט זיך אב אין די ברייטע ווייסע פעלד־שנעען ווי אין א ים; און די שטערען רייבען זיך איינס אָן צווייטען... אזוי גערירכט זיינען זיי איבער'ן הימעל בעזייהט. פון דער ווייטענם הערט זיך אַ אידיש זמר'ל, אויסגעמישט מיט דעם קנאַל פון א בעל־עגלה'ס בייטש:

הע, הע, אן א זייט,
אידעלעך פאהרען, אידעלעך פאהרען!
לכה דודי, לכה דודי
לקראת כלה!

פון וואנען פאהרען דאס אידעלעך אזוי פרעהליך? פון א חתונה פאהרען אידעלעך. אָנגעשטאָפּט איז די בויד מיט מחותנים, אויף'ן סאמע קאָרזשעל זיצט דער בעל־עגלה שכור'לעך. דאס היטעל שפּרינגט פון קאפּ, און מיט דער בייטש קנאלט ער אונטער: הע, הע אָן אַ זייט, אן א זייט! זייט וויסען, די פערדלעך, אז אייער בעל הבית איז שכור, מען פאהרט פון אַ חתונה — און זיי האָבען פערגעסען דעם טעגליכען יאָך, לאזען זיי זיך מיט אימפּעט און טרייבען אלעם פון וועג אראב.

און די מחותנים האלטען איינער דעם צווייטען מיט די הענד ארומגעארעמט, די שטריימלעך רוקען זיך אן א זייט. די פערד פערפּלאנטערען זיך, און אלע איניינעם שאקלען זיך צוזאמען מיט דער פוהר, ווי ביי דער גמרא, און זינגען הויך אויפ'ן קול:

אמר אביי, אמר ר' פפא,
די מוזינקע אויסגעגעבען,
די מוזינקע אויסגעגעבען,
לכה דודי, לכה דודי
לקראת—כ—לה!

דער וועג לייכט אין שנעע־און לבנה־ליכט, און אין דער ווייסער לבנה־נאכט טראגט זיך די אידען'ס זמר:

לכה דודי, לכה דודי
לקראת —כ—לה!

עס זעהען ניט די אידעלאך ווי דער פריץ פון שטעדטעל קומט זיי אנטקעגען מיט דריי פערד נאשפיץ (אין דער לענג). עס הערען ניט די אידעלעך ווי דער פריץ רופט: „העי, זשידי, פארכי, דאיטשע דראגי" (העי, אידען, פארכעס, לאזט דעם וועג). פרעהליך זיינען אידען, א טאכטער אויסגעגעבען. נאך א אידיש פאר ביי אידען צוגעקומען. א נייע הויז אין אידיש פאלק, און יעדעם אידישע הויז איז ווי יעקב אבינו'ס הויז. און ווער הערט היינט דעם פריץ מיט זיינע משרתים. „דייטשע דראגי, זשידי, פארכי", שרייט דער פריץ. די אידעלעך ענט־פערען איהם: „מיר אידען האבען א משיח, און וואס האסט דו? מיר דיענען דעם איינציגען לעבעדיגען בורא. און דו וועמען? דער רבי איז אונזער מליץ יושר. און דיינער ווער?" און זיי גיבען ניט דעם פריץ דעם וועג. זיי נעהמען פאר'ן פריץ דאס היטעל ניט אראב. זיי זאגען ניט דעם פריץ: „דזשען דאברי" (גוט מארגען). שכור זיינען אידען און פאהרען פון א חתונה און זינגען אין די ווייסע נאכט אריין:

„לכה דודי, לכה דודי
לקראת כלה!"

אויפ'ן צווייטען טאג האט מען פון פריץ רייטערס ארויסגעשיקט נאכשפירען פון וואנען זיינען אידעלעך געפאהרען, און וואס האבען אידעלעך שכור אבגעטהאן. און מען האט געפונען א טויטען פויער ליעגען אין דער פוסטער קרעטשמע, וואס שטעהט אן א זייט פון וועג.

און די צייט איז געווען פאר פסח.

האט מען סטראזשניקעס איבער'ן שטעדטעל ארויסגעשיקט נאכ־פרעגען, ווער איז איבער'ן וועג געפאהרען. האט מען די מחותנים מיט דעם בעל־עגלה אין קייטען געשמידט און אין די תפסה געווארפען.

די מחותנים זיינען געוועזן די פיער שעהנסטע בעלי־הבתים פון שטאדט.

פערזאמעלט זיינען אלע אידען אין דער שוהל. די ליכט אנגעצונדען ווי צו יום כפור. פון די ווייבערשע שוהל פערנעהמט זיך א שטיל ערנסט געוויין. עס וויינען איינצעלנע שטימען און מען ווייסט, אז דאס וויינען די ווייבער און די מוטערס פון די געפייניגטע. דער אלטער רב אין קיטעל און טלית שטעהט פאר'ן ארון און זאגט תהילים:

„למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק...“

און די עדה אין קיטלען און טלתים זאגען נאכ'ן רב מיט ציטריגע שטימען:

„למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק“.

און שטיל איז אין דער קליינער שוהל. מען הערט דעם גאנג פון די נשמות פון אלע קדושים פון אלע דורות, וואס געהען דורך די לופט פון דער שוהל. ווארים מען זאגט תהילים פאר געפייניגטע.

דארט אין דער תפיסה פייניגט מען די געפאנגענע מיט כל ענויים קשים, אז זיי זאלען זיך מודה זיין. און דאס זאגט מען דא תהילים פאר זיי, אז גאט זאל זיי שטארקען, זיי זאלען אויסהאלטען די ענויים און ניט פערשוועכען זיין הייליגען נאמען ווארים דער נסיון איז א שווערער. דער וואס וועט זיך מודה זיין און אבזאגען זיך חלילה פון אידישען גלויבען, האט מען אויסגעפויקט אין שטאדט, וועט מען איהם שענקען דאס לעבען, און מאכען איהם פאר דעם אויפ.זעהער פון אלע צינזען וואס די אידען האבען צו בעצאהלען דעם פריץ, און אבגעבען איהם אלע פראפענאציעס פון אלע שיינקען, און ער וועט ווערען א ראש איבער די אידען.

און די וואס וועלען זיך ניט מודה זיין, וועט מען זיי צופערטלען און ניט לאזען קומען צו קבר ישראל.

און דאָ אין שוהלבעל, דאכט זיך, הערען זיך די קרעכצען און די געשרייען פון די געפייניגטע, וואס מישען זיך אויס אינאיינעם מיט די אידען'ס תהילים זאגען און רייסען זיך אין הימעל ארויף.

נור זיכער זיינען אידען אין זייערע קדושים, אז זיי וועלען אויס־האַלטען דעם נסיון און וועלען ניט פערשוועכען חלילה גאָט'ס נאמען פאַר די נארישקייטען פון דער וועלט. און שטאָלץ רייסט זיך ארויס דער בליק אויס די פערוויינטע אויגען פון די מוטערס און די ווייבער פון די געפייניגטע איבער זייערע קדושים. און מיט קנאה און כבוד קוקען אַלע ווייבער אויף זיי, אויף די מוטערס און פרויען פון די קדושים, וואס זיינען מקדש את השם.

נאָר אין איינעם איז מען ניט זיכער, אין דעם בעל־עגלה. א פּראַ־סטער יונג פון דער גאַס, און נישט איינמאל האָט מען איהם שוין גע־טראַפען מחלל שבת זיין בפרהסיא. ער היט ניט אב קיין מנחה ומעריב און שבת געהט ער מיט זיין פערד איבער דער גאַס שפּאַציערען. עסט אומגעוואַשען און נעהמט דעם סדור אין האַנד ניט אריין. גע'מוסר'ט האָט איהם שוין דער רב איינינע מאָל און געוואָלט איהם אין פּאָליש איינזעצען, האָט ער געסטראַשעט מיט שמד'ן זיך — האָט מען איהם צורוה געלאָזט.

אין א ווינקעל ווייבער־שוהל שטעהט זיין מוטער מיט'ן טיכעל איבער'ן קאָפּ אריבערגעצויגען, שעמט זיך די ווייבער אין פּנים אריינ־צוקוקען. אַלע קוקען אויף איהר מיט רחמנות און פערדראָס: „אזא זוהן ערצויגען!" — ווארים געהערט האָט מען שוין אין שטאָדט, אז דער בעל־עגלה איז זיך מודה... אבגערוקט האָבען זיך אַלע פון איהר און זי וויינט און שטעהט מיט דעם טיכעל איבער די אויגען. קיין תהילים זאגט זי ניט — זי קען ניט; קיין סדור האַלט זי ניט אין דער האַנד, נור איהרע ליפּען מורמלען א תפילה, און זי בעט צו גאָט: „טאַטע אין הימעל, שטעה איהם ביי! טאַטע אין הימעל, שטעה איהם ביי!"

און די טרערען גיסען זיך פון די אויגען אין טיכעל אריין. קיינער זעהט זיי ניט, קיינער הערט איהר תפילה ניט, ווארים אבגערוקט שטעהט זי אליין, און אַלע קוקען מיט רחמנות און פערדראָס אויף איהר: „אזא זוהן ערצויגען! אזא זוהן ערצויגען!"

ווירדער זיינען אלע אידען אין דער שוהל פערזאמעלט. קיין תהילים זאגט מען ניט היינט. אויסגעזעצט זיינען זיי אלע אויף דער ערד. די שטענדערס פעררערהט. די ליכט ברענען זיך אויף דער ערד. דער רב אין די זאקען זאגט „איכה" און דער עולם אין דער שטיל זאגט נאך איהם. מען זיצט שבעה נאך די קדושים. תליות האט מען אין מארק אויסגעשטעלט, און יעצט ווערט געטהאן זייער רעכט אין מיטען מארק. פיער יאהרצייט־ליכט ברענען זיך אין א קאס־טען זאמד אויף דר'ערד, און ארום די ליכט זיצען שבעה די משפחות פון די קדושים און זאגען איכה. אין א ווינקעל שוהל, הארט ביי דער טהיר שטעהט אויך דאס פינפטע ליכט. זי איז ניט אנגעצונדען, און נעבען דעם זיצט די מוטער פון דעם בעל־עגלה איינע אליין, מען ווייסט נים, צי האט איהר זוהן אויסגעהאלטען דעם נסיון און ער געהערט אויף צו די קדושים און אלע קוקען אויף איהר מיט רחמנות און פער־דראס: „אזא זוהן ערצויגען! אזא זוהן ערצויגען!"

אין דעם הערען זיך טריט צורייטען פון דרויסען. א רייטער קומט אן צו דער שוהל, ווארפט עפעס ארונטער הינטער דער טהיר און קלאפט אן אין טהיר פון שוהל — איינס, צוויי, דריי, פיער... פינף. פינף קלעפ האט ער געגעבען. און ווי עס האט זיך דערהערט דער פינפטער קלאפ אין דער טהיר, רייסט אויף די מוטער פון דעם בעל־עגלה די טהיר פון שוהל — און הינטער דער טהיר פון דער שוהל ליעגען פינף אבגעהאקטע קעפ.

אויסגעזוכט האט זי דעם קאפ פון איהר זוהן און אויף די הענד גענומען און איז אריינגעגאנגען מיט איהם אין שוהל אריין. הוייך האט זי געהאלטען דעם קאפ פון איהר זוהן אויף די הענד, ווי זי וואלט איהם דער גאנצער עדה געוואלט צייגען. א שטאלצער בליק האט זיך פון איהרע אויגען ארויסגעריסען. אראבגערוקט האט זי שוין דאס טיכעל פון איהר קאפ און שטאלץ אלעמען אין די אויגען געקוקט. אבגערוקט מיט כבוד האבען זיך אלע פאר איהר און די מאמע, מיט דעם זוהן'ס קאפ אין דער האנד, האט אין מיטען שוהל צו טאנצען אנגעהויבען.

לייכט און שטיל האבען זיך איהרע פיס בעוואויגען, און גע־טאנצט האט זי מיט איהר זוהן'ס קאפ פאר'ן ארון — קיין איין ווארט

ניט גערעדט. איהרע ליפּען זיינען שטום געווען, נור מיט איהרע אויגען האט זי אויף אלעמען מיט שטאלץ געקוקט.

און אלע האבען זיך אבגערוקט פון איהר און מיט קנאה און כבוד געקוקט אויף איהר:

די מוטער טאנצט מיט איהר זוהן, די מוטער טאנצט מיט איהר זוהן...

און אוועקגעלעגט האט זי איהר זוהן׳ס קאפּ צווישען די קעפּ פון די קדושים, און אנגעצונדען מיט איהרע הענד דאס יאהרצייט־לייכט פאר איהר זוהן און אוועקגעשטעלט עס פאר דעם ארון צווישען די ליכט פון די קדושים.

אידישע יום טובים.

אַ בית־המדרש׳ל.

דאָס שטעדטעל האָט זיך זיין „עיר מקלט׳ל“, דאָס בית־המדרש׳ל. אין מיטען גאַס שטעהט עס, פיער שווארצע, פיער פערפוילטע, ביז צו דער ערד איינגעזונקענע ווענט; דאָס אלטע שינדעל־דעכעל פערפוילט פון רעגען — עס גלאנצט שוין מעך אראָב פון דער הויך. און אויף די צוויי שפּין־בעוועבטע פענסטערלאך ווייזען זיך נאָך די אָבגעריבענע מגן־דוד׳לאך ארויס.

די טרעפּלאך איינגעזונקען, די טהירען שווארץ, גלענצענדיג פון די קושען פון פרומע ווייבער, וואָס לייגען די ליפּען צו דורכגעהענדיג, און פון נישט פרומע וואס לאזען זיך בענוגענען מיט א בלויזער האנד־אָנריהרונג.

קיינער ווייס נישט ווער עס האָט דאָס בית־המדרש׳ל אויפגע־שטעלט; די אלטע בעלי־בתים, ווען זיי זיינען נאָך קינדער געווען געדענקען דאָס בית־המדרש׳ל ווי עס איז זיך אזוי שעהן געשטאַנען ווי איצטער: דענסטמאָל אין שמחת־תורה, ווען זיי האָבען מיט די פענער אויף זיינע פענסטער געטאַנצט.

און דאס בית־המדרש׳ל קעהר זיך כלל ישראל אן. יעדער איד האָט דערינען אַ חלק, יעדער זיידע האָט אַ ציגעל אין איהם איינגע־מויערט, אַ בעהעלטעניש פאר די שפּעטערדיגע דורות... און פאר נאַכט, ווען עס ווערט טונקעל, צינדט זיך דער שמש די זעקס ליכטלאך פאר׳ן עמוד אָן. אין דרויסען איז קאלט, אין דער שטוב זיצען ווייב און קינדער און הונגערען, אין בית־המדרש׳ל בעהאלטען זיך די בעלי־

בתים, יעדר זיצט אויף זיין אָרט. כ׳לעבען עס פערגעסט זיך דאָך אין בית־המדרש׳ל פון דעם הונגער...

אַ הויז איז דאָס בית־המדרש פאַר אַלע אידישע קינדערלאַך. אַ נאַכטלעגער פאַר אַלעמען, וואָס האָבען נישט וואו דעם קאָפּ אנידער־צולעגען; אַ דאַך פאַר אַלע אַהן־היימיגע, עס מאַכט נישט, קיין אונ־טערשיעד, יאָ אַ היגער, נישט קיין היגער... וואָס איז דער חלוק? היינט נעכטיגען קינדער פון אַ פרעמדען בית־המדרש ביי איהם, מאָר־גען וועט דערפאַר יענס בית־המדרש אונטער זיין דעכעל זיין׳ס אַ קינד אָרונטערנעהמען, ווען עס וועט זיך פערבלאָנדזשען ווייט...

אָפען איז דאָס בית־המדרש פאַר אַלעמען, ווער עס וויל קומט אריין.

עס דערשרעקט נישט מיט זיין רייכקייט און הערליכקייט; זיינע אָרימע שוואַרצע פיער ווענט זיינען דיר זעהר היימיש, זיין שוואַרצער פעררויכענטער באַלקען זעהט דיר אויס ווי דער באַלקען פון דיין מאַמע׳ס שטיבעל, דאָרט וואו דו ביזט געבאָרען געוואָרען... די ווינ־קעלאַך מיט שפּין־וועבעכעס, די פענסטער פערשטויבט, ביי דער מזרח־וואַנד שטעהט אַן אָרון קודש אַ אַלטס, מיט אַלטע צוויי לייבען; אי־בער דעם אָרון — אַ פּרוכת׳ל אַן אויסגעריבענעס, מיט אַן אָבגעריסענעם שעכטין מגן־דוד׳ל; ביים אָרון שטעהט אַ הויכער עמוד מיט אַן אַלט פערפעצטע מנורה, אויף דעם אַלטען עמוד זיינען מיט קרייד אָנגעשריבען די קראַנקע פון דער שטאָדט. און פון די אָרומיגע פּאָלי־צעס מיט די ספרים געהט אַ שטויב אַרויס און לעגט זיך אין דער לופט פון דעם בית־המדרש׳ל...

און אַז דער בעל־הבית קומט אין דעם בית־המדרש׳ל אריין פער־געסט ער אַן דעם הונגער, וואָס ער האָט אין דער היים איבערגעלאָזט, זיינע „צרות" די ביטערע, די וואָכענדיגע פּרנסה...

און יאָהרען לאַנג און טעג לאַנג שטעהט דאָס בית־המדרש׳ל און לעבט זיך מיט אין דער שטיל מיט זיין עדה אידען. אַ חדר־אינגעל אנטלויפט פון חדר קומט ער אין בית־המדרש אריין, בעהאַלט זיך אונטער זיין קאַסטען „שמות", אַ טאַטע לויפט אוועק פון דער הונ־געריגער ווייב, פון די הונגעריגע קינדער, בעהאַלט ער זיך אין בית־המדרש׳ל. עס דאַכט זיך איהם, אַז זיינע שוואַרצע ווענט טרייסטען איהם: נישט קשה, דיין טאַטע האָט אויך אַמאָל אַזוי געטהאָן... וועל־

וועל, דער שטאָדט גנב, וואָס סטראַשעט אַ גאַנץ יאָהר דעם רב, אַז ער וועט צום גלח געהן שמד'ען זיך, בעהאַלט זיך אויך אַמאָל, אין אַ שלעכטע צייט, אין בית־המדרש'ל... און דאָס בית־המדרש נעהמט אַלעמען שעהן צו, נישט קשה, אויך איהרם אַ קינד... און עס לעבט זיך ווייטער מיט זיין ערד. שטאַרבט דאָס דור — קומט אויף אַ נייער דור און עס לעבט זיך ווייטער דאָס אַלטער בית־המדרש'ל מיט דעם נייען דור. און אַזוי ווייטער, און ווייטער... עס דאַכט זיך, אַז אַן אַלטע באָבע איז דאָס בית־המדרש'ל פון אַ סך אייניקלאַך, מיט אַ ברייטע שערץ, וואָס בעהאַלט אַלע איהרע אייניקלאַך אונטער איהר שערץ אַרונטער.

און עפּעס אַן אייגענשאַפט האָט דאָס בית־המדרש'ל: קוים קומט מען אין זיינע טויערען פערגעסט מען זיך באַלד אַן דעם הונגער, וואָס מען האָט אין דער היים איבערגעלאָזט, אַלץ פערגעסט זיך דאָרט...

און יאָהרען לאַנג, און טעג לאַנג שטעהט זיך דאָס בית־המדרש'ל, און אַ דור נאָך אַ דור קומט אַריין, בעהאַלט זיך אין איהם און געהט אַוועק... יעדעס דור לאָזט אַ צייכען פון זיינע צרות אין איהם איבער: אַ יד פערזעצט, די מנורה פערקלאָפּט... יעדעס דור דערציהלט פאַר איהם זיינע ליידען, גיסט אויס זיינע טרעהרען אונטער זיין פּרוכת, און דאָס בית־המדרש'ל, אַזוי ווי אַ ערבאַרמדיגע מאַמע שטעהט און ווישט אָב די טרעהרען פון די קינדער'ס געזיכטער.

— וויינט נישט — אייערע עלטערען האָט זיך אויך אַמאָל אַזוינס געטראָפען.

עס דאַכט זיך, אַז די טרעהרען פון יעדען דור זיינען מיט זיינע ציגעל געוואָרען צוזאַמענגעקנאָטען. דורך דעם שטעהט עס אַזוי לאַנג...

טהייל מאָל דאַכט זיך, אַז דאָס בית־המדרש'ל, שטעהענדיג אַזוי צווישען די קליינע, אָרימע, איינגעפאַלענע הייזלאַך, אין דער קליינער שטאָדט, איז עפּעס ווי אַ „מאור הגולה", אַ ליכט אין גלות — אַ איד, מיט אַ לאַנגע ווייסע באָרד, און אַ לולקע אין מויל... אַלע הייזלאַך פערלאָזען זיך אויף איהם... און ביי־נאַכט, שטיל איז אַרום, די לבנה אין דער הויך באָדט זיך צווישען די וואָלקענס, און קוקט זיך אין געסעל אַראָב. און דאָס בית־המדרש'ל, ווי אַן אַלטער העלד, שטעהט און דערציהלט פאַר די אַרומיגע הייזער מעשות פון לאַנג...

אין אַ ווינקעלע אין בית־המדרש ברענט זיך אַ לעמפּעלע, אַ נר תמיד׳ל. שטענדיג ברענט עס זיך, דאָס לעמפּעלע, ביי טאָג און ביי נאַכט, סיי זומער, סיי ווינטער. ווער ווייסט וואָו עס זיינען איצט די הענר, וואָס האָבען עס אָנגעצונדען?... און ווער ווייסט, וועלכע הענד וועלען עס אויסלעשען.

ביינאַכט. טויט שטיל איז אַרום, אין דער פינסטערער נאַכט, און דער שטראַהל, וואָס דרינגט פון אַ שייבעל פון דעם בית־המדרש׳ל זעהט אויס, ווי אַ פינקעלדיג אויג וואָלט אין אַ שוואַרצען שטערן געווען איינגעזעצט — און דאָס אויג דערצעהלט מעשיות פון לאַנג... פון גאָר לאַנג...

יעדען אין דער פריה, יעדען פאַר נאַכט, ווען די קינדער געהען אין חדר אַריין, און געהען פון דעם חדר אַהיים, שטעלען זיי זיך אַ מינוט פאַר דעם בית־המדרש׳ל אָב.

— העכער געוואַקסען מיט אַן אַרבעם — זאָגט איין אינגעל צום צווייטען.

— יאָ, העכער געוואַקסען מיט אַן אַרבעם — ענטפערט איין אינ־געל דעם צווייטען.

די קינדער זיינען אַלטע אידען געוואָרען, די אַלטע אידען זיינען געשטאָרבען, און אַן אַנדער דור איז אויפגעשטאַנען; און ביי יעדען דור, און יעדען פריה־מאָרגען, יעדען פאַרנאַכט, ווען די חדר־קינדער גע־העען אין חדר און געהען פון דעם חדר, שטעלען זיי זיך פאַר דעם בית־המדרש׳ל אָב, און איינער זאָגט צום צווייטען:

— העכער געוואַקסען מיט אַן אַרבעם.

— יאָ, העכער געוואַקסען מיט אַן אַרבעם — ענטפערט איהם זיין חבר אָב.

און דאָס בית־המדרש׳ל שטעהט איינגעזונקען ביז צו די פענסטער אין דער ערד, און הערט אויס יעדען פריה־מאָרגען און יעדען פאַר־נאַכט, וואָס די חדר־אינגלאַך רעדען איינס צום צווייטען און עס דאַכט זיך, אַז דאָס אַלטע בית־המדרש׳ל שאָקעלט צו מיט זיין אַלטען, שוואַר־צען, איינגעפאַלענעם דאַך: יאָ, העכער געוואַקסען מיט אַן אַרבעם.

א נאכט פריהער האט נאך דאס בית־המדרש׳ל אויסגעהערט, וואס די חדר־אינגלאך האבען גערעדט איינער צום צווייטען און נאך זיי מיט זיין אלטען דאך אבגעשאקעלט.

א ווינט האט ביי נאכט געבלאזען.

פאר טאג, ווען דער שמש איז צו חצות געגאנגען דעם עולם ווע־קען, האט ער בעמערקט, אז דער שטראהל וואס דרינגט תמיד פון דעם בית־המדרש׳ס פענסטעריל ארויס, איז אויסגעלאשען, און געדאכט האט זיך איהם, אז דאס אויג אין דעם שווארצען שטערן פון שטעדטעל איז אויסגעשטאכען געווארען...

— אידען צו חצות! — האט דער שמש גערופען...

דער עולם איז זיך צוזאמענגעקומען און האבען אנגעהויבען צו טאפען מיט די הענד דאס טהירעל פון בית־המדרש׳ל...

ביי די ערשטע שטראהלען פון דער זון האבען זיי דערזעהן, אז דאס אלטע פערפוילטע דעכעל ליגט אויף די פיער שווארצע איינגע־פאלענע ווענט — א האלב ספר תורה׳לע מיט אן עץ־חיים׳ל וואלגערט זיך אויף א פערפוילט ברעט.

דאס לעמפעל, דאס אויג אין שטערן איז אויסגעלאשען.

דאס „עיר מקלט" צופיהרט...

תשעה-באב.

... און די כנסת ישראל האט זיך מיט׳ן הקדוש־ברוך־הוא א ברוגז׳ל געמאכט, ווי א שעהנע כלה, וואס ווארפט צוריק דעם חתן די כלה־מתנות׳לאך: גע‍ה דיר, געה. אזוי האט די כנסת ישראל אויך צוריק־געווארפען די תורה דעם בורא עולם: געה דיר אוים מחותנים־שאפט! יונגע איידימלאך, וואס זיינען אויף קעסט, און בחורים דרעהען זיך ארום פוסט און פאס. חדר אינגלאך, ווי עס וואלט שוין קיין קאנטשיג, קיין חדר, קיין רבי אויף דער וועלט נישט געווען, לויפען פראנק און פריי אין מיטען מארק ארום, און אין דעם אלטען בית־המדרש זיצט זיך די תורה איינע אליין אין א ווינקעלע און טרויערט, און האט פרעטענזיעס צו דער שכינה: אלע האבען מיך פערלאזט!

די זון האט נאך געווארפען אנ'אבגלאנץ אויף די דעכער פון שטעד־טיל אויפ'ן האלבען קלאץ, וואס שטעהט אין מיטען מארק (א שריד ופליט פון א צולעגטען צירק), נאך בעגילדט די שויבען פון דעם גרויסען איינפאהרהויז, וואס שטעהט אין אנהויב שטעדטעל; אין מעריב־זייט אבער האט שוין די רויט־גאלדענע זון געגאסט. און א שווערער וואל־קען, וואס האט זיך קאלטבלוטיג געטראגען פון יענער זייט שטאדט, האט איהר פלאמעדיג אויג בעצויגען ווי מיט א גרויער הויט. די פיעלע ליכטיגע שטראהלען, וואס בלאנדזשען נאך אין מארק, זיינען שוין ווי דאס ליכטיגקייט פון א לאמפ, וואס מען האט איהר קנויט אראב־געדרעהט...

אין העלען טאג הויבען זיך אן אין דער גאס די געוועלבער צו פער־מאכען, איינציגווייז, איינציגווייז... און יעדעס געוועלב, יעדעס געוועלב, ווי עס פערהאקען זיך נאר די טהירען, ווי עס ווערען פערשוואונדען די פערשיעדען־פארביגע שילדען און אויף זייער ארט בעווייזט זיך א שווארצער פלעק אויף דער לעדיגער מויער, — זעהט עס אוים ווי א ליכטעל, וואס ווערט פלוצים אין א ליכטיג, העל־בעלויכטענע שטוב אויסגעלאשען... און באלד נאך א ליכטעל און נאך א ליכטעל, און פינסטער ווערט עפעס ווי א גאסט, וואס פערלאזט דעם התונה־זאל; באלד נאך א גאסט, און נאך איינער... און עס גנב'עט זיך אן אומעט אריין...

ערגעץ פאר א טהיר שטעהט א הויכער דארער איד, אנגעטהאן אין א צוריסענער קאפאטע, די לענדען פעסט מיט א גארטעל ארומגעגאר־טעלט; ער פערגלאצט די אויגען און קוקט אין הימעל אריין. די דארע באקען בעוועגען זיך, ווי א ווינטעל וואלט צווישען צוויי היילע בלעטער געפייפט. באלד נעהמט ער די אויגען פון הימעל אוועק, און ער קוקט פרום אין מארק אריין, מיט א מינע ווי איינער זאגט: רבונו של עולם, איך ווארט אויף דיין בעפעהל... דערווייל זיינען נאך די כנסת ישראל אין די שטיבער פערזאמעלט, כאפען אריין דעם לעצטען ביסען און מאכען זיך גרייט, מיט א טרויעריג פנים, זיך צו נעהמען צו דער „איכה". אין דער גאס איז שטיל, די הייזלאך שטעהען ארום דעם מארק און שוויגען, ווארטענדיג אויף עפעס.

באלד טרעט ארוים פון ערגעץ א הויז א דארער, הויכער, געלער איד. זיין איינגעטריקענטער גוף טראגט זיך אין א ברייטען, ווייסען

באלאט, אויף וועלכען עס בעוועגט זיך א לאנג אויסגעצויגען פנים, מיט געלע האהר, א געלע באָרד און א לאנגער בלייכער נאָז. פוג אונטער די פאלעס זעהען זיך צווי לאנגע פיס ארוים, אנגעטהאן אין ווייסע זאקען אהן פאנטאפעל. און דער איד אין די זאקען געהט, אונטערשפרינגענדיג אלע ווייל, בשעת ער טרעפט אויף א שפיציגען שטיין. ער טראָגט אין דער האנד א ספר'ל אהן טאָוולען, געהט איבערן מארק און מאכט אן איינדרוק פון א טויט־שוהל קלאפער, וואס רופט מתים אין שוהל אריין...

באלד בעוויזט זיך נאָך א איד, און נאָך א איד, פון יעדער הויז לאָזען זיך ארוים קופקעס אידעלאך אנגעטהאן אין צוריסענע קאפאטעס, אין ווייסע זאקען ווי די אבלים. און אלע לאזען זיך צום ראָג צום שוהל־געסעל.

אין נאס ווערט שטיל. וואכענדיג איז אלץ. לאנגע, בלייכע, וואָבענדיגע אידען, נידריגע איינגעפאלענע וואכענדיגע הייזלאך און דער קאלטער וואכענדיגער פאר־נאכט פון נעכטען, פון אייער־נעכטען ציהט זיך ווייטער איבער'ן שטעדטעל, און דאך זיינען די געוועלבער פונקט ווי פרייטאָג פארנאכט, פערמאכט, עפעס ווי אין מיטען לעבען אבגעהאקט געווארען.

און וואס אמאָל ווערט עס שטילער און טונקעלער: אָט, דאכט זיך, וועט א לויה פון זעהר א גרויסען רב דורך דעם מארק דורכגעהן...

אין מיטען מארק ביים ברונען שטעהען נאָך א קופקעלע יונגע בעלי־בתים, טהייל בחורים, און כאפען דעם לעצטען טרונק פאר'ן טענית; די עלטערע בעלי־בתים ווארפען, נעהמענדיג די שעפערס צו צו די ליפען, א בליק דערוויל אין הימעל אריין, צי האט א שטערן זיך בישט חלילה, פלוצים, שוין בעוויזען.

און פון דער צווייטער זייט געסעל, דארט פון אונטער דעם ראטה־הויז, פון דעם וועג, וואס פיהרט צום בית־עולם, קומט צו לויפען א חברה קונדסים; זיי האלטען בערעלאך אין די הענד און שיסען איינער דעם צווייטען. פאראוים לויפט א קונדס, מיט אן אבגעריסענער קלאפע פון אויבער־מאנטעל; ער קומט אן פאר די בית־מדרש־טרעפלאך און ווינקט מיט פרייד צו די אידען וואס שטעהען דארט, ווייזענדיג מיט דער האנד אויף די אנגעפילטע קעשענעס: פולע קעשענעס, אוי א לעבען!

עפּעם אַ נידריג אידעל מיט זעהר אַ ברייטער באָרד, וואָס זעהט זוים ווי צוגעקלעפּט צו זיין ווייס געזיכט, כדי די דארע, בלייכע באַזען צו פערשטעלען, שטעהט אויף די טרעפּלאך און בעטראכט טרויריג דעם קונדס און עס דאכט זיך אויס, אז פון זיינע טרוקענע ליפּען זערט זיך אַ ברום: אַ שווארץ וואוילטאָג איז אויף איהם!

און שטיל ווערט אויך אין שוהל־געסעל. די זון איז שוין לאנג ּרונטער אונטער דעם ראַט־הויז, אויף דעם וועג וואס פיהרט צום בית־עולם. אידען האבען זיך אלע פערזאמעלט אין שוהל, אין בית המדרש. צייטענווייז בעווייזט זיך אַ אידענע, וואכענדיג געקליידעט, האלט אַ גראב ספר אונטערן ארעם, און אַ ליכטעל אין דער האנד, און געהט דעם קאפּ אראבגעבויגען. די נידריגע הייזלאך אין געסיל, אזוי ווי זיי וואלטען מורא האבען אליין, אהן אידען, אהן אַ תורה אין גלות צו שטעהן — קארטשען זיך עפּעס איין און עס דאכט זיך: זיי האבען זיך צום רבינ׳ס ניעדריג הייזעל צוגעבויגען: אן עצה זיך צו האלטען ווי צו טהאן אין אזא שלעכטע צייט?

פון דעם רבינ׳ס פענסטער שיינט עפּעס אַ שווארץ טרויעריגקייט ארויס, און עס פינקעלט אַ קליין ליכטעל אין דער פינסטערניש; עס דאכט זיך, אז אינוועניג מוז ליגען אַ מת אויף דער ערד, צוגעדעקט מיט אַ שווארץ ליילאך, און אַ גראשענדיג ליכטעל צו קאפּענס, און דער רבי פערלאזט זיין מת; ער איז אנגעטהאן אין אן אלט שטריימעל, אין אנ׳אלטער צוריסענער קאפּאטע, מיט אַ בעטריבט פּנים, אראבבויגענדיג דעם קאפּ צו דער ערד, געהט ער אליין אין זאקען אויף די שפּיציגע שטיינער, און ער לאזט זיך אין בית המדרש אריבער. אפשר וועט ער דארט ביי דער עדה אידען קענען אַ טרייסט געפינען.

אין דעם געסעל געהט זיך מאטשעק פון דער פּאשע אהיים. די קיה מיט אראבגעלאזטע קעפּ לאזען זיך פּאראוים. און ער מיט זיין בעהעלפער דעם הונד פון הינטען, שפּיעלט זיך אויף זיין פייפעל ווי נעבטען, ווי אייערנעכטען...

נאכט. שטיל איז דער שוהל־גאס, די לאדענס זיינען פערמאכט, די טהירען פערשלאסען, די לבנה איינע אליין, בלאנזשעט ארום אויבען אין דער הויך אויפ׳ן הימעל, איבער אונזערע קעפּ, און זי קוקט אראב

אין שוהל־געסעל און שווייגט. הינטען ערגעץ וואו, פון א שפאלט פון א לאדען, לאזט זיך הערען א וויינענדיגער ניגון, וואס גיסט זיך שטיל אריין אין געסיל, עפעס ווי פאר זיך, גלאט אזוי — א ניגון אהן א פרעטענזיע, אהן א שום זאך — און ער שוועבט דורך די גאס, שווימט אוועק, און ער ווערט פערטונקט ווייט — ערגעץ אין געסיל, דארט נאך דעם ראט־הויז, אויף דעם וועג, וואס פיהרט צום בית־עולם. פון א שפאלט פון דעם רבי'נס לאדען שיינט נאך ארויס דאס שטילע יאהר־צייט ליכט, פאר א הייליגע נשמה'ס וועגען, און אינוויייניג ביי'ם רבי'ן שווייגט מען. די לבנה ווארפט א קאלטען שטראהל און בעשיינט קאלט די גרויסע שויבען פון בית־המדרש; אינוועניג איז פינסטער און עס רודערט זיך עפעס אין דער שטיל. אויף די טרעפלאך פון בית־המדרש, ליגען עפעס, מענשען, צי מתים, די קעפ פערנורעט, די הענד פערלעגט איינע אויף די אנדערע. זיי ליגען שטיל; די לבנה שווימט פערביי, ווארפט א קאלטען שטראהל אויף די ליגענדע. די שוהל איז פערמאכט מיט דער שווערער טהיר פערהאקט, אזוי ווי מען וואלט אינוועניג עפעס וואס אריינגעכאפט און מען לאזט נישט ארויס... נאר פון א קליין פענ־סטעריל ערגעץ אין א ווינקעלע ביי דער טהיר וואו די חברה תהלים איז, שטראהלט ארויס א שוואך ליכטיגקייט. דער שיין שפיגעלט זיך אב, ווי פערטרונקען אין דער פינסטערניש אויף דעם געמויערטען קלאץ, וואס שטעהט פאר דער שוהל, אונטערשפארענדיג דעם גאניק פון דער ווייבער־שוהל. אינוועניג, אין דער חברה תהלים זיצט עפעס א מענש אויף דער ערד און ביי דער שיין פון א קליין ליכטעל קוקט ער אין אז אפען ספר אריין, און ער שווייגט...

ביי דער רביצין אין עס־צימער, האבען זיך די „כלי קודש" ווייבער פערזאמעלט. טונקעל איז אין שטוב, בעלעבט פון שאטען, און אויף דער ערד, אויסגעבעט מיט קישענס, זיצען ארום די ווייבער, האלטענדיג אין די ארעמס די שלאפענדיגע קינדער, און הארכען זיך איין צו דער כשר'־ער, פרומער, רביצינ'ס קול, וואס זיצט אין מיטען דעם קרענציל. אויף א שטוהל איז אויסגעשפרייט דער „צאינה וראינה" בעלויכטען פון דעם פעררויכערטען קיך־לעמפעל, און די רביצין מיט א וויינענדיגער שטימע דערצעהלט די מעשה פון חנה'ן מיט איהרע זיעבען זיהן.

אין בית־דין שטוב ביים רב, איז די אייגענע האלבע פינסטערקייט. אויף דעם טיש ברענט זיך א יאהר־צייט ליכט, אריינגעשטעקט אין א

שעפּ פול מיט זאמד, און פון דעם ליכט טריפט דער חלב אין זאמד אריין. אויף דער ערד: אין א ווינקעל, בעהאלטען דאס געזיכט צווישען צוויי פּאליצעס וואס זיינען אנגעשטעלט מיט ספרים, זיצט דער רב. טייל מאל בלאזט א ווינטעל, אימיצער שפּאצירט דורך די שטוב, ווי א שוועדער שאטען, און דער רב בעהאלט דאס פּנים צווישען די פּאליצעס ספרים, און ער שווייגט...

אין גאס הערשט אלץ די פריהערדיגע שטילקייט. די לבנה בלאנדשעט ארום אין הימעל און קוקט מיט קאלטע אויגען אויף דעם פינסטערען געסיל. אלץ איז ווי עפּעס פערטרונקען אין זיך אליין. צו זיינען שוין דען אראבגעפאלען גאט'ס צוויי גרויסע טרעהרען און האבען אלץ, אלץ פערטרונקען?... און עס דוכט זיך אוים, אז אויפ'ן וועג צום בית עלמן צו שפּאנט ירמיהו הנביא איינער אליין. ער געהט צו די אבות. ער געהט זיי וועקען פון די קברים און באלד וועט זיך אנהייבען דא אין געסעל דער גרויסער וכוח.

ביי א פרעמדער טייך.

שבת נאכ'ן עסען. אין שטעדטעל איז שטיל ווי איינגעוויעגט צום שלאף. אויף די בענק פאר די טהירען זיצען שניידער־געזעלען אין שבת'דיגע ווייסע קראגעלאך און ווינקען מיט די אויגען צו די דיענסטמיידלאך, וואס שפּאצירען אנגעטהאן אין די שבת'דיגע קליידלאך, מיט דרך־ארץ, איבער דער גאס.

ר' אנשיל וויינבוים, דער חשוב פון שטעדטעל, שפּאצירט זיך מיט זיין אייניקעל יודעלע איבער דער גאס, ארוים צום וואסער. די ווייסע האר ציטערט אויף דעם רויטען שנופּ־טיכעל, וואס ר' אנשיל טראגט אויף זיין שבת'דיגע קאפאטע, און די ווייסע שיטערע, לאנגע בארד, וואס בעוועגט זיך אויף זיין ברוסט, זעהט אוים, ווי זי וואלט רחמים בעטען, אז מען זאל איהר מיט א רויד נישט אוועקבלאזען.

ר' אנשיל איז געגאנגען פאמעליך, נישט אזוי איבער דער עלטער ווי איבער די שבת'דיגע מנוחה, און ער האט זיין אלטען קאפּ איינגעבויגען, אויסהארכענדיג, וואס דער אייניקעל דערצעהלט.

דאס אייניקעל יודעלע, איז א הויכער יונגער מאן, אנגעטהאן אין א שבת׳דיגען שניט־דאק, אבגעוואקסטע שטיוועל און א בעל־הבתיש געפרעסט קראגענדעל. און דער יונגער מענש האט זיך געפלייסט צו צופאסען זיינע איילענדיגע טריט צו דעם זיידענס מנוחה׳דיגען גאנג. זיין שטילער טאן און זיינע שטילע פאמעליכדיגע בעוועגונגען מיט די הענד האבען זעהר ערנסט זיין שמועס געמאכט.

טיילמאל האט א דורכגעהער א שאקעל מיט׳ן קאפ געגעבען און דער „גוט שבת" האט דעם שמועס איבערגעהאקט.

זיי זיינען דורכגעגאנגען דאס געסיל, באלד אנגעקומען צו דעם וואסער, וואס פליסט אונטער דעם שטעדטעל.

א ברייט אויסגעטראטען פעלד לאזט זיך צו א וואסער אראב, דער ברעג איז מיט בעלקען, מיט זעקלאך מעהל, מיט טינטלאך נאפט בעלעגט. א וואגען אהן א פערד שטעהט, הארט ביים וואסער; אונטען אין וואסער, א הויכע בערלינקע און פון דער בערלינקע ציהט זיך א לאנגע שטעגעל ביז צום וואגען ארויף. דאס ווייזט אז נעכטען איז לכבוד שבת די ארבייט אבגעהאקט געווארען.

אידען שפאצירען זיך מנוחה׳דיג נאכ׳ן עסען ביים ברעג און קוקען אין וואסער אריין מיט א מינע פון רוהיגע בעלי־בתים. דארט אויף א לאדקע שטעהען פויערען און ציהען זאמד פון וואסער. דערביי געהען ווייבער שבת׳דיג געקליידעט, אין גאלדענע איירינגלאך, איינע דער־צעהלט עפעס, און איהר וויינענדיג קול שלאגט אב פון דערווייטען. ווי א חתונה־געוויין. הינטען, הארט ביים וואסער וואויעוון חדר־איינגלאך ארום — אוןווארפען איינס דאס צווייטע די היטלען אין וואסער.

ר׳ אנשעל און זיין אייניקעל האבען זיךביידע אויף א בעלקע ביים ברעג געזעצט.

ארום און ארום האט גערוהט די מנוחה פון שבת. דאס וואסער זיכערדיג זיין אין ברייטען ראם, איינגעפאסט איןביידע זייטען ברעג, האט זיך מנוחה׳דיג געוויעגט און געקיצעלט דעם בעגראזטען ברעג, זיין שכן. שטיל איז געוועזן אויפ׳ן וואסער; די בערלינקעס און די לאד־קעס האבען זיך פון די ברעגען נישט געריהרט, און דאס וואסער האט זיך געוויעגט מנוחה׳דיג. איין וואל האט זיך לייכט אין די צווייטע אריינגעוואשען, אזוי ווי זיי וואלטען וויסען, אז מען טאר אין שבת קיין פסיעה גסה נישט מאכען, און דאס וואסער האט אויסגעזעהן ווי א אידי־

שער, וואסערדיגער בעל־הבית; פערהארעוועט א גאנצע וואך, שבת נאכ'ן עסען מאכט ער זיך א געלעכטעריל, קיצעלט דעם בערג, לכבוד שבת, מנוחה'דיג איינצושלאפען...

און דער יונגער מאן האט ווייטער דערצעהלט.

„פאר אכטצעהן יאהר צוריק, זיידע, איז דאס געווען. אידען פון פערשיעדענע פארטייען, דאקטוירים, אדוואקאטען זיינען קיין ארץ ישראל אראבגעפאהרען. אונטער זיי איז אויך געווען ר' שמואל מוהילעווער, און אזוי ווי זיי זיינען הינטען אראב געקומען, האבען זיי אויף די ערד געקניעט, איינגעגראבען אין איהר דאס געזיכט, איהר שטויב נעקושט. און האבען אנגעהויבען צו וויינען, אויפ'ן פעלד, און דערנאך האבען זיי אויפ'ן פעלד מנחה געדאווענט, די ערשטע אייל ערד געקויפט, און די ערשטע קאלאניע געגרינדעט".

— א ווא — וואונדערט זיך דער אלטער און שאקעלט מיט'ן קאפ און קוקט אין וואסער אריין.

„ציון", אונזער ציון, „ציון" וואס שטעהט אין חומש, דארט גאנץ ווייט איז עס, א לאנד, דארט האבען אידען געוואהנט, די בני ישראל וואס שטעהט אין חומש, אט געהט זיך א וועג אוועק, מיט שטיינדעלאך בעשאטען, מיט טענענביימער בעזעצט, דאס איז דער וועג קיין „בית לחם". אט שטעהט א קבר, די מאמע רחל'ס קבר, „קבר רחל". וואס שטעהט אין חומש, יעקב אבינו האט עס געמאכט, זיינע הענד האבען דעם שטיין געלעגט, יעקב אבינו'ס הענד... און אט איז די „מערת המכפלה". א אייל אויף א אייל, וואס אברהם האט פון די בני חת אבגעקויפט, אזוי ווי עס שטעהט אין חומש פאר פיער הונדערט טאלער, דארט ליעגט אברהם, יצחק, יעקב, אונזערע אבות בעגראבען. מיט די אמהות. די הייליגע. „אוי, אוי, ווי טראגט מען זיך די אלטע ביינער אהין"...

— ציון, אונזער ציון, וואס שטעהט אין חומש — קרעכצט דער אלטער — און קוקט אין וואסער אריין.

אט גיסט זיך דאס וואסער אזוי ווייט אוים, אונזער וואסער.

...איינגעלוויין. זומער לעב... דער רבי לאזט פריהער פון חדר ארוים... פארנאכט מען לאזט זיך צום וואסער אראב. אט שטעהט א לאדקע. ער כאפט זיך ארויף. מען שטופט זיך אב... דערנאך א יונגער מאן איז ער, ער עסט קעסט — אט געהט ער ביים ברעג שפאצירען, יעשען צייט, אלץ איז אזוי טרויעריג, די בלעטער פאלען פון די בוימער

אראב. דער ברעג איז נאס... דאס וואסער לויפט מיט א געבייזער: ברומט אונטער שרעקליך, ער געהט ביים ברעג — ער קלעהרט וועגען א תכלית, אויף פרנסה..., דאס וואסער קלאפט צו אויפ'ן ברעג... און דארט ווייט לויפט א וואל, שווימט ווייט אוועק...

„הארט איז געווען דאס ערד — דערצעהלט ווייטער דער איי־ניקעל — אכטצעהן הונדערט יאהר האט מען זי נישט בעארבייט, אכט־צעהן הונדערט יאהר האט אונזער מוטער אויף איהרע קינדערלאך געווארט אויף איהרע קינדער אין גלות... אנדערע פעלקער האבען זי געוואלט צו נעהמען, בעארבייטען איהר ערד, זי האט איהרע פרוכטען, איהר בלוט פאר פרעמדע נישט געוואלט געבען... וויסט האט זי גע־וואלט זיין ביז איהרע קינדער וועלען צו איהר צוריק קומען... און עס זיינען צו איהר איהרע קינדער צוריק געקומען; און מיט דעם שוויים פון זייערע הערצער האבען זיי די ערד נאס געמאכט, און היינט איין און צוואנציג דערפער האבען מיר שוין אין ציון. אונזערע ברידער בעארבייטען שוין די ערד דארט"...

און דער אלטער זיצט און הערט.

...ציון, וואס שטעהט אין חומש, אט שטעהט דארט א איד מיט אן אקער־אייזען און בעארבייט איהר ערד — און דארט אין ירושלים שטעהט דאס בית־המקדש, אונזער בית־המקדש שטעהט נאך, איין וואנט איבערגעבליבען, די כותל מערבי... מיט בוימער... אט דא איז דער הר הבית, דאס ארט, וואס אויף איהם האט יעקב אבינו געגעכ־טיגט. אזוי ווי עס שטעהט אין חומש, און גאט האט זיך צו איהם בעוויזען... דא זיינען אידען געשטאנען און האבען קרבנות מקריב געווען... עולה רגל געווען... אזוי פיעל אידען פון גאנץ ווייט קומען מיט פערשיעדענע זאכען, אזא שטויב ווערט אין די גאסען פון ירושלים... און אט שטעהט א וואנט, נאך א וואנט. אט זעה איך זי מיט די אוי־גען, אט שטעהען אידען און וויינען און בעטען דארט צו הקדוש ברוך הוא..."

אוי, אוי... כאטש ארץ ישראל ערד אין קבר מיטצונעהמען...

און דער אלטער זיצט אויף דעם קלאץ און קוקט אין וואסער אריין. דא גיסט עס זיך, דארט זעהט זיך די הילצערנע בריק, וואס ליגט איי־בערן וואסער... און דארט לאזט זיך ווייט אוועק דער וועג, וואס פיהרט אין דעם דארף לאנקעשין, צו דעם אלטען פריץ — דארט וואו

ער קויפט יעדעס יאָהר די שעפּסען־וואָל — דאָרט, אז מען פאָהרט אויפ'ן וועג זעהט מען דאָס גאנצע שטעדטעל ארוים, עס שטעהט אויפ'ן בארג און קוקט אריבער איבער'ן וואסער...

און ער הערט ווי דער אייניקעל דערצעהלט ווייטער מיט א שטי־לען טאָן:

— אונזער הייליגע ערד, זעהסט זיידע, אויפבליהען וועט זי ווייטער, אונזערע ברידער בעארבייטען זי מיט זייער שוויים און בלוט.

און דער אלטער קוקט אויפ'ן ברעג — א וואָל קלאַפּט אויף די שטיינער.

דעם שטעדטעל'ס וואסער... פון שטענדיג אָן גיסט עס זיך אזוי... דאָרט ביים ראוו איז זיין לייבישעל דערנסטמאָל דערטרונקען געוואָרען. לייבישעלס גוף איז מיט דעם וואסער נעוואָרען אויסגעמישט, זיין קבר איז דאָ, א שטיק וואסער איז לייבישעל געוואָרען, א כוואַליע... און עס דאכט זיך, אז יעדע כוואליע וואָס קלאַפּט אויפ'ן ברעג איז לייבישעל... לייבישעל מיט זיינע חברים שווימען דאָרט ווייט... ווייט... טהיילמאָל ברומט עס אזוי. עס דאכט זיך, אז לייבישעל'ס וויינענדיגער קול... אָט קלאַפּט א וואָל, זי פאַלט אויפ'ן ברעג, לייבישעל גריסט און ער שווימט שוין אוועק... ווייט... דאָרט רייזט עס...

דער אלטער וואַרפט א בליק אויף דעם אייניקעל — עס ברענט א פלעמעל אין זיינע אויגען — דאָס הארץ קלאַפּט אין איהם, זיין קול ציטערט... און ער דערצעהלט שטיל ווי א יונגער העלד, וואָס וואָלט ערשט פון דער מלחמה צוריק געקומען:

„אויף די פעלדער דאָרט אין ציון שטעהען אונזער ברידער — עס הערען זיך שוין אונזערע געזאנגען."

— און ווי זעהן אוים דאָרט די פעלדער — פרעגט דער אלטער — אזעלכע ווי דאָ ארום? די אייגענע תבואות?

— ווי אָט דאָ ארום, חזר'ט איבער דער אייניקעל, אונזערע פעל־דער, רעדט ער מיט היץ, דאָרט בעארבייטען אונזערע ברידער די פעלדער, די זאנגען וואָס וואקסען — די גרעזער, די געוויקסען האָבען אידען בעארבייט — זייער ארבייט, זייערע תבואות...

— און א טייך, דאכט זיך, איז אויך הינטען דאָ, וואָס פליסט איבער לאנד, ווי הייסט ער?

— א טייך הינטען האבען מיר אונזער ירדן, אונזערן ליעבען ירדן. וואס פליסט אין מיטען לאנד, דארט... ביי זיינע ברעגען האבען אידען די ערד בעארבייט און געקוקט אין זיין וואסער, ווי עס פליסט זיך ווייט...

— ווי עס פליסט זיך ווייט, אזוי ווי אונזער וואסער דא...

— אונזער וואסער, רעדט דער אייניקעל, פרעמד איז עס, זייער וואסער, דא האט אידיש בלוט געררונען — הינטען, ווייט אין ארץ ישראל האבען מיר אונזער ארט, מיר בענקען דערנאך.

— ווייט אין ארץ ישראל, — ברומט דער אלטער, שאקעלט מיט'ן קאפ און קוקט ווייט.

דארט אביסעל ווייטער, אין'ם זייט פון דאס שטעדטעל, ביים ברעג, ווייזט זיך דאס „בית־עלמין" ארויס. דאס צוימעל איז אין דער ערד איינגעזונקען. עס ווייזען זיך נאר איינינע מצבות מיט אייניגע בוימער, וואס שטעהען אויפ'ן בארג. אין מיטען דער דאך פון אוהל, דער הייליגער רבי ליגט דארט בעגראבען. און אט נאכ'ן אוהל ווייזט זיך א שפיץ מצבה ארויס, און קוקט זיך שטום צו, ווי דאס וואסער רינט — דעם פאטער'ס מצבה, דארט ביי דעם קבר איז א שטיקעל ארט איינגעצוימט, א קבר שוין פאר זיך. ביים פאטער'ס קבר אנגעגרייט...

דער אלטער ווארפט א בליק ווייט, דאס וואסער איילט אוועק.

דא ביים ברעג וועט ער ליגען, אין דער ערד בעגראבען, שטענדיג... זיין מצבה וועט שטעהן, צו קוקען זיך צום וואסער, א שטומער שכן, און דאס וואסער וועט ווייט, תמיד אוועקשווימען...

— מיין קינד, — זאגט דער אלטער אויפהויבענדיג זיך פון ארט— דו ביזט יונג, קענסט נאך אלץ מיט דיינע אייגענע אויגען זעהן... און, מיין קינד, בין צו אלט שוין, עס ווינקט דאס קבר צו מיר... פערפאלען, זיך מוזען נאר בענוגען לאזען מיט גלגול מחילות...

— אלטע, טויטע נשמות, אין דער מדבר וועט איהר פאלען, גלות־קנעכט, דער יונגער דור וועט קיין ארץ ישראל קומען, ברומט דער יונגער אונטער פאר זיך.

דער אלטער האט מיט'ן קאפ צוגעשאקעלט, ווי ער וואלט מסכים געווען; אזוי, מיין קינד, אזוי...

אַ משורר׳ל.

אין גאַנצען שטעדטעל האָט געקלונגען יוסעלע פייגעלע. דער פאָטער איז אַ מאַלאַרזש, אַ איד אַ הויכער און אַ דאַרער, מיט אַ לאַנגע, קאַלטענעוואַטע באָרד, וואָס קוקענדיג דאַרויף איז מען זיך פון עפּעס מיאש: בחנם אַ קאָם אין די האָהר אַריינצושטעקען, בחנם... אַ מצר לאַרזש איז ער, פון די הײלע הויט איז ער אַ מאַלאַרזש געוואָרען. און אַזוי איז ער שוין פון לאַנג. פאַר יעדע שטוב האָט ער אַ בעזונדערען דעסען; די דעסענס לאָזט ער זיך נישט ברענגען פון וואַרשע, נייז, זיינע אייגענע מעשי ידיו, אליין שניידט ער זיך זיי אויס. זיצט ער ביי־נאַכט, איינער ביים טישעל, דאָס לעמפּעל רויכערט זיך פאַר איהם, און אַרום איהם איז פינסטער און טרויעריג און עפּעס אַ וואַרימקייט געהט אויף אין די אַרומיגע פינסטערניש. און ער זיצט זיך, לייזער אַדלער מאַלאַרזש, און שניידט זיך אויס מיט זיין מעסערעל אַ דעסען מיט פליגלען פון פויגעלאַך און מגן־דוד׳לאַך אַרום. ער זיצט און שניידט, דאָס לעמפּעל צאַנקט, דאָס ביסעל ליכט ווערט פערלאָרען אין די אַרומיגע פינסטערניש, און אַזוי זיצט ער און שניידט נאָך. מיט אַמאָל ווערט ער געוואָהר, אַז עס איז פינסטער אין שטוב, כאַפּט ער זיך אויף און וואונדערט זיך עפּעס; דער וועג פון טישעל צום געלעגער איז איהם גוט בעקאַנט, וועט ער אין אַ מינוט שפּעטער אין דער פינ־סטערניש פערהוילען.

אַ זוהן׳דעל האָט ער, יוסעלע הייסט ער. אַ קליינס איז ער, אַ מאַגערער און אַ דאַרער. די דינע האַלז הענגט נאָר אַזוי זיך אויף אַ גלעלעלכטער׳ל... און, כ׳לעבען, עס איז אַן אימה, אַז מען זאָל נישט צו־געהן און עס אוועקשנעלען. הינטען אַ האָרב אַ שפּיציגען, וואָס דאַכט זיך, אַז עס האָט אין זיך אַריינגענומען דעם גאַנצען אינגעל׳ס קער־פּער׳ל און אַ פּנים׳ל מיט צוויי דאַרע ביינדעלאַך, און די שוואַרצע גרוי־סע פולע אויגען, דאַכט זיך, סקאַליטשען זיך צווישען די צוויי שפּיציגע ביינער. און אַ הויכען שטערן, און די האָהר ווי ביי אַן אַלטען אויס־געקראָכען. און דאָס אינגעל האָט אין זיך אַן איינגעשאַפּט, אַז עס גיט אַ קוויטש, דאַכט זיך, אַז עס האָט ווער זיין דאַר העלזעל צווישען

א טהיר איינגעקוועטשט, און עס פאלט דענסטמאל אן אזא רחמנות און אזא אימה, אז מען האט מורא טאקע, אז דאס העלזעל זאל נישט צווישען דער טהיר בלייבען אבגעווארגען...

א גאנץ יאהר איז אט דאס אינגעל גאר קיין גרויסער מורנו נישט. ער וואלגערט זיך אין גאסעל ארום, ווייל עס איז א לעבעדיג נפש'ל, און קאן זיך קריכען. מען צוטרעט עס נישט מיט די פיס, ווייל עס איז העבער פון א ווארים און קאן קוויטשען. ווען מען טרעט איהם אן... זיצט ער זיך, פאר נאכט למשל, אויף דער ערד, ווען ער האט שוין פון דער מאמע'ס קיך א שטיקעל ברויט אוועקגע'גנב'עט און האט מורא אהיים צו קומען, און זינגט זיך א מעשה „ווי דער גראף איז אין וואלד געגאנגען". אין גאסעל זיינען נאר בלויז ווייבער דא, און פאר ווייבער האט אפילו אזא יוסעלע נישט קיין מורא.

גיט מען אבער דעם ערשטען בלאז מיט'ן שופר און דאס שטער־טעל ציטערט, ווערט אזא מין יוסעלע מיט איין מאל פון א ווערימעל א מענש, דאס איז זיין צייט. דער חזן פון דער שוהל קומט זיך בעטען און סוד'עט זיך מיט'ן טאטען. און יוסעל שפרינגט דאמאלס אונטער אין דער גאס פרעהליכער און קוויטשעט אויס א טרויעריגען „מי לחיים ומי למות".

און גאר א גאנצער „מאכער" איז יוסעל ראש השנה ביי ונתנה תוקף. דער חזן ווייגט אב די ווערטער, די משוררים האלטען מיט. לייבעל בעמנער, דער באס, גיט א „קלאפ" מיט דעם אנגעצויגענעם גארגעל, און די גאמבע ווערט טאפעלט, און דער באס גיט א קלאפ בא־א־א־ם, דאס אלץ הויבט זיך גאר נישט אן. דער חזן גיט א וואונק צו קראפלען, א ניעדריגער יונג מיט א געשוואלענער באק, אין א ווייסען גומענעם קראגען, פון פופצעהן יאהר א יונג! וואו האלטען זיי די חברה? זינגענדיג: טרא־א־א־א, לא־לא־לא־א. קראפעל גיט איהם אן ענטפער אב זינגענדיג. דעמאלס גיט דער חזן א וואונק יוסלען און יוסעלע גיט א קוויטש: „וקול דממה דקה ישמע" און'ס דאכט זיך דענסט־מאל, אז אט איז דאס מלאך'ל פון הימעל אראבגעפאלען מיט'ן קוויטשענ־דיגען קול און באלד הערט זיך דערנאך א כליפען פון דער ווייבער־שוהל. „נעהם זיי" — ווינקט ער צום בעמנער, און יוסעלע גיט זיך א רוף אן אזוי, אז דאס הויקערעל גיט זיך א קארטשע איין „ומלא־א־א־כים יא־הא־פ־א־ד־זון". דאמאלס איז די מעשה ריכטיג — די ווייבער

וויינען מיט א קול. און יוסעלע צולאזט זיך מיט א קוויטש. ער שטעהט אויף די הויכע טרעפּלאך וואס פיהרען צום ארון־קודש, ביי איהם ר' ישראל קוביל דער דאזאר, וואס האט געהאט „פּתיחה" און גלייך איז ער דענסטמאל צו איהם און ער זינגט זיך און צוגיסט זיך אויפ'ן קול. ארום איהם, די בעל־הבית'שע אידישע אינגעלאך, מיט נייע יום־טוב'דיגע קאפּאטקעלאך, וואס דער שמש האט ניט די העזה זיי פון אויבען־אן אראב־צו־יאגען. און זיי קוקען מיט קנאה אויף יוסעל'ס הויקער, און יוסעלע שטעהט און ווינקט אראב צו זיי מיט גאוה, זינגענדיג „וחיל ורעדה יאחזון". און דאס קול'כעל צוגיסט זיך און קוויטשעט און קוויטשעט וואס אמאל וויינענדיגער און הארץ־רייסענדיגער, אזוי, אז עס דאכט זיך, אז דאס העלזעל ווערט וואס אמאל מעהר איינגעצויגען און איינגעצויגען...

נאך קוים איז נאך ימים נוראים, ווען יוסעלע וואלגערט זיך ווייטער ארום אין דער גאס ווי א ווערימעל און קוויטשעט זיך פאר זיך און קיינער הערט איהם נישט, דאמאלס וואונדערט זיך נישט איין דורכ־געהער: עס איז דאך נאר יוסעלע געוועזען, דער יוסעלע מיט דעם קוויטשענדיגען קול'כעל און פארוואס וויינט מען אזוי, פארוואס?

יוסעלע שפּרינגט אונטער, דאס הויקערעל טאנצט מיט; עס ווינקט: „מי לחיים ומי למ־ו־ת".

די ערשטע סדר נאכט.

מען רופט איהם מאטע. ער איז א פוהרמאן.

און מאטע האט נישט אויף דער וועלט און נישט אויף יענער וועלט קיינעם, אויסער די צוויי ווייסע שימלען, וואס ער טרייבט זיי אן.

זיין היים איז דער שטאהל, זיין גאנצע פאמיליע זיינען די שימ־לען.

יוער ער איז, פון וואמען קומט ער ארויס, נישט ער, נישט פרעמדע ווייסען דאס. דארט אין שטאהל, אין א ווינקעלע אויף א בינטעל היי

פערשטעלט מיט צוויי ברעטער, דארט, דאכט זיך איהם, איז ער געבא־רען געווארען און דארט וועט ער שטארבען.

דעם פאטער געדענקט ער לחלוטין נישט, נאר די מוטער׳ס בילד שוועבט איהם אפטמאל פאר די אויגען ווי א שיין פון א קליין גראַ־שענדיג ליכטעל, וועלכע ווערט באלד פערלאשען: איהר אלט פער־קנייטשט און פערזארגט פנים זעהט ער, ווי אין א חלום, מיט דעם הייבעל, וואס איז פעסט איבערגעצויגען ביז איהרע האלבע אויערען.

און זייט ער געדענקט, געדענקט ער נאר דעם שטאהל און די שימלען.

דאס זיינען זיינע בעסטע פריינד. איז איהם עפעס אמאל שווער אויף׳ן הארצען, נעהמט ער ארום דעם שימעל׳ס האלז און קוקט אין דעם פערד׳ס גרויסע פערגלעזערטע אויגען, און איהם דאכט זיך, אז דאס פערד פערשטעהט איהם און עס בעדויערט איהם, קוקט אויף איהם מיט א מינע ווי עס וואלט זאגען: א רחמנות אויף דיר, מאטע, ביזט א גוטער ברודער.

און אויך מאטע פערשטעהט גוט די פערד. מיט א קוק אויף זיי ווייס ער, וואס עס פעהלט זיי. „אהא, מיינע קינדערלאך זיינען מיר שוין הונגעריג, נא, נא, פיטשטשעט אייך נישט״.

וויפיעל יאהר מאטע איז אלט ווייסט קיינער נישט, אויך ער אליין ווייסט נישט. ער האט קיינמאל וועגען דעם גאר נישט געקלעהרט, און אלע וואס קענען איהם מיינען, אז מאטע איז שטענדיג געווען אין דעם עלטער, תמיד געווען אזוי הויך, תמיד געהאט א געשטופעלטען פערברענטען פנים ווי א לעדער. דאס פנים מיט די הענד זיינע האבען איין קאליר. אנגעטהאן געהט ער סיי זומער, סיי ווינטער איז דער אייגענער סערמיאנקע, וואס מען קאן נישט בעצייכענען וואס פאר א קאליר זי האט, נאר אין שטיוועל קאכעט ער זיך, איבער די גאנצע פים ביז אויבען ארויף מוזען די כאליאוועס דערגרייכען, און אייזערנע פאדקאוועס מוזען זיי האבען, עס זאל קלאפען איבער די שטיינער.

אלע האבען מורא פאר מאטע׳ן, אפילו דער דאזער מיט׳ן גאנצען כלי קודש. און ווען מאטע שטעהט ביי דער טהיר אין שוהל און זעהט דעם דאזער, גיט ער א ווינק מיט די אויגען, מאכט ער מיט׳ן מויל „פסס״, ווי ער וואלט זאגען: „קוקט נאר אן דעם, איהר זאלט מיר לעבען״.

און מאַטע נויט, אַז אַלע יונגען און מיידען, וואָס געפינען זיך אין שטעדטעל, זאָלען איהם צאָהלען חודש־געלד, אַז נישט ווייזט ער דעם בלייענעם קנאָפּ, וואָס איז אויף זיין זעלנערישען פּאַשעק.

דאַרף זיך אַ יונג שלאָגען מיט׳ן צווייטען, קומט מען צו מאַטען און מאַטע גלייכט אוים; מען מאַכט אַ סעודה און עס ווערט ווייטער נוט, מיט איין פייף אין די אויגען פיהרט ער אַלעם אוים.

און מאַטע געהט שפּאַציערען שבת נאָכ׳ן עסען אין די גאַסען פון שטעדטעל. ער קוקט אויף אַלעם, אויף די הייזער, אויף די געוועלבער, מיט גאוה, ווי עס וואָלט הייסען: אַלעם איז מיין. איך האָב זיי אַלעם איינגעטהיילט. דעם אַ הויז, דעם אַ געוועלב, און זיך זעלבסט האָב איך מיר גענומען דעם שטאָהל.

פון איין זאַך האָט מאַטע פּערדרום — פון די מיידלאַך אין שטעדטעל. אַלע רעדען מיט איהם, אַלע פרעהען זיך מיט איהם, נאָר ער ווייס, אַז דאָס איז געמאַכט, נישט אמת. מען האָט נאָר מורא פאַר איהם. אַלץ איז נאָר אוים מורא, ווייטער גאָר נישט.

און אַמאָל שבת נאָכ׳ן עסען, ווען דאָס גאַנצע שטעדטעל איז געוועזען פערשלאָפען ווי אין אַ שבת׳דיגע נאַכט, האָבען זיך אַלע מיידלאַך מיט די שניידער־יונגען צוזאַמענגענומען ביי שרה ביילע׳ן די אויבם־הענד־לערין און האָבען געמאַכט אַ טענצעל. מן הסתם אין דער ערשטער געוועזן מאַטע, ווארים אַז נישט ער, וואָלט דער שמש נים געלאָזט. הכלל עס וואָלט גאָר אָהן איהם זיך נישט אָנגעהויבען.

נאָר אין מיטען בעסטען טאַנצען פאַלט מאַטע איין און ער יאָגט זיך ארום די יונגען און די מיידען. ער פעריאַגט אַלעמען און לאָזט זיי נישט טאַנצען, און דוד׳קען, דעם קאַמאַשען־מאַכער האָט ער צו׳הרג׳עט. פאַרוואָס — ווייס קיינער נישט. דאַכט זיך, ער האָט דאָך פונקט גע־טאַנצט ווי אַלע.

נאָר ער האָט זיך געפיהלט עפּעס נישט היימיש. ער איז דאָ פרעמד אין גאַנצען, טאָקע אַלע מיידלאַך לאַכען צו איהם פריינדליך, אַלע רעדען מיט איהם ליעבליך, אָבער עס איז ניט ווי צו דוד׳ן: צו דוד׳ן עפּעס זיינען זיי פריינדליכער און צו איהם איז בלויז מורא: מען וואַרפט דעם הונד אַ ביינדעל, ער זאָל נישט בילען. אַזוי האָט עס אויסגעזעהן ביי איהם.

— — — — — — — — — — — —

װער װײס צו מאַטע װאָלט חתונה געהאַט, װען עס װאָלט זיך נישט פּלוצלונג געמאַכט אַזאַ מין מעשה.

יענטע פײגע, דער קרעמערקע׳ס טאָכטער, איז אַ כלה געװען פאַר אַ שוסטער־יונג. נאָר 2 טעג פאַר דער חתונה האָט דער חתן צוגענומען די 400 גילדען װאָס מען האָט איהם געגעבען נדן, און דער כלה׳ס גאָל־דענע אױרינגלאַך און האָט געמאַכט ויברח. אַלץ איז שױן געװען אָנ־געגרײט, די גאַנצע חתונה פאַרטיג, און דאָ מאַכט זיך אַזאַ מעשה. האָט לײזערקע שדכן דערצו זיך גענומען און דורך די צװײ טאָג איז מאַטע געװאָרען חתן און מען האָט מאַטען געפיהרט צו דער חופּה.

און זיצענדיג אױף דער נאַכט נאָך דער חופּה אױבען אָן, אָנגע־טהאָן אין אַ שעהנע קאַפּאָטע, קוקט זיך מאַטע ארום און לאַכט אין זיך: „װי הײסט דאָס, װי קום איך דאָ אַהער? בין איך טאַקע מאַטע, אַדער איך, מאַטע, בין גאָר אַן אַנדערער?״

און מאַטע האָט חתונה געהאַט.

נאָך דער חתונה איז מאַטע געװאָרען גאָר אַן אַנדער מענש, װי מען װאָלט איהם גענומען און גאָר אין גאַנצען איבערגעמאַכט מיט דער האַנד.

מאַטע זיצט אַ גאַנצען שבת אין דער הײם און זינגט „ברכי נפשי״.

אין דער װאָכענס ארבײט מאַטע עפּעס מיט מעהר פלײס, מיט מעהר לוסט. עס קומט אױף דער נאַכט, פיהלט ער עפּעס אַ בענקעניש אַהײם צו קומען, און גיט נאָך אַ שמיץ די פערדלאַך, אַז זײ זאָלען פלינקער געהן.

שבת, פרײטאָג צו־נאַכט, װען מאַטע זיצט בײ זײן װײס געדעקטען טישעל, קוקט ער זיך ארום אױב עס איז נישט װער דאָ אין שטוב אַ העכערער פון איהם, און ער קאָן דאָס גאָר נישט פערשטעהן, אַז דאָס איז אַלץ זײן, אַז דאָס זיצט ער בײ אַ געדעקטען טיש און ער אַלײן איז דאָ בעל־הבית. און ער זיצט װי אַ פרעמדער, ער האָט זיך מורא אַ ריהר צו געבען.

מאַטע האָט שױן אװעקגעװאָרפען אַלע שטותים, ער מישט זיך שױן נישט ארײן אין די חברה „װאָהלע יונגען״, עס געהען איהם די נאָ־פּישקײטען נישט אָן. און װען ער זעהט אײנעם פון די הײנטיגע חברה, קוקט ער אױף איהם מיט אַ שמײכעל. װי ער װאָלט זאָגען: ער איז מיר אױך אַ „װאָהלער יונג״.

עס איז ערב פסח, דער ערשטער פסח, וועלכען מאטע פראוועט אליין ווי א בעל־הבית.

מאטע האט זיך שוין אנגעגרייט מצות, זיי זיינען שוין אין קארב אויפ'ן בוידעם, אפילו מיט זעקס מצה־שמורה צו די צוויי סדר־נעכט. דאס פעטע בארשט שטעהט ביים אויווען, עס איז בעדעקט מיט א ריינעם שירץ, דאס בעט שטעהט שוין ביים טיש, חרוסת האט דאס ווייב אויך שוין געמאכט, אלעס איז שוין גרייט.

דער שניידער האט איהם שוין אבגעבראכט דאס כאלאטעל, וואס ער האט זיך געמאכט אויף יום טוב, אויך דער ווייב האט ער געקויפט א פאר נייע שיך, א נייען שייטעל, — א קלייד האט זי נאך פון דער חתונה.

מאטע האט זיך געלאזט אבשערען, געווען אין מקוה, געקויפט זיך א ניי קאשקעטיל און א נייע הגדה, ווי א בעל־הבית.

נאר איין זארג האט ער: ער ווייסט נישט וואס צו טהאן.

אלע יאהרען איז עפעס אנדערש. אן אנדער זאך. ער וויל עס פערגעסען.

קיין גרויסער בריה אין די קליינע אותיות'לאך איז ער נישט. וואס טהוט מען מיט'ן סדר אבריכטען?

אריינגעהמען א בחור ווילט זיך איהם נישט. איינס, ער וויל אליינ זיין בעל־הבית, אליין זיצען אויפ'ן הסב־בעט, און ער וויל אויפהויבען מיט'ן ווייב די קערה, און ער קאן נישט ליידען, אז פרעמדע קוקען איהם אין שיסעל אריין.

ער האט זיך שוין געלאזט געהן אין בית־המדרש אריין נאך א בחור, אבער ער קאן נישט.

אבער וואס טהוט מען מיט'ן סדר?

נייז, וואס עס וועט זיין, דאס זאל זיין, מען וועט זיך אן עצה געבען.

פסח אויף דער נאכט.

א קליין אויסגעווייסט שטיבעל, די פיער ווענט זעהען אויס, ווי זיי וואלטען זיך פריינדליך צוזאמען בעהעפטען צו שיטצען דאס קליינע חדר'ל; אין מיטען שטוב שטעהט א קליין ווייס בעדעקטער טיש.

אויף איהם פינקלען זיך די צוויי אויסגעפּוצטע מעשענע לייכטערלאך. וואס זיי האבען געקראגען „דרשה־געשאנק", דריי מצות צוגעדעקט מיט א ווייס טישטיכעל, אויף זיי א טעלער מיט שאר־ירקות; מאמע זיצט אויפ'ן בעט אנגעטהאן אין זיין ניי כאלאטעל, אין א ווייסען קיטעל. זיין דיק געזיכט זעהט אויס ערדלער און פיינער. יענטע, זיין ווייבעל, זיצט ביי זיין זייט, א שעהן יונג ווייבעל, רויטע פלאמענדיגע באקען, אייניגע שווארצע האהר קוקען ארויס פון דעם ווייסען הייבעל. וואס בע'חן'ט איהר פּנים. זיי ביידע זיצען עפּעס מיט שרעק. זיי שפּי־רען ביי זיך, אז זיי געהען טהאן א זאך, וואס זיי זיינען נישט ראוי דער־צו. פון דערווייטענס זעהט מען די ווייסע נייע פאַרהאנגען. וואס בע־הענגען דאס פענסטער, און די צוויי רויטע פאפּירענע בלומען, וואס זיינען אריינגעשטעקט אין זיי, אייניגע אבגעפּוצטע בלעכליך מיט פּאַ־פּירענע בלומעלאך הענגען אויף די ווענט. דאס שענקעל קוקט ארויס, זעהט אויס ווי עס וואלט דא געווען א היימישער וואס פיהלט און לעבט מיט מענשען. די נייע אויסגעפּוצטע גלעזלאך, וואס שטעהען אויפ'ן קאמאד און פינקלען זיך צום שיין פון די צוויי ליכטלאך, וועלכע ברענען אין דעם פאפּירענעם לייכטערעל אויף דער וואנט, זעהען אויס יום־טוב'דיג. אלץ איז איבערגעצויגען מיט א יום־טוב'דיגען גייסט.

פאר מאטען שטעהט אן אנגעגאסענער כוס, אין דער האנד האלט ער די נייע הגדה.

ער ווארפט א בליק אמאל אין דער הגדה, אמאל אויף יענטען, ווי ער וואלט פרעגען איהר אן עצה, וואס מען טהוט, ווי הויבט מען אן, ווי לאזט מען אויס.

מאטע ווייס, אזוי געדענקט ער נאך, אז מען דארף דעם כוס אויס־טרינקען, אבער ער שעהמט זיך, ער קאן נישט.

— מאטע, מאך קידוש — רופט זיך יענטע אן דערשראקען און ווערט ווייס, וואס זי, א פּראסטע אידענע, זאגט א דעה אין אזעלכע הויכע ענינים.

מאטע האט אראבגעלאזט זיינע אויגען אין דער הגדה אריין, גע־מורמעלט עפּעס מיט די ליפּען, און צונעהמענדיג דעם כוס צום מויל האט ער נאך אמאל געווארפען א בליק אויף יענטען, ווי ער וואלט זי דערמיט געפרעגט, אויב עס איז גוט אזוי.

— — — — — — — — — — — —

ער האָט אויסגעטרונקען און געגעבען דערפון יענטע׳ן.

דערנאָך האָט ער זיך ווייטער צוריק אנידערגעזעצט, אריינגעקוקט אין דער הגדה.

— יענטע, בויג זיך אויך אריין, יענטע, — זאָגט ער צו איהר — רוק זיך אביסעל צו.

זי האָט זיך צוגערוקט צו איהם.

— איצט וועלען מיר, יענטע, ביידע אויפהויבען דעם טעלער.

יענטע האָט אויסגעשטרעקט איהר האנד, זי איז רויט געוואָרען — און קלעהרט ביי זיך: „ווי קום איך צו דעם?"

— א קשיא, ווער וועט פרעגען די פיער קשיות, זאָגט ער צו איהר.

יענטע שווייגט.

— אָבער היינט אַ יאָהר, גיט מאָטע אַ ווינק צו איהר, און נעהמט זי אָן ביי דער האנד. אהא יענטע — ער ווינקט צו איהר און לאכט.

— א חורבן נאָך דיין פנים, ווי דו ריכסט אב דעם סדר — זאגט צו איהם יענטע.

— האָסט דו אַ זאָרג — זאָגט ער צו איהר, — האָסט אַ געשעפט מיט דעם, מצות איז דאָ, קניידלאך אויך, אריין מיט דער גרולה.

— און די הגדה?

— מען זאָגט דאָך דאָס שפּעטער, נאָכ׳ן עסען. ווייסט דען גישט?

יענטע שטעהט א ווײלע קלעהרענדיג, וואָס מען טהוט: צי דער־לאנגען דאָס עסען אָדער ניין. זי צווייפעלט, זי זאָל פאָלגען דעם מאַן אָדער נישט.

— נו, וואָס שטעהסטו? — גיט אויף איהר מאָטע אַ געשריי.

יענטע האָט איהם געפאָלגט און זיי זיצען ביידע און עסען.

— און איצט — זאָגט מאָטע — ווארט נאָר, ווארט נאָר, כוסות. ווען טרינקט מען די כוסות?

— וואָס פרעגסטו מיך — רופט זיך יענטע אָן דערשראָקען.

מאָטע גיסט אָן צוויי כוסות.

— טרינק, יענטע, — זאָגט ער, — טרינק, אזא יאָהר אויף מיר ווי אַ ווייבעל דו ביזט.

ער נעהמט זי ארום.

— די הגדה, די הגדה, — שרייט יענטע.

— אט שוין, אט שוין — זאגט מאַמע — וואַרט, זאג איך. „עבדים היינו". און מאַמע הויבט אָן צו זאָגן, ער נעגעצט, ער הויבט אָן צו דרעמלען. יענטע גיט איהם אַ ריס — מאַמע גיט אַ קוק אויף איהר און זאָגט ווייטער.

ער גיסט ווידער אָן אַ כוס און זאָגט:

— טרינק, יענטע, טרינק.

— און אפיקומן? — רופט יענטע.

— אפיקומן, אפיקומן — ברומט מאַמע — וואַרט נאַר, יענטע. היינט אַ יאָהר, וואַרט ווי וועט מען איהם אַ נאָמען געבען, איין נאָמען זאָל זיין נאָך מיין טאַטען, איין נאָמען נאָך דיין מאַמען. יאָ, יענטע. יאָ, — ער נעהמט זי אַרום און זאָגט ווייטער: יענטע ער וועט אוועק־געבען דעם אפיקומן, כאַ, כאַ, כאַ, הערסטו יענטע?

ער קושט זי.

— אָבער דער סדר, אַ חורבן. אַ איד זאָל אַזוי דעם סדר אָבריכטען, בייזערט זיך ליעבליך יענטע.

מאַמע זאָגט ווייטער די הגדה, טרינקט נאָך אַ כוס און הויבט אָן צו דרעמלען. יענטע וועקט איהם יעדעס מאָל אויף — דער קאָפ זיינער פאַלט ווידער אַראָב. זי הויבט אויך אָן צו דרעמלען.

צו דער צווייטער סדר־נאַכט האָט יענטע שוין נישט געלאָזט — זי אַליין האָט אַריינגעבראַכט דעם שאַכאַטשאָוואר בחור, נעגעבען איהם צו עסען, ער זאָל דעם סדר אָבריכטען.

אָבער מאַמע האָט דערפון פערדרוס געהאַט.

אונזער חברה׳לע.

מיר זיינען אָרימע חברה־לייט, מיר ווילען זיך נישט שעמען, וואַ־סער־טרעגער פּשוט׳ע, אונזער חברה׳לע איז אָרים. און אונזער ספר־תורה׳לע איז אָרים. נישט געפּוצט, נישט געשמוקט, אַ פּשוטע.

אַ גאַנצע וואָך זיינען מיר דאָך פערנומען, אַרבייטס־מענשען... צרות איבער׳ן קאָפּ. אָבער שבת, זעהט איהר, דאָרט אין די חברה... אונזער חברה׳לע, אונזער ספר תורה.

גאט'ס א פאלק, נישט קיין רייכ'ס, אבער ווי ווייט מ'קען, טהוט מען דאך איהם צוליעב.

ר' טוביה דער צווייטער שוחט, א שעהנער איד, וואס נייז? — אונזער חזן. ר' גבריאל מלמד — אונזער רבי. צעהן גילדען א חדש און יעדען שבת נאכ'ן דאוונען — מיר זיינען הונגעריג — דאך שטעהען מיר, און מיר הערען אויס, וואס דער רבי לערנט מיט אונז.

אונזער'ס א חברה־מאן, פיהלט זיך גוט אין דער חברה. אין שטאדט־זאכען, א חזן אויפצונעהמען, למשל, אדער א שוחט, וועט מען דאך א נאש־בראט קיין דעה נישט פרעגען. קיין עטאט צעהלט ער נישט און קיין דעה האט ער נישט; כאטש די שוהל קעהר זיך מיט אונז אן פונקט אזוי ווי מיט זיי; אונזערע טאטעס האבען פונקט אזוי די ציגעל גע־בראכט ווי זייערע טאטעס, און א ווייב און קינד האבען מיר אויך. און אויף א שטיקעל פרנסה דארף א נאש־בראט אויך בעטען, וואס נייז? איז דאך גאט פונקט אונזערער ווי זייערער... נור געה שריי חי וקים, אז דו האסט קיין געלד נישט, פאר דעם האבען מיר אונזער שוהל'כל, אונזער ספר־תורה'לע און אונזער חזן.

יעדער חברה־מאן צאהלט צעהן גראשען א וואך, געלד איז דא, און קיין פרעמדע בעל־דעות דארפען מיר נישט.

און אונזער איינער איז זיך דארט פאר זיין געלד א שעהנער בעל־הבית. אין גאס, למשל, אונזער'ס איינער, וואס איז מישטיינס־געזאגט? שלעפ זעק מעהל און וויימער פטור, איינער רייסט דעם צווייטען אב דעם נאז ביי א זעקעל מעהל, וואס קען מען מאכען? פרנסה, ברודער! אין דער היים איז אודאי צרות; דער קעלער קאלט און ווילגאטש. די קינדער: איינס וויינט ברויט, דאס צווייטע איז קראנק, און די אי־דענע, גאט איינער, די אידענע! אבער פאר דעם, אז עס קומט שבת, יום טוב, טוט זיך א נאש־בראט די קאפאטע אן, שמירט די שטיוועל מיט אויל אויס און האלא אין דער חברה.

פיער לאנגע טישען, דריי לייכטער אויף דעם טיש, איך זאל אזוי לעבען. אין מיט'ן חברה האסטו דיר איין „אלמעמער", זאג איך דיר א נייעם, א צאצקע. אליעזר דער סטאלאר האט איהם געמאכט, 5 קארבוינעס קאסט ער, חלעבען. טאקע דאס ארון קודש'ל הינקט אביסעל צו, מילא, וואס קען מען מאכען, ברודער, אז גאט גיט אונז גיט מען איהם... וועט מען זיך אם ירצה השם פאר'ן „אלמעמער" אויסצאהלען.

וועט מען אן ארון־קודש'ל שטעלען, אבער דאס ספר־תורה'לע האט מען עץ־החיים געקויפט, און א ניי העמדעל, אויף יום טוב האט מען די זילבערנע יד אויסגעלייזט, וואס זי איז געוועזען פון גרויסען אומגליק אן פער'ישב'ט ביים אפרים קינדער־האבען. און דער גאסטינינער בחור האט אונז א „מזרח'ל" אויסגעמאהלט, אין בית המדרש צו שטעלען. וואס מען קאן — מאכען מיר.

און די גבאים, ביי אונז איז נישטא קיין מחלוקות, חאטש ארימע „וויסאבניקעס" — דאך פאריאדעק איז. אין דער חברה „תמימי דרך" — פריצים זיינען אלע, ווילען זיי גבאים ווערען, מיר, האבען זיך אונ־זער קלפי, און יעדען סוכות, אסרו־חג אויף דער נאכט, קומט מען זיך צוזאמען אין חברה, דער רבי שרייבט אויס קוויטלאך, יעדען חברה־מאן'ס נאמען, מעג ער זיין ווער ער איז, יעדענס. די קוויטלאך לעגט מען אין א קאפיל אריין און אין א צווייט קאפיל לעגט מען ווייטער לעדיגע קוויטלאך אריין, מיט דריי אויפגעשריבענע: מז"ט „גבאי ראשון", מז"ט „גבאי שני" מז"ט „גבאי שלישי", און אויף וועמען דער גורל פאלט, וועמען גאט בעגליקט, דער זאל זיך זיין גבאי געזונטערהייט, קיין האהן וועט נישט קרייהען.

און דעם גבאי הערט מען. ווער עס הערט נישט — אוים חברה־מאן. אויף דער וואנד העננט למשל א צעטעל: „מען זאל זיך נישט דערוועגען צו ריהרען צום „ברעטעל", אז דער גבאי וועט נישט הייסען" און דו שטעה דיר, דאס הארץ געהט דיר אוים פאר א מינחה'לע, פאר א קדושה'לע, אבער אז דער גבאי הייסט נישט — איז „פערפעל", ברודער, פערפעל! זעהט איהר, למשל, אויף סכות, דארף מען אן אתרוג'ל. יעדען ערב יום־כפור געהט דער גבאי ארום און נעהמט צוזאמען אויף אתרוג־געלד, און יעדער גיט, וויפיעל ער קאן. און איהר מוזט וויסען, אז דער עיקר איז א שעהנער אתרוג, ווארום, ברודער, האסטו א שעהנעם אתרוג — איז דיר א גאנץ יאהר שעהן. איז אבער נישט... דעמאלס ברודער... און ווידער, גוטער ברודער, מיט וואס קענען מיר גאט דיענען, מיט א פרק משניות, וואס מיר קענען נישט, אז נישט מיט א שעהנעם אתרוג? און פאר וואס נישט? וואס מען טאר נישט? אונזער געלד איז אפשר קיין געלד נישט? הא?

באלד נאך יום כפור געהן מיר מיט אונזער רבי צו ר' חיים דוד דיין אויסקלייבען אן אתרוג'ל. ר' חיים דוד דיין איז זיך אודאי אן עהרלי־

בער איד. — ער האנדעלט מיט אתרוגים — דאך, ברודער, יעדער קוקט פאר זיך, ער בעהאלט זיך די „ממתקים'לאך" פאר די נגידים. מיר חברה „יגיע כפים" — אי, עס שאט נישט, ארימע לייט, וועלען מיט אזא אתרוג אויך יוצא זיין.

און דער גבאי בעט איהם:

— ר' חיים דוד, מיר זיינען פראסטע אידען, מיר פערשטעהען זיך נישט אויף די זאכען, מיר גיבען דיר אזוי פיעל און אזוי פיעל און גיב אונז אן אתרוג'ל, אזעלכעס, ברודער לעבען, וואס מיר זאלען ניט האבען מיט וואס זיך צו שעמען.

נעהמט מן הסתם, אזא חיים דוד, און גיט אונז אן אתרוג'ל. מיר גיבען א קוק — „נישט קיין סחורה", עפּעס א ביסעל „גרינדלאך" און „הויקערט" צו; ווייזט אונז א צווייטען „בחור" — קיין לייט נישט.

דער גבאי בעט זיך:

— חיים דוד לעבען, קרוין, מיר וועלען דיר בעצאהלען וויפיעל דו ווילסט, גיב אונז עפּעס רעכטס!

און ער ענטפערט זיך:

— גיט נור א קוק! איהר וועט מיט אזא אתרוג אויך יוצא זיין, נישט קשה, נישט קשה.

דער גבאי קומט צו לויפען: קומט ברידער!

און וואס קלעהרט איהר? מיר גיבען א קוק אריין אלע, פון קליין ביז גרויס צו ר' חיים דוד, מיר גיבען זיך א לאז זוכען! ר' חיים דוד שרייט, שעלט — נור דער קאטער הערט איהם, מיר צוואווארפען די קאסטענס, מען קלייבט אויס, און מען גיט אונזער רבי דורכצוקוקען. וואס קלעהרט איהר? דעם בעסטען „העכט" האבען מיר געפּאקט. אויף מיינע נאמנות — דאס שעהנסטע, פאר'ן רב האט ער געהאט בע־האלטען.

מיר האבען איהם גוט בעצאהלט, דריי רובל מזומנים, מיר דארפען דען חלילה, אז עס זאל ווער אונז געבען בחנם?

חול-המועד.

צוויי שטעדטלאך האָט גאָט בעשאפען איינס הארט נאָהנט נעבען דעם צווייטען, זיינען געקומען די משוררים און האָבען פערשטאנען גאָט'ס מיין, און האָבען זיי אַ נאָמען געגעבען איינס „פּיאָנטעק'', דאָס צווייטע — „סאָבאָטע''.

און די שטעדטלאך זיינען נאָר בעשאפען געוואָרען, כדי איינס זאָל זיך קענען מיט דעם צווייטען משדך זיין, כדי פּיאָנטקער אידען זאָלען זיין מחותנים פון „סאָבאָטע'', און די סאָבאָטער אידען זאָלען זיין מחותנים פון „פּיאָנטעק''.

און געמאכט האָט עס דער בורא העולם דירעקט כדי סאָבאָטער אינגלאך זאָלען האָבען זיידעס אין „פּיאָנטעק'', און פּיאָנטקער איינגלאך זאָלען האָבען זיידעס אין „סאָבאָטע", און דער עיקר נאָר איבער חול־המועד.

גליקליכע טעג זיינען די חול־המועד טעג. קיין יום־טוב איז עס דאָך נישט, אָט דרעהט מען זיך אין גאס ארום, מען רויכערט, די צו־קערדיגע געוועלבער זיינען אָפען, און אין דערוואכענס איז עס אויך נישט. אלע געהען האלב יום־טוב'דיג אָנגעטהאָן, דאָס שטעדטעל דרעהט זיך פוסט און פּאס ארום; דער שניידער האָט אוועקגעוואָרפען די שער, דער שוסטער די נאָל, אזוי ווי גאָט וואָלט אויפ'ס ניי דעם מן פון הימעל אַנגעהויבען אראָבצוואוארפען. כ'לעבען, אידען האָבען אויפגעהערט קלעהרען וועגען פּרנסה, מען טהוט גאָר נישט, דאָס גאנצע שטעדטעל — ליידיג־געהער, און מען הויבט אָן קלעהרען וועגען שידוכים...

נאָר דער עיקר האָט גאָט ברוך הוא בעשאפען חול המועד פאר איינגלאך. אוי, דאָס איז אַ יום־טוב פאר אינגלאך, אַ בעצאָהלונג פאר'ן לאנגען ווינטער, פאר די לאנגע פינסטערע נעכט אין חדר.

אין אזא וואָכענדיגען יום־טוב טהוען די חדר־אינגלאך פון איין שטעדטעל אין צווייטען צו גאסט צום זיידען פאָהרען. אַ גאַנצען פינסטערען ווינטער זיצט דער אינגעל אין חדר און פאנטאזירט: ווען חול המועד קומען וועט ער צום פעטער קיין „סאָבאָטע'' פאָהרען, דאָרט

וועט ער זיך דערקענען מיט נייע חברים, און אפשר, ווען ען וועט איבער די צוויי טעג דארט איבערבלייבען, איז א סברה, אז ער וועט דארט איבער'ן ווינטער אין בית־המדרש לערנען.

און א גאנץ שווערען ווינטער זיצט דער אינגעל אין חדר, אין דעם ווינטערדיגען וואטענדיגען קאפאטקעלע, און זאמעלט די צווייערס. וואס די מאמע גיט, און קניפט זיי איין אין ציצה־כנפות'ל און מאכט זיך א „קעזעל", „די קאסע" האט עס געהייסען. דא האט ער... וועט קומען חול־המועד... נו, נו וועט ער שוין וויסען...

און נישט איינמאל געהסטו דורך פאר פייגעלע'ס „שטעל", דאס עפעלע, דאס בארנעלע ווינקט צו דיר אראב פון דער מולטער; קום, אינגעלע, דארט אין ציצה־כנפות'ל... וועקט דאס בארנעלע פון מולטער. און אט שטעקסט דו שוין א האנד צום קניפעל אויס... נאר באלד קומט דער חול המועד, דו דערמאנסט זיך: פאהרסט מיט נטע סאבאטער קיין „סאבאטע" און דו אנטלויפסט פון דער מולטער, וואו דער פעפער וואקסט.

אונטער דעם באנק וואס אין פאר'ן הויז איז א גריבעל אויסגע־גראבען. שבת טאר מען דאך נישט טראגען, נעהמט מען פרייטאג פאר־נאכט דאס קניפעל און מען בעגראבט עס אונטער דער באנק. און דו שטעהסט שבת פאר דער טהיר, זעהסט ווי מענשען געהען דורך, אהין און צוריק פאר דיין קניפעל און דו וואונדערסט זיך: צו ווייסט טאקע קיינער נישט, אז דיין „קניפעל" איז דארט ארייגעגראבען?

זיינען חול־המועד־טעג גליקליכע טעג פאר אינגלאך, ווי נאך גליק־ליכער, ווי פרעהליכער זיינען זיי פאר געזעלען און געזעלענטעס.

אויף וואס ארבייט א געזעלען א גאנצען זמן, אז נישט אויף דעם נייעם אנצוג וואס ער מאכט זיך אויף פסח?

אויף וואס ארבייט א מיידעל א גאנצען זמן און נעהמט זיך די אויגען ארויס ביי דער ווינטער־לאמפ, אז נישט אויף דאס נייע קלייד, וואס זי מאכט זיך אויף פסח?

אין אמת'ן נישט אזוי אויף יום־טוב ווי אויף חול־המועד. אין יום־טוב שפיעלט מען אין נים ביי א שכן'טע, אדער מען פערוויילט זיך אזוי אביסעל אונטער דער שטאדט, וואו מען כאפט א טענצעל אויפ'ן סאבאטער שאסע... נאר די נייע קליידעלאך און די נייע אנצוגען זיינען געמאכט אויף חול־המועד.

און נישט אזוי פאר דער איינענער שטאדט, ווי פאר דער צווייטער שטאדט.

גאלד וואו מען גראבט עס, האט עס נישט קיין ווערטה: א יונגער געזעלען אין זיין שטעדטעל, א יונג מיידעל אין איהר שטעדטעל האט קיין ווערטה נישט — זיי ווייס מען ערשט ווי אבצושאצען אין צווייטען שטעדטעל.

און קומט אזא חול־המועד, נעהמט זיך א יונגער געזעלען זיין חול־המועד שטעקען אין האנד אריין, נעהמט זיך א יונגע מיידעל איהר שירם אין דער האנד אריין, און די נייע קליידער, און די נייע אנצוגען, און היידא אין דער צווייטער שטאדט אריין.

אזעלכע יונגע לייטלאך הייסען: „חול־המועד'ניקעס", אזעלכע יונגע מיידלאך הייסען „חול־המועד'ניצעס".

און „סאבאטע" איז אין „פיאנטעק", און „פיאנטעק" איז אין „סאבאטע".

איין פערדעל, איין בעל־עגלה איז דא אין די צוויי שטעדטלאך: איין האלבען טאג איז דאס פערדעל אין „סאבאטע", איין האלבען טאג אין „פיאנטעק"... דאס פערדעל פיהרט אויף זיך די סאבאטער קיין „פיאנטעק", און די פיאנטקער קיין „סאבאטע"... נאר א גאנץ יאהר געהען די סאבאטער קיין „פיאנטעק" צום פוס, און דאס פערדעל מיט'ן בעל־עגלה זיינען געמאכט געווארען, ווייל א שטעדטעל מוז א בעל־עגלה זיין, מוז א וועגעלע זיין און א פערדעל איבערצופיהרען, אזוי ווי עס מוז א שטאדט'ס משוגע'נער, א שטאדט'ס גנב, א שטאדט'ס מסור זיין: אז עס קומט חול המועד, איז א מצוה צו פאהרען. — צו פאהרען צו גאסט... קומען צו געהן די יונגע געזעלען מיט די שטעקעלאך, קומען צו געהן די מיידלאך מיט די שירמלאך, קומען צו געהן די דורך־איינגלאך און אלע מיט אייער (חול־המועד ריהרט מען זיך נישט אהן אייער), און א גאנץ „פיאנטעק" וויל ארויף אויף דער פוהר, און איינער אויף דעם צווייטען'ס קאפ, און די אייער צורינען זיך און צו־ניסען זיך איבער די נייע קליידער, איבער די נייע אנצוגען, ווערט דארט א לעבען! — און ר' אהרן פיהרט דאס פערד ביים צוים...

און גאט האט געמאכט אויסטריקענען די בלאטע, וואס איז א גאנץ יאהר אויף דעם וועג צווישען דיביידע קליינע שטעדטלאך, און עס איז שכיח שכנות, און ער האט געמאכט שיינען די חול־המועד זון

אויפ׳ן הימעל, און די פעלדער וואָס פערשפרייטען זיך איבער ביידע זייטען וועג זיינען פריש, ערשט אראָבגעוואָרפען פון זיך דעם ווינטער יאָך, דאָס ווינטערדיגע וואַטען־קאָפּאָטקעלע... און פריש איז די ערד. ווי אַ פרישער געזונטער בחור, וואָס וואַרט אויף דער כלה. און איהר פערשלאָסענער פריהלינג רייסט זיך ארויס פון דער ערד און טראָגט זיך אין לופט און ערוועקט יעדעס האַרץ און גרייט עס אָן צום זומער, און די זון בעגריסט אַלץ מיט ליכט און מאַכט עס יום־טוב׳דיג. און צוויי יונגע מענשען, אַ יונגער שניידער־געזעלען מיט אַ חול־המועד שכזעקעו, און אַ יונגע שניידערין מיט אַ חול־המועד שירעמעל פיהלען עפּעס אין האַרצען, און איינער גיט אַ ווינק צום צווייטען, און אַזוי ווי מען זיצט אויפ׳ן וואָגען צוזאַמענגעקוועטשט, דריקט מען זיך הינטען ביי די הענד, און די הערצער פיהלען עטוואָס...

און דער וועג איז אַ חול־המועד־וועג, ווארים אין אמת׳ן איז נור פון איין שטאָדט ארויס, אין דער צווייטער שטאָדט אריין; כאַפּט מען זיך ארויף אויף דער פּוהר כדי מען זאָל זעהן, אַז מען פאָהרט אויף חול־המועד, און אַז מען קומט אויף חול־המועד, אָבער אַזוי ווי מען קומט נור הינטער דער שטאָדט ארונטער, כאַפּט מען זיך פון וואָגען אראָב, און מען געהט אויפ׳ן וועג נאָך דער פוהר, לוסטיג און פרעהליך, און מען זינגט ליעדער... יונגע שניידער־געזעלען כאַפּען זיך צו צו די יונגע שניידער־מיידלאַך... און מען כאַפּט אַ וואונק אויפ׳ן וועג... און ייִי בעגלייטען נאָך אַ חברה חדר־אינגלאַך, אנגעזאַטעלט מיט מצה און איינגעריכטע פּנים׳ער מיט אייער...

אין מיטען, וואו די וועג צושיידעט זיך, שטעהט אַ הייזעל. דאָרט וואָהנט אַ איד אַ מילכיגער (אַ חלבן); דאָרט שטייגט מען אָב, דער בעל־עגלה פיהרט זיין פערדעל אָנצוטרינקען צו דעם ברונען, און די חול־המועד׳ניקעס געהען אריין צו ר׳ אברהם מילכיגער נאָך אייער — עס איז פערפאַלען, אברהם מילכיגער מוז געבען אייער, (אַזוי איז שוין דער מנהג פון קדמונים אָן, אַזוי האָט זיך זיין פאָטער, זיין זיידע, און זיין עלטער־זיידע געפיהרט)...

פון „פּיאַנטעק״ דערווייל קומט אָן אַ צווייטע פוהר (אויף חול־המועד איז דאַ אַ בעזונדערער פוהרמאַן אין „פּיאַנטעק״, וואָס פיהרט אָב די חול־המועד׳ניקעס קיין „סאַבאָטע״, ווארים דער סאַבאָטער מוז דאָך זיינע חול־המועד׳ניקעס אָבפיהרען קיין „פּיאַנטעק״). ביידע

פוהרען שטעלען זיך אב פאר ר' אברהם מילכיגער'ס טהיר, און דארט טרעפען זיך און קושען זיך צוויי ק''קים במדינת פוילען...

די חול־המועד'ניקעס קריכען אראב פון די וועגען און טהיילען זיך איין אין צוויי מחנות: אויף איין זייט „פיאַנטעק'' מיט איהר פערד און וואַגען, אויף דער צווייטער זייט „סאַבאַטע'' מיט איהר פערד און וואַגען. און איין שטאָדט קוקט דער צווייטער אריבער. אין איין האָ־ריזאָנט ליגען דאך די צוויי שטעדטלאך, אבער ווי וויט זיינען זיי אָבגעשיידט איינער פון צווייטען. עפעס די חול־המועד־שטעקלאך זיי־נען אנדערש — דא זיינען פיאנטעקדיגע שטעקלאך, דארטען האלטען זיי סאבאטעדיגע שטעקלאך. און די היטעלאך מיט די דאשעקלאך זיינען גאר אנדערע: די פיאנטעקער גיט קליינע דענקעלאך, דארט — סאבאטער מיט ברייטע דענקעלאך... און די קליידלאך! סאבאטער קליידלאך מיט קישעלאך פון הינטען און פיאנטעקדיגע קליידלאך מיט הארץ־וועסטעלאך פון אויבען...

צוויי שטעדטלאך — „סאַבאַטע'' און „פיאַנטעק''.

שמחת תורה אין דער קצבישער חברה.

דער עולם האט זיך נאך מיטאג שמיני־עצרת אין דער קצב'ישער חברה צוזאמענגעקליבען. מיט מנחה האט מען ר' ברוך פישער מכבד געווען; און ר' ברוך, דעם טלית אויף איין אקסעל פערלעגט און אויפ'ן קאפ א קאפעלושעל מיט ווייסע שלייפערלאך און ווייסע פע־דעמלאך אריינגעשטאכען, שטעהט פאר'ן עמוד און זינגט די יום־טוב'־דיגע שמונה־עשרה. אונטער זיינע פיס איז אוועקגעשטעלט א באנק, כדי ר' ברוך זאל אומפאלען ווען ער וועט די שמונה־עשרה אויסגעהן. מען איז עפעס דורך די „ימים נוראים־צייט'' מיט גאט נאהנטע מחו־תנים געווארען, — „אויף דו''...

ר' ברוך האט שוין שמונה־עשרה אבגעזאגט, דער עולם איז ארויס מיט א פרעהליכען קדיש, אזוי ווי דאס מאל וואלטען די געשטארבענע מוחל געווען, אז מען זאל פאר זיי בעטען... און ר' ברוך איז שוין אומגעפאלען, ווי מען האט געווארט, מען האט איהם מיט געזאנג

אויפגעהויבען און מיט גרויס פאראד געפיהרט צום טיש, אנידערגע־זעצט איהם אויבען־אן, ביים „רבי׳ן״ און מכבד געווען מיט צוויי שטי־קער לעקיך.

דער עולם איז געזעסען ארום ביי די טישען, און די גבאים האבען דערלאנגט.

און לעקיך האט מען געטהיילט אומגעוואויגען, און בראנפען האט מען געגאסען אומגעמאסטען.

ביי דער טהיר זיינען געזעסען זעקס בחורים׳לאך אויף איין זייט. זעקס בחורים׳לאך אויף דעם צווייטען זייט: בעהעלפער פון חדרים. אתרוג־ארומטראגערס. הושענה־מאכערס, לולב־בינדערס. די צוועלף בחורים׳לאך האבען געדיענט אלס מוזיק אויפצונעהמען יעדען חברה־מאן וואס קומט אריין, מיט א פרעהליכען „ברוך הבא״ און אבצוזינגא־לען א „גוט יום־טוב״ ביי א טרונק בראנפען.

דער עולם האט נור ביער געטרונקען, דעם לעקיך האט יעדער פא־טער צוטהיילט די קינדער, וואס זיינען מיט אין דער חברה געווען, און די עפעל, און די ניס האט מען בעהאלטען פאר די ווייבער אין די קע־שענעס.

די גבאים, אנגעטהאן אין ברייטע פארטיכער, האבען דערלאנגט, דער עולם האט געטרונקען. דער חברה־חזן מיט די משוררים האבען א פרעהליכען נגון געזונגען, און דאס אינגעל, דאס קוויטשעריל, האט אין דעם נגון א טרויעריגען „ונתנה־תוקף׳דיגען״ טאן אריינגעכאפט, און דער באס האט א בעמעלע געגעבען: אוי,—אוי,—אוי,—און דער עולם האט מיטגעהאלפען: אוי,—אוי,—אוי,—האט עס אויסגעזעהן עפעס, ווי א פרעהליכער יום כפור.

און וואס אמאל האט זיך דער „אוי־אוי״ אלץ מעהר פערגרעסערט, אלץ שטארקער געהילכט. און האט א איד א בליק אין פענסטער גע־ווארפען און די פערלאפענע שויבען געזעהן, האט ער מיטגעברומט: אוי־אוי, אוי־אוי, דער ווינטער קומט, דער ווינטער קומט!

א צווייטער איד האט מיטגעזונגען: „דער אויוען איז צובראָ־כען״, און א דריטער איד האט מיטגעזונגען: „און דער פעלץ איז אויסגעקראכען״, און דער איבעריגער עולם האט א ברום געגעבען: „און קיין געלד איז נישטא״ —

— „אוי־אוי, אוי־אוי״.

און אזוי האט דער עולם אונטערגעהאלפּען, ביז עס איז טרויעריג פֿרעהליך געוואָרען, און ר׳ ברוך פישער האט דער ערשטער זיך פון אָרט אויפגעהויבען און האט זיך א לאָז געטהאָן טאַנצען.

— שישו ושמחו בשמחת תורה!... היידא, עולם! היידא! היידא!

— צוויי גילדען א פונט פישלאך — האט אונטערגעבראַכען זינ־גענדיג אנטשיל קצב און איז צו צו ר׳ ברוך׳ן און איהם אָנגענומען פאר׳ן לאַטץ.

— פערציג גראשען א פונט פלייש — האָט ר׳ ברוך געזונגען האל־טענדיג ר׳ אנטשלען פאר דער האנד, און דער עולם איז ארוים מיט א הילך:

— גוט יום־טוב! גוט יום־טוב!

באלד האָט זיך דער עולם איינגעשטילט. דער רבי פון דער חברה האָט דעם גרויסען מדרש אין האנד גענומען, פון וועלכען ער פלעגט יעדען שבת לערנען, אויפגעעפענט עס און אָנגעהויבען:

— נו, רבותי!

— רבי, א שטיקעל, א פֿרעהליכעס.

— א יום־טוב׳דיגעס, רבי, — האט דער עולם געזאָגט.

— זיי ווילען אן אגדתא, רבי, נישט קיין „הלכה״,—האָט ר׳ מרדכי קצב זיין בקיאות פאר׳ן עולם ארויסגעוויזען.

דער רבי האט א שמעק טאבאק גענאָסען און אנגעהויבען זאגען:

— מיר וועלען מסיים זיין אין מדרש.

— אז עס איז געקומען די צייט, ווען משה רבינו זאָל נפטר ווער־רען, האָט ער ביי גאָט געבעטען: „רבונו של עולם, פערציג טעג, פערציג נעכט בין איך ביי דיר געווען, בעט איך דיר, זאָלסט מיך נישט איבערגעבען דעם מלאך המות״...

— רבי, א פרעהליכעס — שרייט דער עולם.

— ניין, רבי, טאקע דאָס, — שרייט ר׳ ברוך און טרעהרען בע־ווייזען זיך איהם אין די אויגען, — אט אזוי ווייטער.

דער רבי זאָגט ווייטער:

— דעמאָלט האט זיך משה געהייליגט ווי א מלאך, און גאָט אליין האָט אראָבגענידערט צו איהם, צו צונעהמען זיין נשמה, און דריי מלאכים זיינען מיט הקדוש ברוך הוא: מיכאל, גבריאל און זנגנאל.

— א רוח זאָל... אַט... — כליפּעט ר׳ ברוך און קלאַפּט אין טיש אריין, — ביער! גבאים, וואָס שלאָפט איהר? אונזער משה רבינו געבער, אונזערער.

און טרעהרען בעווייזען זיך איהם אין די אויגען.

— אונזער הייליגער משה רבינו, — און ר׳ ברוך פישער איז צו צום אָרון, אויפגעעפענט דאָס פּרוכת, און ער האָט דער חברה׳ס ספר־תורה ארויסגענומען. אנגעקליידעט איז עס געווען מיט דעם נייעם וויס־אטלאסען מאנטעלע, און פון זילבער א מגן־דוד אויסגענייהט. און ר׳ ברוך האט מיט דער ספר־תורה א טענצעל ארום „שלחן״ גע־מאַכט.

— שישו ושמחו בשמחת תורה, אונזער הייליגער משה רבינו...

און ער האָט געוואַרט ביז דער עולם וועט איהם אונטערהעלפען...

און דער עולם איז ארוים פון טיש.

— גוט יום־טוב! גוט יום־טוב!

— אין שוהל אריין, אין שוהל אריין! — און דער עולם האָט זיך געלאָזט אין שוהל.

צו ערשט זיינען געגאנגען די בחורים מיט א פרעהליכען נגון, דער־נאָך די קינדער מיט די ברענענדיגע פאַהנעס, און ר׳ ברוך פּישער אין הויזען מיט א שפּענצער, מיט דעם קאפּעלושעל, מיט די ווייסע פעדערן אויפ׳ן קאָפּ. ער האלט אין האנד דאָס ספר־תורה און טאַנצט דערמיט אין גאַס, און זינגט הויך אויפ׳ן קול.

— שישו ושמחו בשמחת תורה, אונזער הייליגער משה רבינו!

און דער עולם מיט׳ן „רבי״ געהען נאָך ר׳ ברוך׳ן, און דערנאָך געהען די ווייבער פון די חברה־לייט, יום־טוב׳דיג געקליידעט. פון פאָרנט שפּרינגט ר׳ ברוך פּישער׳ס ווייב, פּיהרט דעם פאַראַד.

עס האָט שוין אָנגעהויבען צו טונקלען, און פאר יעדען פענסטער האָבען ליכטלאך געפינקעלט, און ווייבער, און מיידלאך זיינען מיט לייכטער און לאָמפּען פאר דער טהיר ארוים צו מאכען אן איללומינאציע פאר דער הייליגער תורה.

און ווייבער מיט ברענענדיגע ליכט זיינען דער הייליגער תורה נאָכגעפאָלגען.

און טונקעל ווערט. די הערבסט־נאַכט פאלט שווער איבער דער שטעדטעל צו, און אידען געהען דארט... ווייט... עס פּינקלען נאך

די ליכטלאך, און עס הערט זיך נאך פון דערוויטענס ר׳ ברוך פישער׳ס קול.

— שישו ושמחו בשמחת תורה, אונזער הייליגער משה רבינו... אונזער משה רבינו...

די אידען האבען געכאפט גאט אין קרענצעל אריין, און געמאכט מחילה, מיט איהם א טענצעל. דאס ארון קודש איז אפען און א ליכט ברענט זיך דארט, די קינדער האלטען פאהנעס אין די הענד, אויף די שטעקלאך פון די פאהנעס זיינען רויטע עפעלאך און אין זיי זיינען אריינגעשטעקט ברענענדיגע ליכטלאך. די קינדער שטעהען אויף די בענק און שרייען: „גוט יום־טוב! גוט יום־טוב!" אויסגעמישט איז דער עולם; נישטא היינט קיין אונטערשיעד, היינט זיינען אלע גלייך. סיי רייך, סיי ארים — אלע זיינען „מורנו׳ס". יעקל וואסערטרעגער האט זיך ארויפגעכאפט אויבען־אן, אויף מתתיהו גאלדמאן׳ס שטעל. באלד ביים רב, אין דער מזרח־וואנט. און ר׳ יעקל וואסערטרעגער רייבט זיך צו צום קרענצעל נגידים, וואס שטעהען ביים רב, און ר׳ יעקל וואסערטרעגער גיט א שאקעל מיט׳ן קאפ און זאגט הויך: „גוט יום־טוב, רבי!" און שאקעלט זיך פרום.

די חברה־לייט קומען זיך צוזאמען אין שוהל אריין, יעדער פאלק מיט זיין שטאב און זיינע פאלקאווניקעס, יעדע חברה מיט איהר הייליג ספר־תורה, פאראויס, און מיט איהרע גבאים, מיט לעקיך און בראנפען, מיט איהרע חברה־לייט, חברה־ווייבער און חברה־קינדער. יעדע חברה קלייבט אויס איהר דעלעגירטען און שיקט איהם מיט דער ספר־תורה ארויף אויף בעלעמער. און דא, אויפ׳ן בעלעמער קענט איהר דערקענען יעדע חברה מיט איהרע סימנים. אט זעהט איהר אונזער בעקאנטען ר׳ ברוך פישער (דעלעגירט פון דער חברה קצבים). אט שטעהט ער מיט דעם קאפעלושעל אויפ׳ן קאפ, אין די הויזען מיט׳ן שפענצער, און האלט דער חברה׳ס ספר־תורה און די חברה־לייט קוקען אויף ברוך׳ן און קוועלען פאר נחת. נעבען איהם שטעהט דער דעלעגירטער פון דער חברה „פועלי צדק", (שניידערס און שוסטערס).

ר' געצעל, דער טאָג־חזן פון בית המדרש, וואָס זיין רעדען איז שטענ־דיג מיט דעם נגון פון „וישתבח". די חברה „פועלי צדק" האָבען זיך געלאָזט בענוגען דערמיט, וואָס זייער דעלעגירטער, ר' געצעל, טראָגט א פערקעהרטע קאַפּאָטע מיט א פערקעהרטער הוט, און דאָס ספר־תורה פון דער חברה „פועלי צדק" האָט א שעהן סאַמעט מאַנטעלע מיט אויסגעהעפטע לייבען. פון דער חברה „תמימי דרך" (בעלי־בתים, סוחרים, אָרענטליכע שניידערס) איז דעלעגירט ר' אפרים עקר, א איד, וואָס האָט קיין קינדער ניט און וואָס האָט פאַר זיין אייגען געלד א ספר־תורה געלאָזט שרייבען.

דער דעלעגירטער פון דער חברה „תמימי דרך" טראָגט א פאַרטוך אויפ'ן קאָפּ, און דאָס ספר־תורה — אַ זילבערנע „עטרה", מיט א זיל־בערנעם „יד". פון דער חברה „נקי כפים" (טרעגערס און וואַסער־פיהרערס) איז דעלעגירט עפּעס א הויכער יונג, וואָס האָט תמיד א פערבונדענע אויג, אז מען מיינט, דאָס ער איז געבאָרען מיט'ן טיכעל אויפ'ן אויג, און דאָס טיכעל איז אין דער וואָכען שמוציג, שבת — האַלב ריין, און יום־טוב קלאָהר. ער האַלט אין דער האַנד דער חברה'ס ספר־תורה, אַ נאַקעטעס, נעבעך, און א קליינס — אַן עופ'עלע פּשוט, און טראָגט, ווי איהרע בעלי־בתים, א ציינען מאַנטעלע און די עטרה מיט'ן יד זיינען נעבעך פער'ישב'ט.

באַלד איז מען מכבד דעם רב פון דער שטאָדט מיט דער שטאָדט'ס ספר־תורה, א גרויסעס, מיט א גאָלדענער „עטרה" און מיט א גרויסען גילדענעם יד.

און דער „חזן" מיט די „משוררים" דאָרט ביים „עמוד" האָבען דעם סיגנאַל געגעבען, און ער איז ארויס מיט א געזאַנג, דער רב מיט'ן ספר־תורה פון פאָרענט, און נאָך איהם ר' אפרים, דער דעלעגירטער פון דער חברה „תמימי דרך" מיט זיינע חברה־לייט און גבאים און חברה־ווייבער און חברה־קינדער, דערנאָך דער דעלעגירטער פון דער חברה קצבים, ר' ברוך פישער מיט דער חברה'ס ספר־תורה, און חברה־לייט, און מיט די גבאים, און מיט חברה־ווייבער, און חברה־קינדער, און דער־נאָך ר' געצעל, דער דעלעגירטער פון דער חברה „פועלי צדק" מיט זיינע חברה־לייט, און דערנאָך דער הויכער יונג מיט דער פערבונדענער אויג, מיט דער נאַקעטער ספר־תורה אין האַנד.

און דער ארומיגער עולם האט א וועג געמאכט פאר דעם עולם מיט דעם „עוזר דלים".

פינסטער איז שוין געווען, אין גאס האט געבלאזן א קאלטער הערבסט־ווינד. פון אויבן, פון הימעל האבן די שטערן קאלט אראב־געשיינט. דאכט זיך זיי שרעקן עפעס...

חורבן פוילען.

1

קינדער מאַכען פיף-פאַף!

עס האט נעטהאן די צייט איהר פליכט, און ווען די זונן האט ווארימער געשיינט, האט די פוילישע ערד אנגעהויבען ארויסצושפּראַ־צען פון זיך מיט גרינס, גראז און בלעטער. זי האט נישט געהערט די טעמפּע הייזעריגע קרעכצען פון די קאנאנען, וואס האבען מיט יע׳ ען געשריי א שטיק פייער פון זיך אויסגעשפּיגען, און יעדעס מאל אין אן אנדער ארט גריבער אויסגעגראבען, הייזער אונטערגעצונדען אדער בלי־הענדע בוימער אונטערגעהאקט — זי האט ניט געהערט, זי האט ניט געזעהען און ווייטער, ווי גאט האט איהר געהייסען, האט זי בעגרינט די אויבערפלאך פון די ערד און געפלאכטען גראזען אונטער דעם מענ־שען׳ס טריט. עס האבען זיך נור געשראקען פאר דעם הייזערדיגען ברום מענשען און בהמות. די מענשען זיינען שוין אבער לענגם פערשוואונ־דען פון די ערטער, איבערלאזענדיג פערוויסט זייערע הייזער און פעל־דער פאר דעם פייער פון משחית, און די בהמות וועלכע זיינען פער־יתום׳ט, פערגעסען געווארען אויף די פעלדער — האבען מיט א וויינענ־דיגען קינדערשען „מע״ נערופען זייערע בעלי־בתים. קיינער האט זיי ניט צוזאמענגעקליבען, און משוגע זיינען זיי געווארען פון דעם הייזע־ריגען ברום וואס הערט זיך ארום זיי און שפּייט פלאמען פייער.

עס האט ניט געקוקט דער פריהלינג וואס עס איז מלחמה־צייט און געצווינגען זיך מיט א גרינעם סאמעטענעם בייט אין דעם קליינעם

פוילישען שטעדטעל אריין, וואו די איינוואוהנער זיינען ארומגעגאנגען קראנקע מיט שלאף־דארשטיגע אויגען און פערשמאכטע מיילער, און בייטאג האבען זיי גאט געבעטען, אז די נאכט זאל קומען, און ביינאכט אז דער טאג זאל שוין אויפגעהן. עס ציהט זיך אזוי די וויכסעל ווי תמיד, א סאמעטענער גאלדענער באנד צווישען סעדער מיט פלוימען, עפעל און קארשען בליהונג. דאס גרינס האט זיך אריינגעצויגען אין שטעדטעל אריין, אריינגעבאפט זיך אויף זאמדיגע אידישע הויפען, צווישען אידישע הייזלאך. אויף די אלטע בוימער וואס שטעהען פאר די הייזער, און אין די שפאלטען פון די שטיינערנע בריק. עס האבען אויך נישט געקוקט וואס עס איז מלחמה: צייט די קינדערלאך פון שטעדטעל. בעשמוצט זיינען נאך די בעקלאך פון טרעהרען וואס זיי האבען ערשט פאר א מינוט ביי דער מאמען אויסגעוויינט א שטיקעל ברויט, און שוין שטראהלט אויף זייערע יונגע מיילכעלאך און פייכטע אויגען דאס גליקליכע לאכען פון ענטציקונג, ווי די זונן שיינט אויף א בערדעקטער פעלד. דאס האט זיי די יונגע פריהלינגס זונן געכאפט אויף איהרע לייכטע שטראהלען און טראגט זיי ווי א ווינד איבער דעם גרינעם גראז צו דער וויכסעל אראפ.

עס ווייקען אידישע קינדער זייערע נאקעטע פיסלאך און לאנגע קאפאטקעלאך אין דער וויכסעל און בעשפריצען זיך איינס די אנדערע מיט וואסער. זיי האבען שוין פארגעסען אז הונגער, און טרינקען דאס ניכטערע שפייעכטס אין זייערע פערטריקענטע צוזאמענגעצויגענע העלזלאך און פערגעסען דעם טוידט וואס האט טאטע־מאמע ארומ־געהילט זייט איניגע טעג. זיי פארגעסען אפילו דעם אנגסט, וואס איז די מאמען בעפאלען ווען זי האט זיי אנגעזאגט, אז זיי זאלען זיך נים דערוועגען געהן צום וויכסעל. די וויכסעל איז אין סכנה: זיי קענען נישט פארשטעהן פאר וואס די וויכסעל וואס איז שטענדיג אזוי צוגעלאזען צו זיי — זאל זיי מיט אמאל אזוי פרעמד ווערען, און מיט קינדערשע נייגעריגקייט הערען זיי זיך צו צו דעם טעמפען, הייזעריגען גארגלען, וואס עס הערט זיך פון גאנץ ווייט אין וואלד פון יענער זייט וויכסעל אין ראדאמער גובערניע. זיי קוקען אויפ'ן הימעל און זוכען די קליינע ווייסע וואלקענדלאך, וואס שטייגען אויף אין דער לופטען נאך יעדעס מאל, ווען עס הערט זיך א שושקען. און מיט פרייד ענט־דעקט איינער פון זיי נאך א וואלקענדעל אז א זייט, און מאכען נאך

דעם שיסען פון די הארמאטען: פיף־פאף, פיף־פאף, און פרעהען זיך דריבער.

אויף א שפיץ בארג ביים לינקען ברעג ווייכסעל, אין לובלינער גובערניע, שטעהט א הויכע באשניע וואס דער קעניג קאזימירז האט אויפגעשטעלט, און צו פוסענס פון דער בארג ליעגט א אידישע שטעדטעל איינגעטונקט אין סעדער און אין גערטנער צייט שוין הונדערטער יאהרען.

אמאל, בעפאר די באהנען זיינען געגאנגען קיין ראססיי, איז דאס שטעדטעל געווען א בעריהמטע האנדעלס־שטעדטעל. די ווייכסעל איז געווען דער איינציגער וואסער־וועג וואס האט איבערגעפיהרט דאס ברויט פון די פוילישע פעלדער און דאס האלץ פון די פוילישע וועלדער אין דער וועלט אריין. און די אידען זיינען די סוחרים געווען.

דאמאלסט האט דאס שטעדטעל געהאלטען אין מיטען בליהען, און איהרע סוחרים זיינען בעריהמט געווען איבער דער גאנצער וועלט.

פון דאמאלסט שטאמט נאך די שעהנע אידישע שוהל, אויף וועלכער מען זאגט, אז דער קעניג קאזימירזש, וואס איז געווען פאר די אידען ווי א פאטער, האט זיי געהאלפען דעם שטעדטעל אויפצובויען.

און, ווירקליך, געפינט זיך נאך אין דער שוהל אן אלטער סידור, אין וועלכען עס שטעהט די ברכה אויף די פוילישע מלכים. די זיידענע פרוכת׳ן און די אטלאסענע פסרי־תורות־קליידלאך טראגען נעמען פון בעלי־בתים, וואס לעבען שוין לאנג ניט, זייערע גערעכעניש איז שוין לאנג אפגעווישט געווארען פון די לעבעדיגע. נאר אויפ׳ן אלטען בית עולם וואס ליגט אויפ׳ן בארג, און תשעה באב, ווען די קינדער געהען מיט די הילצערנע שווערדען ארויס, געפינט מען צווישען די גראזען איינגעפאלענע מצבות, וואס טראגען די נעמען פון די בעלי בתים.

און ר׳ שלמה קברן, דער אלטער הונדערט־יעהריגער איד, וואס וואהנט אין הקדש־שטיבעל אויפ׳ן בית עולם ווייזט די קינדער וואו די עלטערען ליעגען ווען זיי קומען אויף קבר אבות.

אויפ׳ן אלטען בית־עולם ליעגען צעהן דורות. יעדער דור מיט זיין רב. און אז עס קומט אן עת־צרה אויף אידען, קומט מען אויף דעם אלטען בית־עולם ארויס וויינען און קלאגען אויף די גוטע אידענס קברים.

היינט האט דאס שטעדטעל פערלארען איהר גלאנץ. די ווייכסעל פיהרט שוין ניט איבער דאס ברויט און דאס האלץ פון פוילען. צו דעם זיינען שוין פאראן אייזען־באהנען, און די גרויסע שעהנע שפייכ־לערם שטעהען פוסט אויפ׳ן ברעג פון ווייכסעל, און מען האט מורא צוצוגעהן צו זיי נאהענט, ווייל שדים וואהנען אין זיי.

די אלטע בכבוד׳ע בעלי בתים, מיט וועלכע דאס שטעדטעל האט אמאל געקלונגען, זיינען שוין אויך אויסגעשטארבען, און דאס איינציגע וואס דאס שטעדטעל פערמאגט היינט, איז אן אייניקעל פון דעם אלטען רבי׳ן, צו וועלכען חסידים קומען צופאהרען אויף יום טוב, און פרומע אידען מאכען דערפון א לעבען, וואס זיי נעהמען די חסידים א היים צו זיך אויף סטאנציע.

די פראסטערע אידען האלטען די סעדער. בעקאנט זיינען די פלוימען־סעדער און עפעל סעדער וואס ציהען זיך ארום דאס שטעדטעל אויפ׳ן ברעג פון דער ווייכסעל צייט הונדערטער יאהרען. דאס שטעד־טעל ענדערט זיך מיט יעדען דור, אבער סעדער בלייבען סעדער. יעדעס יאהר בריינגען זיי ארויס די פרוכטען און אידען דינגען זיי אפ ביי די גויים, היטען זיי א גאנצען זומער, און צו סוכות צו, קלייבט מען אן די עפעל מיט די בארנעס, די לעזעלקעס מיט די פלוימען אויף גרויסע בערלינקעס, און מען פיהרט עס איבער דער ווייכסעל קיין ווארשא צו פערקויפען.

אן אנדער טהייל אידען האלטען די סטאווען אין די הויפען, הא־דעווען פיש און ציהען די העכטען מיט די שלייען אין גרויסע טונען וואסער און מ׳פיהרט זיי אין גרויסע שטעדט. און אנדערע וואשען פעלכלאך פון שעפסען, קעמען זיי אויס, און מאכען דערפון פויערים־פעלצען, און מען פיהרט זיי אין גרויסע וועגען אויף די יאהר־מארק.

קיין יוגענד איז דא נישטא, אחוץ א פאאר בית־המדרש בחורים׳לאך, וועלכע זיצען אין שטיבעל און קנעלען ביי די גמרות, און ווארטען ביז רייכע בעלי־בתים וועלען זיי נעהמען פאר איידעמס.

די יוגענד צופאהרט זיך אין די גרויסע שטעדט: קיין ווארשא, קיין לאדז ארבייטען אין די פאבריקען. דאס שטעדטעל קען זיי ניט בעשעפטיגען, און איז ווער פון זיי קלוג — זאמעלט ער זיך אן אויף א שיפס־קארטע און פאהרט אוועק קיין אמעריקא. שיקט ער אהיים אויף יעדען יום טוב, טאטע־מאמע געלד מיט פאטאגראפיעס, וועלכע

טאטע־מאמע טראגען ארום ווייזען. און אלע שכנים זיינען זיי מקנא, און מיינען אז זיי האבען קינדער אין אמעריקא מיליאנערען. און טאטע־מאמע מיינען אויך אזוי, און זיינען גליקליך.

אזוי האט זיך דאס שטעדטעל אויסגעלעבט זיינע יאהרען. קיינער האט ניט באמערקט ווי עס שטארבט אב, די יוגענד צופאהרט זיך, טאטע־מאמע לעבען פון אמעריקאנער געלד. דירות ווערען וואס אמאל ביליגער, חתונות — זעלטענער, די כלי־זמר זיינען זיך צופאהרען. קיין ברחן איז שוין אויך אין שטאדט ניטא, נור לויות זיינען וואס אמאל עפטער.

ביז עס איז אויסגעבראכען דער „באיקאט״.

אנגעהויבען האט עס זיך דערפון וואס דעם גלח'ס מוטער האט זיך אויפגעעפענט א געוועלבעל אין מארק צווישען די אידישע קראמען און דער גלח האט זונטאג אין דער קירכע געהאלטען א דרשה פאר די פויערים, אז עס איז א מצוה אז א פאליאק זאל קויפען ביי א פאליאק.

האבען אידען געמיינט אז זיי ווערען אונגליקליך, אז עס וועט ווערען א תל פון דער שטעדטעל. האבען אידען אנגעפאנגען צו קלעהרען עצות וואס צו טהאן. האבען זיי געמאכט א חברה „ציון״ וואו מען איז זיך שבת צוזאמענגעקומען און גערעדט, און מען האט גערעדט וועגען ציון, און געצאהלט א שקל. און נאך א חברה האבען זיי געמאכט מיט דעם נאמען „הזמיר״ וואו מען איז זיך שבת צו נאכט צוזאמענגעקומען, געזונגען ליעדער, געלעזען א צייטונג און געבארגט א אידיש ביכעל.

נאר דאס שטעדטעל איז ניט אונטערגעגאנגען, ווייל די פויערים האבען סיי ווי סיי ניט געפאלגט דעם גלח: האבען ווייטער געקויפט אין די אידישע געוועלבלאך. ערשטענס, האבען זיי זיך געקענט אין די אידישע געוועלבלאך דינגען, אין פוילישען — נישט. און צווייטענס, האט דער איד דעם פויער גרויס כבוד אפגעגעבען. ער האט איהם גערופען „פאן״ (וואס ארט עס איהם, עס קאסט איהם טייערער?) און אין פוילישען געוועלבעל האט מען זיי גערופען חלאפ.

נאר די שטעדטעל איז סיי ווי סיי אויסגעגאנגען, ווייל די יוגענד איז זיך צופאהרען קיין אמעריקא און די כלי־זמרים האבען ניט געהאט וואס צו טהאן.

אזוי האט דאס שטעדטעל אויסגעלעבט זיך זיינע יאהרען, ביז עס איז אויסגעבראכען די מלחמה.

קוים האט אויסגעבראכען די מלחמה איז יעדער פוילישער אינגעל געווארען א הערשער איבער אידען.

אזוי ווי מען האט פון שטעדטעל ארויסגענומען אלע געזונטע בעלי בתים און טאטעס זיינען פערוואנדעלט געווארען אין סאלדאטען; עס זיינען נאך ניט פערשוואונדען די טרעהרען פון דער מוטערס באקען, פון דער ווייב'ס אויגען, און דאס לעצטע אויסגעשריי „טאטע" פון קינד'ס מויל ביי דעם געזעגענען זיך מיט זייערע ברויט געבער, וואס מען האט פון זיי אויף דער מלחמה אוועקגעפיהרט, האט די אידישע בעפעלקערונג מיט אמאל זיך געפונען ווי געפאנגען צווישען פיינד. הפקר אויף די גאסען ארויסגעשטעלט, ווער עס וויל נאר הערשען איבער זיי האט געקאנט. אריינגעקומען זיינען די פוילישע שוסטער אין די אידישע הייזער אריין, געווארפען פרעכע בליקען אויף די מאמא און אויף די ערוואקסענע טעכטער, בעקוקט דאס זילבערוואורג, די בעלי־בתישקייט, די ירושה פון די עלטערען און אויסגעפרעגט זיך מיט צוויי־פעלהאפטען שמייכעל, וויפיעל איז דאס ווערטה אזוי ווי זיי וואלטען שוין די בעלי הבתים געווען דערפון.

מיט א חניפה'דיג שמייכעל האט יעדער אלטער איד אפגעענטפערט יעדען פוילישען אינגעל אויף די פרעכסטע רייד, און אנגעבאטען איהם מיט אונטערטהעניגקייט זיין טיש, זיין מיטאג, די סחורות פון זיין געוועלבעל, אבי צו נושא חן צו זיין אין פאן'ס אויגען, אז ער זאל איהם נור קיין שלעכטס נישט טהאן. „מיר זיינען אין זייערע הענד, וואס קענען מיר טהאן?" האט דער איד געזאגט, און האט ערלויבט אז דער שוסטער־שגץ זאל זיין טאכטער גלעטען איבער דער באק און דער איד האט אונטערגעשמייכעלט מיט אונטערטהעניגקייט.

שווייגענדיג בייז זיינען די עלטסטע אנגעזעהנע פוילישע „פאנעס" איבער'ן שטאדט ארומגעגאנגען. פארלויפיג האבען זיי נאר די פוילישע אינגלאך און די שוסטער געזועלען געלאזט, אז זיי זאלען מיט'ן אידען זיך אפרעכענען. באלד האט זיך אבער דערהערט זייער ווארט. יעדען טאג איז דער שרייבער פון דער גמינע (א הויכער גוי מיט צוויי געדיכטליכע וואנצעס, וואס האט די אנפאנג שוהלע אין שטעדטעל גע־ענדיגט — דורך דעם איז ער א שרייבער געווארען) מיט'ן סטארשי סטראזשניק איבער אידישע געסלאך דורכגעגאנגען, געהיימניספול איז די אידישע הייזער אריינגעקוקט, מיט'ן סטראזשניק זיך גע'סוד'עט, און

אפט א אידען אפגעשטעלט וואס איז מיט'ן טלית־זאק פון דאווגען גע־גאנגען, און געפרעגט דעם אידען וואס ער טראגט איז זאק. און אז דער איד האט איהם זיין טלית און תפילין געוויזען, האט דער שרייבער מיט'ן קאפ צוגעשאקעלט, געשושקעט זיך אין אויער אריין מיט'ן סטראזשניק און ווייטער געגאנגען, און אז אידען האבען דאס געזעהן, איז אן אנגסט און אן אימה זיי בעפאלען, און זיי האבען גערוכט זיך אויף עפעס שלעכטס.

אזוי האט מען זיי די נשמות ארויסגעצויגען א פאאר חדשים. אידען האבען געזעהן, אז עפעס וואס גרייט זיך אויף זיי, און האבען ניט געוואוסט וואס. זיי האבען מורא געהאט זיך אויף דער גאס צו ווייזען: שבת — אין דער שוהל צו געהן דאוונען. זיינען זיי געזעסען אין די הייזער, אין די קעלערס משפחות־ווייז. איין משפחה האט פון דער אנדערער אביסעל קארטאפעל, מעהל און ברויט געבארגט, און אלץ געהאפט אז די שלעכטע צייטען וועלען פאראיבערגעהן, די מלחמה וועט זיך ענדיגען און ס'וועט בלייבען ביים אלטען. איז אין א שעהנעם נאכמיטאג האבען זיך א סך מיליטער בעוויזען. דער פאלקאווניק איז צוגעפאהרען צו ר' ברכיה דאזענבערג'ס הויז, געהייסען זיך די שטובען רייניגען און אידען זיינען גליקליך געווען, וואס מען האט זיי אזא כבוד אנגעטהאן, וואס דער פאלקאווניק וואהנט ביי אידען, און זיי זיינען זי־כער געווען אז מען וועט זיי קיין שלעכטס ניט טהאן.

אין א שעהנעם מארגען זיינען זיי עס געוואהר געווארען. עוזר חסיד, וואס האט עס דער ערשטער דערזעהן, האט זיך דאס לעבען איינ־געשטעלט, געקומען צו לויפען, אריינגעקלאפט אין די צוגעמאכטע לאדענס פון די אידישע הייזער מיט א געשריי: „אידען, דער רב הענגט!" אידען, ווייבער און קינדער האבען זיך אין גאס ארויסגע־לאזט. אויף דעם בוים, וואס שטעהט אין מיטען מארק האבען זיי דערזעהן, ווי איין פוס איז נאך געווען אין ווייסען זאק, און אן אנדערע פוס, א נאקעטע שויז, א בלייבע האט דער ווינד בעוואויגען. די אטלאסענע קאפאטע אראפגעריסען, נאר דאס ציצת־כנפות האט זיך ארויסגעזעהן, און דער ווינד האט די ציצית אויפגעהויבען, אויסגע־פאטשט איהם מיט די ציצית איבער'ן פנים, אויף דער בארד.

עס זיינען ארום געשטאנען פוילישע אינגלאך, צוויי פוילישע פרויען און יאנעק שוסטער און האבען געלאכט, וואס דער ווינד פאטשט מיט

די ציצית. דענסמאל איז ביי אידען אלעם מותר געווארען, אלעם הפקר. עס איז זיי שוין גאנץ גלייך געווען, צו מען וועט מיט זיי אלעמען דאס זעלבע טהאן, צו נישט. זיי האבען שוין פאר קיינעם נישט מורא געהאט. זיי זיינען ארויסגעקראכען פון די קעלערס, און אין גאס זיך געוויזען. זיי זיינען געגאנגען אין זייער שוהל אריין און פראנק און פריי גע־דאווענט. און צוויי בעלי־בתים, ר' ברכיה און ר' עוזר האבען נאך אפילו זיך אונטערגעשטעלט צו געהן צום פאלקאווניק און בעטען דעם רב'ס גוף צו קבר ישראל צו ברענגען.

דאמאלסט זיינען די קינדער פון די קעלערס ארויסגעגאנגען און דערזעהן, אז דער פריהלינג איז געקומען, און בארג אראפ צו דער ווייכסעל איז בעוואקסען מיט גראז. האבען זיי אויף גאר נישט געקוקט, נישט אויף די מאמעס געוואלדען און נישט אויף דעם זעלנער מיט'ן ביקס אין דער האנד, וואס האט זיך ביי דער ווייכסעל ארויף און אראב געדרעהט. זיי האבען זיך אנגעכאפט אן די שטראהלען פון די זון און מיט די בארוועסע פיסלאך האבען זיי זיך איבער'ן גרינעם גראז געלאזט צו דער ווייכסעל צו, גענעצט די נאקעטע פיס און די לאנגע קאפאטעס.

און ווען דער זעלנער מיט'ן ביקס אין דער האנד האט געמאכט פיף־פאף, האבען זיי געלאכט און נאכגעמאכט מיט קינדערשען פרייד: „פיף־פאף".

2

דאָס לעצטע דאווענען.

דריי טעג האָבען זיי געוואַרט. זיי האָבען אלע געמיינט, אז גאָט וועט דאך טהאָן א נס און די שרעקליכע גזירה וועט פערשווינדען. און זיי האָבען גאָר נישט געטהאָן, ביז עס איז ניט געקומען די לעצטע מי־נוט.

אז דער קאמאנדיר האָט צונויפגערופען אויפ'ן צווייטען טאָג דער־נאך, ווען מען האָט געהאט דעם רב געהאנגען, ר' ברכיה דאָזאָר מיט ר' עוזר חסיד און זיי געזאָגט, אז אין דריי טעג ארום זאָל זיך קיין איד ניט געפינען אין שטאָדט, האָבען זיי ניט פערשטאַנען וואָס ער מיינט. זיי האָבען זיך ניט געקענט פארשטעלען, אז דאָס איז מעגליך, אז א

גאנצע שטאָדט אידען מיט ווייבער און קינדער, מיט קראנקע אין די בעטען, מיט אַלטע לייט, וואָס קענען שוין אליין ניט געהן — זאָלען די שטאָדט פערלאָזען. און וואוהין זאָלען זיי געהן? און וואָס וועט בלייבען מיט די הייזער, מיט'ן פערמעגענס, מיט דער שוהל, בית־המדרש, בית־הקברות און דער גאנצער שטאָדט? זיי האָבען גערעכענט, אז מען מיינט זיי נאָר אָבצושרעקען. און זיי זיינען ארויס פון דעם קאָמאַנדיר דערשראָקענע, טויטע. מיט קלאַפענדע הערצער האָט זיי שוין געהאט אָבגעוואַרט דאָס גאנצע שטעדטעל, אין מיטען מארק. א רעדעל פון בעלי־בתים זיינען געשטאַנען ביי דער פּלומפּ.

— אידען, עס איז ניט גוט! — האָט איינער פון רעדעל אויסגע־רופען, דערזעהענדיג דעם דאָזאָר מיט עוזר חסיד לויפען פון קאָמאַנדיר דערשראָקענע, מיט צופלאָשעטע קאַפּאָטעס און ציטערדיגע פּיאות.

— וואָס הערט מען? — זיינען די אידען אנטקעגען געלאָפען.

— ער הייסט אונז געהן! — האָט עוזר חסיד מיט שרעק אויס־גערופען, און ברכיה דער דאָזאָר האָט שוין גאָר ניט געקענט רעדען פאַר שרעק.

— ווי הייסט? — האָבען אידען געפרעגט.

—ווי הייסט? מיט ווייב און קינדער, מיט קראנקע און אַלטע לייט. ארויס, ארויס פון שטאָדט, דורך דריי טעג קיין שריט ופליט. ארויס, ארויס! דאָס הייסט עס! — האָט זיך עוזר חסיד צובייזערט, ניט וויסענדיג אליין פאַר וואָס און אויף וועמען.

אידען האָבען געשוויגען, אראָבגעלאָזט די קעפּ און זיינען זיך צוגאַנגען. אין אַ מינוט ארום איז שוין די גאנצע שטאָדט געוואָהר גע־וואָרען פון'ם אומגליק. קיינער האָט עס אָבער ניט געגלויבט, אז מען מיינט עס ערנסט; אַלעמען האָט זיך געדוכט אז מען שרעקט נאָר אָב. זיי האָבען געהערט, אז אַזעלכע זאַכען טרעפען זיך טיעף אין ראָסיי, דאָרטען, וואו אידען טאָרען ניט וואהנען — דאָרט שיקט מען ארויס אי־דען, וועלכע קומען אהין. אָבער דאָ, ביי זיך אין שטעדטעל, וואו אידען זיינען צייט קדמונים און האָבען דאָ אַזאַ אַלטען בית־עולם, מיט די אוהלים פון אַלע גוטע אידען, וואָס אַ וועלט מיט אידען קומען אויף זייערע קברים בעטען — זאָל מען אין מיטען טאָג נעהמען אַ גאנצע שטאָדט און ארויסטרייבען? און וואָס וועלען זיי טהאָן מיט די שטאָדט־הייזער, געוועלבען, מיט די שוהל און בית־המדרש, מיט די

קברים פון טאטע־מאמע, פון די רביים? זייערע הענד האבען זיך ניט אויפגעהויבען צו פאקען די זאכען. וואס וועלען זיי פאקען? דאס בעט־געוואנד, די וועש, די כלים? אז די טהייערסטע זאכען, די שטאדט מיט די הייזער בלייבען איבער. זיי קענען דאך דאס ניט מיטגעהמען אין קעשענע אריין. האבען זיי גאר ניט געפאקט, נאר זיינען ארום־געלאפען, געקלעהרט עצות, וואס צו טהאן.

צום גובערנאטאר פאהרען, אין די גובערנסקי שטאדט אריין, האט מען זיי ניט געלאזט. מען מוז האבען א שיין ארויסצופאהרען פון שטאדט. האט מען גענומען שרייבען א טעלעגראמע צום גובערנאטאר. מען האט זיך צוזאמענגעקליבען אין רב'ס שטוב, ביי דער אלמנה, און לייזער שרייבער, דער „פראשעניע" שרייבער, א איד, וואס קען אביסעל רוסיש, האט געשריבען א טעלעגראמע, און אלע אידען, וואס זיינען ארומגעשטאנען ביים טיש, האבען דיקטירט. איינער האט געזאגט, אז מען זאל אין דער טעלעגראמע אויסשרייבען אלעס, וואס אידען פיהלען איצט. און פאר וואס קומט זיי דאס אונגליק? מען זאל ניט קיין מורא האבען און אלעס ארויסשרייבען. און אויף קיין געלד זאל מען ניט קוקען, וויפיעל עס זאל ניט קאסטען.

די טעלעגראמע איז געווען א לאנגע און א ריהרענדע. לייזער שרייבער האט זיך דאס לעבען איינגעשטעלט און האט אלעס אויסגע־שריבען, וואס אידען האבען איבערגעלעבט, צייט די מלחמה האט אויס־געבראכען. און פארוואס יאגט מען זיי אזוי? פאר וואס האט מען זייער רב געהאנגען? זיי זיינען געטריי דעם קייסער, און זיי וועלען זיך געהן הרג'ענען פאר'ן קייסער, און זיי בעטען דעם גובערנאטאר, „וואס איז שטענדיג געווען א פאטער צו זיי" — ער זאל זיך אננעהמען פאר זיי. מען האט די טעלעגראמע געטראגען צו דער פאסט. די גאנצע שטאדט אידען זיינען מיטגעגאנגען אויף דער פאסט אוועקשיקען די טעלעגראמע. דער פאסט־טשינאווניק, וואס האט צוגענומען די טעלעגראמע, האט זי דורכגעלעזען און געלאכט. דערנאך האט ער צוזאמענגערופען אלע טשינאווניקעס, אלע האבען דורכגעלעזען די טעלעגראמע הויך, אויפ'ן קול, און האבען געלאכט פון לייזער שריי־בער'ס שלעכטען רוסיש, און פון דעם, וואס אידעלעך שטעלען זיך איין און פער'מסר'ען דעם קאמאנדיר פאר'ן גובערנאטאר. דער סוף איז געווען, אז ווען אלע טשינאווניקעס האבען זיך שוין געהאט גוט

אַנגעלאכט — האָט מען די אידען די טעלעגראַמע צוריקגעגעבען: „מען קען ניט אַוועקשיקען“.

— פאַר וואָס?

— דער קאָמאַנדיר דאַרף אונטערשרייבען. אַלע טעלעגראַמעס מוז דער קאָמאַנדיר אונטערשרייבען.

צום קאָמאַנדיר זיינען זיי שוין ניט געגאַנגען. האָבען זיך געפונען אַ טהייל בעלי־בתים, וואָס זיינען אַוועק צום גלח, אַז ער זאָל בעטען פאַר זיי. אַנדערע, ווידער, האָבען געהאַט אַ בעקאַנטען פּריץ. נאָר אי דער גלח, אי דער פּריץ האָבען אָבגעזאָגט: זיי קענען גאָר ניט טהאָן. האָט דער דיין גוזר תענית געווען. אידען האָבען תהילים געזאָגט. מען איז געלאָפען אויפ'ן גוטען אָרט, צום אַלטען רבי'ס קבר. נאָר געפּאַקט האָט מען ניט, ווייל די הענד האָבען זיך ניט אויפגעהויבען עפּעס צו טהאָן. און מען האָט געוואַרט ביז דער לעצטער מינוט, טאָמער וועט דאָך געשעהן אַ נס. דערווייל זיינען אידען אַרומגעגאַנגען ווי פערסם'טע, מען האָט ניט געוואוסט וואָס מאָרגען וועט זיין. די ווייבער האָבען געוויינט. די גוי'ישע שכנות האָבען מיטגעוויינט. נאָר די שוסטער געזעלען האָבען געלעכטער געמאַכט אויס זיי. און דער דאָקטאָר מיט דעם פּוילישען אינזשעניער זיינען אַרומגעגאַנגען צו די קריסטען און גערופען עפּעס אַ פערזאַמלונג. און מיט אַ מאָל האָבען זיך געפונען קריסטען, וואָס זיינען געווען אַ גאַנץ יאָהר טרעגער, שכורים, אָדער האַלבע גנבים, וועלכע האָבען פאַרגעלייגט די אידען, אַז זיי זאָלען זיי פערקויפען די געוועלבען, די הייזלעך, און אַז דער דאָקטאָר מיט דעם פּוילישען אינזשעניער וועלען אויסצאָהלען פאַר זיי. נאָר די אידען האָבען ניט געוואָלט הערען דערפון. זיי האָבען אַלץ געוואַרט אויף אַ נס.

דער לעצטער טאָג איז געווען אַ פרייטאָג. אידען האָבען ניט קיין קאָפּ געהאַט צום שבת. זיי האָבען שוין איבערהויפּט ניט געוואוסט וואָס פאַר אַ טאָג עס איז. געפּאַקט האָבען זיי זיך אַלץ ניט. זיי האָבען געוואַרט. מיט אַמאָל איז געוואָרען אַ בהלה. אַרום נאָכמיטאָג האָבען זיך געוויזען זעלנער, זיינען אַריין אין אידישע שטובען און האָבען אָנגעהויבען אַרויסטראָגען אין מאַרק אַריין שטוב־זאַכען, בעט־געוואַנד, און טרייבען אידען אין מאַרק אַריין. אַז אידען האָבען דערזעהן, אַז מען טרייבט, איז געוואָרען אַ גרויסע יללה. די ווייבער

האבען אנגעהויבען צו זוכען די קינדער. מאמעס זיינען ארומגעלאפען איבער'ן גאס מיט געוואלדען: „וואו איז מיין קינד! יאסעלע איז נישטא!" נאר קיינער האט שוין קיין צייט ניט געהאט צו הערען זייער געוויין. יעדער איינער האט זיך שוין אליין אהיים געלאזט, און גענומען פאקען. נאר די הענד האבען זיך ווידער נישט געהויבען. מען האט נישט געוואוסט וואס פריהער צו פאקען: שרענק, קאמאדען, אדער בעט־געוואנט. און ווי ביי א שרפה, האט א איד געכאפט די ווייבערשע מלבושים פון דעם שראנק ארויס, א פאאר שטיקלעך וועש, און איז מיט זיי ארויסגעגאנגען אין מארק אריין. אן אנדערער האט געהאלטען א פאאר מעשענע לייכטערלעך מיט א שטויסעל, געמיינט, אז דאס איז דאס טהייערסטע וואס ער פערמאגט. אינגלעך האבען אין מארק געשלעפט ספרים: א ווילנער געבונדענער ש"ס. דארט האבען צוויי אידען געטראגען א בעט, אין וועלכער עס איז געלעגען אן אלטער קראנקער איד, מיט צוויי גרויסע אויגען. דאס איז געווען ר' אהרן־ליב דיין, דער ל"ו צדיק, וואס ליגט שוין צוואנציג יאהר אין בעט און לערנט די הייליגע תורה. א אינגעל האט געפיהרט ביי דער האנד אן אלטען בלינדען זיידען, און האט איהם אוועקגעזעצט אויף א פאק זאכען אין מיטען מארק. דער אלטער בלינדער איד האט ארומגע־טאפט ארום זיך מיט'ן שטעקען און ניט געוואוסט, וואו ער געפינט זיך, און עפעס געערדט, געמיינט, אז עס איז ווער דא נעבען איהם. נאר קיינער האט איהם ניט געהערט, ווייל אלע זיינען געווען פערנומען מיט זיך.

וואס אמאל איז די בהלה געווארען גרעסער. זי האט געוואקסען ווי א שרפה. די זעלנער האבען געיאגט, אז די אידען זאלען זיך צו־איילען. אין דער לעצטער מינוט האבען אידען אלעס איבערגעלאזען, נאר געכאפט זייערע קינדער און געלאפען אין מארק אריין. יעדעס קינד האט געהאלטען א פעקעל אין דער האנד. א טהייל: חומשים, סדורים, ספרים, וואס זיי האבען געמיינט, אז דאס איז דאס טהייער־סטע, וואס זייערע עלטערן פערמאגען; אנדערע — פעקלעך בעט־גע־וואנד, וועש, קארבס. די ווייבער האבען נאר ניט געוואוסט, וואס עס טהוט זיך מיט זיי. זיי זיינען ארומגעלאפען, געהאלטען אין איין זוכען זייערע קינדער, וועלכע זיי האבען אליין געהאלטען ביי די הענד, אויפ'ן שויס, נעבען זייערע פארטיכער. נאר די רוהיגסטע זיינען

נעוועז די אלטע אידעז און די יונגע מיידלעך. שטיל האבעז די יונגע מיידלעך צונויפגעפאקט די וועש מיט די קליידער אין פעק און געטראגעז אין מארק אריין, און די פאטערס האבעז פערשלאסעז די טהירעז מיט די לאדענס אויף די הייזער און אויף די געוועלבעז, איבערלאזענדיג אלעס אין שטוב און זיי האבעז זיך געשטעלט אין מארק.

אין א שעה ארום איז דער גאנצער שטעדטעלשער מארק פול געוועז מיט אידעז, ווייבער און קינדער. אלעס האט זיך אויסגעמישט. א קינד אויף א פעקעל. א פאאר מעשענע לייכטער זיינעז ארויסגעפאלעז פון א טלית, ספרים מיט ווייבערשע קליידער. אידעז מיט בעטגעוואנד. ווייבער מיט קליינע זויגעדיגע קינדער. אלעס האט זיך צונויפגעמישט און געשריעז און געוויינט, און ארום זיי זיינעז געשטאנעז די הייזלעך מיט צוהאקטע לאדענס, און די געוועלבער מיט צוגעהאקטע טהיר און טויער, ווי שבת, און א פאאר גוים מיט שיקסעס זיינעז געשטאנעז אויף די שוועלעז פון די הייזלעך, צוגעקוקט זיך צו דער בהלה און געלאכט.

און עס איז נישט נאכט געוועז, נאר אין דעם שעהנסטעז זונניגעז נאכמיטאג. די זונן האט געשיינט, ווי יעדעז טאג, און הערליכער נאך ווי יעדעז טאג, מיט א פרעהליכעז פרייטאג'דיגעז גלאנץ, ווען אידעז געהעז זיך צום וואסער באדעז לכבוד שבת. זי האט ניט געוואוסט, אז עס איז מלחמה אויף דער וועלט, און מען פערטרייבט אידעז פון שטאדט. עס האט געגליהט דער גאלדענער רויטער צלם פון דער קירכע אין דעז זונן, ווי ער וואלט געוועז א שטיק פערגליווערטער בלוט, און געשראקעז דעם הימעל מיט דער זונן. נאר ארום דער שטאדט האבעז זיך אויסגעשפרייט די גרינע פעלדער, און די בליהענדע סעדער מיט די ביימער. יעדעס בלעטעל און יעדעס בליה-בלימעל האט זיך געגלאנצט און זיך געוואשעז אין דער הערליכקייט פון דער זונן, און אלעס, האט זיך געדאכט, רייצט זיך מיט די אידישע קינדער: די בוימעלאך, דאס גרינס, און די הייזער. זיי רייצעז זיך מיט זיי: מיר שטעהעז, מיר בלייבעז און איהר געהט אוועק...

נאר די ווייכסעל האט זיך ווייט אוועקגעצויגעז ווי א זילבערנער באנד איבער'ן גרינס, און די קינדער האט זיך גערדאכט, אז וואוהין זיי וועלעז געהן, וועט זיי די ווייכסעל מיטגעהן...

און דענסטמאל איז עס געשעהען... ווען מען האט די אידען אין מארק געטריבען, און אלעם האט זיך שוין געהאט אין מארק פערקליבען, האבען זיך א פאר אלטע בעלי־בתים פון די חברה תהלים דערמאהנט אז דער אלטער אידישער שוהל, אז די ספרי תורות. אייינציגווייז, אהן אבצוורעדען זיך, האבען זיך איינצעלנע בעלי־בתים געלאזט צו דער שוהל. זיי האבען שוין געטראפען די שוהל אפען, און דער שמש איז געשטאנען פאר'ן ארון, ער האט ארויסגענומען די ספרי תורות, איינ־געהילט זיי אין טליתים... שטיל זיינען די אלטע אידען אריינגעקומען אין דער אלטער שוהל. אהן א ווארט צו רעדען, האט יעדער פון זיי גענומען א ספר תורה אויפ'ן האנד. צעהן אלטע אידען זיינען עס גע־ווען, מיט צעהן ספרי־תורות אויף די הענד. און ווי זיי האבען געוואלט פון דער שוהל ארויסגעהן מיט די ספרי־תורות, האבען זיי אויף די ווענט געקוקט. און עס האט זיך זיי געדאכט, אז די ווענט פון דער שוהל, מיט די לשון קודש'דיגע אויפשריפטען, קוקען זיי נאך, ווי זיי וואלטען געוואלט ווערטער רעדען און קענען ניט, ווייל זיי זיינען שטום. א מינוט האבען זיך די אידען אבגעשטעלט מיט די ספרי־תורות אין די הענד. און דער אלטער שמש האט זיך אבגערופען:

— דאכט זיך א מנין?

— א מנין — האבען די אידען זיך ארומגעקוקט.

— לאמיר דאוונען צום לעצטען מאל מנחה.

— צום לעצטען מאל!

— מיט די ספרי־תורות אין די הענד האבען זיי זיך אוועק־געשטעלט.

נאר קיין מנחה האבען זיי נישט געדאוונט.

דער אלטער שמש האט דעם תהלים אויפגעמישט און האט גע־זאגט דעם לעצטען געבעט:

— הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש!...

און די ווענד האבען מיטגעוויינט.

3

דער ווייסער רב

ווי אן אויפגעשראקענער הירש האט דעם אסטראווער רבי׳ן׳ס טאכטער געגעבען א ציטער אויף, א שפרונג אריין אין דעם צווייטען צימער, ווען אין דער טהיר האט זיך בעוויזען א רוסישער סאלדאט, מיט א צושמאלצען געלעבטערעל אויף די חיה׳שע ליפען, מיט א ברום: „דיעווקא יעסט״, מיט א פייער־גלאנץ אין די אויגען. דער רויטער פלעק פון איהר ספאדניצע און די שווארצע קודלעס האהר פון דער יונגער מיידעל, וואס האבען זיך אין דער לופטען דורכגעווארפען ביי איהר ארויסלויפען, האט דעם צוהיצטען רוסישען סאלדאט נאך מעהר אויפגערייצט. צייט מען האט איהם אין די זומער־טעג פון די ווארימע רוסישע פעלדער ארויסגענומען, ביז ער איז דערגאנגען מיט זיין פאלק אין דער גאליציאנער קליינער שטעדטעל, האט ער קיין ווייב ניט געהאט, און די אנגסט פאר׳ן טויט, אין וועלכער ער האט זיך געפונען די גאנצע צייט, האט זיין געזונדעם רוסישעם בלוט נאך מעהר צואווארימט און אויפגערעגט איהם. די רויטע ווייבערשע ספאדניצע און די שווארצע קודעלס האהר, וואס האבען זיך אין דער לופט דורכגעווארפען, האט איהם אזוי צורייצט, ווי מען וואלט פאר דער נאז פון א הונגעריגע חיה פלייש דורכגעפיהרט... ער האט זיך געגעבען אווארף צו דער טהיר אין וועלכער דאס מיידעל איז אריין.

נור פלוצים איז צווישען איהם און דעם רויטען ווייבערשען פלעק אויסגעוואקסען א ריעזיג געשטאלט פון א הויכען אלטען אידען, מיט גרויסע אויפגעריסענע ערשראקענע אויגען און א ציטערדיגע לאנגע בארד. צוויי בלייכע, מיט אדערען דורכגעצויגענע, ציטערדיגע הענד האבען זיך אויסגעשטרעקט צו איהם און האבען איהם פערשטעלט דאס וועג צו זיין בעגעהר... דער גלאטיגער קלאנג פון בארפישע פיס דערהערט זיך פון דעם צווייטען צימער, און אין זיינע אויגען פארבט זיך נאך די רויטע פארב פון דער ווייבערישער ספאדניצע און א שווארצער פלעק פון די ווייבערשע האהר. מיט דער גאנצער קראפט פון זיין מעגליכען פערלאנג האט ער אנגעכאפט דעם אלטען, דערשראקענעם אידען און געגעבען א ווארף צו דער ערד, און א בינדעל ביינער האט געגעבען א קנאק, ווי אן אלטער טאפ וואלט צובראכען געווארען.

דער צוהיצטער סאָלדאַט האָט געוואָלט אריין אין דער צווייטער שטוב, נור ער האָט געפיהלט, ווי עפּעס שלעפּט זיך איהם נאָך צווישען זיינע פיס און האַמערט איהם זיין טריט. מיט בייזקייט האָט ער זיך געגעבען אַ קוק אום און דערזעהן דעם אַלטען ווייסען אידען, ווי ער וואַלגערט זיך ארום זיינע פיס. ער האַלט איהם מעהר איין מיט זיינע דערשראָקענע, ארויסגעזעצטע אויגען איידער מיט זיין כח, אויסצופיה־רען זיין וואונש.

דער סאָלדאַט האָט ארויסגעכאַפּט דעם שטיק וואָס ער האָט גע־טראָגען ביי זיין זייט, און אריינגעפיהרט אין דעם אידען׳ס ווייכע ברוסט, ווי אין פּוטער... אַ רויטער שטראָמעל בלוט האָט זיך געגעבען אַ גאָס אונטער די ווייסע ציטערדיגע האָהר פון דער באָרד, די אויגען האָבען זיך געגעבען אַ פערגלייז, זיינען שטעהן געבליבען. ווי זיי וואָלטען זיך אָנגעהאַנגען אָן דעם זעלנער׳ס פּנים, און אַ מורמלען פון אונפערשטענדיגע ווערטער האָט זיך ארויסגעכאָרכעלט פון די פער־קרימטע ביטערע ליפּען פון דעם אידען... דער זעלנער האָט ניט גע־קוקט דאַרויף. אַ ווייל׳ע האָט ער אָבגעשטעלט זיין בליק אויף דעם רויטען שטראָמעל בלוט, וואָס האָט זיך געגאָסען אונטער די ווייסע האָהר פון באָרד. דאָס האָט אין איהם דערמאָנט עפּעס אַנגענעהמעס, און מיט אַ געשריי פון אויפרעגונג האָט ער געגעבען אַ שפּרונג אריין אין דעם צווייטען צימער נאָכ׳ן ווייבערשען רויטען פלעק פון דער ספּאָדר־ניצע, און באַלד האָט זיך פון דער צווייטער שטוב דערהערט אַ ווייבערשער קוויטש, וואָס האָט ארומגעבלאָנדזשעט אין די שטובען. דער־נאָך איז שטיל געוואָרען...

אין אַ צייט ארום איז דער זעלנער ארויס פון דער צווייטער שטוב אַ בערוהיגטער און אַ צופריעדענער. אויף זיין פּנים איז געלעגען אויס־געגאָסען אַ גוטער שמייכעל פון גענוס, איהם איז אויסגעקומען איבער־שפּרינגען איבער דעם קערפּער פון דעם אַלטען אידען, וואָס איז גע־לעגען אין דער טהיר, און ניט ווילענדיג האָט ער אָבגעשטעלט זיין בליק אויף איהם, אזוי ווי דער אַלטער איד וואָלט איהם צוגעצויגען. די אויגען פון דעם אידען זיינען ווי פריהער אָפען געוועז, דערשראָקען־פערגלייזט, און זיי האָבען זיך רוהיג איינגעקוקט אין דעם זעלנער׳ס פּנים. ווי זיי וואָלטען זיך געוואָלט אָנהענגען אָן איהם. די לאַנגע ווייסע האָהר פון דער באָרד האָבען זיך נאָך לייכט בעוואוינגען אויף

דעם אויפגעריסענעם ווייסען העמד און אויף דער בלייכער טויטער ברוסט, און דאָס רויטע שטראָמעל בלוט וואָס האָט זיך געגאָסען פון אונטער די האאר פון דער באָרד, האט נאך בלייכער און ווייסער געמאכט דאָס פנים, די באָרד און די ברוסט פון דעם אידען. אויף זיינע אָפענע ליפען האָט נאָך געשוועבט דער אונפערענדיגטער זאַטץ פון דעם אונפערשטענדליכען שפרוך — און עס האָט זיך דעם סאָלדאַט גע־דאכט, אז דער אלטער איד מורמעלט נאָך עפּעס אַ געהיימניספּולען שפּרוך אין דער באָרד אריין. דער סאָלדאַט האָט זיך יעצט דערשראָקען אי פֿאַר די אויפגעריסענע אויגען, וואָס האָבען איהם שטאַרק אַנגע־קוקט און אי פאַר דעם שטערבליכען מורמלען וואָס דער טויטער רעדט אין זיין באָרד אריין... דער שמייכעל פון געגנוס איז פּלוצלונג פער־שוואונדען פון דעם סאָלדאַט׳ס פּנים, ער איז פלינק ארויסגעשפּרונגען פון שטוב אין גאַס ארויס, ווי ער וואָלט מורא געהאט, אז דער טויטער זאָל איהם ניט אָנכאַפּען ביי די פּיס, ווי פריהער, און ער האָט צו זיך גערעדט:

— אַ ווייסער רבי!

אין אַ פּאָר וואָכען ארום איז וואַסיל איוואַנאָוויטש, פון כאַרקאָווער גובערניע, דער סאָלדאַט, וואָס האָט ערמאָרדעט דעם אַסטראָווער רבי׳ן און געשענדעט זיין איינציגע טאָכטער, געלעגען צוזאַמען מיט זיינע חברים אין פאָלק אויף די פֿייכטע פעלדער פון דער רויטער רוסינער ערד, וואָס האָבען יעצט אין פריהלינג געפּארעט פון זיך די פייכטקייט ארויס און געהילט זיך אין דעמפּיגע נאַסע וואָלקענס. דער סאָלדאַט, וועלכער האָט שוין די דריטע נאַכט ניט געשלאָפען, און די פ[illegible]רטע וואָך זיך ניט אויסגעטהאָן, און שטעהט שוין זייט דריי טעג ז[illegible]טעג האָט דעם רעזערוו געשיקט אין פראָנט אריין, אין שרעק און אַנגסט פאר׳ן טויט, איז אַזוי אויסגעמאָרעט געוואָרען, אז ניט קוקענדיג אויף דער געפאהר וואָס ער האָט זיך געפונען אין צוים פֿון פיינד׳ס ארטי־לעריע, איז ער אנידערגעפאלען אונטער אַ בערגעל און איז איינגעשלאָ־פען. זיינע ליפען האָבען אוים געוואָהנהייט געמורמעלט, אויך יעצט אין שלאָף די תפלה, וואָס איז ניט אראָב פון זיי זייט די לעצטע פּאָר טעג וואָס ער געפינט זיך אין פייער: „גאָט, האָב רחמנות!“ און די אויגען, כאָטש האַלב פערשלאָסען אין דרימעל, דאָך האָבען זיי געזעהן די ווייסע

וואלקענדלאך, וואס ברעכען אוים אין ווייטען האריזאנט און צושיטען זיך ווי צוריסענע ווייסע טיכעלאך אויף דער ערד אראב. ער האט גאנץ גוט געוואוסט, אז די ווייסע וואלקענדלאך זיינען דעם טויט'ס שלוחים, דעם פיינד'ס ארטילעריע, און דארט וואו זיי פאלען שניידט דער טויט. די נאהענטקייט פון טויט האט איהם מונטער געמאכט, און ער האט זיך איינגעקוקט אין די ווייסע וואלקענדלאך ווי זיי ברעכען אוים אין פאלק, איבער די קעפ פון די סאלדאטען, און אין'ם האלבען דרימעל האט ער זיך אן עפעס דערמאנט — אן דעם „ווייסען רבי", ווי ער ליגט א בלייכער און זיין בארד צושפרייט זיך איבער זיין ווייס העמד און ברוסט. און פלוצים האט ואסיל ענטפלעקט, אז די ווייסע וואלקענדלאך, וואס ברעכען אוים אין האריזאנט, זיינען עהנליך צו דעם געזיכט פון „ווייסען רבי'ן". אט צופלאשעט זיך די בארד און זי צופאלט אין קליינע שטיקלאך, ווי די האהר פון דער בארד וואלטען פון דעם „ווייסען רבי'ס" פנים ארויסגעפאלען און זיי צולאזען זיך איבער דעם הימעל און פאלען איבער די קעפ פון די רוסישע סאלדאטען, און דארט וואו זיי פאלען טויטען זיי מענשען.

און מיט אמאל איז איהם קלאהר געווארען, פארוואס זייט די ווייסע וואלקענדלאך האבען זיך אנגעהויבען צו בעווייזען איבער'ן הימעל טרעט די רוסישע ארמעע אב, און רוסישע סאלדאטען מיט רוסישע אפיצערען און רוסישע גענעראלען אנטלויפען פאר זיי ווי פאר'ן טויט — דאס איז דער „ווייסער רבי", וואס געהט און נעהמט נקמה, און פאר דעם „ווייסען רבי" אנטלויפען זיי... און קוים האט ער דאס דערקלעהרט, איז איהם אן אנגסט־שרעק בעפאלען. א שרעק ניט פאר'ן טויט (צום טויט איז ער צוגעוועהנט און ווארט דארויף), נור א שרעק פאר דעם אונפערשטענדליכען „ווייסען רבי", וואס איז ארויסגעגאנגען איבער'ן הימעל נקמה נעהמען... ער האט איהם געזעהן יעצט דעם „ווייסען רבי", ווי ער קריכט ארוים פון א ווינקעל, אט־אט פון יענעם ווינקעל און פערשפרייט זיך איבער'ן הימעל, ער האלט די אויגען פערגלייזט. דער שווארץ־אפעל בעהאלט זיך אונטער דער הייטעל און קוקט אויף איהם שטאר און אונבעוועגליך, און די ליפען מורמלען, מורמלען אונפערשטענדליכע ווערטער אין דער ווייסער בארד אריין, און אט צופאלט די בארד פון „ווייסען רבי", דאס גאנצע פנים צופאלט און ווארפט זיך אויף די קעפ פון די רוסישע סאלדאטען.

און קוים איז איין פּנים צופאַלען — זעה, אַז אנדער „ווייסער רבי” קריכט אַרויס פון אַן אַנדער ווינקעל, אַט געהט ער, געהט ער, ער וועט באַלד אַנקומען צו איהם... וואַסיל'ן איז בעפאַלען אַזאַ אַנגסט, אַז ער האַט איינגעקאַרטשעט דעם קאָפּ אין דער ערד און איבערגעגעבען זיך דעם „ווייסען רבי”, און זיינע ליפּען האָבען געמורמעלט אונאויפ־הערליך: „גאָט, האָב רחמנות! גאָט, האָב רחמנות!”.

נור אַט איז דער „ווייסער רבי” דורכגעפלויגען נעבען זיין קאָפּ, ער־געץ אַנדערש־וואו אַראָבגעפאַלען. וואַסיל וואַגט זיך אומצוקעהרען. די נאַכט איז אַ פייכטע, די ערד פּאַרעט און פון איבעראַל שטייגען אויף „ווייסע רבי'ס”, זיי נעהמען זיך אַז איינער דעם אַנדערען ביי די הענד און פליהען צוזאַמען. אין יעדען ווינקעל זיינען זיי דאַ, און אַט קומען זיי שוין אָן צו איהם, פון דער היילער הויט איז אויסגעוואַקסען אַ „ווייסער רבי”, ער שטעהט פאַר איהם און קוקט איהם אָן מיט זיינע שטאַרענדיגע אויגען. וואַסיל'ן ציטערען די הענד, און מיט אַן אַנגסט־געשריי שרייט ער אויס צו די חברים:

— חברים, אַנטלויפט, דער „ווייסער רבי” געהט!

— וועלכער איז ער אַזעלכער?

— איהר ווייסט ניט ווער דער „ווייסער רבי” איז? זעהט, זעהט, זעהט, — ווייזט וואַסיל אויף די ווייסע וואָלקענדלאַך — דאָס איז ער, ער געהט אַרויס נקמה נעהמען. אומזיסט שטעלען מיר זיך אַנטקעגען איהם, ער איז אַ גייסט, ער איז אַ הייליגער, ער נעהמט נקמה. „גאָט האָב רחמנות! האָב רחמנות!” — פאַלט וואַסיל אויף די קניה — „חברים, אַנטלויפט, וואַרפט די ביקסען, בחנם, בחנם, דער „ווייסער רבי” געהט”.

און דאָס וואָרט דער „ווייסער רבי” האָט זיך ווי אַ קרענק אַנגעשטעקט צווישען די סאָלדאַטען. איין סאָלדאַט האָט דאָס דעם אַנ־דערען איבערגעגעבען, און אַן אַנגסט איז זיי בעפאַלען — ניט פאַר'ן טויט, נור פאַר דעם אונפערשטענדליכען „ווייסען רבי”, וואָס איז אַרויס נקמה נעהמען. איינער נאָכ'ן אַנדערען האָבען די סאָלדאַטען געוואָרפען די ביקסען און אַנטלאָפען פון פעלד אַראָב...

אַזוי יאָגט זיי נאָך דער „ווייסער רבי”, און טרייבט די רוסישע אַרמעע פון פעלד אַראָב, און נעהמט נקמה ביז'ן היינטיגען טאָג...

4

שבת אין פעלד.

מיט בענקשאפט אין די זונן אבגעגאנגען אונטער דער ווייכסעל אין ראדאמער גובערניע און די פערשיעדענע־קאלירטע פענסטער פון די קירך האבען געברענט מיט א רויט פייער. דאס וואסער פון דער ווייכסעל איז מאט געווארען ווי מעטאל און א גערונצעלט פעלכעל האט זיך אויפגעצויגען איבער דער אויבערפלעך. די בוימער האבען זיך געהילט אין א טונקעל־בלויליכען שאטען און א טהייל ווענד פון הייזלאך, וועלכע זיינען ווייס געווען אבגעקאלירט, האבען זיך געלויכטען אין די לעצטע זונען־שיין אין א געלבען אראנדזשען קאליער. אין דער לופט איז אזוי שטיל געווארען ווי יעדען פרייטאג פאר־נאכט, ווען דער שבת קומט אריין מיט רוהיגע שטילע טריט. ווי יעדען פרייטאג פאר־נאכט זיינען אויך דאס מאל די געוועלבלאך געווען פערמאכט. נור עס האבען דאס מאל דעם שבת אנטקעגען ניט געשיינט דאס שבת־ליכטלאך פון די איד־דישע הייזער. עס האבען זיך ניט געוויזען די בעלי־בתים פון שוהל און בתי־מדרשים אין די אטלאסענע קאפאטעס מיט די אורחים, מיט די אינגעלאך און די סדורים אין די הענד. אין א וואכעדיג שטעדטעל איז דער שבת אריינגעקומען. טהיר און טהויערען פערהאקט. עס הערט זיך נישט קיין לכה דודי, קיין שיר השירים געזאנג פון פענסטער ארויס. א שטילע מרה־שחורה האט ארומגעהילט דאס שטעדטעל. אויסגע־שטארבען איז דער מארק, נור די צוויי הינד, וואס שטעהען פאר'ן געוועלב בילען נאך א ביין...

פלוצים הערט זיך א געשריי אין א הינטער געסעל, א קאזאק גאלאפירט אויף א פערד. און די פערד'ס טריט שלאגען אפ אויף די שטיינער... א געוואלד פון אידען. א צוויי, דריי גויים קומען ארויס פון די הייזער, לויפען אין געסעל אריין, זיינען נייגעריג צו וויסען וואס דאס געשריי איז. אידען מיט ספרי־תורות אין די הענד לויפען פון דער שוהל איבער'ן געסעל אויפ'ן וועג ארויס, און צוויי קאזאקען אויף די פערד מיט באטעקעס אין די הענד יאגען נאך די אידען, שלאגען איבער די קעפ, איבער די לייבער. די אידען מיט די ספרי־תורות אין די הענד לויפען וויפיעל כח זיי האבען איבער דעם געסעל פון שטאדט ארויס.

אט האט זיך איינער אבגעשטעלט, געפאלען איבער א שטיין, שפרינגט פלינק צו דער קאזאק מיט'ן פערד און שלאגט דעם אידען, די בארד ציטערט און די אויגען גלאנצען פון בעוואקסענעם בלייכען פנים מיט שרעק. און דער איד האלט די הענד מיט'ן ספר־תורה אין דער הויך אויסגעשטרעקט — האט מורא, אז דאס ספר־תורה זאל איהם פון די הענד ניט ארויספאלען און פסול ווערען, און שטארקט זיך מיט אלע קרעפטען פון דער ערד זיך אויפצוהויבען אזוי, אז דאס ספר־תורה זאל די ערד נישט אנריהרען; ער פערשטעלט מיט זיין רוקען, מיט זיין קאפ, מיט זיין לייב, אז די קלעפ פון קאזאק'ס באטעק זאלען אויף זיין לייב פאלען און נישט דאס הייליגסטע אנריהרען. אזוי הויבט ער זיך אויף און לויפט וויפיעל כח ער האט די אידען נאך.

עס זיינען געווען די צעהן אלטע אידען, וואס האבען זיך ביים לעצטען דאווענען אין די שוהל פערשפעטיגט. צוואויינט זיך און פארגעסען, אז די צייט איז אריבער, וואס זיי מוזען די שטאדט פערלאזען. אזוי האבען זיי אזוי לאנג זייערע הערצער פאר גאט אויסגעגאסען ביז די קאזאקען האבען זיי אין שוהל געפונען, און מיט די באטעקעס פון דער שוהל ארויסגעטריבען און איבער דעם געסעל אויס דער שטאדט געיאגט.

די אידען זיינען שוין געווען הינטער דער שטאדט. די קאזאקען האבען זיך אבגעשטעלט ווארטען און פון דער ווייטענס צו די אידען מיט די באטעקעס געשראקען, אז זיי זאלען פלינקער לויפען. די אידען זיינען געגאנגען וואס אמאל פלינקער, האלב לויפענדיג, און שווער געאטהעמט, געדיכעט און צוגעיאגט זיך אויס מורא פאר די קאזאקען. און זיי האבען געוואלט די ערדה ארויסגעטריבענע אידען אניאגען. אבער די שטאדט אידען זיינען שוין געווען א שטיק ווייט אין וועג. זיי האבען דערזעהן אז די טריט פון קליינע קינדער, פון ווייבער, אז זיי זיינען פאראויס. אויך האבען זיי געפונען אויפ'ן וועג פערלוירענע זאכען: א לייכטער, א חומש, א ווייבערשע שייטעל, וואס זיינען ארויסגעפאלען אויס די פעקלאך פון די ארויסגעטריבענע אידען. זיי האבען אויפגעהויבען די זאכען און מיט אימפעט וויפיעל כח זיי האבען געהאט זיינען זיי איבער'ן וועג געגאנגען.

די נאכט איז וואס אמאל מעהר צוגעלאפען. זי האט זיך ארויסגעשלעפט ווי א קליין וואלקענדעל פון אונטער א וואלד. דאס וואלקענ־

דעל האט זיך צוגאסען ווי א טייכעל איבער'ן הימעל און אויפגעעפענט א שפאלט און געטרונקען אין זיך אריין דעם ליכטיגען זונען־הימעל ווי א שטארקע חיה וואלט געלויערט אויף דעם טאג און זי פערצוקט איהם... נור וואס מעהר עס האט געטרונקען אריין אין זיך דער נאכט־וואלקען דאס לעצטע ביסעל רויט פון הימעל, אלץ מעהר איז דער טונ־קעלער וואלקען־לייב געווארען דורכזיכטיגער און פון זיין מאטען וואל־קען שטויב האבען אנגעהויבען ארויסצושימערען די פייערדיגע זיילען שטערען. וואס ער האט געהאט אין זיך... איינזאם האבען זיך די איינ־צעלנע בוימער אויפ'ן וועג געשאקעלט, און ווי זיי וואלטען געווען פער־צווייפעלט, אויב עס איז דא א בעשעפער וואס ווייס פון זיי און היט זיי — האבען זיי מיט מורא און אונצוטרויען זיך געטוליעט ארום זייערע צווייגען און שאטענס. דער הימעל האט זיך גערוקט איבער די לאנ־קעס, און די לאנקעס זיינען פייכט געווארען און ערגעץ־וואו פער־שוואונדען. קיינעם איז נישט געווען צו זעהן אויפ'ן וועג, נישט קיין פויער, נישט קיין סוחר. אויף די פעלדער האבען זיך פער'יתום'טע א פאאר בהמות מיט א הונד ארומגעוואלגערט, און זיינען געקומען צולויפען יעדעס מאל צו די אידען און געלעקט זיי, ווי זיי וואלטען געוואלט שוטץ ביי די ארימע אידען זוכען פון דער נאכט און פון זייער היימלאזינקייט. וואס מען האט זיי אליין אין פעלד געלאזט. די אידען אבער, פאלענדיג פון די פיס פאר מיעדקייט און פאר שרעק, האבען זיך אויף א ווייל אין מיטען וועג אוועקגעזעצט, קוקענדיג מיט שרע־קעדיגע אויגען אויב די קאזאקען קומען נישט צולויפען.

א מינוט האבען זיי אלע געשוויגען, הויך געהעשעט און אבגעעכצט כאפענדיג לופט. איינער האט זיך מיט א טיכעל דאס פנים געווישט. א צווייטער איז געזעסען פערטראכט. נור אלע האבען זיי געשוויגען, און קיינער האט ניט געוואגט דעם צווייטען אין פנים צו קוקען.

— דאכט זיך, עס איז שבת, — האט זיך פלוצים איינער פון זיי אנגערופען.

א מינוט האבען זיי געשוויגען, די קעפ בויגענדיג צו דער ערד.

באלד האט זיך איינער אויפגעהויבען, גענומען דעם ספר־תורה אין דער הויך און אנגעהויבען צו זאגען מיט א פרום קול:

מזמור שיר ליום השבת.

באלד האבען איהם די איבריגע אבגעענטפערט.

זיי האבען זיך אויפגעהויבען און זיינען ווייטער געגאנגען איבער דעם וועג, האלטענדיג די ספרי־תורות אין די הענד און געזונגען „מזמור שיר ליום השבת". שטיל האבען זיך פערהוילען די פעלדער אין די פייכטע נעכט, נאר די בוימער האבען זיך געוועקט און געקוקט מיט פערוואונדערונג, וועמעס הארץ שטעהט נאך היינט גאט צו לויבען...

אזוי זינגענדיג זיינען זיי אנגעקומען צו די ערה אידען.

עס האט גערוהט די עדה ארויסגעטריעבענע אידען אין מיטען וועג ביים וועלדעל. דער שבת איז אריינגעטראטען און זיי האבען ניט גע־וואוסט וואס צו טהאן. ווייטער געהן אין שבת אריין וואלט עס געהייסען מחלל צו זיין דעם שבת מיט'ן גוטען ווילען, ווייל קיינער האט זיי דאך שוין ניט געטרייבען. און דאס האט דער דיין און די פרומע אי־דען ניט געוואלט צולאזען, אבער מען האט געזאגט, אז די מלחמה קומט ניט ווייט פאר, און ווען מיליטער וועלען זיי דא טרעפען אין וואלד, וועט מען אלעמען אויסשיסען, און אויך איז געווען אונמעגליך, מיט די ווייבער און די קינדער אין וואלד איבער נאכט צו פערבלייבען. עס איז פייכט געווען. עס איז ניט געווען וואו זיך אנידערצוזעצען, וואו דעם קאפ אנידערצעלייגען. אבער אבגעשטעלט האט מען זיך שוין. די אידישע בעלי עגלות וואס האבען פרייוויליג אויף די פוהרען גע־פיהרט די קראנקע און די אלטע לייט, האבען די פערד אויסגעשפאנט און ניט געוואלט קיין שריט ווייטער מאכען אין שבת אריין. מאמעס האבען זייערע טיכער, זייערע קאפטענס אויסגעטהאן און אויסגעשפרייט אויף די פייכטע גראז, און זייערע קינדער אוועקגעזעצט. איין איד האט דעם אנדערן די קאפאטע אויסגעבארגט, ארומגעהילט די אלטע לייט, די שוואכע ווייבער מיט די קאפאטעס, אז זיי זאלען זיך נישט צו־קיהלען. חיים בעל עגלה און נתן פישער זיינען קלוג געווען און האבען פעלצען מיטגענומען. „מיר ווייסען מיט וואס דאס שמעקט", האבען זיי געזאגט, און אוים די פעלצען א געצעלט אויפגעשלאגען. אין געצעלט האט מען צוויי ליכט אנגעצונדען, שבת־ליכט, מורא געהאט, אז מען זאל דאס ליכט פון דערווייטענס ניט דערזעהן און עס זאל נישט הייסען: די אידען גיבען סיגנאלען. דורך דעם האט מען די שבת־ליכט־לאך גוט פערשטעלט. נור יעדער איז נאך געווען פערנומען מיט זיין אייגענער זארג: די קינדער טרוקען אויסצובעטען, און די ווייבער מיט די קאפאטעס ארומצוהילען, אז זיי זאלען זיך ניט פערקיהלען.

ווען מען האט נאך ניט געוואוסט וואס ווייטער צו טהאן, דא צו בלייבען אדער ווייטער צו געהן — זיינען די צעהן אידען מיט די ספרי־תורות אנגעקומען.

אז די אידען האבען דערזעהן די ספרי־תורות פון די שוהל, איז א גרויסע פרייד געווארען. די ווייבער האבען שוין פארגעסען אן די אייגענע צרות און די קינדער — און מען האט געוויינט נישט פאר צער, נור פאר נחת, וואס גאט האט געהאלפען און מען האט די ספרי־תורות געראטעוועט. באלד האט מען א וואגען אבגערייניגט, אראבגענומען פון איהם צוויי קראנקע אידען, אין געצעלט אריינגעלעגט און אויף דעם וואגען מיט טלתים אויסגעבעט און די ספרי־תורות אוועקגעלעגט. דעם וואגען פאר דעם ארון געמאכט.

— אידען, עס איז שבת, לאז מען דעם שבת מקבל זיין.

און דער חזן פון שטאדט האט זיך באלד ביי וואגען מיט די ספרי־תורות אוועקגעשטעלט און א טרויעריגע שטימע, די בעקאנטע שטימע פון איכה, מיט וועלכען מען זינגט דעם לכה דודי אין די דריי וואכען האט אין דעם וואלד, אויף די פעלדער אבגעקלונגען.

— לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה.

און די גאנצע עדה האט אפגעענטפערט אין איין טאן:

— „מקדש מלך עיר מלוכה, קומי צאי מתוך ההפכה. רב לך שבת בעמק הבכה, כי בך יחסו עניי עמי”.

עס האבען זיך ערוואכט פעלד און וואלד און צוגעהערט זיך מיט ערשטוינען צום שבת־געזאנג אין דער טרויעריגער פינסטערער נאכט. פון וואנען קומט דא געזאנג אין דעם רעש פון די קאנאנען, אין דעם שרעקענדען חורקלען פון דאס טויבע פולעמיאט־שיסען וואס דער וואלד איז געוואהנט געווען דאס יאהר צו הערען? פון וואנען קומט אין דער מלחמה דאס געזאנג?

די אידען האבען זיך פערטיפט אין דאווגען. אלעס וואס זיי האבען געטראגען אויף די הערצער אין די שרעקליכע טעג, דאס גאנצע פער־לאזקייט און יתום'קייט וואס זיי האבען געפיהלט דא אין פעלד מיט ווייב און קינד האבען זיי אויסגעגאסען אין געזאנג. דער „לכה דודי” איז געווארען דאס איינציגע שטיקעל ליכט וואס זיי האבען געזעהען אין זייער פינסטערער נאכט, די האפנונג אין די פערלאזקייט. און וואס אמאל העבער האט געשאלט דער „לכה דודי”, זיי האבען פערגעסען,

אז זיי שטעהען אין פעלד, אז די סכנה שוועבט איבער זיי, אז יעדען אויגענבליק קען.מען דערהערען זייער געשריי, און מען קען אויסטייטשען ווי אזוי מען ווערט ווען זיי האבען אז אלעס פערגעסען, אן דער וועלט, אן דער מלחמה און אן דער הערשאפט פון אנ'אנדערען, פון שלעכטען כח — אויסער אן איינציגען גאט איבער דער וועלט. איהם האבען זיי יעצט געזעהן. ער אליין הערשט איבער דער וועלט: אין איהם איז דא די מאכט צו העלפען זיי, און צו איהם האבען זיי יעצט געשריען. נאר דער געשריי איז ניט געווען קיין קלאג געשריי, ניט קיין געוויין אויף זייער פערלאזקייט און עלענד. ניין, עס איז געווען א לויב-געזאנג, א הימן פאר דעם נסיון וואס ער שיקט איבער זיי. א גרויסע שבועה איז עס געווען צום בעשעפער, — אז זיי גלויבען אין איהם און זעהען איהם — כאטש ארום זיי איז דער כח פון שלעכטס, פון נאכט, פון מלחמה און פערניכטונג.

לאמיר זינגען מיט זיי דעם געזאנג אין דער מלחמה אריין:

— לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה.

5

ער קומט...

א בילד פון היינטיגער צייט.

— מאמעשי, נאך ווייט צו געהן?

— אט שוין קינד לעבען, אט שוין, נאך א קליין, קליין ביסעל.

שלמה'לע האט זיך פעסטער אנגעהאלטען אן דער מוטער'ס שערץ. און די קליינע אויסגעמאגערטע פיסלאך, ווי צוויי דינע שטעקלאך, וואס האבען זיך שוואך געהויבען איבער'ן זאמד פון וועג, האבען מיט אמאל אנגעהויבען צו שפרינגען, ווי זיי וואלטען כח בעקומען און געלאפען אביסעל פריהער פון די מוטער'ס איילענדע טריט. באלד זיינען אבער די פיסלאך ווידער מיעד געווארען און אבגעשטעלט זיך:

— מאמעשי, זעץ זיך, איך בעט דיר, זעץ זיך.

— ווי, שלמה׳לע? דו זעהסט אלע אידען געהן, און ווי וועלען מיר זיך אוועקזעצען אין מיטען וועג?

— איך וויל נישט, מאמעשי — האט דאס זעקס יאהריגער אינגעל פלוצים זיך אבגעשטעלט אין מיטען וועג און ניט געוואלט געהן ווייטער.

די אידענע האט זיך ארומגעקוקט און דערזעהן די עדה ארויסגעטריבענע אידען מיט די וועגען א שטיק פאראוים. זי איז איבער די קאפריזען פון דעם זעקס יעהריגען שלמה׳לע, וועלכען זי האט די גאנצע צייט, איבער׳ן גאנצען וועג וואס דויערט שוין איינינע טעג, געהאלטען ביי איהר האנד, געבליבען א שטיק הינטערווייל[עכטס]. צו טונקלען האט אויך אנגעהויבען, דער הימעל איז געווארען בעגאסען מיט א רויטען ליכט, אין וועלכען עס זיינען געוועזן בלאהע בלאנקענדע אינזלאך. אין אויף איהר א שרעק געפאלען, אז זי זאל זיך מיט שלמה׳לען נישט אברייסען פון דער מחנה און פון הינטען בלייבען, האט זי געכאפט דאס קינד אויף איהרע הענד, און אנגעהויבען נאכצולויפען נאך די עדה אידען. מיעד און אויסגעמאטערט איז זי געוועזן פון דריי טעג וואלגערן זיך שוין איבער די פעלדער. האבען קאלטע ווייסע אנגסטען אנגעהויבען ארויסצושלאגען אויף איהר פנים פון אונטער איהר שווארצען טוך, און כאטש עס איז געקומען אהער צובלאזען פון די פרייע פעלדער א אסענדיגער קיהלער פאר־נאכטליכער ווינד, דאך איז איהר דאס מאטע אבגעברענטע לעדערנע פנים בעגאסען געווארען מיט שוויים, דער האלז האט זיך אנגעהויבען צו ציהען פון די פיעלע קאפטענס וואס זי האט געטראגען (און געטראגען האט זי אלע יום־טוב׳דיגע קאפטענס, וואס עס איז איהר א שאד געוועזן איבערצולאזען אין דער פערלאזטער שטוב פון וואנען מען האט זי געטריבען). און דער האלז איז געווארען אנגעצויגען מיט בלויע אדערען און געבויגען זיך ווי ביי אן אויסגעמאטערטען פערד דער רוקען פון כאמוט. די הענד זיינען איהר געווארען מאט און שווער ווי שטיינער. נור דער זעקס יעהריגער שלמה׳לע האט איינגעגורעט זיין קליין צוהיצט פנים׳ל אין א ווינקעלע פון דער מאמעס רוקען. און דער מאמען איז א שאד געוועזן דאס קינד פון די הענד אבצולאזען, און ווידער האט זי מורא געהאט, אז זי זאל ניט פאלען פון די פיס מיט דער קינד אויף דער האנד, איז זי מיט דעם רעשט ביסעל

בת נאָכגעלאָפען נאָך די ערדה, און גערופען מיט א הייזעריגער שטימע איהר עלטער אינגעל:

— יאסעלע, יאסעלע! —

עס האט געקאסט דער מאמען ניט וועניג צער איידער זי האט ביי זיך גע'פועל'ט רופען צו הילף איהר עלטערן אינגעל יאסעלע, ווארום יאָסעלע איז געווען בעלאדען מיט דעם פאק ספרים און בעטגעוואנד וואס ער האט געטראגען אין איינעם מיט'ן טאטען, און אלס אלטער בית המדרש אינגעל האט ער דוקא געוואלט גהן אין איינעם מיט אלע אידען. כאטש ער האט זיי ניט געקענט נאכאיילען, דאך האט ער זיך געפאסט מומה, ווייל ער האט שוין געוואלט זיין א איד מיט אידען גלייך.

יאסעל האט איבערגעלאזט דעם טאטען מיט די אידען און איז געקומען צוריקצולויפען צו דער מאמען.

— יאסעלע, איך האב קיין כח נישט, שלמה'לע וויל נישט געהן.

— גיב איהם מיר, מאמא, איך'ל טראגען.

יאסעלע האט געפרואווט צו נעהמען שלמה'לען, ער האט איהם גע־טראָגען א פּאָר צעהנדליגע טריט, ער האָט איהם דאָך געמוזט אראָב־לאָזען.

— שלמה'לע ווילסט נישט געהן משיח'ן זעהן? — האָט יאָסעלע געפרעגט.

— ווען וועט ער שוין זיין?

— אָט באלד, ווען מיר וועלען נור צום דאָרף אָנקומען, דער זייד־דעשי האָט געזאָגט.

— מאמעשי, ל'מיך, איך'ל שוין לויפען.

שלמה'לע האָט זיך געריסען פון יאָסעלע'ס הענד און אָנגעהויבען צו לויפען מיט די דארע דינע פיסעלאך, וועלכע האָבען זיך אָנגעשלאָגען אָן די שטיינער, אָן די פערהארטעוועטע שטיקער בלאָטע וואָס זיינען געלעגען אויפ'ן וועג.

— זעה, מאמעשי, זעה ווי איך לויף, זעה.

— איך זעה, שלמה'לע, איך זעה — האָט די מוטער געווישט דעם שוויים פון שטערן מיט דעם ארבעל פון קאפטען, וואס עס האָט איהר דאָס פנים ברודיג געמאכט.

נור באלד האט זיך די עדה אידען אבגעשטעלט ביים דארף. עס האט שוין אנגעהויבען צו טונקעלן און עס איז געבליבען ביי די אנגעזעהענע פון די עדה, ביים דאזאר ר׳ עוזר, און ביים דיין, אז מען זאל דא אין דארף איבערנעכטיגען און נישט צו געהן צום נאהענטסטען שטעדטעל, וואס איז נאך געווען א וויארסט צעהן, ווארים די ווייבער און די קינדער זיינען מיעד געווען, און די עדה אויסגעמאטערט. מען האט אויסגעשפאנט די פערד פון דעם איינציגען וואגען, אויף וועלכע מען האט די ריינינקייט געפיהרט. די טאטעס און די קינדער האבען די פעק אבגעלייגט און די מאמעס האבען זייערע טיכער און זייערע קאפטענס אויסגעטהאן און אויסגעשפרייט איבער׳ן פייכטען גראז און אויסגעזעצט זייערע קינדער. צוויי בעלי־בתים, קאלבס סוחרים, וואס האבען געהאט בעקאנטע גוים אין דארף, זיינען אין דארף געגאנגען בעטען מילך ביי די פויערטעס פאר די קינדער, און עס איז נישט דורכגעגאנגען קיין פיערטעל שעה, און עס האבען זיך טאקע געוויזען די פויערטעס מיט די קליינע שקצים׳לאך און שיקסעס פון דארף. טהייל פון זיי האבען געהאלטען קרוגען מיט מילך, אנדערע — קאנען מיט פריש וואסער, וועלכע זיי האבען צוטהיילט צווישען די קינדער און די מוטערס. די עלטערע אידען האבען זיך דערווייל צוזאמענגעקליבען אונטער א בוים, א איד האט אנגעטהאן א טלית און אויף׳ן ברייטען פעלד האט אבגעקלונגען א טרויעריגער ווינטערדיגער והוא רחום יכפר עון, כאטש ארום אויף׳ן פעלד האט אלעס געבליהט און געזשומעט אזוי זומערדיג, אזוי דארפיש.

חנה לאה האט ווי די אנדערע מוטערס אויסגעבעט שלמה׳לען אויף איינעם פון די פיעלע קאפטענס, וועלכע זי האט אויסגעטהאן איינס נאך׳ן אנדער׳ן. נעבען איהם איז געזעסען די מאמע, יאסעלע האט זיך געשטעלט מנחה דאוונען ביים טאטען צווישען די אידען און גאלדעלע, די עלטערע שוועסטערעל, וועלכע איז געווען איבער׳ן גאנצען וועג אנגעלאדען מיט צוויי גרויסע פעק בעטגעוואנד און וועש, האט זיך יעצט געשארט צווישען די ווייבער מיט א קריגעל אין דער האנד צו בעקומען פאר שלמה׳לען א טעפעל פרישע מילך. און באלד האט זי עס געבראכט מיט גרויס גדולה, און נאך פון דערווייטענס גערופען:

— איך האב, מאמא, נא.

— טרינק, שלמה׳לע, פערגינ נישט — האט די מאמא דערלאנגט שלמה׳לען.

שלמה׳לע האט אבער נישט געהערט, ער האט ערגעץ יואו איינ־געקארטשעט זיין קעפעל, און איינגעקוקט זיך אין די טונקעלע נאכט וואס האט זיך אנגעהויבען ארויסצייגען פון אלע עקען וועלט און צוגע־דעקט דעם גאנצען הימעל. עפעס האט זיך איהם גערעכט, אז ער פער־נעהמט א געזאנג פון א פיערעל, וואס האט געשפיעלט פון חזן׳ס פענסטער ארויס, און יעצט הערט ער זי, ווי זי שפיעלט ארויס פון וואסער. ער איז געלעגען און געהערט.

— שלמה׳לע, מאך א ברכה, וועסטו טרינקען אביסעל מילך.

— ברוך אתה — האט שלמה׳לע געשטאמעלט אויס געוועהנהייט און גענומען דאס טעפעל אין דער האנד אריין. איידער אבער ער האט עס צוגעטראגען צום מויל האט ער דער מאמען געפרעגט:

— מאמעשי, וואוהין געהען מיר?

— ווייסט דאך, שלמה׳לע, ווייסט דאך, משיח קומט, טרייבט מען אלע אידען צוזאמען.

שלמה׳לע האט א לעק געגעבען פון טעפעל מילך, א שלוקעכץ, און ווידער געפרעגט:

— מאמעשי, ער איז א גרויסער, דער משיח?

— זעהר א גרויסער, שלמה׳שי, זעהר א גרויסער, העכער פון אלע אידען.

שלמה׳לע האט ווידער געהאלטען דאס טעפעל אין דער האנד און מיט די אויגעלאך װעלכע זיינען איהם, דורך די דריי טעג ארומ־וואלגערען זיך איבער די פעלדער, נאך גרעסער געווארען, אזוי אז זיי האבען געהערשט איבער׳ן גאנצען פנים׳על, האט שלמה׳לע געפרעגט:

— און א מלך איז ער אויך, דער משיח?

— א גרויסער מלך, איבער אלע אידען א מלך, און איבער אלע מלאכים א מלך.

שלמה׳לע האט געשוויגען און עפעס זיך פערקלעהרט.

— פאר וואס טרינקסט דו נישט?

דאס קינד האט אויס געוועהנהייט געגעבען א לעק דאס טעפעל, א שלוקעכץ, און ווידער אויפגעעפענט די גרויסע אויגען.

— מאמעשי, און זעלנער האט ער אויך, דער משיח?

— מלאכים זיינען זיינע זעלנער, מלאכים פון הימעל, מיט פייערדיגע שווערדען.

— מיט פייערדיגע שווערדען — האט שלמה'לע נאכגעזאגט מיט פרייד אין דער שטיל און די נאכט האט פערדעקט דאס שטילע פריידען שמייכעלע אויף זיין קליין פנים'על.

באלד איז אבער אנגעקומען דער טאטע מיט יאסעלע'ן. חיים זרח דער תבואה מעקלער, וואס האט די גאנצע צייט פון זיין חתונה האבען מיט חנה־לאה'ן קיינמאל נישט בעמערקט, אויב חנה־לאה עסט, אויב חנה־לאה האט א קאפטען אויף יום־טוב און איז געוועהנט געווען, אז חנה־לאה זאל איבער איהם זארגען — איז יעצט אין די אלגעמיינע צרה געווארען גאר א הייסער מאן, און געפרעגט „אויב זי האט שוין עפעס געגעסען". איהר איז עפעס פון דער פראגע געווארען אזוי מאדנע און האט געענטפערט מיט א „ע" און „מוחל". נור דאס מיידעל האט געבראכט פון ערגעץ א ברויט און אונטערגעשטעלט אונטער דעם אלגעמיינעם פייער וואס די קצבים האבען געמאכט א טאפ מיט קארטאפעל. חנה־לאה האט געטהיילט דאס ברויט, און, אז זי האט געוואלט געבען א מוציא שלמה'לען, האט זיך שלמה'לע אויפגעכאפט און געפרעגט:

— מאמעשי, און פארוואס האט ער געזאגט דעם סטראזשניק צו שלאגען דיר?

— ווער?

— דער משיח!

— קינד לעבען, ער איז נאך נישט געקומען.

חיים זרח האט אבגעקרעכצט. ער האט געהאלטען דאס ברויט אין דער האנד און געקוקט אויף די שטערען, און געזאגט פאר זיך:

— אודאי איז עס חבלי משיח, אודאי.

— טאטע, עס מוז דאך אבער פריהער קומען משיח בן יוסף און אליהו הנביא אנזאגען — האט יאסעלע געפרעגט, וועלכער איז געווען א בקי אין אלעם וואס עס וועט זיין ווען משיח וועט קומען.

— אבער אפשר זיינען זיי שוין געקומען, מען קען וויסען? — האט דער טאטע אבגעענטפערט.

— און אפשר טרייבט מען דאס אונז צונויף אויף איין ארט, כדי

אלע אידען זאָלען זיך צונויפקומען און דאָרט משיח'ן אָבוואַרטען — האָט יאָסעלע געזאָגט מיט גדולה.

— הלואי, רבונו של עולם, אוי, הלואי — האָט די מוטער אָבגע־ענטפערט, געווישט זיך אַ טרעהר פון אויג, און קייענדיג דאָס טרוקענע ברויט האָט זי צוגעגעבען: „עס איז שוין צייט".

— צייט, שוין צייט — האָט דער טאַטע אויך געזאָגט מיט אַ קרעכץ, קייענדיג דאָס ברויט.

דערווייל איז די נאַכט צוגעפאַלען וואָס פינסטערער און שטילער. גרויסע שטערען האָבען זיך אָנגעצונדען איבער'ן הימעל און פון וואַסער ארויס און פון די טיעפע גריבער האָט זיך געהערט אַ זשומען, ווי עס וואָלטען דאָרט נשמות געווען פערשיקט און קלאָגען ארויס, אז מען זאָל זיי קומען בעפרייען. די נאַכט איז קיהלער געוואָרען און די מאַמעס מיט די פאַטערס האָבען די קאָפּאַטעס און די קאָפּטענס אויסגע־טהאָן און ארומגעהילט די קינדער. דאָס פייער, וואָס האָט זיך גע־ברענט אין מיטען דעם עולם, האָט בעלהויכטען אַ גרופּע אידען וועלכע זיינען געזעסען ארום דעם פייער מיט זייערע קינדער און עפּעס צווישען זיך אינטים גערעדט. אַ טרויעריגער שבת־נגון האָט זיך גע־הערט פון אַ ווינקעל תהלים זאָגען: אוי „למה רגשו גוים". דאָ און דאָרט האָבען זיך געבלייכט אין דער נאַכט די ווייסע פּעק פון בעטגע־וואַנד אויף וועלכע עס זיינען געווען אָנגעלייגט קליינע און גרעסערע קינדער און האָבען געשלאָפען. און די ערדה איז אַלץ שטילער געוואָרען. דאָס ברומען פון די נשמות וואָס האָבען געשטעקט אי די גריבער און אין וואַסער האָט זיך וואָס אמאָל העכער געהערט, און דאָס האָט אָנגע־וואָרפען אַ שרעק אויף די קינדער ביז זיי זיינען איינגעשלאָפען. פון דאָרף זיינען ארויסגעקומען אַ פּאָר פּויערים און פּויערטעס און האָבען אהיים געיאָגט די פּוילישע קינדער וואָס זיינען פון דאָרף ארויסגעקומען צו צוקוקען זיך צו די ארויסגעיאָגטע, און וואָס אמאָל איז שטילער גע־וואָרען צווישען דער מחנה. דאָס פייער האָט זיך געברענט, און די נשמות אין די גריבער האָבען געקלאָגט.

גאָלדעלע, דאָס עלטערע מיידעל, האָט געבראַכט דעם טאַפּ אָבגע־קאַכטע קאַרטאָפעל פון פייער, נור צו עסען איהם איז שוין נישט געווען ווער. יאָסעלע איז אויך געווען איינגעשלאָפען פאר מיעדקייט און חיים זרח האָט זיך אָבגעזאָגט מיט אַ „ע" און צוגעלעגט: „גיב די קינ־

דער". חנה־לאה האָט געוועקט יאָסעל׳ען, אז ער זאָל עסען די קאַר־טאָפּעל, און אליין האָט זי גענומען אַ קאַרטאָפּעל, אָבגעשיילט מיט די פינגער, און געזאָגט, עס איז גוט, אז שלמה׳לע זאָל עסען אַ הייסע קאַרטאָפּעל, כדי ער זאָל זיך דערוואַרימען, ווארים דאָס קינד האָט נאָך היינט אַ גאַנצען טאָג קיין לעפּעל ווארים געקעכטס נישט געקראָגען.

שלמה׳לע אָבער, וועלכען די מאַמע האָט געוועקט, מיינענדיג, אז ער שלאָפט, איז געלעגען מיט האלב פער׳חלש׳טע אויגען און געקוקט אין דער נאַכט אריין. דאָס געשריי פון די זשאַבעס אין וואַסער, און דאָס זשומען פון די ווערימלאַך אין די גראָזען האָבען אויף איהם אַזאַ שרעק אָנגעוואָרפען, אז דאָס קינד האָט מורא געהאַט איינצושלאָפען. און שלאָפען האָט זיך איהם געוואָלט. ער האָט טיעף אין דער מאַמע׳ס קאָפּטען דעם קאָפּ איינגעשטעקט, עס איז איהם אי ווארים אי קאַלט געווען, און ער האָט עפּעס געוואָלט זאָגען און נישט געקענט. ער האָט געקוקט אויפ׳ן הימעל, און ער האָט געגלויבט, אז די שטערען זיינען דאָס די זעלנער פון משיח, און זייער ליכט זיינען דאָס די פייערדיגע שווערדען, וועלכע מען זעהט פון הימעל ארויס. און די אַלע שטערען שטעהען דאָס ארום און היטען אָב די עדה אידען, אז די סטראַזשניקעס און זעלנער וואָס ליגען יעצט אַזוי וואַסער און אין די גריבער און שרייען און בייזערען זיך אויף זיי, זאָלען זיי קיין שלעכטס נישט טהאָן. און באַלד וועט זיך אָנהויבען אַ גרויסע מלחמה צווישען משיח׳ס זעלנער — די שטערען מיט די סטראַזשניקעס, וואָס האָבען דער מאַמען געשלאָגען און ארויסגעטריבען זיי פון שטוב, וואָס ליגען יעצט אין גראָז און וואַסער פערשטיקט; און ער קוקט אויפ׳ן הימעל און וואַרט אַלץ אָב, אז צווישען די שטערען זאָל זיך בעוויזען משיח, אַ גרויסער אויף זיין פייערדיג פערד, מיט אַ פייערדיגען רוט אין די הענד און זאָל ארויסרייטען פון הימעל און די שטערען, זיינע זעלנער, נאָך איהם.

די נאַכט איז וואָס אַמאָל קאַלטער געוואָרען — און שלמה׳לען איז דער קאָפּ וואָס אַמאָל ווארימער געוואָרען. אַלע זיינען שוין גע־שלאָפען ארום די פּעק, און — נאָר אין מיטען האָבען זיך איינזאַם געטליעט די צוויי אָבגעברענטע העלצער, וואָס איז איבערגעבליבען פון פייער. אויף אַ פּאַק איז נאָך אַלץ געזעסען דער איד און געזאָגט תהילים מיט זיין קלאָגענדיג נגון „למה רגשו גוים". נאָר שלמה׳לעס

טאטע־מאמע האבען שוין געהאט געשלאפען, יאסעלע אויך. און גאל־דעלע ליגט ביי דער מאמע. אלע שלאפען, און דא וועט זיך באלד אויפ'ן הימעל צווישען די שטערען משיח ווייזען און קומען אראבצורייטען מיט זיינע זעלנער און קיינער וועט איהם נישט זעהן. אוי וועה, די מאמעשי וועט איהם נישט זעהן, ניט דער טאטע, ניט יאסעלע און ניט גאלדעלע. ער וויל זיי רופען, און ער רופט זיי: „מאמא, מאמא". נור זיי הערען איהם ניט, זיי שלאפען. און די קעפעל ווערט איהם אזוי ווארים. דאכט זיך, אז ער זיצט אויף א פייערדיג פערדעל און רייט נאך משיח'ן, נור אלע שלאפען און קיינער הערט נים און זעהט ניט. „מאמא, מאמא!" פאר וואס רופט זי זיך נישט אב?

ער האט אנגעלעגט דאס קעפעל אויפ'ן פאק און געקוקט אין הימעל אריין. נא, אט ווערען די שטערען גרעסער, וואס אמאל גרעסער, פערד, גאלדענע פייערדיגע פערד, און מלאכים רייטען אויף זיי, און האלטען פייערדיגע שפיזען אין די הענד, און אט באלד מאכען זיי א וועג, פון הינטער א וואלקען שווימט ארויס א גרויסער שטערען. נייז, עס איז א גרויסער, גרויסרע אדלער מיט פליגלען, און אויף איהם זיצט א הויכער, גרויסער מענש. ווי א רב געהט ער אנגעטהאן, אין א טלית, אין א פייערדיגע קרוין אויפ'ן קאפ און א גרויסע פייערדיגע שווערד האלט ער אין דער האנד און ער שווימט אין דער לופטען. אט א'ז ער דא, אט איז ער דא:

— מאמא, מאמא, ער קומט, ער קומט! — שרייט דאס קינד מיט די לעצטע קרעפטען.

חנה־לאה האט זיך איבערגעכאפט פון שלאף ווי א ווילדע, זיך אומ־געקוקט:

— ווער? שלמה'לע?

— משיח! — האט דאס קינד שטיל אבגעענטפערט קוים־קוים פון זיינע צוברענטע קליינע ליפעלאך, און די אויגעלאך צוגעשלאסען.

6

וואַרשוי.

איבער די וואַרשעווער גאַסען ציהען זיך טרויעריגע רייהען פון מענשען. די מאַניפעסטאַציע פון קריעג. עס גערען אידען אין אָב־געריסענע בגדים, מיט די שבת־היטלאַך אויף די קעפּ און האַלטען אויף די פּלייצעס און אין די הענד פּעקלאַך. דאָס בעקאַנטע בעטגעוואַנד פּאַק איינגעבונדען אין ליילעך. דאָ האָט זיך איינער פערגעסען און טראָגט אין זיין פּאַק זיין שבת מלבוש און דער אידענע׳ס זיידענע קלייד, און פון פּאַק קוקט אַרויס דאָס נייע שייטעל. אַן אַנדערער איד האַלט אין דער האַנד צוויי שבת לייכטערלאַך, זילבערנע, מיט אַ מחזור אונטער׳ן אָרעם — דאָס האָט ער גענומען איז דאָס גרויסע פערמעגענס וואָס ער קען אַרויסראַטעווען פון שטוב ווען מען פּעריאָגט איהם. די עלטערע אינגלאַך געהען ביי די טאַטעס. אַ טהייל פון זיי העלפען מיט־טראָגען פּעקלאַך, אַ בינדעל לעדער פון קרעמעל אַרויסגענומען, אַ צוויי שטיקלאַך סחורה. אָבער די מעהרסטע פון זיי טראָגען די גרויסע גמרות, מדרשים, חומשים, וואָס זיי האָבען פון טאַטען׳ס ספרים שראַנק אַרויסגענומען, ווען דער בעפעהל איז געגעבען געוואָרען אין צוויי שעה דאָס שטעדטעל צו פערלאָזען און פון איילעניש האָט מען ניט געוואוסט וואָס צו כאַפּען. די אינגערע קינדער געהען מיט די מאַמעס, האַלטען זיך אָן ביי די שירצען, אָדער זיי העלפען די מאַ־מעס טראָגען די זויגענדע. נאָר אַם מעהרסטען זיינען ענערגיש די מיידלאַך, די צעהן־יעהריגע און די אַכט־יעהריגע און אפילו די זיבען־יעהריגע. זיי זיינען די מוטערס פון די קליינטשיקע זויגענדע, האַלטען זיי איבער׳ן גאַנצען וועג און שטילען איין זייער געוויין מיט אידישע ליעדלאַך, וואָס זיי זינגען זיי איבער׳ן וועג.

צווישען די ווייבער און די קינדער געהט אויך חיים פישער. דאָס איז אַן אַלטער, אויסגעהאָרעוועטער איד, מיט אַן אָבגעברענט פּנים און קודלעוואַטע האָהר און פיאות. ער טראָגט אויף זיינע הענד, ווי די ווייבער, אַ קינד, און אַ ספר־תורה אין אַ טלית איינגעוויקעלט. דאָס קינד איז אַ פרעמדער יתום, און דאָס ספר תורה האָט ער געלאָזט

שרייבען פאר די חברה „תהילים", האלט ער עס ווי אן אייגען קינד, ווארים אייגענע האט ער נישט. האט ער נישט געוואלט, ווי די אנדערע, ארויפלעגען אויפ'ן וואגען, נאר מיט די ווייבער וואס טראגען זייערע קינדער, אויף די הענד ווי א קינד געטראגען.

און די אידען פרעגען איהם: „חיים, וואס מאכט דיין קינד?" קושט ער דאס ספר תורה'לע און זאגט: "עס מאכט גוט".

צווישען די עדה, אין פראנט פון וואגען, געהט דער רב פון שטעדטעל, מיט'ן דיין, מיט'ן חזן־שוחט. דער רב געהט אנגעטהאן ווי א פראסטער איד, אין א פויערשען פעלצעל. זיין איינציגען אויבער־מלבוש האט ער אויסגעטהאן און צוגעדיעגט דערמיט די ספרי־תורות אויפ'ן וואגען. און אזוי ווי עס האט געשנעהט און גערעגענט אויף דעם לאנגען וועג, פון וואנען זיי געהען פון זייער שטעדטעל, האט איהם דעם קצב ר' משה נישט אבגעלאזט, אז ער זאל אנטהאן זיין פעלץ. די פיאות ציטערען ביים רב, און די שרעקענדע אידישע אויגען קוקען ארויס פון ערדלען געזיכט און פרעגען די ליכטיגע שיין: „פארוואס?" מיט דרך־ארץ און הילף קוקען אויפ'ן רב די עדה אידען, ווילען הערען עפעס פון איהם, אז ער זאל זיי זאגען: „פארוואס" און ווי לאנג?" און דער רב שווייגט.

דער ערשטער לויפט צו צו רב זלמן דער מעקלער, וואס איז בעקאנט פאר דעם גרעסטען חוצפה'ניק אין דער שטאט. האט ער זיך דא אויך נישט פערגעסען און שרייט צום רב:

— רבי, צום ערשטען ברויט פאר די קינדער!

און דער רב ענטפערט איהם מיט א גוטען שמייכעל:

— וואס איז שייך, מיר קומען דאך צו אידען.

נאכ'ן רב, צווישען די עדה, נעהט דער וואגען פאמעליך, ווי דער ארון וואס אידען האבען געפיהרט אין זייער וועג פון דער מדבר. ארום דעם וואגען געהען די שענע בעלי־בתים פון דער שטעדטעל, העלפען מיט א האנד אונטערשטופען א ראד, ווארים נאטע בעל־עגלה'ס „אידישער" פערד, דאס איינציגע פערד, וואס מען האט געלאזט אידען פון שטאדט ארויספיהרען איז מיעד געווארען פון וועג. ווארים דער וואגען איז אנגעלאדען מיט הייליגקייט, אויף איהם זיינען אנגעפאקט די ספרי־תורות פון אלע שוהלען, בתי־מדרשים, חברות, חסידים־

שטיבלאַך, וואָס האָבען זיך געפונען אין שטעדטעל, איבערגעדעקט מיט טליתים און עטרות.

צווישען די ספרי־תורות אין אַ ווינקעל פון וואַגען געפינען זיך אויך די צוויי עופהל'עך מתים, די צוויי קליינע אידישע קינדער, וועלכע זיינען אויסגעגאַנגען אויף דעם לאַנגען וועג, נישט קענענדיג אויסהאַלטען די שנעען און די רעגענס.

הינטער דעם וואַגען געהען נאָך די מוטערס פון די מתים, ווי אבלים נאָך אַ מיטה.

אין אַן אנדערען עק פון וואַגען, אָבגערוקט פון די מתים און פון די ספרי־תורות, ליגט ר' אהרן משה'ס כלה־מיידעל, פערדעקט דעם קאָפּ מיט אַ טוך, ווארים צייט עס האָט זיך מיט איהר געטראָפען דאָס אומגליק, צייט מען האָט זי געפונען אַ האַלב לעבעדיגע אין שטאַהל צווישען די פערד, וואו די קאָזאַקען זיינען איינגעשטאַנען, וויל זי נישט די ליכטיגע שיין זעהן און האָט פערדעקט דאָס פנים...

ווען מען האָט פלוצים געהייסען די אידען דאָס שטעדטעל פערלאָזען, האָבען זיי נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט דער מיידעל, ווארים ר' אהרן משה'ס כלה־מיידעל, צייט עס האָט זיך מיט איהר דאָס אומגליק געטראָפען, איז געלעגען אין אַ בעט, פערדעקט דעם קאָפּ מיט אַ טוך, און נישט צוגעלאָזט קיין מענש צו זיך. איז דער רב אליין צוגעגאַנגען און האָט גענומען די מיידעל אויף זיינע הענד און האָט זי אליין אויפ'ן וואָגען געטראָגען, צווישען די ספרי־תורות אוועקגעלעגט. און אז די שעהנע בעלי־בתים האָבען אָנגעקוקט דעם רב מיט ערשטוינען: „זי מיט די ריינינקייטען!" האָט דער רב געזאָגט אין דער שטיל צום דיין: „זי איז מאלה התמימות והקדושות" און זי איז ראוי צו זיין צוזאמען מיט די ריינינקייטען — ווייל זי איז אַ אידישע געפייניגטע...

* * *

די „יערוסאַלימסקע אַלעע", די ברייטע שעהנע גאַס, וואו עס וואָהנען די אריסטאָקראַטען פון ווארשוי, אויף וועלכע די טרויעריגע פּראָצעסיע איז אָנגעקומען פון סקערנעוויצער וועג, איז געוועזען בעלעבט. די גאַנצע שלאַכטע פון די ארומיגע פּראָווינצען האָבען זיך אין דער

צייט פון דער מלחמה צוזאמענגעקליבען קיין ווארשוי און וואהנען אין די פראמינענטסטע טהייל פון שטאדט.

דער טאג איז אויך געווען א שעהנער, א פאר־פריהלינגס טאג אין ווארשוי, ווען די זון אויפ'ן הימעל איז שוין פסח'דיג אויסגעלויכטעט, און די גאסען זיינען נאך חמצ'דיג, פייכטלאך פון דעם צוגאנגענעם שנעע.

אויף די ברייטע טראטוארען האבען שפאצירט די עלעגאנטע שלאנקע פוילישע דאמען און מיידלאך, וואס האבען אין דער צייט פון קריעג נישט פערגעסען זייערע פיגורען און געשמאקפאלע טואלעטען.

דערזעהענדיג די טרויעריגע פראצעסיע פון די שמוציגע אידען מיט די בעשמאדערטע ווייבער און די שרייענדע אידישע קינדער, האבען זיי געזאגט איינע צו אנדערע:

— די אידען פערפלייצען ווארשוי, די מלחמה וועט אונז נאך קאסטען א 50 טויזענד אידען, וואס די הויפט שטאדט וועט ווערען מיט זיי בעזעצט, און זיי וועלען פער'סם'ען אונזער לופט ווי די מייז אין א מעהל־שפייכלער.

דערוויל האבען זיך געוויזען אין דער גאס אידישע בחורים מיט אידישע מיידלאך, טרויעריגע געזיכטער מיט ברענענדיגע אויגען. וואס מען איז געוואהנט געווען צו זעהן אין ווארשוי אין די צייטען פון דער רעוואלוציע. די בחורים נעהמען שוין די פעקלאך פון די אידענ'ס פליצעס. די מיידלאך טראגען שוין די קליינע קינדער אויף די הענד, נעהמען ארויס פון זייערע טאשען זעמעל, צוקערלאך, צוטהיילען די קינדער, און איינער, שוין פאראויס, רופט: „נאך מיר, אידען, צו די אידישע גמינע (געמיינדע)!"

עס איז שבת. די אידען זיינען אריינגעקומען אין שבת. דער רב האט געהייסען מחלל שבת זיין. די אידישע געוועלבער פון גזשיבאוו זיינען פערשלאסען, און די אידען מיט די ווייבער, נישט ווי אמאל שבת, נאר אין טרויעריגע וואכעדיגע מלבושים, דרעהען זיך ארום איבער די טראטוארען מיט פערשמאכטע ליפען, צוקענדע אויגען און אראבגעהאנגענע קעפ. אויפ'ן גזשיבאוו, פאר די גמינע, איז שווארץ פון מענשען. אידען אין קאפאטעס, ווייבער אין טיכער, קינדער אין שבת־היטלאך, און אלע טראגען זיי פעקלאך אויף די הענד: טעלער איינגעוויקעלט אין טיכלאך, דא טראגט א איד א שטוים חלות, א אינ־

געל שלעפט א גרויסען טאפּ טשאלענט. דער ריח פון די געבראטענע קארטאפעל מיט די בעבלעך פערשמעקען אין געסעל. א אידענע שלעפט א זאק קארטאפעלס, אידישע בחורים ברענגען ארויס פון א הויף צו־האקטע ברעטער, איינער האט נאך ערגעץ וואו געפונען א שטיק קויהל. — דאס האט די אידישע געמיינדע אין ווארשוי געבראכט זייער שבת־עסען די „פרעמדע". מען טראגט עס אין הויף צו די אנגעלאפענע אידען.

„אויף די טרעפלאך פון דער גמינע שטעהט דער גרויסער אידישער דיכטער י. ל. פרץ. זיין געדיכטע קאפּ האהר, וואס האט אנגעהויבען אין דער לעצטער צייט גרוי צו ווערען, איז יעצט שיטערער. דער קורצער שטערן האט זיך פערקנייטשט אין גאנצען, און די טארבעלאך מיט די טרעהרען אונטער זיינע גרויסע אויגען זיינען געווארען איינגעפאלען. דער שטרענגער שניט ארום זיינע פליישיגע ליפען און נאז איז יעצט ווייכער געווארען, און א שמייכעל הערשט איבער זיין מויל און עס דערמאהנט אן אן אנדער מויל, אן דעם ליעבען מויל פון דעם טהייערען פעטער דינענזאהן. דער דיכטער איז הייזעריג פון ארויסגעבען בע־פעהלען צו די בחורים און מיידלאך, וועלכע ברענגען צוזאמענצושלע־פען דאס עסען, וואוהין מען זאל עס טראגען, וועמען מען זאל עס צו־טהיילען.

אין דעם קומט צו לויפען צום דיכטער דער בחור, וואס האט אהער געפיהרט די טרויעריגע פּראצעסיע.

— פרץ, די סאכאטשאווער קהלה איז אנגעקומען.

דער אלטער גרויסער אידישער דיכטער ווערט לייכט ווי א דריי־צעהן־יעהריג איינגעל, שטופּט אוועק אלע פון זיך און מאכט זיך א וועג צווישען די אידען. אין א מינוט איז ער שוין ביי די סאכאטשאווער קהלה.

— — — — — — — — — — — —

זאגט דער דיכטער:

— וועמען האט איהר אויף דער פוהר?

— ספרי־תורות, טויטע קינדער און א געשענדעטע מיידעל.

— די ספרי־תורות שטעלט אריין אין דער גמינע, וואו די אנדערע ספרי־תורות שטעהען. די טויטע קינדער דארף מען אויפ'ן בית־עולם אבשיקען, און רופט מיר דא אהער דעם דאָקטאָר מיט'ן אמבולאנס.

די מיידלאך האבען געוואָלט צוגעהן צום וואגען און אראבנעהמען דאָס געשענדעטע כלה־מיידעל.

דער אלטער דיכטער האָט א מינוט געקלעהרט:

— ניין, איהר נעהמט נים צו, — זאָגט ער צו די מיידלאך — איהר זייט מיידלאך, פאר אייך וועט זי זיך שעהמען. אויך ניט איהר, דאָקטאָר, איהר זייט נאָך א יונגער מאן, פאר אייך וועט זי זיך אויך שעהמען. איך בין שוין אן אלטער מאן, פאר מיר איז זיך שוין נישטאָ וואָס צו שעהמען.

און ער איז צוגעגאנגען און ווי דער רב פון שטעדטעל האָט ער גענומען דאָס מיידעל אויף זיינע הענד און איבערגעטראָגען אין אמ־בולאנס, וואָס האָט זי געפיהרט אין אידישען האָספיטאל.

— און יעצט אידען מיט מיר.

— — — — — — — — — — — —

די ווייבער און די קינדער פון דער שכנה'שאפט, דערהערט אז די סאָכאטשאָווער עדה איז אנגעקומען, האבען געבראכט צו שלעפען פון די שטובען ארויס ווער עס האָט נאָר געהאט א חלה, פיש, א טשאָ־לענט, אָדער א פאָר געבראָטענע קארטאָפעלס. פון די ארומיגע שטובען האָט מען אנגעהויבען ארויסצוטראָגען שטרוי, שעניקעס און אוועקגע־זעצט די מידע ווייבער און די שלאָפענדע קינדער.

די אינגלאך פון דער גאס זיינען געקומען צו לויפען, געהאלטען אין די הענד די שטיקלאך חלה, וואָס די מוטערס האָבען זיי געטהיילט, אוועקגענעבען די סאָכאטשאָווער אינגלאך, אנגענומען זיי ביי די הענד און מיטגעשלעפט אהיים.

— קום מיט מיר אהיים, וועסט ביי אונז וואָהנען — שרייט א צעהן־יעהריג חדר אינגעל צו א סאָכאטשאָווער חבר, און שלעפט איהם מיט זיך.

— שלמה'לע, וואָס טהוסטו? וואו וועסט דו איהם לעגען? שלאָפסט דאך אויפ'ן בלויזען שעניק אין דער קיך, צייט די מוטער מיט די קינדער וואָהנען ביי אונז.

— מיט מיר וועט ער שלאָפען, מאַמעשי. וועסט מיר נישט געבען מעהר צו עסען ווי די גיסט מיר; איך וויל מיך שוין מיט איהם טהיילען — שלעפט דער וואַרשעווער אינגעל דעם סאָכאַטשאַווער חבר.

אז די ערוואַקסענע האָבען געזעהן וואָס די קליינע טהוען, האָט זיך דער רב פון שוהל אוועקגעשטעלט ביי איין זייט טהיר, דער דיכטער פון דער צווייטער זייט טהיר און געזאָגט:

— קיינער געהט נישט פריהער אהיים, ביז די סאָכאַטשאַווער קהלה וועט זיין בעזאָרגט.

און טרויעריגע וואָכעדיגע אידען מיט דעם טויט אין די אויגען: וואָס וועט זיין מאָרגען — זיינען אדורכגענאנגען דורך דער טהיר, דורך דעם רב און דורך דעם דיכטער, און יעדער האָט אהיים גענומען ווער א מוטער מיט קינדער, ווער קינדער אליין, צו טהיילען זיך מיט זיי מיט'ן לעצטען שטיקעל ברויט און מיט'ן לעצטען שטיקעל קישען. און די שוהל איז געבליבען א ליידיגע פאר א נייע עדה אידען.

* * *

און וואָס מעהר איך הער און לעז פון דעם אלעם, קום איך אלץ מעהר צו דער איבערצייגונג, אז אין דער שלעכטער צייט, ווען דאָס מענשליכע געוויסען איז פערשטומט געוואָרען אין רעש פון קאַנאָנען און פולווער־שיסען, הערט זיך איין מענשליכע שטימע מעכטיגער ווי יעדעס אנדערע מאָל: דאָס איז דאָס קלאַפען פון דאָס אידישע הארץ.

דאָס איז פאַרלויפיג דער איינציגער מענשליכער כח, וועלכער הערט זיך אין דעם רעש פון פייער און שווערד.

7

אידען בענקען.

קנאפע דריי וואכען האבען זיך די אכט וואנאגנען מיט די יוזעפאוור אידען געשלעפט איבער די לאנגע ווייטע שטרעקעס פון דער רוסישער אימפעריע ביז זיי האבען זיך אבגעשטעלט אין דער ווייטער רוסישער שטאדט טאמבאוו. ווען מען האט די אידען ארויסגעטריבען פון יוזעפאוו וואס ליגט ביי דעם ברעג פון דער ווייכסעל אין פוילישען לאנד, איז ערשט געווען הערבסט צייט, סוכות. און דער גאנצער ווייכסעל־ברעג, וועלכער איז בעדעקט מיט סעדער פון פלוימען האט זיך נאך געהאלטען אין איין גין־גאלדעווען זיך אין דער זון. די יוזעפאוור אידען האבען אפילו נישט בעמערקט די גאלדענע קרוין פון די געלע בלעטער, וואס פלאקערט זיך אויפ׳ן ברעג פון דער ווייכסעל פון די אבגעשטאנענע פלוימען־בוימעלאך. זייער אויג האט זיך שוין געהאט אזוי צוגעוואהנט דערצו, אז זיי האבען געמיינט, אז עס איז אזוי איבער דער גאנצער וועלט. דא, ווען זיי זיינען פלוצים נאך דריי וואכען ארומשלעפען זיך איבער סטאנציעס און באהן־וועגען, אנגעקומען ביי טאמבאוו, איז אלעס שוין געווען שנעע וויים. א ווייסע, בעשנעעטע וועלט ארום, נור א פאר גרינע און גאלדענע קאפעלען פון קלויסטערס האבען ארויסגעשטארט פון שנעע אין די זון אריין. זיי האבען נישט בעמערקט דעם אונטערשיעד און האבען אייגענטליך ניט געקלעהרט דערפון, נור די ווייסע שנעע פעלדער באלד נאך סוכות, א שטיק פאר חנוכה, זיינען זיי פארגעקומען אזוי משונה׳דיג, אז זיי האבען זיך נאך מעהר אנגעהויבען צו שרעקען פאר דעם ארט און די מענשען צווישען וועלכע זיי זיינען אריינגעפאלען.

אין יוזעפאוו האבען זיי זיך אויך געשראקען פאר די ארטיגע גוים. נור דארטען איז געווען דער שרעק א היימישער, היימישע גוים. צום סוף זיינען זיי דאך מענשען און מיינען נור אוים דעם אידען א ביסעל חוזק צו מאכען. אבער דא, אין דעם פרעמדען רוסישען ארט, איז זיי בעפאלען א שרעק פאר די „קאצאפען", וועגען וועלכע זיי האבען זיך אזוי פיעל אנגעהערט, פאר וועלכע זיי האבען זיך בעהאלטען, ווען מען

האט זיי אין שטאָדט געבראכט אלס רעקרוטען. זיי האָבען געקענט דעם סטראזשניק פון שטאָדט, וועלכער איז געווען א „קאצאפ“ און דאָ נעפינען זיי זיך צווישען די קאצאפעס. זיי האָבען מורא געהאט אומצוקוקען זיך. אזוי ווי מען האט זיי נור אראבגעלאזט אויף דער באהן־סטאנציע, האָבען זיי זיך איינגעקארטשעט, מיט די ווייבער און די קינד׳ערלאך אין א ווינקעל פון גרויסען באהן־בופעט, דריטער קלאס, פערשטעלט זיך מיט די פעקלאך און קעסטלאך, וועלכע זיי האָבען גע־פיהרט מיט זיך, און מיט הארץ קלאפען אבגעווארט וואס דאָ וועט זיין. זיי האָבען מורא געהאט א ווארט ארויסצוריידען צווישען זיך, אפילו צו טראכטען וועגען דעם וואו זיי נעפינען זיך. די מענער זיינען געוואָרען אפאטיש, די קעפ אראבגעלאזט. די קינדער האָבען געוויינט, האָבען זיי די מוטערס צוגענומען צו זיך. וועלכע פון זיי וואָס האָט נור פער־מאָגט א טראָפען מילך אין דער ברוסט האָט עס אין א קינד׳ס א מויל ארייננעשטעקט, ניט פרעגענדיג אויב עס איז יא איהר קינד אָדער ניט. נור מעהרסטען קליינע קינדער זיינען אויסגעשטאָרבען איבער דעם וועג, און די יונגע מאמעס, וועלכע די מילך האָט נאָך אין די ברוסטען געשטאָכען האָבען געזוכט פרעמדע קינדער דערמיט אנצוזיי־גען... נור די פאָר אלטע אידען, וואָס האָבען זיך געפונען צווישען די ארויסגעטריבענע, זיי האָבען ניט פערלאָרען דעם בטחון אין גאָט, און געהאלטען אין איין תהילים זאָגען הויך אויפ׳ן קול:

— הושעיני אלהים כי באו מים עד נפש.

די „קאצאפעס“ פון רוסישען שטעדטעל זיינען דערוויל געוואָהר געוואָרען, אז מען האָט צו זיי געבראכט ארויסגעטריבענע „זשידעס“. א „זשיד“ האָבען זיי קיינמאָל אויף די אויגען נישט אנגעזעהן, נור גע־קענט איהם פון די געאגראפישע ביכלאך, וועלכע מען לערנט אין די שוהלען, און וועלכע עס זיינען אויסגעמאָהלט אלע נאציאנען, וואָס וואָהנען אין רוסלאנד: א טאטאר, א כינעזער, א איד. און זיי האָבען זיך אנגעהויבען אראבצולאָזען צו דער באהן־סטאנציע צו בעטראכטען די „זשידעס“, וואָס מען האָט צו זיי געבראכט, וועגען וועלכע מען רעדט אין גאנץ רוסלאנד.

געמיינט האָבען זיי, אז זיי וועלען אנטרעפען עפּעס מאָדנע מענשען, וועלכע זעהען אנדערש אויס ווי יעדער אנדערער מענש, נור,

אז זיי האָבען דערזעהן די „זשידעס“, אַז זיי האָבען אויך ווייבער און קינדער ווי די רוסישע, און אויגען מיט פּנים'ער ווי די רוסישע און די ווייבען זויגען די קינדער, און די אַלטע פריהרען פאַר קעלט, איז זיי אַ וואונדער געווען: דאָס זיינען זיי, די זשידעס?

— זעהען אויס פּונקט ווי מיר — האָט אַ יונגער רוסישער קאַצאַפּ אין אַ פּעלצעל מיט אַ קורץ נעזעל בעמערקט מיט פערוואונדערונג צו די רוסישע גוי'עס, וועלכע זיינען געשטאַנען אַרום די אידען און בעוואונדערט זיי.

— זעה נור, אַ ביסעל לענגערע פּיאות — האָט אַ פרוי בעמערקט.

— און דאָס נים ביי אַלע.

— קוק, זיי זויגען אויך די קינדער פּונקט אַזוי ווי מיר.

— אין גאַנצען ווי אונזער איינער, ווי קריסטען מענשען, האָט אַן אַלטער רוסישער קאַצאַפּ, מיט ווייסע לאַנגע האָהר, אָבגע'פּסקנ'ט.

— מען דאַרף זיי אָנזעטיגען און אָנוואַרימען.

— יאָ, אַ גאָטעס געבאָט — האָבען די ווייבער צוגע'פּסקנ'ט און זיי זיינען אהיים געלאָפען ברענגען עסען פאַר די הונגעריגע אידען.

די אידען, דערזעהענדיג דאָס ווילדע געלאַף, וואָס איז געוואָרען פון שטעדטעל צו בעטראַכטען זיי — האָבען זיך אָנגעהויבען מעהר צו שרעקען. יעצט קומט עס — האָט ביי אַלע די הערצער געקלאַפּט און מען האָט מורא געהאַט דאָס וואָרט אַרויסצורייִדען:

— פּאָגראָם!

נור זעהענדיג ווי די קאַצאַפּעס טוען זיי גאָר נישט, נור אדרבא, בעטראַכטען זיי מיט מיטלייד, און דאָ און דאָרט נעהמט אַ גוי'ע אַראָב איהר טוך, איהר שאַל, איהר פּעלצעל און דעקט דערמיט צו אַ נאַקעט אידיש קינד, וועלכע פריהרט פון קעלט, זיינען זיי אויך פערוואונדערט געוואָרען, און אַ אידענע וואַגט צו זאָגען אַ צווייטע:

— ווי אונזערע גוים.

— מענשען זיינען מענשען — קרעכצט אַ צווייטע.

— ניין, גאָט איז דער זעלבער, און אומעטום איז ער דאָ — הויבט אויף אַ איד די אויגען צום הימעל.

דערווייל האָבען די קאַצאַפּעס פון שטעדטעל מיט דעם שטאָרט־גאָלאָווא אין דער שפּיצע אַראָבגעבראַכט צו דער סטאַנציע גרויסע

טעפּ מיט ווארים געקעכטס, מיט דעם פרישסטען פלייש, קאַפּוסטע און קאשע, ווי גוים קענען נור. זיי האָבען עס אַבגעקאַכט פאַר די הונ־געריגע אידען. אַ פּאַר פאַרטעס האָבען זיך גענומען איינגיסען די זופּ מיט'ן פלייש אין שיסעלאַך און דערלאַנגט די הונגעריגע אידען. אָבער ווי ערשטוינט זיינען זיי געוואָרען, דערזעהענדיג ווי די שיסלאַך מיט דעם ווארימען געקעכטס שטעהען פאַר די קאַלטע אידען און זיי ריהרען זיך ניט צו דערצו. דאָ און דאָרט פּרואווט אַ קינד זיך צוכאַפּען מיט אַ לעפעל צו אַ שיסעל, נעהמט עס באַלד די מאַמע אוועק, רייבט עס אוים מיט'ן הענטעל דאָס מיילכעל און שרייט אַן אויפ'ן קינד.

די גוים האָבען ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן, געשאָקעלט מיט די אַקסלען און געפרעגט איינער דעם אַנדערען:

— און דאָס וואָס איז פאַר אַ טייוועל...

אַביסעל שפּעטער זיינען זיי נאָך מעהר אין כעס געוואָרען, פער־שעהמט און פערפערעמדעט: געפּאַרעט זיך, אַראַבגעבראַכט עסען, און דאָ ווילען עס די טייוואַלים נישט אין מויל נעהמען. אַ פּאַרטע האָט אָנגעהויבען שטופּען מיט אַ לעפעל אין אַ אידען'ס מויל אריין און געשריען:

— עס, אז ניט וועל איך די צייהן אויסהאַקען, ווי גאָט לעבט די צייהן אויסהאַקען.

די אידען האָבען זיך איבערגעקוקט מיט די אויגען, און אַן אַלטער איד האָט זיך אָבגערופען פאַר די איבעריגע האַלב אויף רוסיש, אויף פּויליש און אידיש, ווי ווייט ער האָט געקענט האָט ער זיי פערשטעהן געגעבען:

— עס איז ביי אונז אַ זאַקאָן אַזעלכער... באָג סקאַזאַל — גאָט האָט געהייסען.

די גוים האָבען פון די צוויי ווערטער „באָג“ און „זאַקאָן“ אַלעס פערשטאַנען און בערוהיגט זיך. זיי האָבען אַנגעהויבען ריידען צווי־שען זיך, און דאָס וואָס די אידען האָבען ניט געוואָלט צוברעכען זייער „זאַקאָן“ איז זיי נאָך מעהר געפעלען.

— „אַ פאָלק איז דאָס מיט אַ „זאַקאָן“, אפילו הונגעריג און עסט נישט, שעהן!“ — האָט אַן אַלטער קאַצאַפּ געזאָגט מיט צופרידענהייט.

אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבען די קאַצאַפּעס די אידען שוין געהאַט אַלעם איינגעאָרדענט. מיט גרויסע וועגען האָבען זיי די אידען אין שטאָדט געבראַכט. אַבגעגעבען אַ פּאָר לײדיגע הײזער צו וואָהנען, האָבען זיי אַ לעבעדיגע שעפּס געבראַכט צו שוחט'ן, נייע כּלים צו קאָ־כען, אָנצוטהאָן — און די אידען האָבען זיך געוואונדערט און גאָט גע־דאַנקט פאַר דעם נס וואָס ער האָט געטהאָן מיט זיי.

— וואָס האָב איך געזאָגט, גאָט איז אומעטום, איך האָב קיין מורא ניט,אַז ער הייסט געהן, געה איך — האָט אַן אַלטער איד זיך אָבגערופען.

— די גוטע יאָהר זאָל איך האָבען וואָס זיי זיינען בעסער פאַר אונזערע גוים. די פּאָליאַקען, ימח שמם, זיי האָבען דאָך נאָך אונז מיט די שטעקלאַך צוגעשלאָגען ווען מען האָט אונז פון שטאָדט גע־יאָגט — האָט אַ יונגער איד געזאָגט.

— יוזעפאָוו, ברענען זאָלסטו — האָט אַ אידענע געשאָלטען די שטאָדט, — מיט מיין הויז, מיט מיין ווירטהשאַפט, מיט מיין בעט־געוואַנד, וואָס איך האָב דאָרט איבערגעלאָזט.

די אידען האָבען זיך דערמאָנט אָן זייערע גוטס, וואָס זיי האָבען איבערגעלאָזט אין יוזעפאָוו, האָבען זיי אָנגעהויבען צו שילטען די שטאָדט.

— אַז אַלעס זאָל פערברענט ווערען, גאָר ניט זאָל ביי די גוים אי־בערבלייבען.

— און איך זאָג דיר, אַז ביי די קאַצאַפּעס וועט מען לייכטער אַ גראָשען קענען פערדיענען — האָט אַ סוחר געזאָגט.

— נור איין זאַך בעט איך ביי גאָט, אַז יוזעפאָוו זאָל פערברענט ווערען — האָבען די אידען געהאַלטען אין איין שילטען די שלעכטע שטאָדט פון וועלכע זיי זיינען ארויסגעטריבען געוואָרען.

נור אַז עס איז פאַרנאַכט געוואָרען, און זיי האָבען זיך שוין גע־האַט אַביסעל אָנגעוואָרימט, אָנגעגעסען — זיינען די אידען עפּעס טרויעריג געוואָרען. זיי זיינען געזעסען אויף זייערע פּעק זאַכען, די ווייבער האָבען געהאַלטען די קינדער אין די אָרעמס און ארויסגעקוקט פון די קליינע פענסטערלאַך אויף דעם ווייסען מעלאַנכאָלישען שנעע־

לאנדשאפט, וואס האט זיך געוויזען אין די פענסטערלאך. א מורא־שחורה'דיגער שאטען האט זיך געוועבט ארום זייערע קעפ און פנים'ער און זיי האבען זיך נאך עפעס פערבענקט...

פאר די אויגען האבען זיי געזעהן די גאלדענע קרוינען פון די אבגעשטאנענע פלוימען־בוימער, וואס ברענען זיך אין די רויטע אונ־טערגעהענדע זון ביים דעם ברעג פון דער ווייכסעל.

— יוזעפאוו, — האט א אידענע געקרעכצט.